ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE "N. IORGA"

REVISTA ISTORICĂ

Fondator N. Iorga



Serie nouă, tomul XIII, 2002

5 – 6

Septembrie – Decembrie

A C A D E M I A R O M Â N Ă

INSTITUTUL DE ISTORIE "N. IORGA"

"REVISTA ISTORICĂ" apare de 6 ori pe an.

La revue "REVISTA ISTORICĂ" paraît 6 fois l'an.

"REVISTA ISTORICĂ" is published in six issues per year.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa redacţiei revistei:

"REVISTA ISTORICĂ",
B-dul Aviatorilor, nr. 1, 71247-Bucureşti,
Tel. 212.88.90

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOMUL XIII, NR. 5 – 6
Septembrie – Decembrie 2002

SUMAR

REGIMUL COMUNIST ÎN ROMÂNIA

PUTERE ŞI PROPAGANDĂ ÎN AL II-LEA RĂZBOI MONDIAL

ROMÂNIA INTERBELICĂ – COMUNIŞTII

BALCANII ÎN TRANZIŢIE – RĂZBOI ŞI PACE

TIRANI ŞI IDEOLOGI – STUDII DOCUMENTARE

NOTE ŞI RECENZII

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES
TOME XIII, Nos 5 – 6
September – December 2002

SUMMARY

THE COMMUNIST REGIME IN ROMANIA

POWER AND PROPAGANDA IN WORLD WAR TWO

INTER-WAR ROMANIA – COMMUNISTS

THE BALKANS IN TRANSITION – WAR AND PEACE

TYRANS AND IDEOLOGISTS – DOCUMENTARY STUDIES

NOTES AND REVIEWS

REGIMUL COMUNIST ÎN ROMÂNIA

TERORISM ŞI ANTITERORISM IN ROMÂNIA (1965–1989)

CRISTIAN TRONCOTĂ

Ca formă a violenţei în planul relaţiilor social-politice, terorismul este la fel de vechi ca şi istoria umanităţii. În decursul vremurilor şi sub o formă sau alta, terorismul şi-a făcut simţită prezenţa în rândurile majorităţii popoarelor. S-a manifestat prin acte de violenţă, care au trezit în conştiinţa oamenilor revoltă şi indignare, având, de regulă, consecinţe negative asupra dezvoltării normale a relaţiilor sociale. Ca fenomen s-a impus în epoca modernă.

"Teroarea revoluţionară" iniţiată de dictatura iacobină în timpul revoluţiei franceze (1793–1794), precum şi "teroarea roşie", prin care s-a impus partidul bolşevic din Rusia după preluarea puterii în urma loviturii de palat din octombrie 1917, au avut ca principal obiectiv intimidarea sau lichidarea fizică a adversarilor politici. Iată de ce, până la sfârşitul primului război mondial, terorismul a fost considerat ca fenomen de stânga. În perioada interbelică acţiunile teroriste au fost iniţiate în principal de grupuri separatiste de dreapta, aşa cum a fost, de exemplu, cel al ustaşilor care doreau independenţa Croaţiei. Până în 1945 nu au existat acţiuni teroriste sistematice în Europa, deşi în unele state s-au manifestat destul de riguros, cum a fost în Rusia sovietică, Croaţia, Spania şi România. Proporţiile violenţei au avut ca principală consecinţă vătămarea stabilităţii relaţiilor normale de convieţuire paşnică, a legăturilor diplomatice, culturale şi economice, desfăşurate în conformitate cu normele şi principiile dreptului internaţional.

Conceptul de terorism

Din punct de vedere teoretic, încercările de a defini noţiunea de terorism nu au dus încă la un consens pe plan internaţional. Walter Laquer, istoric şi comentator de politică externă americană, menţiona într-o erudită lucrare consacrată acestui fenomen că între 1936 şi 1981 s-au dat 109 definiţii terorismului, dar nici una dintre ele nu este suficient de cuprinzătoare[1].

Prima încercare a aparţinut Convenţiei internaţionale pentru prevenirea şi reprimarea terorismului, semnată la Geneva în 1937: „Prin terorism se înţeleg faptele criminale îndreptate împotriva unui stat, al cărui scop sau natură este de a provoca teroarea împotriva unor personalităţi marcante, a unor grupuri de persoane sau în public”.

---

[1] Walter Laquer, *The Age of Terrorism*, Little Brown, 1987, p.11-12.

“Revista istorică”, tom XIII, nr. 5 – 6, p. 5 – 26, 2002

Există şi alte încercări mai recente de a defini fenomenul[2].

Doi cercetători olandezi de la Universitatea din Leiden au strâns tot 109 definiţii academice ale terorismului şi le-au analizat principalele elemente. În urma studiului au ajuns la concluzia că elementul de violenţă era prezent în 83% dintre ele, ţelurile politice în 65%, în vreme ce 51% puneau accentul pe elementul inducerii sentimentelor de frică şi teroare. Doar 21% din definiţii menţionau arbitrariul şi caracterul nondiscriminatoriu al ţintelor alese şi numai 17,5% cuprindeau victimizarea civililor, a noncombatanţilor, a elementelor neutre sau din afară[3].

Ca forme de manifestare a terorismului se pot enumera: pirateria aeriană, navală sau terestră, luarea de ostatici, răpirea unor persoane ale vieţii politice, militare, economice, sociale, culturale etc. Actele teroriste se pot clasifica în terorism intern şi internaţional. Primul poate fi, la rândul lui, terorism de stat (regim de teroare), terorism de stânga sau de dreapta (deci motivat ideologic), naţionalist sau separatist (motivat de idealuri naţionale). Scopurile lor sunt total opuse. Terorismul intern vizează, din punctul de vedere al iniţiatorilor, întărirea statului, iar cel internaţional distrugerea sau compromiterea instituţiilor statale.

Istoria secolului XX evidenţiază că terorismul internaţional este susţinut de diferite forţe, de la terorismul sponsorizat de anumite state contra altora până la colaborarea între diferite grupuri teroriste din colţuri îndepărtate ale lumii. Acestea sunt şi motivele pentru care terorismul a fost şi a rămas un factor perturbator al relaţiilor interstatale şi interetnice.

Alţi teoreticieni clasifică actele teroriste în funcţie de elementul subiectiv al infracţiunii (intenţia), distingând astfel un terorism de drept comun şi un terorism social. Prin *terorism de drept comun* s-ar înţelege acele infracţiuni care cad sub incidenţa legii penale, agravată însă de metode de execuţie prin teroare. De regulă, acest gen de infracţiuni au ca obiect un interes personal ca de exemplu: obţinerea

---

[2] „Terorismul este folosirea forţei sau a ameninţării cu forţa în scopul obţinerii unui câştig politic" (*Brian Jenkins*); „Terorismul înseamnă folosirea ilegitimă a forţei pentru a atinge obiective politice, în condiţiile în care viaţa unor oameni nevinovaţi este pusă în pericol" (*Walter Laquer*); „Terorismul înseamnă uciderea, lovirea sau ameninţarea deliberată şi sistematică a unor oameni nevinovaţi pentru a crea teama şi a intimida, în scopul de a obţine un câştig politic sau tactic, de obicei pentru a impresiona opinia publică" (*James M. Poland*); „Terorismul înseamnă folosirea ilegală a forţei sau a ameninţării cu forţa la adresa unor persoane sau a unor proprietăţi pentru a atinge scopuri politice sau sociale. În special, are ca scop să intimideze sau să oblige un guvern, indivizi sau un grup de oameni să-şi modifice comportamentul sau linia politică" (*Vice-Presidents Task Force – 1986*); „Terorismul înseamnă folosirea ilegală a forţei sau a ameninţării cu forţa la adresa unor persoane sau a unor proprietăţi pentru a intimida sau a obliga un guvern, populaţia civilă sau o parte a acesteia în scopul de a atinge obiectivele de ordin politic sau social" (*Biroul Federal de Investigatii FBI*), *apud „Curentul"*, 9 februarie 1999, p. 17; „Terorismul constituie săvârşirea unei crime sau a unui delict printr-o metodă specifică ce este caracterizată prin violenţă şi intimidare" ("Alerta", 9 noiembrie 2000, p. 9).

[3] Alex P. Schmid, Albert J. Jongman, *Political Terrorism*, Amsterdam, 1998, *apud Terorismul. Istoric, forma, combatere*, Bucureşti, 2001, p. 29.

unei sume de bani, încercări de şantaj, taxele de protecţie, practicile gangsteriale (Mafia, sub toate aspectele ei) ori ale bandelor de tâlhari. În schimb, ***terorismul*** *social* ar fi acea formă de infracţiune care urmăreşte impunerea unei ideologii sau doctrine sociale, economice ori distrugerea unei orânduiri sociale .

Terorismul reprezintă, în esenţă, un pericol social deosebit de grav pentru structura, coeziunea socială şi securitatea indivizilor şi a statelor. Aşa cum îl cunoaştem astăzi – mai bine organizat, cu cei care îl practică mai bine educaţi şi pregătiţi, având la dispoziţie reţele de case conspirative şi structuri secrete proprii, care să le asigure identităţi false, mijloace de transport, informaţii, arme şi o gamă variată de legături şi contacte sigure în străinătate[4] – terorismul a apărut abia după terminarea celui de al doilea război mondial.

Sprijinitoarea principală a terorismului modern a fost Uniunea Sovietică. Abia după prăbuşirea „imperiului roşu" condus de la Kremlin, a devenit mai bine cunoscut câţi bani şi cât efort au învestit comuniştii sovietici pentru pregătirea teroriştilor profesionişti. Sovieticii au conceput tehnici eficiente de producere a voluntarilor, apoi de îndoctrinare şi pregătire a lor. Sprijinul sovietic pentru terorismul internaţional a fost considerat de către liderii de la Moscova doar „o altă tactică a războiului rece"[5]. Totuşi, în ciuda zecilor de mii de terorişti care au fost antrenaţi şi echipaţi în perioada războiului rece, doar o mică parte a acestora a intrat în acţiune. Fiecare act terorist de succes a avut efectul dorit, adică de a îngrozi mulţi oameni doar la gândul posibilităţii de repetare în viitor a unor asemenea acte politice de cruzime.

Iată de ce, combaterea fenomenului terorist a devenit o problemă de maximă importanţă pentru ţările ţintă. Combaterea terorismului implică două tipuri de acţiuni: *antiteroriste* (măsuri defensive) şi *contrateroriste* (măsuri ofensive). *Antiterorismul* este definit ca un ansamblu al măsurilor defensive folosite pentru reducerea vulnerabilităţii indivizilor sau proprietăţii la atacurile teroriste, cu o implicare minimă a forţelor militare locale. *Contraterorismul* reprezintă ansamblul măsurilor ofensive luate pentru a preveni, opri şi a da lovituri terorismului[6].

O activitate bine organizată de informaţii şi contrainformaţii, dublată de eficienţa muncii poliţieneşti în ţările ce au constituit ţinta atacurilor teroriste au fost cele mai la îndemână mijloace de apărare şi capturare a teroriştilor. Majoritatea specialiştilor consideră că din punct de vedere al relaţiilor cu publicul, măsurile antiteroriste au fost şi sunt greu de susţinut. Statele ţintă nu pot arăta ceea ce fac pentru combaterea terorismului, întrucât teroriştii ar vedea ce trebuie să evite când se strecoară în ţările vizate şi îşi desfăşoară actele teroriste. Dar războiul împotriva teroriştilor se consumă în cea mai mare parte în umbră, unde se muşamalizează o mulţime de afaceri care nu sunt scoase niciodată la lumină. Ceea ce se vede la televizor, se aude la radio sau se citeşte în media scrisă despre actele teroriste este

---

[4] Wilhelm von Angeldorf, *Secolul XX – secol al minciunii dirijate*, 2000, p. 209.

[5] *Ibidem*.

[6] Serviciul Român de Informaţii, *Manual de pregatire pe profil antiterorist*, Bucureşti, 1999, p.18.

doar o mică parte a tranzacţiilor care se fac în acest domeniu. Şi toate acestea pentru că terorismul secolului XX a folosit la maximum propaganda şi mijloacele de informare în masă. Chiar şi eşecurile actelor teroriste au fost mediatizate excesiv pentru a putea fi apoi caracterizate ca nişte lovituri eroice împotriva inamicului de către „martirii" cauzei respective. Practic, fără mass-media efectul terorismului asupra mentalului colectiv e aproape nul.

Recrudescenţa terorismului internaţional a determinat Adunarea Generală a ONU să adopte la a 2114-a şedinţă plenară, din 18 octombrie 1972, Rezoluţia nr. 3034, intitulată „Măsuri vizând prevenirea terorismului internaţional care pune în pericol sau nimiceşte vieţi omeneşti nevinovate ori compromite libertăţile fundamentale ale omului". Acest document are în centrul atenţiei studierea cauzelor subiacente ale formelor terorismului şi actelor de violenţă ce îşi au originea în decepţii, subjugare ori disperare şi care îndeamnă anumite persoane să sacrifice vieţi omeneşti, inclusiv a lor, pentru a încerca să aducă comunităţii schimbări radicale. Necesitatea creşterii rolului ONU în direcţia reprimării terorismului a fost continuată şi prin rezoluţiile 3166, din 14 decembrie 1973 şi 31/102, din 15 decembrie 1976. La 13 decembrie 1979, prin Rezoluţia nr. 34/819, Adunarea Generală a ONU a recomandat statelor membre semnarea „Convenţiei internaţionale împotriva luării de ostateci".

Structuri şi acţiuni premergătoare înfiinţării USLA

România modernă şi contemporană s-a confruntat cu toate tipurile de terorism. Seria atentatelor a început cu asasinarea, la 8 iunie 1862, a primului ministru conservator, Barbu Catargiu[7], continuând cu acel „misterios" atentat (8 decembrie 1909) în urma căruia primul ministru liberal Ion I.C. Brătianu a scăpat doar cu răni uşoare, deşi s-au tras asupra lui trei focuri de revolver[8]. În perioada interbelică, terorismul ideologic a produs numeroase victime, opinia publică fiind realmente traumatizată: „bomba de la Senat", 8 decembrie 1920, plasată de anarhistul comunist Max Golstein, a produs trei victime (episcopul Radu al Oradei, Dimitrie Greceanu, ministrul lucrărilor publice şi senatorul Spirescu)[9]; asasinarea prefectului de Iaşi, Constantin Manciu, la 24 octombrie 1924, de către Corneliu Zelea Codreanu, viitor căpitan al legionarismului arhanghelist[10]; asasinarea primului ministru I.G. Duca, la

---

[7] Valeriu Stan, *Enigma unui atentat: moartea lui Barbu Catargiu*, în „Magazin istoric", 1970, nr. 2 (35), p. 46-51; Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România 1821–1999*, vol. I, *Revoluţie şi francmasonerie*, Bucureşti, 2000, p.168-205.

[8] Constantin Panciu, Nicolae Petrescu, *Pretext pentru o lege antimuncitorească. Atentatul împotriva lui I.I.C. Brătianu*, în „Magazin istoric", 1969, nr. 3 (34), p. 53-56.

[9] Constantin Argetoianu, *Lupta contra comunismului*, prezentare şi note de Ion Ardeleanu, în „Arhivele totalitarismului", an II, 1994, nr. 1-2, p. 122-128.

[10] Ioan Scurtu, *Cazul Manciu. Pedeapsă meritată sau act criminal?*, în „Arhivele totalitarismului", an II, 1994, nr. 1-2, p. 135-152; Ioan Scurtu, Cristian Troncotă, *Procesul*

29 decembrie 1933, de către „triumvirii" legionari; Mihai Stelescu – un disident al Mişcării legionare – ciuruit de 200 de gloanţe, după care a fost tăiat în bucăţi cu securea, la 16 iulie 1936, în Spitalul Brâncovenesc, de către „decemvirii" legionari conduşi de Caratănase[11]; asasinarea primului ministru Armand Călinescu, la 21 septembrie 1939, de echipa legionarilor condusă de Miti Dumitrescu[12].

Dar au fost şi evenimente ce pot fi trecute în categoria terorismului social, sau de stat cum îl denumesc alţii, în esenţă atentate politice produse cu implicarea instituţiilor statului pentru apărarea regimului, ca de exemplu: asasinarea lui Corneliu Zelea Codreanu, a „triumvirilor" şi „decemvirilor", la 29 noiembrie 1938, de către un pluton de jandarmi, în timp ce erau transportaţi de la închisoarea Râmnicu Sărat la Jilava; măsurile punitive ordonate de regele Carol al II-lea ca replică la asasinarea lui Armand Călinescu, în urma cărora au căzut victime câteva mii de legionari, arestaţi şi împuşcaşi fără judecată, în toamna anului 1939[13]. Şi seria a continuat cu odioasele asasinate de la Jilava, Snagov şi Streşnicul, în noaptea de 26–27 noiembrie 1940, care au făcut 64 de victime în rândul unor foşti înalţi demnitari, printre care doi foşti prim-miniştri (Nicolae Iorga şi Constantin Argeşeanu). Iată deci că teroarea socială inaugurată de regimul comunist, imediat după instituţionalizare şi în care instituţia Securităţii a jucat un rol determinant în anii '50[14], nu a venit pe un teren gol.

În ceea ce priveşte terorismul internaţional, mai puţin cunoscut în istoriografie, şi asupra căruia vom insista în rândurile ce urmează, şi-a făcut simţită prezenţa în România abia la sfârşitul anilor '60. După 1968 s-au înregistrat o serie de evenimente ce se încadrează în legislaţia internaţională ca acte teroriste, dar până la începutul anilor '80 fenomenul a putut fi, în general, prevenit şi stăpânit. O dată cu înăsprirea sistemului dictatorial de conducere, a exacerbării cultului personalităţii secretarului general al partidului şi a accentuării crizei social-economice şi politice s-a produs şi o amplificare a acţiunilor teroriste şi diversioniste din partea cetăţenilor români, finalizate cu consecinţe uneori tragice pentru cei implicaţi.

Securitatea regimului comunist din România, instituţie cunoscută oficial în această perioadă sub denumirea de Consiliul Securităţii Statului (1965–1978) şi Departamentul Securităţii Statului (1978–1989), şi-a creat o unitate specială de luptă antiteroristă (USLA) abia în decembrie 1977.

---

lui Corneliu Zelea Codreanu 1925. Implicaţii asupra vieţii politice româneşti, în „Arhivele totalitarismului", an II, 1994, nr. 3, p. 134-148.

[11] Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918–1948)*, Bucureşti, 1999, p. 315; Dinu Moraru, *Istorie scrisă, istorie trăită. Convorbire cu dl Alexandru Serafim*, în „Lumea magazin", 2001, nr. 8, p. 46-48.

[12] Nicu Cracea, *Dezvăluiri legionare*, Bucureşti, 1995, p. 268.

[13] Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 355.

[14] Cristian Troncotă, *Practici şi mentalităţi în activitatea aparatului de Securitate din România 1948–1965*, (I), în „Arhivele totalitarismului", an VII, 1999, nr. 3-4, p. 72-89, (II), an VIII, 2000, nr. 1-2, p. 65-86.

Un prim nucleu de profil s-a constituit mai întâi în cadrul Direcţiei a III-a (Contraspionaj), în anii 1969–1970, ca urmare a deselor conflicte care se produceau între grupurile de arabi, aflaţi la studii în România, iar terorismul pe plan internaţional iniţiase deja acţiuni foarte periculoase. Studenţii străini aduseseră în România conflicte politice şi religioase din ţările Orientului Apropiat. „În campusurile universitare – mărturiseşte generalul (r) Neagu Cosma – dar şi în localurile publice, în faţa reprezentanţelor diplomatice, se iscau ca din senin manifestări zgomotoase, care în orice moment degenerau şi puteau fi scăpate de sub control"[15]. Aşa s-au produs mai multe evenimente cu caracter terorist care au premers înfiinţării USLA.

Sfârşitul anilor '60 şi începutul anilor '70 a fost o perioadă în care palestinienii, pe de o parte, şi israelienii pe de altă parte, îşi declaraseră un război total şi fără graniţe, unii împotriva celorlalţi, în care acţiunile teroriste au predominat. Prin astfel de acte, comise fără discernământ, le-au căzut victime persoane nevinovate (copii, femei, bătrâni) care au îndoliat întreaga Europă.

Reţeaua informativă a Direcţiei de contraspionaj reuşise să-şi infiltreze câţiva agenţi în rândurile palestinienilor, aflaţi ca studenţi în România. S-a reuşit depistarea a două comandouri palestiniene care intenţionau să-l răpească sau să-l asasineze pe ambasadorul Israelului acreditat la Bucureşti. Acţiunea teroristă s-a datorat faptului că ambasadorul fusese „condamnat la moarte" de un tribunal al „Mişcării Palestiniene de Eliberare", acuzat de atrocităţi împotriva poporului palestinian în războiul de şase zile, când acesta se afla în armată cu gradul de general. Planul era diabolic, ambele comandouri trebuiau să acţioneze concomitent. Unul ocupa în forţă Ambasada Israelului, sechestrând persoanele din interior, iar al doilea ocupa o instituţie guvernamentală românească, luând ca ostatici persoanele aflate acolo. Urmau apoi să-şi prezinte pretenţiile părţii române: „punerea la dispoziţie a unui avion cu doi piloţi şi rezervoarele pline, precum şi a unui autobuz care să-i transporte pe membrii comandourilor şi pe ostaticii de la ambasadă la aeroport". În cazul unui refuz, membrii comandourilor s-ar fi sinucis, nu înainte de a-i lichida fizic pe toţi ostaticii. Era, prin urmare, o acţiune de sacrificiu (de tip kamikaze).

Membrii comandourilor executaseră deja recunoaşterea, introduseseră armamentul în România, pe care-l depozitaseră într-o cameră de hotel din Bucureşti. Ofiţeri de securitate români, aparţinând structurilor centrale de contraspionaj cu responsabilităţi în acest caz, i-au supravegheat permanent pe membrii primului comando, membrii celui de-al doilea neputând fi depistaţi. Interesant că „Planul de măsuri", aprobat de conducerea Securităţii pentru contracararea acestei acţiuni teroriste, s-a întocmit pe baza principiului „evitării oricărui risc". Din studiul documentelor aflate în dosarul operativ rezultă că, profitând de un moment favorabil, în care camera de hotel era „goală", ofiţerii de securitate au efectuat o pătrundere secretă, iar specialiştii serviciului tehnic au acţionat cu rapiditate, pentru scoaterea din funcţiune a armamentului. Percutoarele

[15] Neagu Cosma, *Securitatea. Poliţia politică. Dosare. Informatori*, Bucureşti, 1998, p. 106.

de la arme au fost pilite, iar cuiele percutoarelor de la grenade au fost scoase. Armamentul a fost reintrodus în ascunzătoare fără a se lăsa urme care să dea de bănuit. Apoi a fost pus în aplicare un plan de arestare.

Planul s-a bazat pe atragerea în capcană a teroriştilor. Pietrele pavajului străzii Burghele – unde se afla Ambasada Israelului la Bucureşti – au fost scoase cu un greder, sub pretextul „reparaţiei capitale". Operaţiunea a fost făcută sub egida Primăriei Capitalei, la sugestia organelor de securitate. Se deţineau informaţii certe că membrii comandoului palestinian îşi propuseseră să vină cu un taxi până în faţa Ambasadei, din care, coborând în viteză, să lichideze paza miliţienească, aflată la intrare şi apoi sub ameninţarea armelor să forţeze intrarea în clădire. Prin începerea „lucrărilor de reparaţie capitală a străzii", comandoul nu a mai putut intra în forţă în Ambasadă, taxiul rămânând la distanţă, la capătul străzii, timp suficient pentru forţele de intervenţie să efecteze arestările.

După arestare şi anchetă, membrii comandoului palestinian nu au fost trimişi în faţa justiţiei, ci obligaţi să părăsească ţara. Li s-a pus totuşi în vedere să transmită şefilor că „Securitatea din România nu permite ca teritoriul ţării să devină câmp de confruntare între palestinieni şi israelieni". S-a procedat în felul acesta, întrucât şeful statului român, Nicolae Ceauşescu, atrăsese atenţia organelor de securitate ca relaţiile cu lumea arabă să fie protejate, dar nici să nu se permită a se aduce atingere, în România, intereselor Israelului. România a fost prima ţară socialistă care a recunoscut statul Israel (la 11 iunie 1948) şi avea relaţii la nivel de ambasadă (din 17 august 1969)[16]. S-a prevenit astfel nu numai un atac terorist, ci şi îmbunătăţirea relaţiilor între israelieni şi palestinieni.

Evenimentul a avut şi o consecinţă directă asupra organelor de securitate – Direcţia de contraspionaj şi-a înfiinţat un prim compartiment antiterorist, cu un nucleu de ofiţeri specializaţi. Cadrele acestui compartiment au fost încă de la început într-o alertă continuă şi pregătite să intervină în cazul unei informaţii sigure ori în situaţia producerii unui act terorist. Era sprijinit de un Batalion de intervenţie format din trupele de securitate, care fusese înfiinţat în 1964.

Batalionul special de intervenţie se remarcase şi el mai întâi în toamna anului 1965, când din Penitenciarul Oradea evadaseră doi deţinuţi. Alarmarea Batalionului de securitate s-a făcut la un interval destul de mare de la evadare, întrucât cei de la Penitenciarul Oradea au sperat că vor putea face faţă singuri. După intrarea în dispozitiv a Batalionului s-au adoptat măsuri corespunzătoare, fapt pentru care cei doi evadaţi au fost imediat capturaţi.

În anii următori, când terorismul internaţional s-a intensificat, în România conducerea Ministerului de Interne a luat măsura ca în cadrul Comandamentului Trupelor de Securitate să se stabilească pentru fiecare judeţ câte o subunitate, un pluton ori o companie destinată prevenirii şi combaterii oricăror acte cu caracter terorist. Ofiţerii şi subofiţerii acestor subunităţi executau o pregătire specială şi erau

---

[16] *Relaţii internationale postbelice, 1945–1964, Cronologie diplomatică*, Bucureşti, 1983, p. 79; *Politica externă a României. Dicţionar cronologic*, Bucureşti, 1986, p. 286.

destinate neutralizării ori lichidării acţiunilor teroriste sau interveneau pentru întărirea pazei şi apărării unor obiective. Ele erau subordonate compartimentelor „Arta” din cadrul Inspectoratelor Judeţene de Securitate[17].

Un alt eveniment s-a produs în ziua de 5 mai 1972, în a doua zi a vizitei oficiale a primului ministru israelian, Golda Meir, la Bucureşti. Seara înaltul oaspete trebuia să participe la o slujbă religioasă (la Templul Coral). Conform protocolului stabilit, deplasarea se făcea pe jos, fapt pentru care se luaseră măsuri de securitate specifice. Înainte de a se începe deplasarea, Direcţia de Informaţii Externe (DIE) a primit o telegramă de la Beirut, prin care autorităţile româneşti erau avertizate că patru arabi plecaseră deja din Cairo cu destinaţia Bucureşti, în scopul de a produce un asasinat terorist asupra premierului Golda Meir. În astfel de condiţii operative nu mai era timp de alte măsuri suplimentare. Drept consecinţă, a fost alertat compartimentul antiterorist din Direcţia de contraspionaj, precum şi Batalionul special din trupele de securitate. Prin măsuri specifice, în jurul orei 17,30 pe o stradă laterală din apropierea Templului Coral au fost arestaţi patru arabi. Toţi erau înarmaţi cu pistoale mitralieră şi grenade de mână. Acţiunea de intervenţie a compartimentului de securitate antiterorist a fost atât de rapidă încât cei patru terorişti nu au apucat să-şi folosească armamentul, rămânând pur şi simplu fără reacţie.

Cei patru terorişti au fost duşi într-o casă de oaspeţi a Guvernului şi anchetaţi, iar când au servit cina au fost fotografiaţi în secret. În ziua următoare, la bordul unei aeronave româneşti, au fost expulzaţi din ţară. Ulterior, DIE l-a identificat pe cel care organizase această operaţiune în persoana lui Abu Daoud, nimeni altul decât comandatul activ al atacului terorist asupra echipei olimpice israeliene la Olimpiada din München. Asasinarea premierului israelian fusese planificată aşadar de către organizaţia Frontul Popular pentru Eliberarea Palestinei.

În 1974 s-a petrecut pe plan intern un eveniment care a necesitat, de asemenea, intervenţia compartimentului specializat antiterorist. Din Penitenciarul Baia Mare au evadat şapte deţinuţi foarte periculoşi, trei dintre ei reuşind să sustragă şi să îmbrace uniforme de miliţie şi să se înarmeze. Evadaţii îşi aleseseră un moment prielnic, perioada lăsării la vatră a unui contingent şi încorporarea altuia din trupele de securitate. Alarma s-a dat la toate batalioanele de securitate din ţară. În prima zi, şase dintre evadaţi au fost prinşi, iar după alte două zile şi cel de-al şaptelea. Acesta din urmă cunoştea foarte bine zona, întrucât lucrase la un ocol silvic. Până la capturare toţi comiseseră fapte antisociale destul de grave: „capturarea de autovehicule sub ameninţarea armei, jaf cu mână armată, sechestrări de persoane”. Populaţia din zonă fusese efectiv terorizată, fapt pentru care a şi dat un sprijin important unităţilor de intervenţie.

În acelaşi an s-a produs şi prima deturnare a unei aeronave româneşti, care făcea ruta Oradea–Bucureşti, de către elemente protestatare faţă de regimul

[17] Teodor Filip, *Secretele USLA*, Craiova, 1999, p. 66.

comunist din România[18], ceea ce a dus la înfiinţarea primei echipe pentru asigurarea securităţii pasagerilor şi aeronavelor în zbor ori la escală de scurtă durată. Ulterior au fost asigurate prin măsuri antideturnare toate cursele interne şi internaţionale pe aeroporturi şi s-a trecut la constituirea Serviciului Special de Intervenţii.

Un alt eveniment s-a petrecut la 24 august 1975, când au intrat în România doi membri ai organizaţiei teroriste „Bader Meinhof" din R. F. Germania. Aceştia urmau să se întâlnească la Bucureşti cu un terorist palestinian, cadru de conducere al organizaţiei „Septembrie Negru". Informaţiile obţinute de structurile specializate de la un informator „voluntar" au dus la descoperirea, în pragul autoturismului cu care intraseră în România teroriştii germani, a unei importante cantităţi de arme, grenade, explozivi plastici, documente false şi alte materiale. Grupul a fost scos din ţară, iar persoanele implicate declarate indezirabile.

USLA şi terorismul internaţional

Confruntată cu o asemenea situaţie operativă, la care se adăuga pericolul ca emisari ai unor organizaţii şi grupări extremist-teroriste să racoleze cetăţeni străini aflaţi temporar pe teritoriul României ori chiar cetăţeni români pentru a participa la acţiuni îndreptate împotriva unor obiective şi personalităţi, conducerea Securităţii a luat măsuri în consecinţă, care au vizat o problemă cu totul nouă pentru munca organelor de securitate a regimului comunist din România, şi anume protecţia antiteroristă.

Conform Ordinelor ministrului de Interne nr. 04224 din iunie 1974 şi nr. 00448 din 29 iunie 1974, a luat fiinţă U.M. 0625/R.P. (subordonată Direcţiei a III-a), „organ specializat, pe profil, destinat să asigure, prin forţe proprii şi cu sprijinul unităţilor centrale şi teritoriale ale Ministerului de Interne, organizarea, coordonarea şi îndrumarea întregii activităţi de prevenire şi combatere a terorismului"[19]. U.M. 0625/R.P. avea următoarele atribuţii principale: organizarea urmăririi informative asupra celor mai periculoase elemente teroriste care veneau pe teritoriul României, iar în cooperare cu unităţile centrale şi teritoriale ale Ministerului de Interne participa la executarea supravegherii informative generale, în locurile şi mediile vizate de elementele teroriste; identificarea, cu forţe proprii sau în cooperare, a elementelor suspecte de terorism intrate în România şi aplicarea măsurilor de contracarare a planurilor ostile ale acestora; capturarea sau nimicirea elementelor teroriste în situaţii de atac armat direct asupra obiectivelor sau în alte locuri, ori de pătrundere prin forţă sau pe altă cale a elementelor teroriste în obiectiv[20]. Prin

[18] În 1992, cotidianul „Crişana" a prezentat în serial un interviu cu persoana care a organizat şi condus acea deturnare.
[19] Arhiva Serviciului Român de Informaţii (în continuare ASRI), fond „D", dosar nr. 10241, vol 2, f. 18.
[20] Ibidem.

Ordinul nr. 04353 din decembrie 1975, a luat ființă Detașamentul special de intervenție antiteroristă[21].

Prin Ordinul nr. 00650/1975, în teritoriu măsurile adoptate pentru intensificarea activității de combatere a terorismului au dus la constituirea grupelor de intervenție formate din cadre de securitate și de miliție. Comandamentul Trupelor de Securitate a stabilit pentru fiecare județ constituirea de subunități până la tăria unui pluton, special instruite și dotate pentru a interveni la nevoie ori a întări paza și apărarea unor obiective, precum și a neutraliza și lichida acțiunile teroriste.

Prin Ordinul nr. 04553 din decembrie 1977 s-a înființat Unitatea Specială de Luptă Antiteroristă (USLA). Practic marea unitate centrală s-a format din ofițerii de la compartimentul antiterorist, desprins din Direcția a III-a (Contraspionaj) și din Batalionul de intervenție, desprins, la rândul lui, din Trupele de Securitate. Primul șef al USLA a fost colonelul Ștefan Blaga, căruia i-a succedat la comandă, din 1986 și până în 1989, colonelul Ion Ardeleanu (nume de botez Moise Bula). Acesta din urmă era un ofițer experimentat, fusese locțiitor la Direcția de contraspionaj, transferat apoi la DIE (U.M. 0544) în structura ultrasecretă „U" (care se ocupa de infiltrarea de agenți de spionaj în străinătate sub diferite legende). După unii memorialiști, transferarea colonelului Ion Ardeleanu la USLA, în 1986, ar trebui pusă în legătură cu deconspirarea rețelei de spionaj română din R. F. Germania[22].

USLA, al cărui efectiv de cadre nu a depășit niciodată 600, dintre care jumătate ofițeri iar cealaltă jumătate subofițeri[23], a fost dotată cu echipament specific activității antiteroriste cumpărat din R.F. Germania, iar la scurt timp a devenit o „unitate de elită a Securității", organizată și instruită după modelul vest-german, celebrul „GSG-9" (*Granzchutzgruppe* – organizat la 26 septembrie 1972)[24]. Primele cadre ale USLA, pe lângă ofițerii de contraspionaj și cei din trupele de securitate au fost selecționați și ofițeri din Direcția I (Contrainformații interne – principala unitate cu atribuții de poliție politică – după restructurarea din 1965) și Securitatea Municipiului București, care se ocupau contrainformativ de problemele studențești. În funcție de evoluția situației operative, efectivele USLA au sporit an de an. În decembrie 1989, atribuțiile USLA fixate prin ordinele și instrucțiunile de lucru erau următoarele: „protecția ambasadelor și personalului diplomatic acreditat în România; protecția aeroporturilor și aeronavelor în timpul traficului; apărarea conducerii superioare de partid și de stat pe timpul desfășurării unor manifestații de masă ori a unor deplasări în țară și străinătate"[25].

De la formare până în decembrie 1989 USLA a încheiat, în numele guvernului României, convenții cu 28 de state pentru asistența aeronavelor la sol

---

[21] Ibidem, f. 41.

[22] Teodor Filip, *op. cit.*, p. 137.

[23] Șerban Săndulescu, *Decembrie '89. Lovitura de stat a confiscat revoluția română*, București, 1998, p. 178.

[24] Geoffrey d'Aumale, Jean-Pierre Faure, *Guide de l'espionage et du contre-espionage. Histoire et technique*, Paris, 1998, p. 121.

[25] ASRI, fond „D", dosar nr. 10241, vol 2, f. 48.

din punct de vedere antiterorist. State precum China, R.F. Germania, Spania, Algeria nu au dorit să încheie asemenea convenţii, asumându-şi răspunderea asigurării avioanelor, când acestea se aflau pe aeroporturile româneşti.

Un memorialist din rândul foştilor ofiţeri USLA, Teodor Filip, mărturisea public că „unitatea era recunoscută pe plan internaţional pentru profesionalismul cadrelor sale"[26]. Pe plan european USLA era cotată pe locul al treilea după *Special Activity Squadron* (prescurtat SAS – unitate de acţiune în cadrul Serviciilor de Securitate britanice)[27] şi GSG–9 vest-german. USLA s-a remarcat atât prin Serviciul Special de Intervenţie, dar mai ales prin structurile sale informative, în a căror activitate s-au folosit metode, mijloace şi tehnici specifice contraspionajului.

Cu toate acestea, USLA s-a confruntat cu numeroase probleme, cea mai acută fiind dotarea cu echipament şi mijloace, cu mult sub necesităţi faţă de ceea ce exista în acea perioadă în uzul altor unităţi similare din ţările care s-au confruntat cu fenomenul terorist. Un alt handicap a fost determinat de lipsa unei legislaţii care să protejeze din punct de vedere strict profesional luptătorii din subunităţile operative de intervenţie.

Neajunsurile au fost compensate printr-un potenţial informativ recrutat, bine instruit şi dirijat în mediile de interes, iar fluxul informaţional obţinut a permis fundamentarea unor măsuri de prevenire eficientă. S-a reuşit astfel să se dejoace multe din acţiunile pregătite pe teritoriul României sau să le contracareze pe cele iminente. Interesante sunt relatările oferite mass-mediei postdecembriste de acelaşi Teodor Filip, fost ofiţer uslaş: „Cei care erau încadraţi în această unitate îmbrăcaseră cămaşa morţii. Ne îndeplineam misiunile la limita dintre viaţă şi moarte. Nu oricine putea face parte din această unitate. Angajaţii nu aveau nevoie de mulţi muşchi, puţină minte. Trebuia să fie echilibraţi psihic, să dea dovadă de fermitate, să ia hotărâri în fracţiuni de secundă, să dovedească un spirit de camaraderie ieşit din comun, cum de fapt se întâmplă în toate unităţile de acest profil din lume, să stăpânească la perfecţie procedeele de luptă corp la corp şi să fie trăgători de elită la nivel olimpic"[28].

Din cazuistica cu care s-a confruntat USLA sunt de interes câteva acţiuni mai deosebite, asupra cărora vom stărui în continuare.

În anul 1976 au fost neutralizate şi contracarate acţiunile a 22 de străini cu preocupări de natură teroristă pe teritoriul României. La 16 dintre ei li s-a întrerupt dreptul de şedere în ţară, iar 6 au fost declaraţi indezirabili.

Un caz mai deosebit a fost acela al unui emisar palestinian, lider al organizaţiei extremiste Frontul Popular pentru Eliberarea Palestinei, care venise în România pentru a racola adepţi din rândul studenţilor palestinieni şi pentru a pregăti acţiuni teroriste. Din studiul documentelor de urmărire informativă a cazului rezultă că organizaţia viza ambasadele Egiptului, Iranului şi Israelului, precum şi pe unii

---

[26] Teodor Filip, *op. cit.*, p. 45.
[27] Geoffrey d'Aumale, Jean-Pierre Faure, *op. cit*, p. 345.
[28] *Apud* Neagu Cosma, *op. cit.*, p. 111.

diplomaţi ai acestor ţări acreditaţi în România. Notele de filaj formulau concluzia că emisarul palestinian efectuase personal recunoaşterea şi studiul Ambasadei Israelului din Bucureşti. Mai mult, măsurile informativ-operative realizate conturau concluzia că organizaţia respectivă preconiza săvârşirea în Europa a cinci acţiuni teroriste, dintre care una era posibil să se desfăşoare chiar pe teritoriul României, executantul fiind un membru al organizaţiei ce urma să vină din Italia. Toate acestea se petreceau pe un fond extrem de tensionat în relaţiile internaţionale din Orientul Apropiat, respectiv, încercări de a se organiza acţiuni turbulente şi de dezordine la adresa Siriei, cu ocazia crizei libaneze şi a vizitelor preşedintelui Hafez El Assad în România (26-28 iunie 1976), precum şi împotriva Egiptului, SUA şi Israelului, fiind vizate ambasadele şi diplomaţii acestor ţări. Prin urmare, ofiţerii care au instrumentat acest caz s-au considerat îndreptăţiţi să propună ca măsură preventivă de soluţionare – ceea ce s-a şi aprobat de către conducerea Ministerului de Interne şi a Ministerului de Externe – „expulzarea din ţară şi declararea ca persoană indezirabilă a emisarului palestinian".

În mai 1977 forţele de pază de la Ambasada Iordaniei din Bucureşti au intervenit oportun, reuşind să prevină o tentativă de asasinat şi jaf organizată de doi cetăţeni români împotriva ambasadorului acestei ţări.

La 19 noiembrie 1979 Ambasada Egiptului din Bucureşti a fost ocupată prin forţă de studenţi irakieni aflaţi la studii în universităţile din România. Clădirea Ambasadei se afla pe colţul intersecţiei Bulevardului Dacia cu Strada Polonă. Sistemul de securitate al perimetrului Ambasadei nu permitea să staţioneze aici nici o maşină. Studenţii irakieni studiaseră foarte bine sistemul de pază, iar soluţia la care au recurs s-a dovedit eficientă. La un moment dat, unul dintre autobuzele care circulau pe Bulevardul Dacia a frânat brusc în faţa Ambasadei, şoferul fiind forţat să oprească. Din el au coborât zeci de studenţi irakieni, care, în câteva secunde, au escaladat gardul dinspre bulevard şi au pătruns cu forţa în interior. Lor li s-au alăturat alţi studenţi, veniţi pe jos din dreptul hotelului Dorobanţi. Totul a fost bine sincronizat. Alertat, Serviciul Special de Intervenţii al USLA a sosit imediat cu două echipaje la locul evenimentului. Studenţii irakieni erau în număr de 100. În câteva minute au fost arestaţi. Nu s-au produs victime. De altfel, nu s-a tras decât un singur foc de armă, şi acela de către un miliţian asupra unui luptător uslaş care era cam brunet şi confundat probabil cu studenţii irakieni. Incidentul nu s-a soldat decât cu o rană uşoară pe antebraţul uslaşului. În urma acestei acţiuni USLA a primit mulţumiri oficiale din partea statului egiptean. La analiza acestui caz, conducerea DSS, deşi s-a declarat mulţumită cu reuşita intervenţiei rapide, totuşi a atras atenţia asupra lipsei de informaţii, foarte greu de explicat, avându-se în vedere numărul mare de studenţi participanţi şi potenţialul informativ de care dispunea USLA în acel moment. A fost şi motivul pentru care în anii următori s-au luat măsuri mult mai stricte de verificare şi supraveghere a studenţilor străini pretabili la iniţierea unor astfel de acţiuni, care puteau duce la deteriorarea relaţiilor României pe plan internaţional.

Evenimentul a avut urmări forte importante şi pentru evoluţia structurilor specializate în combaterea terorismului, demonstrând necesitatea constituirii unor forţe de intervenţie specializate, care să fie în măsură ca, în cel mai scut timp, să reinstaureze situaţia normală în obiectivele atacate. În consecinţă, au fost adoptate următoarele măsuri organizatorice: constituirea în Bucureşti a detaşamentului special de intervenţie antiteroristă, subordonat U.M. 0625/R.P.; întărirea Unităţii Speciale de Apărare Antiteroristă, care grupa acum toate forţele – de miliţie şi trupe de securitate – destinate activităţii de pază şi apărare a obiectivelor vizate de terorişti, acestea fiind puse sub comandă unică, fapt ce permitea dotarea şi instruirea lor unitară; constituirea grupei de intervenţie medicală, subordonată Comandamentului „Arta", format din personal de specialitate din Ministerul de Interne[29].

Până la desfiinţarea ei, în decembrie 1989, USLA s-a mai confruntat şi cu alte evenimente, care au avut însă un deznodământ tragic. Unul dintre ele s-a petrecut la 4 decembrie 1984, în jurul orei 8,10, în parcarea hotelului Bucureşti din Capitală, când studentul palestinian Ahmed Al-Hersh l-a ucis prin împuşcare pe diplomatul iordanian Azmi Said Al-Mufti. După atentat, Hersh a fugit spre strada Lutherană pentru a-şi pierde urma, dar a fost ajuns de un echipaj al Ministerului de Interne aflat în patrulare prin zonă. Era ora când pe Calea Victoriei trecea şeful statului spre clădirea Comitetului Central. După imobilizare şi dezarmare, teroristul a fost dus la locul faptei, apoi arestat. La procesul care i s-a intentat, în aprilie 1985, teroristul a declarat că a încercat să dea un avertisment ţărilor considerate de organizaţia sa ca fiind duşmane ale poporului palestinian, accentuând că organizaţia din care făcea parte i-a atras atenţia să nu producă victime printre cetăţenii români. Prin sentinţa Tribunalului Militar Bucureşti din 20 aprilie 1985, Al-Hersh a fost condamnat la moarte, dar la recurs Secţia Penală a Tribunalului Suprem a modificat pedeapsa în 20 de ani închisoare. Ulterior, cu aprobarea lui Nicolae Ceauşescu, şi-a plătit cauţiunea şi a fost expulzat din România.

Alt caz cu urmări tragice s-a petrecut în vara anului 1985. Prin mijloace informative, USLA a aflat de existenţa unei bombe plasată sub maşina unui diplomat al Ambasadei Iordaniei la Bucureşti, parcată în faţa căminelor studenţeşti din Grozăveşti. La faţa locului s-au deplasat generalul Iulian Vlad, prim-adjunct al şefului DSS, împreună cu doi ingineri genişti, specialişti în dezamorsări. Pentru a nu pune în pericol viaţa unor persoane din zonă, uslaşii, ajutaţi de organele de miliţie, au luat măsurile specifice unei asemenea situaţii: „devierea circulaţiei auto şi pietonale şi evacuarea cetăţenilor din imobilele apropiate". Cei doi specialişti, locotenent-colonel Alexandru Doner şi căpitan inginer Ion Vidrean au trecut la examinarea autoturismului. Studiind bomba fără să o atingă, cei doi au constatat că se află în faţa unui dispozitiv sofisticat, *cu două măsuri de siguranţă de dezamorsare*, executat şi amplasat de un profesionist. Prin ordinul nesăbuit al conducerii DSS, mai precis al lui Tudor Postelnicu, cei doi ofiţeri USLA s-au văzut

---

[29] Serviciul Român de Informaţii, *Cartea Albă a Securităţii*, vol. IV, *1968–1978*, Bucureşti, 1997, p. 72-73.

obligaţi să-şi asume riscul de a dezamorsa „maşina infernală", deşi nu dispuneau de suportul tehnic necesar. Supunându-se ordinului au riscat imens, întrucât au fost nevoiţi să improvizeze un dispozitiv, care s-a dovedit în cele din urmă ineficient, şi au pierdut. Bomba a explodat, iar corpurile lor au fost pur şi simplu spulberate. Căpitanul inginer a lăsat în urmă un copil minor şi o soţie îndurerată, iar ofiţerul superior a intrat în eternitate cu doar şase luni înainte de pensionare.

Atentatul cu bombă fusese iniţiat de ramura românească a organizaţiei Fraţii Musulmani şi a implicat patru membri ai acesteia: Hassan Adil Al-Ali şi Tarek Awad – ambii cetăţeni irakieni –, Haytham Rahnuch (alias „Doctorul"), cetăţean sirian, şi Ali Ahmed Dawood, cetăţean iordanian. Cei patru plănuiseră să asasineze cetăţeni sirieni pe care i-au identificat drept „duşmani ai Fraţilor Musulmani"[30].

Acte teroriste contra regimului comunist

Din 1976 s-au înmulţit preocupările unor cetăţeni români de a pleca ilegal în străinătate, prin săvârşirea de acţiuni cu caracter terorist: piraterie aeriană, răpirea unor personalităţi româneşti sau străine, luarea de ostateci, atacuri armate, trecerea în forţă a frontierei de stat etc. Semnificativ în acest sens a fost grupul „Arcaşul", format din patru persoane, care, în vederea plecării ilegale din ţară, intenţionau să procure armament, fie de la militari în termen – pe care urmau să-i convingă să-l sustragă din depozitele unităţilor în care îşi satisfăceau stagiul militar –, fie prin atacarea unor posturi de miliţie din jurul Capitalei, scop în care efectuaseră recunoaşteri în teren. Dosarul de urmărire informativă a celor patru persoane implicate în acest caz a fost finalizat prin măsura preventivă de „avertizare".

Un caz asemănător s-a petrecut în februarie 1977, când şase tineri din municipiul Cluj-Napoca au plănuit să deturneze cursa Tarom de pe ruta directă cu Bucureştiul. Intenţia lor era de a acţiona asupra personalului navigant al aeronavei cu arme albe, ceea ce nu s-a finalizat datorită „unor perturbaţii atmosferice din timpul zborului", dar şi a unor „neînţelegeri intervenite între membrii grupului respectiv" de care, se pare, nu fuseseră străine structurile de securitate speciale care au instrumentat acest caz.

La 23 august 1981 s-a petrecut aşa numita acţiune „Autobuzul", în realitate un eveniment terorist provocat de trei persoane: Andrei Drăgănescu şi Viorel Butincu – de profesie zidari, dar infractori recidivişti –, cărora li s-a alăturat un student, Mircea Emil Munteanu[31]. Cei trei au spart Postul de Miliţie din localitatea Pui, judeţul Timiş, de unde au sustras armament şi muniţie, după care au sechestrat pasagerii unei curse de autobuz pe care i-au transformat în ostatici. Apoi au negociat cu autorităţile, solicitând un elicopter de „Crucea Roşie" şi suma de 30 000

[30] "Ziua", 15 februarie 2002, p. 11.

[31] Acest caz a fost extrem de mediatizat în presa româna postdecembristă, Mihai Pelin, *Duminica neagră de la Timişoara*, în „Independent", 5-6 mai 2001, p. 5.

de dolari pentru a pleca în Occident. În zonă au fost deplasate forţe de intervenţie antiteroriste (30 de luptători de la Timişoara), care au făcut un blocaj cu ABI*-uri pe şosea pentru a nu permite intrarea în oraş. Negocierile nu au dat rezultate. Teroriştii au împuşcat un ostatic, apoi s-a declanşat un violent schimb de focuri soldat cu 6 morţi şi 17 grav răniţi. Deşi teroriştii au fost capturaţi, Tudor Postelnicu, şeful DSS, a dat ordin ca aceştia să fie împuşcaţi. După '90 cei din conducerea fostului DSS, în frunte cu Tudor Postelnicu, care s-au implicat în acest caz au fost trimişi în judecată şi condamnaţi la 17 ani închisoare pentru „crimă cu premeditare".

În 1982 USLA a reuşit să dejoace tentativa de deturnare a navei fluviale „Mehedinţi". Spre deosebire de acţiunea „Autobuzul", acest caz a fost rezolvat fără intervenţia grupelor operative „Arta", ci doar prin măsuri informative inteligent concepute şi coordonate, ceea ce a evidenţiat un profesionalism de bună calitate. Prin reţeaua informativă a fost depistat un grup format din mai mulţi tineri, care plănuiseră deturnarea navei „Mehedinţi" în scopul trecerii ilegale a frontierei în Iugoslavia, cu gândul de a ajunge ulterior în Occident. Prin măsuri combinative, USLA a reuşit să infiltreze un tânăr ofiţer în acest grup, situaţia fiind luată sub control, iar în cele din urmă făptaşii au fost prinşi în flagrant. Percheziţia efectuată asupra grupului a scos la iveală numeroase mijloace de luptă improvizate, pe care membrii grupului intenţionau să le folosească în deturnarea navei, precum şi importante sume de bani. Comandantul grupului a fost înaintat instanţei de judecată şi condamnat la doi ani şi jumătate închisoare pentru săvârşirea infracţiunii de „asociere la trecerea frauduloasă a frontierei".

O tentativă de deturnare s-a petrecut în toamna anului 1983 asupra aeronavei care făcea cursa Bucureşti–Caransebeş şi retur. Cazul, cu accentele sale dramatice, dar şi cu umorul lui, este demn de o tragi-comedie siropoasă, fiind descris pe larg de locotenent-colonelul (r) Teodor Filip în lucrarea sa memorialistică[32]. Pe scurt, evenimentul s-a petrecut în felul următor. Zborul aeronavei se desfăşura în linişte, până în momentul când un tânăr pasager a înmânat stewardesei un bilet, rugând-o să-l predea comandantului aeronavei, fiind vorba despre o problemă urgentă. Însoţitoarea de bord s-a conformat şi, peste câteva zeci de secunde, atât piloţii cât şi „şoimii" ştiau ce conţine respectivul bilet. Pasagerul în cauză cerea imperativ deturnarea avionului şi aterizarea lui într-un oraş din Occident, în caz de nesupunere ameninţând cu aruncarea în aer a aeronavei. În acest scop – se preciza în bilet – pasagerul avea asupra lui o puternică încărcătură explozivă, iar în mână ţinea declanşatorul. „Şoimii" observaseră imediat că autorul biletului avea la picioare o sacoşă destul de voluminoasă, iar în mână ţinea un mic obiect în formă de pix, cu degetul mare pus pe butonul acestuia. Într-o astfel de situaţie, soluţii nu prea sunt în afara celor impuse de atentatori. Venind din spate, unul dintre „şoimi" s-a aruncat asupra atentatorului, imobilizându-l cu grijă pentru a nu-i da posibilitatea să apese pe butonul care „ar fi declanşat explozia". Tentativa

* Acronim de la automobile uşor blindate pentru intervenţii operative.

[32] Teodor Filip, *op. cit.* p. 134.

de deturnare a fost anihilată astfel cu rapiditate şi deplin succes. Fără intervenţia curajoasă a „şoimului", piloţii, pentru a nu risca vieţile atâtor pasageri, aveau de gând să urmeze întocmai cerinţele „teribilului terorist". Numai că, în urma cercetărilor s-a constatat că declanşatorul în formă de pix era efectiv un pix, iar puternica încărcătură explozivă consta în două recipiente pline cu lichide inofensive.

În toamna anului 1983 s-a prevenit şi prima, probabil şi singura, tentativă de asasinat asupra lui Nicolae Ceauşescu. Grupul, constituit încă din 1981, era format dintr-un nucleu de intelectuali, profesori universitari din Bucureşti, legaţi într-un fel sau altul de Cluj: Tudor Bugnariu, primul primar al Clujului după 23 august 1944, fost decan al Facultăţii de Filosofie din Cluj, apoi profesor şi adjunct al ministrului Învăţământului; Mircea Stoica, şeful catedrei de Drept de la Academia de Ştiinţe Economice Bucureşti, care predase şi la Cluj (decedat ulterior în urma unei căderi de la etaj, consemnată ca sinucidere); Simion Pop, fost decan la Facultatea de Drept din Cluj. Toţi aceştia considerau că „suprimarea lui Ceauşescu era singura soluţie de salvare". Grupului i s-a alăturat apoi clujeanul Raul Volcinschi, fost deţinut politic, Viorel Roventu, Petre Năstase şi Nicolae Stanciu, ultimii trei de profesie şoferi.

În noaptea de 8 spre 9 septembrie 1983, cei trei tineri – Roventu, Năstase şi Stanciu – au trecut la acţiune: au spart un post de Miliţie mai izolat, din satul Osica de Sus, judeţul Olt. Au furat două pistoale mitralieră AKM cu pat rabatabil, 500 de cartuşe şi 8 încărcătoare. Conspiratorii aflaseră că în ziua de 17 septembrie 1983 Ceauşescu urma să viziteze CAP-ul din comuna Gostinu, judeţul Giurgiu. Nicolae Stanciu, fiind localnic, cunoştea foarte bine zona, fapt pentru care au stabilit rapid locul ideal pentru atentat: o curbă de 90 de grade, între Braniştea şi Gostinu. Drumul fiind în pantă, coloana oficială era obligată să reducă viteza până la 30-40 km pe oră. Mai mult, pe o distanţă de 100-200 de metri, era o ridicătură de pământ, înaltă de un metru şi jumătate, care ar fi permis atentatorilor să domine dispozitivul de gardă al preşedintelui. Spre disperarea atentatorilor, evenimentul nu s-a mai putut produce, întrucât, alertată de dispariţia armelor din Osica, conducerea Securităţii l-a sfătuit pe Ceauşescu să-şi amâne vizita. În zilele următoare, până la 24 septembrie 1983, cei trei atentatori au fost prinşi după o urmărire ca în filme, în care grupul operativ de intervenţie al USLA a folosit maşinile blindate şi elicopterele.

Prin sentinţa nr. 63, în dosarul 391/1983, a Tribunalului Militar Teritorial Bucureşti, Viorel Roventu a fost condamnat la moarte. Petre Năstase şi Nicolae Stanciu au primit 20 de ani închisoare pentru „furt calificat, tâlhărie şi nerespectarea regimului armelor şi muniţiei". După un an pedeapsa lui Roventu a fost comutată la 25 de ani temniţă grea, iar patru ani mai târziu, în 1988, Decretul nr. 11 i-a redus cinci ani din pedeapsă. Interesant că la anchetă nici unul dintre cei trei atentatori nu a făcut referire la intenţia de a-l asasina pe preşedinte şi nici despre cei care s-au aflat în spatele lor, respectiv grupul de profesori universitari şi legătura lor cu Raul Volcinschi, „creierul tentativei de atentat". Acesta din urmă, absolvent a două

facultăţi – Academia de Înalte Studii Industriale şi Comerciale şi Dreptul, la Bucureşti – era cunoscut „cu antecedente". Între anii 1957–1964 fusese deţinut politic, fiind cunoscută faimoasa sa tentativă de evadare din arestul Securităţii din Cluj, în mai 1957. În confesiunile făcute publice[33], Raul Volcinschi a menţionat despre „înţelegerea" potrivit căreia „dacă vor fi prinşi, atentatorii să spună că intenţionau să spargă o agenţie CEC" şi că făcuseră chiar un jurământ în acest sens. Oricum, atentatorii nu i-au deconspirat pe bucureşteni, dar nici structurile informative specializate ale Securităţii nu au reuşit să stabilească vreo legătură. Dosarul de urmărire informativă instrumentat pentru acest caz conţine o sumedenie de banalităţi – rude şi prieteni verificaţi la sânge –, dar nimic despre atentat. Nu excludem nici posibilitatea ca dosarul să fi fost „aranjat" înainte de a fi clasat în arhivă, având în vedere că un ordin al lui Tudor Postelnicu interzicea ca în dosarele de securitate să apară numele secretarului general al partidului ori ale membrilor familiei sale[34].

În ziua de 16 ianuarie 1984, în timpul zborului pe ruta Arad–Bucureşti, doi tineri – Guguilă Doru George şi Oancea Florin Daniel – au încercat deturnarea aeronavei TAROM, un AN-24, cu 7 membri ai echipajului şi 46 pasageri la bord. Cei doi atentatori s-au îmbarcat la bordul aeronavei pe aeroportul din Arad, având asupra lor un pistol artizanal mascat într-un fier de călcat şi un dispozitiv exploziv confecţionat dintr-un tub de spray. Planul deturnării, mărturisit de Doru George Guguilă, era: „Mă duceam la toaletă, simulând că îmi este rău. Stewardeza venea după mine. Când ieşeam din toaletă, urma să o imobilizez şi să o ameninţ cu pistolul. Apoi aş fi intrat în cabina piloţilor şi aş fi preluat controlul avionului. Aveam idee despre pilotare pentru că făcusem armata la Aviaţie. Urma să deturnez avionul către Viena. Acolo m-aş fi descurcat, aş fi fost liber. Dar planul meu nu a ieşit". „Şoimii" (cei doi subofiţeri de la USLA care asigurau avionul în zbor) au intervenit cu rapiditate, reuşind să-i imobilizeze pe atentatori în momentul în care aceştia se apropiaseră de carlinga piloţilor. Doru Guguilă a fost împuşcat în umăr. Cei din avion nu au ştiut nimic din ceea ce s-a întâmplat. Avionul a aterizat la aeroportul Băneasa, unde era aşteptat de echipe specializate ale USLA.

Prin sentinţa Tribunalului Militar Bucureşti, din 29 martie 1984, Guguilă a fost condamnat la moarte (ulterior pedeapsa i-a fost comutată la 20 de ani de

---

[33] „Naţional", 20 decembrie 2000, p. 3.

[34] Pentru a pune în practică un astfel de ordin, unii ofiţeri nici nu se mai sinchiseau să rescrie documentele, ci pur şi simplu acopereau cu cerneală ori tuş numele „iubitului conducător", iar alţii, şi mai „inventivi", îl decupau cu lama. Sunt multe dosare în arhiva fostei Securităţi ce stau mărturie despre o asemenea practică. Munca fiind normată, probabil că nu mai aveau timp pentru astfel de „mărunţişuri". Cu timpul se obişnuiseră, aşa încât, pentru a nu avea probleme la clasarea dosarelor în arhivă, injuriile la adresa familiei prezidenţiale ori a regimului au fost înlocuite cu o propoziţie standard: „manifestări duşmănoase datorate unor nemulţumiri personale".

închisoare; la 21 aprilie 1990 a fost eliberat[35]), iar Oancea – care era minor – internat într-o şcoală de muncă şi reeducare pe timp de 5 ani. La anchetă s-a constatat că cei doi atentatori studiaseră din timp dispozitivele de apărare a obiectivelor asigurate cu măsuri antiteroriste, îndeosebi ale aeroportului, precum şi sistemele de control. Prin urmare, desfăşuraseră în prealabil activitate de culegere de informaţii prin supraveghere din posturi fixe. De asemenea, pistolul artizanal şi încărcătura explozivă fuseseră procurate cu destulă uşurinţă, elementele lor constitutive fiind prezente în orice reţea comercială. Acest caz a determinat conducerea DSS să întărească prin organele specializate sistemele de control antiterorist şi de protecţie a aeronavelor în zbor.

Desigur că lista cazurilor de acest gen nu este completă. Nici nu a intrat în intenţia noastră şi nici nu este spaţiul să fim exhaustivi. Evenimentele descrise în părţile lor esenţiale în acest subcapitol sunt însă suficiente pentru a se releva că într-un stat totalitar de tip comunist încălcarea flagrantă a drepturilor omului, ceea ce era cazul din plin în România „epocii de aur", disperarea oamenilor poate duce uşor la acte de violenţă – sustrageri de armament, luări de ostatici, tentative de deturnare a unor nave maritime şi aeriene în scop de atentat sau trecere frauduloasă a frontierei etc. –, unele cu consecinţe tragice. Numai că toate acestea sunt catalogate în legislaţia internaţională ca *acte de terorism.*

„Un tragic accident"

Acestea sunt şi riscurile meseriei, o meserie pentru care şi alţii şi-au pierdut viaţa în timpul misiunilor şi despre care o serie de publicişti, unii de profesie, alţii de ocazie, au exprimat puncte de vedere diferite, atât în timpul revoluţiei din decembrie '89 cât şi după. Cel mai edificator exemplu în acest sens ni-l oferă „tragicul eveniment", în realitate o crimă oribilă împotriva uslaşilor săvârşită în noaptea de 23 spre 24 decembrie 1989 în faţa sediului Ministerului Apărării Naţionale din cartierul Drumul Taberii.

Să menţionăm mai întâi că în 22 decembrie 1989, imediat după fuga cuplului dictatorial – Nicolae şi Elena Ceauşescu – din sediul Comitetului Central lăsat la dispoziţia revoluţionarilor, factorii de comandă din USLA, susţinuţi de întregul colectiv de cadre militare şi civile, au redactat o „Declaraţie către Ţară", prin care se arăta că această unitate din cadrul DSS este alături de popor şi că slujeşte Revoluţia. Deşi documentul a fost înmânat secretarei directorului general al Radioteleviziunii, totuşi nu a fost citit pe post. Dimpotrivă, revoluţionarii pătrunşi în „Studioul care asigura transmiterea revoluţiei române în direct", împreună cu Teodor Brateş, cel ce coordona ştirile, instigau asupra cadrelor Ministerului de Interne şi a uslaşilor. Rămâne de antologie fraza rostită în direct pe postul naţional de televiziune de către Teodor Brateş în seara de 22 decembrie 1989: „Terorişti, antiterorişti e totuna!" .

---

[35] Alina Comşa Durbacă, *Piratul aerului. Românul care a încercat să deturneze un avion vrea să dea statul român în judecată*, în "Evenimentul zilei", 3 mai 2002, p. 5.

Pe scurt, tragicul eveniment s-a petrecut în felul următor. La ordinul generalului (r) Nicolae Militaru – care la acea dată încă nu fusese numit oficial ministru al Apărării Naţionale – în seara zilei de 23 decembrie colonelul Ion Ardelean, şeful USLA, a chemat în sprijinul armatei trei grupe de intervenţie cu misiunea de a-i neutraliza pe aşa-zişii terorişti infiltraţi în clădirile din jurul Ministerului Apărării Naţionale. Locotenent-colonelul Gheorghe Trosca – şeful de stat major al USLA –, cu trei grupe de luptători din Serviciul Special de Intervenţie, îmbarcaţi în trei ABI-uri, au început deplasarea în jurul orei 23 spre Ministerul Apărării Naţionale. În zona Gării de Nord, un ABI a rămas în pană, dovada cea mai concludentă că acţiunea nu fusese premeditată. Totul fusese pregătit în pripă după primirea ordinului. Locotenent-colonelul Trosca a hotărât să continue deplasarea cu celelalte două ABI-uri în apropierea clădirii Ministerului Apărării Naţionale, care era apărată de trupe terestre şi blindate echivalente cu forţa unei divizii. Asupra celor două ABI-uri ale USLA s-a deschis un foc nimicitor, producându-se un adevărat carnagiu, de care s-au făcut vinovaţi ofiţerii şi subofiţerii armatei ce deserveau tancurile şi TAB-urile din curtea Ministerului. Au fost ucişi opt uslaşi, iar patru răniţi grav au reuşit să supravieţuiască[36]. A mai supravieţuit şi Constantin Isac (nume conspirativ "Ionescu"), reprezentantul Frontului Salvării Naţionale, care-l însoţise pe locotenent-colonelul Trosca în timpul deplasării ABI-urilor. Cei patru uslaşi supravieţuitori au fost arestaţi şi supuşi unor interogatorii şi tratamente umilitoare, apoi internaţi în fortul militar Ştefăneşti.

În urma cercetărilor efectuate s-a constatat că nu a fost vorba de o simplă eroare, ci de o înscenare bine regizată de unii dintre cei ce formau nucleul de conducere al Frontului Salvării Naţionale, "organul de partid şi de stat" care preluase conducerea ţării. Suspiciunile planează asupra lui Silviu Brucan şi generalului Nicolae Militaru, cei care susţineau că "teroriştii nu puteau fi decât de la USLA şi Direcţia a V-a". Dar au avut şi complici, atât de la Televiziune cât şi în presă. Aşa de pildă, "Televiziunea liberă" a prezentat pe post imagini cu trupurile uslaşilor ucişi ca fiind terorişti, precum şi sloganurile unor aşa-zişi revoluţionari care scandau "teroriştii-securişti".

La rândul lui, cotidianul "România liberă", în numărul din 25 decembrie 1989, a publicat un articol intitulat "Nimicirea gorilelor mercenare", pe care-l reproducem în continuare, întrucât reprezintă dovada cea mai clară *a dezinformării* – puternica armă folosită în războiul psihologic[37] la care a fost supus poporul român în acele momente: „Lupte de un dramatism fără seamăn s-au dat în împrejurimile Ministerului Apărării Naţionale. Târziu, după miezul nopţii de 23 spre 24 decembrie, două tanchete tip ABI, care nu sunt în dotarea forţelor noastre armate, au încercat să pătrundă prin forţă în clădire, folosind ca acoperire tricolorul. Bravii şi eroicii noştri ostaşi aflaţi la datorie le-au nimicit pur şi simplu cu focuri de tunuri.

---

[36] *Armata română în revoluţia din decembrie 1989*, Bucureşti, 1998, p. 244-245.

[37] Constantin Sava, Constantin Monac, *Adevăr despre Decembrie 1989. Conspiraţie, diversiune, revoluţie. Documente din Arhivele Armatei*, Bucureşti, 1999, p. 117-188.

Şapte mercenari, angajaţi în slujba tiranului, au fost lichidaţi pe loc. Trei dintre ei au reuşit pe moment să fugă, sperând într-un miracol al scăpării. Zadarnic una dintre gorile s-a căţărat pe scările primului bloc de locuinţe întâlnit, trăgând cu disperare în tot ce întâlnea în cale. A fost repede reperată şi anihilată. Celelalte bestii cu chip de om au fost prinse după câteva ore în urma unor lupte crâncene. Aceasta va fi soarta tuturor mercenarilor. Episodul s-a încheiat fără nici o victimă în rândul ostaşilor şi al locatarilor blocului. Bravo militari ai armatei române!".

Cercetările efectuate ulterior au demontat toate falsurile din acest articol. Se presupune că nu întâmplător redactorii ziarului „România liberă" au fost manipulaţi spre acţiuni de dezinformare. De pildă, despre Petre Mihai Băcanu, un opozant al regimului, eliberat în după-amiaza zilei de 22 decembrie 1989 din arestul de la Rahova şi care a preluat imediat conducerea ziarului „România liberă", structurile de contraspionaj ale Securităţii deţineau probe indubitabile, mai precis înregistrări realizate prin tehnica operativă, privind legăturile sale cu un anume Vladimir Volodin, agent al serviciului de spionaj al KGB ce acţiona pe teritoriul României sub acoperirea de ziarist al Agenţiei TASS[38]. Mai mult, în cazurile „Corbii" – ofiţeri ai armatei române „lucraţi" în dosare de urmărire informativă – organele de contrainformaţii obţinuseră probe despre legăturile generalului Nicolae Militaru cu agenţi ai serviciilor de spionaj militar sovietic, motiv pentru care acesta fusese trecut în rezervă. Printre ofiţerii de securitate implicaţi în supravegherea lui Nicolae Militaru s-a numărat chiar locotenent-colonelul Gheorghe Trosca, unul dintre cei ucişi în faţa clădirii Ministerului Apărării Naţionale, ceea ce întăreşte presupunerea că a fost chemat tocmai pentru a fi suprimat.

Prin diversiunea din noaptea de 23 spre 24 decembrie 1989, iniţiatorii au urmărit două obiective majore: 1) de a compromite USLA – unitatea de elită a Securităţii şi singurul organ specializat din România la acea dată în acţiuni de contracarare a terorismului; 2) sub motivaţia că noua conducere a României n-ar dispune de forţe capabile să apere revoluţia, urma să se facă apel la intervenţia "frăţească" a ajutorului militar extern. În cele din urmă, acest plan, dacă nu s-a soldat cu un usturător eşec, cel puţin a avut nevoie de ajustări serioase chiar în timpul evenimentelor[39].

---

[38] „Alerta", joi, 9 noiembrie 2000, p. 9. Această dezvăluire concordă perfect cu conţinutul documentelor „dosarului operativ" aflat în arhiva SRI. Dialogul dintre cei doi, înregistrat de organele Securităţii, avea ca obiect printre altele şi un posibil succesor al lui Nicolae Ceauşescu. În vreme ce Petre Mihai Băcanu îl susţinea pe Dumitru Popescu, Vladimir Volodin aprecia că directorul Editurii Tehnice ar fi cel mai potrivit. O discuţie banală la prima vedere, care în fond era pe buzele tuturor românilor conştienţi, mai ales după 1987, când la radio Europa Liberă se pronunţase pentru prima oară numele domnului Ion Iliescu, ca opozant faţă de cuplul dictatorial şi posibil succesor la conducerea statului român. În realitate, avem în faţă motivul esenţial pentru care Securitatea nu l-a putut „agăţa" cu ceva serios pe faimosul ziarist decât apelând la stupidele „infracţiuni de drept comun"

[39] Comandantul trupelor sovietice aflate în ziua de 22-23 decembrie 1989 pe Podul de la Ungheni avea ordin de la Moscova de a sprijini noile autorităţi de la Bucureşti, care abia

Pe baza informaţiilor acumulate în timp – şi avem în vedere cazurile de spionaj militar, economic şi tehnico-ştiinţific contra României iniţiate de serviciile secrete sovietice[40] –, dar destul de bine protejate în zilele revoluţiei, structuri specializate din Securitate şi Armată rămăseseră fidele apărării valorilor naţionale. Ele şi-au adus o importantă contribuţie – dar nu cu puţine sacrificii – la dejucarea şi apoi la deconspirarea în faţa opiniei publice a rolului nefast iniţiat de forţele străine şi de agenţii lor din rândul conaţionalilor în timpul revoluţiei române începută în acel sângeros decembrie 1989[41]. Iată şi motivul pentru care Serviciul Român de Informaţii, cea mai importantă instituţie a noii comunităţi informative româneşti creată după 1990 cu responsabilităţi în domeniul apărării siguranţei naţionale, celebrează în fiecare an, la 24 decembrie, *ziua antiterorismului*.

TERRORISM AND ANTITERRORISM IN ROMANIA (1965–1989)

Abstract

In the absence of a unanimously accepted definition, terrorism is, as a rule, a violent act committed by people who believe that there is no other means for them to achieve their political objectives. Modern and contemporary Romania witnessed all kinds of terrorist acts. The cold war and the conflicts between Arabs and Israeli created propitious conditions for terrorists to be willingly provided with funds, training, and a place of refuge.

---

preluaseră puterea. Generalul Ştefan Guşe l-a mandatat, din partea conducerii M.Ap.N., pe colonelul Ion Cioară – aflat pe Podul de la Ungheni – să transmită trupelor sovietice ordinul clar „de a nu pătrunde nici un metru pe pământul românesc" (Doru Dragomir, *Generalul Ion Cioară este cel care a respins trupele sovietice în decembrie 1989, pe Podul de la Ungheni*, în „Ziua", 31 iulie 2001, p. 7).

[40] Cristian Troncotă, *Securitatea şi serviciile secrete sovietice (1968–1989). O reconstituire istorică pe baza izvoarelor memorialistice şi a unor documente secrete declasificate*, în *O viaţă închinată istoriei – Constantin Buşe. Structuri politice în secolul XX*, Bucureşti, 2000, p. 356-556; idem, *Tactica „reţelelor paralele". Contrainformaţiile militare neutralizează agenţi sovietici*, în *Armata României la început de secol. Posibile opţiuni şi evoluţii*, Bucureşti, 2001, p. 281-292.

[41] Mark Almond, profesor de istorie modernă la Oxford University, într-o documentată lucrare (*Gorbacev and the Est-European Revolution*), publicată la Londra în 1990, concluziona că Frontul Salvării Naţionale din România fusese, în realitate, creat de KGB cu mult timp înaintea „căderii" lui Ceauşescu. Profesorul Mark Almond mai notează: „Moscova şi KGB-ul au armat pistolul care a slujit la darea startului pentru transformările din Europa răsăriteană şi centrală, iar acestea s-au săvârşit cu cea mai mare uşurinţă, deoarece a fost suficient să se activeze rezidenţele care existau deja"; Vladimir Alexe, *KGB a regizat răsturnarea regimurilor comuniste din Europa de Est*, în „Ziua", 19 noiembrie 1999, p. 7.

In 1977, the institution of the Securitate of the communist regime in Romania developed a specialised body, called USLA (Special Unit for Antiterrorist Struggle). The West German structure GSG–9 (Granschutzgruppe – organised in 1972) was taken as a model. A crucial issue was that of the equipment and means provided to this structure, which were far inferior to those of other similar units in countries facing terrorism at the time. The main attributions of USLA were to protect the embassies and the diplomatic staff accredited in Romania; to protect airports and air planes during traffic; to defend the higher Party and state leadership during meetings or travels in the country or abroad.

What the communist regime in Bucharest considered to be terrorist acts were in fact acts of violence by political dissidents trying to leave the country illegally and settle in the free western world. On the other hand, there were several cases of international terrorism in Romania. Some were prevented by rapid intervention of the specialised structures. Others were not. For example, the assassination on 4 December 1984 of the Jordanian diplomat Atzuri Said Al-Mufti by the Palestinian student Ahmed Al Hersh, and the explosion a bomb placed under the car of a diplomat of the Embassy of Jordan in Bucharest, in July 1985.

PSIHOZA NOTELOR INFORMATIVE LA CANALUL DUNĂRE – MAREA NEAGRĂ (1949–1953)

MARIAN COJOC

Perspectiva istorică asupra celui mai mare şantier al aşa-zisei construcţii a socialismului în România, Canalul Dunăre – Marea Neagră, relevă incontestabil aspecte nebănuite pentru cercetătorii care se încumetă a descifra tainele defunctului regim.

Problema *notelor informative* poate fi constatată aproape ca o dimensiune definitorie a existenţei cotidiene specifice fiecăreia dintre cele trei mari sectoare de activitate ale Canalului: sectorul *muncii libere* – care a cuprins mase muncitoreşti eterogene, din întreaga ţară, cu profesii diferite, de categorii sociale, confesiuni şi etnii diverse, având pe parcursul întregii secvenţe temporale (1949–1953) o relativă stabilitate numerică şi calitativă, adevăruri recunoscute nu de puţine ori în documentele arhivei tehnice a Canalului sau în cele contabilizate de Comitetul de Partid al Canalului; sectorul *armei speciale construcţii,* al ofiţerilor, subofiţerilor şi soldaţilor participanţi la muncile obiectivului; sectorul *muncii forţate* – având ca element central deţinutul (politic, administrativ sau de drept comun), reprezentând în acelaşi timp compartimentul forţei de muncă asupra căruia sarcina muncii fizice a apăsat cel mai mult. În relaţie cu acest sector poate fi luată în calcul şi munca de nevoie a altor categorii de oameni, aduşi în Dobrogea ca urmare a deportărilor executate de regimul comunist în acei ani. Pentru cei care "lucrau în condiţii speciale pe şantierele Canalului"[1], munca în sine a reprezentat neîndoielnic mijlocul asigurător, cel puţin formal, al existenţei extrem de precare la care îi forţase regimul politic al vremii.

Obsesia notelor informative s-a declanşat încă de la începutul lucrărilor Canalului. Adresate în general securităţii, miliţiei sau partidului conducător, în esenţă, toate au relevat în ultimă instanţă – oricâte fraze ar fi cuprins – un singur numitor comun: *nimicnicia* caracterială a semnatarilor.

În particular, notele informative adresate organizaţiilor de partid ale Canalului (pe cele trei mari secţiuni: Cernavodă, Medgidia şi Midia) le-au concurat uneori în număr şi "valoare" pe cele adresate organelor de securitate şi miliţie de pe şantiere.

---

[1] Arhivele Naţionale Constanţa (în continuare ANC), fond Comitetul de Partid al Canalului (CPC), dosar 30/1951–1952, f. 256.

"Revista istorică", tom XIII, nr. 5 – 6, p. 27 – 40, 2002

Complexul psihologic al vigilenţei revoluţionare, al supravegherii necontenite a celuilalt, obsesia necruţătoare a sancţiunilor, sindromul "neiertării aproapelui" (în cea mai perfectă manieră antibiblică şi implicit într-o autentică mentalitate bolşevică, grefată pe "specificul" autohton) au devenit constantele activităţii de partid a Canalului. Uneori însă, "nevinovatele" sau, dimpotrivă, mult prea motivatele note informative ofereau surprize nu tocmai plăcute adresanţilor. Astfel a putut fi receptată nota informativă din 23 februarie 1951 semnată de secretarul Ioan Beldean, întocmită cu prilejul celei de-a 33 aniversări a armatei sovietice "eliberatoare". Atunci, la Poarta Albă, s-a organizat o mare adunare festivă, la care au participat 2.500 de constructori ai Canalului. Trimisul Comitetului Regional al ARLUS Constanţa a scandalizat efectiv organele de partid, stârnind totodată ilaritatea generală, atunci când, în conferinţa sa, "referindu-se la izvorul puterii militare a armatei sovietice – după cum informa activistul amintit – a afirmat că armata sovietică e tare pentru că tovarăşul Stalin îi este tovarăş de drum, îi este tovarăş de viaţă"[2]. Tot astfel, cu certitudine, organele de partid vor fi fost la vremea aceea oripilate de o altă (şi poate să fi fost cu zecile) notă informativă din aceeaşi lună şi acelaşi an, în care era redată o convorbire telefonică interceptată de instituţia abilitată în domeniu. În consemnarea "cu pricina" protagonişti erau căpitanul Popa de la colonia de deţinuţi Peninsula şi "operatoarea noastră Avram Elena de la Mamaia Sat-birouri"[3]. Că "toată convorbirea lor nu a fost altceva decât numai despre dragoste şi imorală" aceasta nu a contat prea mult. Mai grav însă apărea consemnarea finală a informatorului Biciuizu Ilie care menţiona "fără perdea" că operatoarea în cauză avea "legături cu o parte din ofiţerii de la trupele de pază MAI din colonia de deţinuţi de la Peninsula şi semnalarea de la dispensarul nostru căci (sic) este bolnavă de sifilis 4+ urmând şi tratamentul respectiv"[4].

"Duşmanii de tot soiul" ai regimului comunist, menţionaţi ca atare în notele informative ale vremii, erau căutaţi şi identificaţi permanent pe şantierele Canalului Dunăre – Marea Neagră. În rândul lor, în prim plan, se regăseau, fireşte, deţinuţii aduşi, în fond, pentru a simţi că fac închisoare. Argumentele regimului se raportau în mod deosebit la atributele universului concentraţionar: gardul de sârmă ghimpată, barăcile penitenciar, brigadierii proveniţi din rândul deţinuţilor de drept comun şi, nu în ultimul rând, paza armată a spaţiului de detenţie.

În faţa nedreptului tratament la care erau supuşi, deţinuţii aveau puţine mijloace de reacţie, pe care le foloseau uneori: deteriorarea uneltelor, refuzul de a munci, greva foamei, sau, e drept mai târziu, aşa cum s-a întâmplat la 23 aprilie 1953, manifestări deschise, ostile, cu scandarea lozincilor: "Trăiască Maniu" şi "Trăiască guvernul anglo-american" (sic!). Reacţia forţelor de ordine la adresa celor 21 de deţinuţi revoltaţi a însemnat "clasica bătaie", de anchetarea cazului ocupându-se personal însuşi lt. col. Gh. Crăciun, comandantul Centrului de Coordonare al

---

[2] Ibidem, dosar 65/1951, f. 16.
[3] Ibidem, f. 20.
[4] Ibidem.

Direcţiei Generale a Penitenciarelor Constanţa[5]. Oricum, manifestările "duşmănoase" ale deţinuţilor, consemnate în notele informative, tematice sau documentare, au fost de fiecare dată lesne stopate de autorităţile Canalului, prin cele mai variate metode "neortodoxe". Numai că "duşmanul de clasă" s-a manifestat pe şantierele Canalului şi în cu totul alte moduri, afectând din plin sectorul civil, al muncii libere. Astfel că, la începutul anului 1950, în luna februarie, Comitetul de Partid al Canalului elabora un prim amplu raport "asupra manifestărilor duşmanului de clasă pe şantierele Canalului Dunăre – Marea Neagră" până în acel moment. În material se afirma că duşmanul de clasă şi-a făcut simţită prezenţa prin "trei forme diferite: 1. prin lansare de zvonuri tendenţioase; 2. prin acţiuni deschise; 3. prin sabotaje."[6]. Pe seama "duşmanului de clasă" erau puse, spre exemplu, acuzaţia de a fi ascultat postul *Radio Londra* (trei muncitori de la întreprinderea de lucrări speciale Dorobanţu; abaterea se va repeta în anul următor); acuzaţia de a fi încercat să "adâncească misticismul" (era menţionată în unele note informative apariţia sectei religioase de adventişti de ziua a şaptea, care "nu muncea sâmbăta")[7]; acuzaţia de a fi "intonat cântece legionare şi antisovietice"[8] etc.

De o mare gravitate, în viziunea raportorilor PMR, apărea cazul normatorilor Belei Gheorghe, Bencu Ioan şi Bezedea Mihai, care "în luna decembrie 1949 rupseseră tabloul tov. Stalin din sala de şedinţe a şantierului Muntenia 25 – Columbia"[9], şi al altor doi muncitori de la atelierul mecanic (Duţu Dumitru şi Ostaşu Ferdinand) care, pentru că "au scuipat tabloul tovarăşului Stalin şi l-au rupt", au fost daţi pe mâna Securităţii[10]. Raportul din februarie 1950 mai semnala un lucru demn de luat în considerare, din perspectiva prezentată: anume că "în majoritatea şantierelor muncitorii sunt revoltaţi contra conducerii de partid, fiind răzvrătiţi de elemente duşmănoase care se erijează în apărători ai muncitorilor, angrenând în fruntea acestor acţiuni membri de partid nelămuriţi şi cu un nivel politic scăzut"[11]. În materialul în cauză se aducea la cunoştinţa CC şi cazul arhitectului Dragomir Emil "de la baracamente Năvodari, acuzat de instigaţii în masă, relativ că (sic!) planurile nu sunt bune sau că metodele stahanoviste nu dau rezultate"[12].

În ziua de 7 martie 1950 instructorul de partid Podărăscu Soare sesiza organele ierarhice despre dispariţia, în luna septembrie 1949, a "planului directorial

[5] Marian Cojoc, *Canalul Dunăre – Marea Neagră, 1949–1953 şi obiectivele politice ale guvernanţilor României*, în "Independentul", Iaşi, II, 9 iulie 1996, nr. 3.
[6] ANC, fond CPC, dosar 48/1950, f. 1.
[7] Ibidem, f. 3.
[8] Ibidem.
[9] Ibidem, f. 4.
[10] Ibidem.
[11] Ibidem.
[12] Ibidem, f. 6.

al regiunii Medgidia cu toate lucrările şi instalaţiile ce urmează a fi făcute"[13]. Acuzat de dispariţia documentului era geologul Semaca Alexandru, "care a plecat de la Divizia Geotehnică în ziua în care s-a descoperit lipsa planului"[14]. Motivele presupuse care-l îndreptăţeau pe instructorul în cauză să-l bănuiască pe geologul amintit erau: "atitudinea sa ostilă regimului de democraţie populară şi duşmănoasă faţă de partid"[15]; faptul că urmase "şcoala militară din Konigsberg în Germania, în al doilea război mondial, şi fusese ofiţer al armatei germane şi după unele afirmaţii în trupele SS"[16]. Alături de geologul Semaca, erau acuzaţi, de asemenea, prof. univ. dr. Radu Ciocârdel şi geologul I. Bleahu "care nu au o atitudine de apropiere faţă de regimul nostru"[17] şi care, "atunci când s-a observat că planul lipseşte, au propus înlocuirea lui cu un alt plan, adică facerea altui plan (sic!) directorial al regiunii Medgidia, încercând să acopere acest furt şi cerând să nu se anunţe dispariţia planului"[18]. Al patrulea acuzat era geologul Aurel Ştefănescu, în a cărui posesie planul se aflase de fapt pentru ultima dată[19]. În concluzie, instructorul regionalei de partid Constanţa solicita "sesizarea Securităţii de Stat pentru a cerceta îndeaproape cazul lui Semaca Alexandru (care între timp devenise angajat al Institutului Geologic de pe lângă Consiliul de Miniştri la Bucureşti – n.n.)[20] şi al celorlalţi, deoarece se observă o legătură între ei în ceea ce priveşte dispariţia planului şi cred că Semaca s-a strecurat la Institutul Geologic de pe lângă Preşedinţie numai pentru a putea scoate anumite planuri de acolo şi a le pune la îndemâna duşmanului nostru"[21]. Cazul în discuţie a ajuns imediat la urechile membrilor CC al PMR, care au solicitat urgent regionalei PMR Constanţa să răspundă la cinci întrebări, "rezultate după trimiterea raportului, în legătură cu felul cum se manifestă duşmanul de clasă pe şantier"[22].

La punctul al treilea al raportului Comitetului de Partid al regionalei, prin care CC al PMR era informat despre modul în care s-au rezolvat cazurile de manifestare a duşmanului de clasă la Canal, se preciza: "În legătură cu dispariţia Planului 5.444 de la Divizia Geotehnică, fapt care a fost constatat după plecarea geologului Semaca Alexandru şi care a fost sesizat Securităţii, s-a stabilit că acesta este un element cu un trecut dubios (...). Tov. dir. gen. adj. col. Posteucă s-a ocupat şi se ocupă în mod special de acest lucru (sic!). S-au luat măsuri administrative de păstrare şi ţinere a unei evidenţe stricte a proiectelor din această divizie. De

[13] Ibidem, dosar 18/1949–1950, f. 23.
[14] Ibidem.
[15] Ibidem.
[16] Ibidem.
[17] Ibidem.
[18] Ibidem.
[19] Ibidem.
[20] Ibidem.
[21] Ibidem, f. 24.
[22] Ibidem, dosar 75/1950, f. 296.

asemeni, în scurt timp, se va înfiinţa un heliograf propriu al direcţiei pentru ca să nu mai fie nevoie ca aceste planuri să fie trimise la direcţia Portului Maritim pentru multiplicare şi să se poată face un control mult mai serios”[23].

Raportul Comitetului de Partid al Canalului din luna iulie 1950, care analiza munca şantierului DGC, sesiza cazurile altor duşmani de clasă, identificaţi în persoana inginerilor Ţeposu şi Consiliere, care afirmaseră cu un anumit prilej că “pe Canal sunt prea mulţi miliţieni şi puţini tehnicieni şi că tehnicienii sunt prea mult supravegheaţi”[24]. Într-un alt raport de activitate, care înregistra manifestările duşmanului de clasă până la 1 iulie 1950, era evidenţiat faptul că în intervalul 1 aprilie – 1 iulie, “duşmanul de clasă s-a manifestat mai ales în jurul utilajului, încercând să creeze o atmosferă de neîngrijire (sic!) a utilajului mecanic, de a-l strica şi de a-l scoate din funcţiune (sic!). De exemplu, introducerea unei cantităţi de zahăr în rezervoarele de benzină ale screperului condus de tov. Zălog Titus, precum şi introducerea de bucăţi de fier în piesele importante ale maşinii”[25]. În sfârşit, o altă însemnare importantă a manifestării duşmanului de clasă la Canal, în cursul anului 1950, a fost aceea din ziua de 23 august. Atunci, “duşmanul de clasă a fost prins când rupea două drapele roşii, furându-le şi băgându-le în pantaloni. Acesta a fost impegatul Pătraşcu Marin, care a fost dat pe mâna miliţiei şi judecat”[26]. Cu acelaşi prilej erau demascaţi şi excluşi de pe şantiere Oprescu Ovidiu, Gh. Ion, Al. Constantin şi Liuba Dan, care se “manifestaseră făţiş contra regimului şi contra aplicării Codului Muncii, spunând că acesta răpeşte drepturile muncitorilor (...)”[27].

Într-o amplă notă documentară a Comitetului de Partid al Canalului, din aprilie 1951, la capitolul “manifestări duşmănoase”, secretarul organizaţiei de bază, Ioan Beldean, denunţa faptul că la Şantierul 5–6 excavaţii, “deţinuţii care lucrează aici se manifestă duşmănos faţă de lucrare, prin deteriorarea bunurilor ce le sunt date pe mână. Decuplează vagoanele care rămân legate numai cu tuburile de aer şi care la plecarea trenurilor se rup. Apoi ei scot piesele demontabile de la vagoane şi le aruncă în pământ unde se astupă”[28]. În aceeaşi lună, Comitetul de Partid al Canalului semnala un număr de 16 cazuri de “sabotaje” şi manifestări ale duşmanului de clasă. Între acestea, se remarca faptul că “numai într-o singură zi au fost provocate patru accidente de maşină, ceea ce a făcut ca ele să fie scoase din producţie; motorul unui excavator Kirov a fost spart; la un alt excavator o mână criminală a introdus un corp străin între pinioanele sale etc”[29].

---

[23] Ibidem.
[24] Ibidem, f. 208.
[25] Ibidem, f. 254.
[26] Ibidem, f. 279.
[27] Ibidem.
[28] Ibidem, dosar 62/1951, f. 116.
[29] Ibidem, f. 113-117.

Şantierul 9 excavaţii stâncă era considerat atunci cel mai important punct de lucru al Canalului şi "totodată cel mai mecanizat"[30]. Numai că, "din 10 excavatoare numai trei lucrau, din 17 screpere numai două erau în sapă, iar din 49 de maşini autocamioane, numai 21 erau în funcţiune, utilizate în producţie şi pentru aprovizionare"[31].

Concluzia ce se desprindea din această situaţie era aceea că pe "cel mai mecanizat şantier" funcţionau la întreaga capacitate doar 25% din utilaje[32].

Manifestări similare ale duşmanului de clasă erau resimţite şi la şantierul Poarta Albă, în preajma zilei de 1 mai 1951. Organele de partid consemnau momentul pavoazării clădirii Sfatului din comună, prilej în care "unii muncitori au legat cu o frânghie tabloul tov. Stalin şi l-au ridicat în sus"[33]. Atunci, muncitorul Drogeanu Aloman (membru PMR, şef de atelier feroviar) a declarat că "bine ar fi să-l vadă pe tov. Stalin legat de gât viu şi nu numai tabloul"[34].

Într-un amplu raport al Comitetului de Partid al Canalului "asupra manifestărilor duşmanului de clasă, sub toate aspectele întâmpinate pe şantierele Canalului şi în întreprinderi între 1 martie – 1 iunie 1951" se afirma că "duşmanul de clasă n-a dormit la măreaţa lucrare Canalul Dunăre – Marea Neagră, cea mai mare lucrare (sic!) din ţara noastră, înzestrată cu tehnica şi utilajul greu sovietic"[35]. Autorii raportului identificau patru forme de manifestare specifică duşmanului de clasă: prima formă implica faptul că "(o parte din intelectualii Canalului – n.n.) ca ingineri, tehnicieni, funcţionari care trăiau cu mentalităţile trecutului şi cu speranţa că vor mai domina şi vor mai avea fericirea să subjuge din nou clasa muncitoare (...). Este tendinţa de delăsare şi pasivitate faţă de probleme ce frământă masa, este tendinţa de a nu răspândi cunoştinţele tehnice muncitorilor cu scopul de a nu le lua locul"[36]; a doua formă de manifestare a duşmanului de clasă, identificată de conducerea PMR locală, era "tendinţa de sabotare a producţiei prin distrugerea utilajului sub lozinca (sic!) că nu sunt cadre calificate în suficientă măsură, considerând că lipsa lor de control şi ajutor în muncă va constitui o scuză (sic!)"[37]; "o altă metodă a duşmanului de clasă este aceea de a antrena muncitorii conştienţi sau neconştienţi (sic!) de a lovi în cadrele tehnice făcându-le bandiţi, deşi o parte din ei sunt oameni conştienţi în munca profesională, care s-au dovedit a fi de folos construcţiei socialismului"[38]. Concluzia raportului în acest caz era aceea că "această metodă face ca unii tehnicieni să lucreze mai mult sub presiune unele lucrări, alţii

30 Ibidem, f. 111.
31 Ibidem.
32 Ibidem.
33 Ibidem, f. 153.
34 Ibidem.
35 Ibidem, dosar 65/1951, f. 62.
36 Ibidem.
37 Ibidem, f. 63.
38 Ibidem.

au devenit delăsători, alţii îşi dau demisia sau îşi cer transferul"[39]; în sfârşit, ultima formă de manifestare a duşmanului de clasă era identificată în activitatea acelor "cadre muncitoreşti ridicate în posturile de răspundere, care uită că au ieşit din sânul clasei muncitoare, uitând că lupta de clasă se ascute din zi ce trece şi alăturându-se elementelor burgheze devin (sic!) cu mentalităţi mai proaste decât cadrele trecutului, nedând atenţie problemelor ce frământă masa"[40]. În raport se evidenţia poziţia "fruntaşă" în această privinţă a Şantierului 9 excavaţii, "unde duşmanul de clasă, prin diferite elemente, a îndemnat muncitorii să nu mai lucreze până nu primeşte (sic!) haine de protecţie"[41]. Pe acest şantier, recunoştea raportul în cauză, s-au produs distrugeri mari de utilaj ca tractoare, excavatoare, motoare etc. În legătură cu aceste cazuri, au fost identificaţi ca autori "Oprescu Horia, fiu de moşier exploatator, Clepşa Mihai, condamnat pentru trecere frauduloasă, Porguten Ion, Zaharia Ion, Dincă Ion, Wolf Helmuth şi alţii, care au contribuit la descompletarea utilajului, ajungând la distrugerea şi dezorganizarea şantierului"[42]. Cu nedisimulată satisfacţie, Comitetul de Partid al Canalului aprecia că "toţi aceştia, prin faptele lor, au dat material suficient Securităţii"[43].

În Buletinul Informativ al Comitetului de Partid al Canalului, nr. 1/29 iunie 1951, erau făcute cunoscute nu mai puţin de 25 de situaţii în care se produseseră manifestări ale obsesivului şi omniprezentului duşman de clasă. Unul dintre aceste cazuri se înregistrase în ziua de 26 iunie 1951, când două maşini marca Praga ale Direcţiei Generale a Canalului (DGC), încărcate cu tuburi de oxigen, s-au ciocnit, provocând moartea unui soldat sovietic şi rănirea a patru civili şi totodată producând pierderi materiale în valoare de 100.000 lei. "În urma accidentului, consemna buletinul amintit, s-a deplasat la faţa locului o comisie sovietică pe teren de a cercetat accidentul, la fel şi o comisie a noastră. Concluzia: ambii şoferi au fost arestaţi de către organele de stat şi sunt în curs de cercetare"[44].

În luna iulie 1951, la acelaşi şantier Stâncă, timp de treizeci de zile, "au fost stricate 14 maşini prin răsturnare, tamponare etc"[45]. Buletinul informativ nr. 8/29 iulie 1951 prelucra cazul prof. Muscalu Aurel de la Şcoala Profesională Poarta Albă: "Sus numitul are o serie de manifestări duşmănoase contra partidului: de exemplu, spune că muncitorii sunt bandiţi şi exploatează ţăranii; nu este de acord ca într-un stat socialist să conducă muncitorii, deoarece ţăranii sunt mai superiori (sic!) numericeşte; la fel se manifestă că nu este de acord cu conducerea CC, deoarece există în conducere numai un singur român (sic!) (tov. Gh. Gheorghiu-Dej –

[39] Ibidem.
[40] Ibidem.
[41] Ibidem, f. 64.
[42] Ibidem, f. 68.
[43] Ibidem.
[44] Ibidem, dosar 62/1951, f. 174.
[45] Ibidem, f. 207.

n.n.)"[46]. Pentru repetatele sale abateri, semnatarul buletinului informativ, secretarul Anton Niţescu, considera binevenită anchetarea acestuia "de către organele de Securitate"[47].

Un alt caz interesant în care duşmanul de clasă îşi făcea simţită din nou prezenţa la Canal a fost demascarea gestionarului cantinei întreprinderii Electromontaj, Sandu Ion. Acesta a fost acuzat că sustrăgea deliberat produse din raţia muncitorilor şi "din constatările făcute, el intenţionat făcuse acest lucru (sic!) cu scopul de a pleca muncitorii"[48]. Motivul demascării sale era, se pare, altul: "Sandu Ion, în anii 1941–1944, a avut misiuni speciale contra Uniunii Sovietice ca pilot de avion, în urma cărora a primit peste zece decoraţii"[49].

În acea lună, organele de partid apreciau că, "analizând amănunţit sabotajele care se produc în continuu la fabrica de ciment, reiese clar că sunt elemente care intenţionat sabotează producţia. Ele provin tocmai de la instalarea şi montarea utilajului de către întreprinderile de construcţii speciale din cadrul acestui şantier. Sunt executate suduri de proastă calitate, se montează motoarele prost şi necentrate aşa cum trebuie"[50], ceea ce provoca dese opriri procesului de producţie. Duşmanul de clasă era identificat în acest caz în persoanele "fostului moşier Rădulescu Ion, şef de lucrări, fostului prefect al Constanţei Ionescu Dumitru, şef-contabil al întreprinderii, şi Covalescu Ştefan care deţine postul de meşter şef echipă"[51].

În nota informativă din 8 septembrie 1951 a şefului Sectorului Documentare al Canalului, Gherghel Anton, era demascată "organizaţia subversivă de la Şantierul LS 7 Năvodari" în fruntea căruia se găsea chiar şeful şantierului, Târcolian Ara: "Ei sunt în număr de circa 10; ţin şedinţe subversive; discuţiile lor sunt purtate în jurul desfiinţării organizaţiei de bază de pe şantier prin scoaterea şi trimiterea membrilor de partid din cadrul şantierului etc[52]". Propunerea şefului sectorului documentare era aceea "de a se face cercetări pe linie politică în legătură cu atmosfera creată asupra membrilor de partid, iar în privinţa elementelor duşmănoase să fie anunţate organele de securitate"[53].

Buletinul informativ nr. 10 al Comitetului de Partid al Canalului sesiza, la începutul lunii septembrie, un fapt considerat foarte grav petrecut la şantierul 23 August, în ziua de 3 septembrie 1951. Atunci, muncitorul Mircea Dumitru descoperea "un pistol încărcat cu două cartuşe în cutia de ţepuşe de la un vagon unde era astupat cu pământ (sic!)"[54]. Secretarul regionalei de partid Constanţa aprecia ca fiind de

---

[46] Ibidem, f. 199.
[47] Ibidem.
[48] Ibidem, f. 236.
[49] Ibidem.
[50] Ibidem, f. 234.
[51] Ibidem.
[52] Ibidem, dosar 65/1951, f. 83.
[53] Ibidem.
[54] Ibidem, dosar 62/1951, f. 236.

maximă periculozitate situaţia ce s-ar fi putut crea, deoarece "acea garnitură de tren era introdusă în rândul deţinuţilor unde se descărcau vagoanele cu pământ"[55]. Pistolul a fost predat Securităţii, care, cercetând cazul, nu a reuşit să depisteze vinovatul.

La sfârşitul anului 1951, manifestările duşmanului de clasă recidivau prin înregistrarea altor cazuri de "ascultare de posturi străine". Astfel, pe şantierul nou al Canalului, "timp de 20 de minute, la staţia de radio amplificare, muncitorii au putut asculta postul interzis *Vocea Americii*, vorbit în limba română"[56]. Comitetul de Partid, deşi a făcut eforturi disperate pentru descoperirea vinovatului, s-a resemnat în final să colecţioneze 10 declaraţii referitoare la ceea ce au ascultat muncitorii în ziua de 19 decembrie 1951, în difuzoarele amplasate în dormitoarele lor, desigur cu totul altceva decât fuseseră obişnuiţi să audă până atunci[57].

Apogeul manifestărilor duşmanului de clasă şi ale sabotorilor măreţei construcţii a Canalului şi implicit al măsurilor luate de autorităţile de stat faţă de ele a fost marcat în anul 1952. Este vorba de faimosul proces al "bandei de sabotori şi diversionişti de la Canalul Dunăre – Marea Neagră", aşa cum a fost el nominalizat în epocă.

Timp de câteva luni au fost demascaţi în special ingineri şi tehnicieni de valoare ai Canalului, dar şi simpli şi nevinovaţi muncitori, pentru presupuse şi în acelaşi timp greu dovedite acte de sabotaj. Grosul acestora a format primul lot judecat în zilele de 29 august – 1septembrie 1952, de Tribunalul Militar Teritorial Bucureşti, deplasat la Poarta Albă, unde s-a ţinut cel mai mare proces public înregistrat vreodată în România pe un şantier muncitoresc (al doilea lot care i-a cuprins între alţii pe ing. Gh. Crăciun, Hosu, Trăistaru şi muncitorii Dimancea, Lipan şi mulţi alţii a fost judecat în decembrie acelaşi an)[58].

Prin "actele lor criminale, sabotorii" încălcaseră prevederile Decretului 199/12 august 1950, care în articolul 3 stipula expres că "se pedepseşte cu moartea sabotarea propăşirii economice a RPR"[59].

În nota informativă din 6 septembrie 1952, prim-secretarul regiunii Constanţa, Anton Niţescu, aprecia că "descoperirea bandei de diversionişti şi sabotori a oglindit vigilenţa constructorilor de pe Canal, conduşi de partid, care au sesizat prin *sute de note informative* urmările sabotajelor, încă din 1949, asupra cărora abia acum s-au luat măsuri"[60].

Psihoza duşmanului de clasă pe şantiere fusese cultivată, de fapt, lună de lună şi an de an, încă de la începutul lucrărilor Canalului. Ea se origina cu certitudine în faimoasa "atitudine bolşevică" – după spusele unuia dintre liderii

---

[55] Ibidem.
[56] Ibidem, dosar 30/1951-1952, f. 11.
[57] Ibidem.
[58] Doina Jela, *Cazul Nichita Dumitru.. Încercare de reconstituire a unui proces comunist, 29 august – 1 septembrie 1952*, Bucureşti, 1995, p. 208.
[59] "Dobrogea Nouă", an V, 1952, nr. 1292, p. 5.
[60] ANC, fond CPC, dosar 30/1952–1952, f. 245.

comuniştii ai Organizaţiei de Partid a Canalului, după care – "noi nu trebuie să ne iertăm unul pe altul"[61]. Duşmanului de clasă, faţă de cazurile individuale de până atunci, îi era atribuită o nouă dimensiune esenţială: solidaritatea. Acum, la Canal nu mai era culpabilizat un singur individ, ci un grup cât se poate de reprezentativ, apt să comploteze realmente împotriva construcţiei, împotriva regimului[62].

Trebuie menţionat că în săptămânile premergătoare procesului primului lot s-au organizat aşa-zise dezbateri de "înfierare cu mânie proletară" a activităţii grupului de diversionişti şi sabotori. "Înainte de proces – scria acelaşi amintit secretar Anton Niţescu – în adunările sindicale s-au dezbătut aceste probleme (în şantierele-întreprinderi – n.n.), peste 95% din salariaţii Canalului cerând condamnarea sabotorilor la moarte"[63]. Consecinţa imediată a acestor manifestări a fost apariţia sindromului fricii. Acest sentiment pusese stăpânire efectivă pe o însemnată parte a intelectualilor tehnici ai Canalului – fapt evidenţiat în maniera-i caracteristică de prim-secretarul Anton Niţescu în nota informativă sus amintită: "la o parte din ingineri şi tehnicieni se manifestă şovăială; unii cer demisia să plece (sic!) de pe Canal; alţii nu-şi asumă răspunderea de o serie de acţiuni"[64]. Convingerea liderului comunist local era că atitudinea lor era una cât se poate de culpabilă, asemănătoare confraţilor înfieraţi, judecaţi şi condamnaţi în urma procesului: "din cele constatate, reiese că elementele care se pun pe această poziţie se simt şi ele părtaşe, în mai mică măsură, la cele petrecute pe Canal"[65].

Presa locală, alături de cea centrală (ziarul „Scînteia", începând cu nr. 2440/30 august, pe durata mai multor zile – n.n.), a fost antrenată şi ea în acţiunea demascării perpetue a duşmanului de clasă prin oficiosul local al PMR în regiune – „Dobrogea Nouă". La 4 septembrie 1952, ziarul amintit publica pe prima pagină sentinţa procesului "bandei de sabotori şi diversionişti", anunţând că: "luni, 1 septembrie 1952, Tribunalul Teritorial Militar Bucureşti, deplasat la Poarta Albă a pronunţat sentinţa (...). Au fost condamnaţi la moarte pentru crima de sabotaj a economiei naţionale a RPR: Georgescu Gh. Topuslău, Rozei Dumitru-Rozemberg, Vasilescu Nicolae zis Colorado, Cernătescu Petre şi Nichita Dumitru.

Acuzaţii Nichita Dumitru şi Vasilescu Nicolae au mai fost condamnaţi şi la 25 de ani muncă silnică pentru crima de ameninţare a păcii popoarelor şi la 10 ani închisoare corecţionară pentru încercări de agitaţiune. Vor efectua pedeapsa cea mai grea.

Au mai fost condamnaţi Frangopol Nicolae – la muncă silnică pe viaţă pentru crima de sabotare a economiei naţionale a RPR, la 5 ani pentru crima de ameninţare a păcii popoarelor şi la 10 ani pentru agitaţiune; Ciorapciu Mircea –

---

[61] Ibidem, dosar 77/1950, f. 238.

[62] L. Năstasă, *Conduita conspirativă sub regimul comunist: mit şi realitate,* în *Miturile comunismului românesc*, II, 1997, p. 64.

[63] ANC, fond CPC, dosar 30/1951–1952, f. 245.

[64] Ibidem, f. 248.

[65] Ibidem, f.249; şi dosar 25/1950-1953, f.71-73.

muncă silnică pe viaţă, 25 de ani pentru ameninţarea păcii popoarelor şi 10 ani pentru încercări de agitaţiune; Ionescu Oprişan – 25 de ani pentru crima de sabotare a economiei naţionale, 25 de ani pentru ameninţarea păcii (...), 10 ani pentru agitaţiune; Niţescu Constantin – 25 de ani pentru crima de sabotare (...); Vieru Petre – 20 ani muncă silnică pentru crima de sabotare, 20 de ani pentru crima de ameninţare a păcii popoarelor, 10 ani pentru agitaţiune (...).

Toţi acuzaţii au mai fost condamnaţi la 10 ani degradare civică. „Oamenii care se aflau în sala procesului – scria reporterul cotidianului amintit – au aplaudat furtunos dreapta sentinţă a Tribunalului Militar"[66].

Rechizitoriul procurorului militar Bucureşti, mr. de justiţie Teodorescu Ovidiu, a scos în evidenţă fişa politico-socială a acuzaţilor consideraţi: "rămăşiţe ale vechilor clase exploatatoare (Vasilescu T. Nicolae Colorado, "peneţist de frunte"); Cernătescu Petre, "fost şef de garnizoană legionară; Vieru Petre şi Nichita Dumitru (acesta din urmă un simplu mecanic de locomotivă – n. n.) foşti legionari; Ciorapciu Mircea şi Rozei Aurel "fost acţionar al fabricii de coloranţi Coroana"; Frangopol Nicolae "fost membru al partidului fascist-gogo-cuzist (sic!); Georgescu Gh. Topuslău, "fost proprietar de fabrică"; Ionescu Oprişan "fost ofiţer de contrainformaţii în armata fascistă" (sic!); Niţescu Constantin "duşman al regimului, fapt pentru care a mai fost arestat în 1946"[67].

O simplă observaţie: din cei zece acuzaţi şi condamnaţi în proces, opt erau ingineri de profesie şi numai doi erau muncitori (Nichita Dumitru şi Petre Vieru).

În sala procesului de la Poarta Albă au fost trimişi cu programare foarte exactă, pe zile, "tovarăşi" din toate sectoarele de activitate ale economiei naţionale, după o riguroasă selecţie şi pe baza unor tabele nominale în care se indica şi locul de muncă al fiecărui participant. Au fost prezenţi astfel "de la tovarăşii din GAC, GAS şi SMT-uri, începând cu 29 august", până în ultima zi a procesului, până la «tovarăşii sosiţi la odihnă la Vasile Roaită, care voiseră să meargă la procesul "bandei de la Canal"».

Acuzaţiile cuprinse în rechizitoriu au curs de la "dezorganizarea evidenţelor" (cazurile lui Rozei Aurel şi Frangopol Nicolae), până la aceea de "agent al cunoscutului (sic!) spion american mr. Birnes", agent al imperialismului anglo-saxon, de la care acuzaţii ar fi primit instrucţiuni să saboteze lucrările"[68].

Într-unul din cuvintele apărării, avocatul C. Paraschivescu-Bălăceanu, preşedinte al Colegiului Avocaţilor, apărând pe acuzatul Rozei, a spus că "apărarea (sic!) are o sarcină dificilă în acest proces, dat fiind gravitatea excepţională a faptelor comise şi recunoscute de acuzaţi"[69]. Un alt reprezentant al apărării, avocatul Nicolae Beldie, şi mai tranşant, a căutat să motiveze şi să justifice poziţia

---

[66] "Dobrogea Nouă", an V, 1952, nr. 1292, p. 1.
[67] Ibidem, p. 4.
[68] Ibidem, p. 5.
[69] Ibidem.

acuzatului pe care teoretic îl apăra – inginer Ciorapciu Mircea – prin ceea ce considera el "originea şi educaţia sa putredă burgheză"[70].

În ultimul cuvânt dat acuzaţilor, aceştia au recunoscut, pe cât şi-au putut permite, uşor nuanţat, faptele pentru care au fost incriminaţi: Ciorapciu Mircea regretând "cu toată puterea actele criminale", Ionescu Oprişan "actele mârşave pe care le-a săvârşit", Georgescu Gh. Topuslău – "am comis crima de sabotaj şi merit o pedeapsă care să dea de gândit şi altora", Vieru Petre – "vreau să mă reabilitez prin muncă", Cernătescu Petre – "ştiu că voi fi pedepsit şi merit pedeapsa"[71].

Pentru ca mascarada să fie completă şi să respecte întrutotul canoanele mentale ale epocii, "mânia proletară" şi-a spus şi ea cuvântul în marele meeting al constructorilor Canalului de la Poarta Albă unde, în faţa sălii de judecată, erau adunate mii de oameni. "Vocea mâniei proletare", stahanovistul Vasu Gheorghe, luând act de sentinţa pronunţată, a mulţumit organelor de stat pentru că au satisfăcut cererea constructorilor Canalului pentru ca procesul să fie judecat pe şantierul Canalului, în faţa lor, declarând în finalul alocuţiunii sale: "Suntem satisfăcuţi că pedeapsa este maximă!"[72].

Conducerea Canalului, prin vocea directorului general, a ţinut să arate la rândul ei că "demascarea bandei de sabotori a fost cu putinţă datorită vigilenţei organelor de stat şi a constructorilor Canalului"[73].

Cei condamnaţi la moarte şi-au exercitat dreptul lor la recurs în faţa sentinţei pronunţate. "Colegiul Militar al Tribunalului Suprem al RPR, judecând recursurile sabotorilor de la Canalul Dunăre – Marea Neagră (se consemna în „Scînteia" din 14 octombrie 1952) condamnaţi la moarte de către Tribunalul Teritorial Bucureşti, s-a pronunţat în ziua de 4 octombrie 1952, respingând recursurile. Condamnaţii, făcând cerere de graţiere, Prezidiul MAN a aprobat pentru Gh. Georgescu Topuslău şi Petre Cernătescu comutarea pedepsei cu moartea la muncă silnică pe viaţă şi a respins cererile de graţiere pentru Vasilescu Nicolae, Rozei Aurel Rozemberg şi Nichita Dumitru"[74]. Sentinţa a fost executată "în ziua de 14 octombrie 1952, la ora trei spre ziuă, în Constanţa"[75]. Ce a mai contat faptul că au fost reabilitaţi ulterior când, după cum nota în memoriile sale gen. col. Constantin D. Nicolescu, "se constatase nu numai că nu sabotaseră, ci, din contră, depuseseră toată stăruinţa să obţină toate materialele necesare astfel ca planul conceput să poată fi realizat, însă acestea nu soseau la timp, din cauza rulajului greoi şi a lipsei de răspundere care se manifesta în întreg aparatul administrativ comunist"[76]. Poate într-o eventuală statistică integrală a reabilitărilor...

[70] Ibidem, p. 6.
[71] Ibidem, p. 8.
[72] Ibidem, p. 2.
[73] Ibidem.
[74] Doina Jela, *op. cit.*,p. 211.
[75] *Ibidem*, p. 285.
[76] C.D. Niculescu, *Calvarul neamului românesc după 23 august 1944*, Bucureşti, 1993, p. 72.

Într-adevăr, prin judecarea recursului "în supraveghere împotriva sentinței nr. 1 din 1 septembrie 1952 și nr. 99 din 14 octombrie 1952, ale Tribunalului Militar Teritorial București și a deciziei nr. 27 din 4 octombrie 1952 a Colegiului Militar al Tribunalului Suprem, prin care inculpații Rozei Aurel Rozemberg, Vasilescu Nicolae, Nichita Dumitru, Cernătescu Petre, Georgescu Gh. Topuslău, Ciorapciu Mircea, Nițescu Constantin, Ionescu Oprișan, Frangopol Nicolae și Vieru Petre au fost condamnați la diferite pedepse sub învinuirea de subminare a economiei naționale, plenul Tribunalului Suprem a constatat *nevinovăția* acestora, *nelegitimitatea și netemeinicia* hotărârilor, și prin Decizia nr. 31 din 1968 a admis recursul în supraveghere, a casat aceste hotărâri și i-a achitat de orice penalitate (...)"[77].

THE PSYCHOSIS OF INFORMATIVE NOTES AT THE DANUBE – BLACK SEA CHANNEL (1949–1953)

Abstract

The idea of creating a direct link between the Danube and the Black Sea was not an invention of the socialist totalitarian regime of Romania in the 50s. As a matter of fact, it had been thought out long before the decision taken by the Political Bureau of the Central Committee of the Romanian Workers' Party on 25 May 1949. However, the launching of the operations can be attributed to the servants of t he regime under consideration. Knowing that the country was little prepared at the time to undertake such a vast project, and thinking of the circumstances in which it was called off in July 1953, one may easily assume that the regime had other objects in mind than what was being advertised in the media of the time.

Without any doubt, the channel experience was dramatic and traumatizing for tens and tens of people. In 1949-1953 the governors outdid themselves in adopting of victorious socialism, " (the USSR). Beyond these general considerations, life on the details can be revealed by research. The delicate issue – to say the least – of that the Party, not only in words but in action as well, was indeed everywhere, closely observing and sanctioning any act that was not circumscribed to its policy.

For fear that the class enemy should strike from within, a close surveillance network developed. It targeted not only convicts or free workers lured on these sites by the prospects of getting higher wages, but even trade union heads and the technical staff of the Channel. The content of the intelligence notes almost be beyond words and prove the moral decadence of many of our fellow men.

[77] Doina Jela, *op. cit.*, p.286.

ÎNCEPUTUL COLECTIVIZĂRII AGRICULTURII ÎN ROMÂNIA

NICOLETA IONESCU-GURĂ

1949 este anul în care în România începea construcţia socialismului la sat. În opinia autorităţilor comuniste trebuia înlăturată contradicţia ce apărea datorită faptului că la oraşe se dezvolta socialismul, în timp ce la ţară rămânea predominantă mica gospodărie individuală care, după cunoscuta teză a lui Lenin, “generează capitalismul şi burghezia, în permanenţă, zi de zi, oră de oră, spontan şi în proporţii de masă”. Transformarea socialistă a agriculturii, hotărâtă la Plenara C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949, însemna în concepţia noii puteri politice lichidarea înapoierii agriculturii, ridicarea ei la un înalt nivel tehnic şi desfiinţarea exploatării capitaliste, adică lichidarea chiaburilor, consideraţi a fi purtătorii acestei exploatări. Această formulă producea şi o schimbare a formei de proprietate în agricultură, în sensul că proprietatea privată devenea proprietate cooperatistă. Cooperativizarea agriculturii trebuia să anihileze şi la sate orice sentiment de proprietate individuală, înlocuită cu difuza proprietate a întregului popor. Regimul vedea progresul posibil numai prin desfiinţarea proprietăţii private, de aceea a căutat să anuleze dreptul asupra proprietăţii şi să instaureze dependenţa cetăţeanului faţă de stat. De fapt, exploatarea abia acum avea să înceapă pentru ţăranul român. «Prin toate măsurile de politică economică, statul totalitar socialist, a transformat pe ţărani din “proprietar, producător şi beneficiar” într-un simplu producător, supus unei exploatari barbare. Doctrinarii socialişti erau conştienţi de faptul că mica producţie ţărănească este germenele restaurării capitaliste»[1].

Transformarea socialistă a agriculturii, prin crearea sovhozurilor şi colhozurilor, însemna trecerea de la agricultura parcelară, considerată ca o cauză a înapoierii acesteia, la agricultura colectivă bazată pe gospodăria agricolă colectivă (G.A.C.), după model sovietic. Aceasta deoarece noul regim politic considera că numai gospodăria colectivă aducea bunăstarea materială, fiind singura capabilă să folosească în măsură largă tractoarele, maşinile perfecţionate, îngrăşămintele naturale şi chimice, metodele avansate agrotehnice (bineînţeles cele sovietice). “În democraţiile populare, această argumentare nu a convins niciodată, cu atât mai mult cu cât exploatarea particulară părea foarte viabilă şi, din punctul de vedere al productivităţii, făcea faţă cu succes cooperativei vecine”[2]. Desfiinţarea proprietăţii

[1] Oprea Parpală, *Economia Agriculturii sau Politica agrară la români*, Bucureşti, 1995, p. 41 - 45.
[2] Jean Francois Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Bucureşti, 1998, p. 74.

private asupra pământului a însemnat de fapt dezorganizarea agriculturii şi distrugerea producţiei agricole. «În economie s-a întâmplat ca şi în politică. Stalinismul sovietic a servit drept model din toate punctele de vedere. (...) Este frapantă identitatea proceselor de colectivizare desfăşurate în Europa de Est şi în Asia. În toate cazurile sursa de inspiraţie este peste tot aceeaşi: colectivizarea condusă în U.R.S.S. de către Stalin, în anii treizeci. (...) Formele şi procedeele utilizate sunt totuşi mai prudente şi mai sofisticate, luând în calcul rezistenţa înverşunată a ţăranilor sovietici şi consecinţele ei dezastruase (foametea din 1932–1933). Aceste probleme stârnesc dezbateri importante în sânul partidelor. În China, ca şi în Europa de Est, conducătorii consideră colectivizarea ca fiind prea periculoasă pentru a fi declanşată în primii ani după cucerirea puterii şi doresc să aştepte ca evoluţia "forţelor productive" să se producă şi la sat*. (...) În Europa de Est, accelerarea bruscă şi radicalizarea colectivizării se explică prin luarea de poziţie a Kominformului în 1948 "sugerată", bineînţeles, de către Stalin [conflictul sovieto-iugoslav din 1948 a contribuit decisiv la aceasta – n. a.]. Acesta din urmă avea în vedere o colectivizare rapidă, pentru a integra noile democraţii populare în sistemul sovietic. În urma acestor dispoziţii, socializarea suprafeţelor agricole progresează peste tot începând cu anul 1949»[3].

Aşadar, modelul colectivizării socialiste, pus la punct în U.R.S.S. în deceniile 2-4 ale secolului XX a fost "exportat" şi în noile ţări de "democraţie populară", apărute după cel de-al doilea război mondial. Numai că au existat şi în acest domeniu diferenţe. "Trăsăturile clasei politice, alături de specificul local, tradiţia istorică au făcut ca nu toate regimurile comuniste est-europene să aibă trăsături identice. Astfel, peste structura generală comună, s-au înălţat de la ţară la ţară numeroase particularităţi şi deosebiri". "Democraţiile-populare" au pornit toate de la obedienţă deplină faţă de Moscova. Însă unele regimuri comuniste au mers de la obedienţă la diferenţă (ungurii, cehii, polonezii). Extern au rămas în sfera de influenţă a Moscovei, dar intern structurile s-au distanţat de modelul primar. Cel mai bun exemplu în acest sens este oferit de cooperativizarea agriculturii. Dacă situaţia Iugoslaviei – unde în 1972 doar 15% dintre terenurile agricole erau colectivizate – poate fi considerată neconcludentă, din cauza poziţiei "schismatice" adoptată de Iosip Broz Tito, nu acelaşi lucru se poate spune despre Polonia, Cehoslovacia sau Ungaria. În Polonia cooperativizarea începe în 1949, iar în 1969 doar 15% din pământ trecuse în proprietate colectivă. În Ungaria şi Cehoslovacia ponderea structurilor colectiviste nu a depăşit 64% şi respectiv 68% din suprafaţa arabilă a fiecăreia. În Bulgaria, China şi Coreea de Nord colectivizarea a fost completă. România s-a alăturat acestui din urmă grup. În 1962, 96,5% din suprafaţa

* În Rezoluţia Plenarei C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949 privind transformarea socialistă a agriculturii se arătau următoarele: "Dar problema trecerii întregului pământ în avut obştesc nu este actuală în condiţiile de acum din ţara noastră. (...) Aşadar, atâta timp cât n-am creat baza tehnică şi cadrele necesare, atâta timp cât n-am intensificat încă munca de lămurire temeinică a maselor ţărănimii muncitoare, pentru ca aceasta să treacă de bunăvoie la organizarea agriculturii colective, ar fi greşit şi păgubitor de a trece la o colectivizare masivă." ("Scânteia", nr. 1375, 15 martie 1949)

3 Jean Francois Soulet, *op. cit.*, p. 73.

arabilă era deja colectivizată. Ne întrebăm de ce? Regimul de la Bucureşti a ales calea de la obedienţă la independenţă. Însă, paradoxal, independenţa l-a apropiat de modelul sovietic în loc să-l îndepărteze. După evenimentele din Ungaria autorităţile au hotărât o distanţare de U.R.S.S. şi au adoptat o poziţie de independenţă pe plan internaţional, vizibilă în anii 1961–1962. "Însă noua orientare era determinată mai mult de ceea ce văzuse [Gheorghiu-Dej] la Budapesta decât de ceea ce se întâmpla la Moscova [destalinizarea]. În capul lui desovietizarea nu însemna şi destalinizare. (...) Era o desatelizare pentru a salva stalinismul şi nu pentru a-l reforma sau liberaliza", după cum afirma Silviu Brucan în memoriile sale.

Independenţa faţă de Moscova a fost strict politică (păstrarea în funcţii) şi fără urmări în plan intern, dovadă fiind colectivizarea care a continuat "în spiritul totalei fidelităţi faţă de modelul sovietic"*. După 1956 s-a trecut la intensificarea colectivizării. Trebuie precizat că nu evenimentele din Ungaria din toamna anului 1956 l-au determinat pe Gheorghiu-Dej să continue şi să intensifice colectivizarea agriculturii, ci a fost o constantă a politicii sale, considerând că fără transformarea socialistă a agriculturii regimul nu putea să se consolideze şi nu se putea asigura trecerea de la capitalism la socialism. Documentele de partid stau mărturie în acest sens. De pildă, Plenara C.C. al P.M.R. din august 1953, care se ţinea doar la câteva luni de la moartea lui Stalin, a analizat activitatea partidului în domeniul economiei naţionale şi a stabilit că "dezvoltarea sectorului socialist în agricultură trebuie să constituie o preocupare principală în activitatea noastră". Congresul al II-lea al P.M.R. (decembrie 1955) a trasat sarcina ca la sfârşitul anului 1960 sectorul socialist al agriculturii să fie preponderent ca suprafaţă şi ca producţie marfă.

În şedinţa Biroului politic al C.C. al P.M.R., din 10 aprilie 1956, s-a hotărât să se constituie un colectiv având în frunte pe Gheorghiu-Dej, Nicolae Ceauşescu şi Al. Moghioroş care să pregătească un material complet în privinţa transformării socialiste a agriculturii. Ca urmare, Plenara C.C. al P.M.R. din iulie 1956 cerea comitetelor regionale de partid ca, ţinând seama de particularităţile locale şi posibilităţile existente în fiecare comună, raion, regiune, "să intensifice munca politică şi organizatorică pentru transformarea socialistă a agriculturii" (în 1956 sectorul socialist din agricultură reprezenta 29,3% din întreaga suprafaţă arabilă şi 37,1% din suprafaţa agricolă a ţării)**.

Deşi Congresul al III-lea al P.M.R. din 20-25 iunie 1960 aprecia că procesul de colectivizare trebuia încheiat până în 1965, acesta s-a terminat, cu excepţia unor suprafeţe din zonele de deal şi de munte, în martie 1962, cu aproape 3 ani înainte de termenul stabilit de congres.

În România, colectivizarea agriculturii a fost hotărâtă de Plenara C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949, plenară considerată de Ghiţă Ionescu ca "o schimbare de fond a liniei politice de până atunci faţă de ţăran" şi "textul de bază în problema colectivizării, cea mai clară declaraţie asupra politicii agricole a comunismului

* Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Bucureşti, 1998, p. 492.
** Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 76/1956, f. 179-180.

român"[4]. În ţara noastră, spre deosebire de URSS, deschiaburirea şi colectivizarea agriculturii s-au făcut în etape, însă finalitatea a fost aceeaşi, ca şi metodele. În Republica Populară Română, "chiaburimea"[*] a fost mai întâi îngrădită economic apoi "lichidată", adică desfiinţată "ca clasă". Această deosebire în politica agricolă din R.P.R. a avut acceptul Moscovei, lucru pe care îl aflăm chiar de la Gheorghiu-Dej. În 1958, în cadrul convorbirilor cu delegaţia de partid sovietică care ne-a vizitat ţara în septembrie, Gheorghiu-Dej avea să spună că în aplicarea modelului sovietic în România s-a ţinut seama de condiţiile specifice ţării noastre: "Noi am întrebat de 2-3 ori Moscova cum să procedăm. Ni s-a spus să procedăm ţinând seama de situaţia noastră, că partidul nostru este tânăr, că nivelul de pregătire nu este suficient, că avem încă un sector al micii producţii de mărfuri, că avem rămăşiţele fostelor clase exploatatoare care nu au murit, care fiziceşte există"[5].

În România primul pas făcut pe drumul colectivizării agriculturii a fost "lichidarea resturilor moşiereşti", adică a proprietăţilor de 50 ha rămase de pe urma reformei agrare din 1945. Încă din perioada antebelică, în programul său[*] pentru înfăptuirea revoluţiei socialiste, P.C.R. "reclama ca un prim şi hotărât pas lichidarea celei mai retrograde clase – moşierimea". În Raportul prezentat la şedinţa plenară a C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949, Gheorghiu-Dej arăta că prin reforma agrară din 1945[**] se desfiinţa moşierimea "ca clasă", iar în 1949, prin decretul 83, se lichida total moşierimea. Moşia era o denumire veche românească dată pământului. Deci în accepţia din 1949 prin moşieri trebuie să înţelegem mari proprietari de pământ. Cu terenurile luate de la moşieri (ulterior decretului 83/1949 s-au adăugat şi terenurile altor categorii de proprietari) s-au format, după model sovietic, Gospodăriile Agricole de Stat (G.A.S.), primele unităţi agricole care reprezentau sectorul socialist în agricultură. A urmat formarea gospodăriilor agricole colective.

În a doua jumătate a anului 1948, noua putere politică a început, prin Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, pregătirea acţiunii de lichidare a "resturilor pământurilor moşiereşti". Operaţiunea a debutat printr-o acţiune de depistare a proprietarilor de terenuri agricole de 50 ha şi mai mult existenţi în ţară. "Cu toate că, la 25 ianuarie 1948, Institutul Central de Statistică organizase recensământul

[4] Ghiţă Ionescu., *Comunismul în România*, Bucureşti, 1994, p. 219.

[*] Nicoleta Ionescu-Gură, *Categoria socială a chiaburului în concepţia P.M.R.-ului din anii '50*, în „Anale Sighet", 8, 2000, p. 284-298.

[5] A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 23/1958.

[*] "Exproprierea şi socializarea pământului fusese anunţată în programul partidului, adoptat la Congresul de constituire din 1921, la Congresul al V-lea din decembrie 1931, în diferite circulare, broşuri şi ziare din perioada interbelică." (Cezar Avram, *Colectivizarea in Regiunea Olteniei*, teza de doctorat, Universitatea Bucuresti, p. 25).

[**] După Dumitru Şandru, "Exproprierea operată în baza legii din 23 martie 1945 a reprezentat o primă etapă a politicii Partidului Comunist din România de şubrezire a bazei materiale a moşierimii, prin faptul ca a redus cele mai multe din proprietăţile mari la nivelul unor exploatări de întinderi mijlocii. Marea proprietate funciară rurală a continuat să fie reprezentată prin instituţiile exceptate de la expropriere, prin pământurile lăsate ca ferme private şi prin exploatările cu pământuri împădurite." (Dumitru Şandru, *Statutul marii proprietăţi funciare rurale dinaintea promulgării decretului 83/1949*, în "Anale Sighet", 7, 1999, p. 517)

agricol al României, Ministerul Agriculturii şi Domeniilor nu a făcut apel la datele lui ci a hotărât să stabilească situaţia marii proprietăţi cu concursul serviciilor agricole judeţene. Astfel, la 24 iunie 1948, Direcţia Circulaţiei Bunurilor Imobile Agricole şi Deplasării Populaţiei Rurale din minister a cerut serviciilor agricole judeţene, prin ordinul circular (confidenţial nr. 617884), să-i trimită până la 5 iulie 1948 tabele nominale cu toţi proprietarii de terenuri agricole cu exploatări de 50 ha şi mai mari de pe raza judeţului respectiv, cu indicarea pământurilor pe ramuri de folosinţă (arabil, fîneţe, păşuni, livezi, grădini, orezării, bălţi, neproductive etc.). În ele trebuiau incluse proprietăţile persoanelor fizice sau juridice, proprietăţile de 50 ha şi mai mari ale instituţiilor publice sau private rămase acestora în urma aplicării legii de reformă agrară din 23 martie 1945, precum şi terenuri agricole de la 50 ha în sus exceptate de la expropriere în baza articolului 8 al legii agrare din 1945 ce aparţineau mănăstirilor, mitropoliilor, aşezămintelor bisericeşti sau spitaliceşti, aşezămintelor de cultură, obştilor şi cooperativelor săteşti. Nu trebuiau introduse în tabele păşunile comunale şi ale composesoratelor şi nici fermele statului administrate de A.F.S.M. (Administraţia Fermelor de Stat şi Staţiunilor de Maşini). Întreaga lucrare avea să fie întocmită de director în mod strict confidenţial"[6]. "Datele serviciilor judeţene au putut fi centralizate la începutul lunii noiembrie. Conform acestora, în România existau 7.703 proprietăţi particulare de 50 ha şi mai mari cu un total de 1.013.461 ha din care 289.333 ha arabile; 107.128 ha fâneţe; 71.509 ha păşuni; 5.964 ha vie; 8.886 ha livezi; 3.620 ha grădini; 468.622 ha păduri; 36.295 ha bălţi; 22.104 ha neproductiv"[7].

Probabil pentru a se verifica datele trimise de secţiile agricole judeţene privind situaţia marii proprietăţi, la 29 decembrie 1948 M.A.I. – Secretariatul General pentru Trupe emitea ordinul telegrafic nr. 120.600 către Legiunile de Jandarmi din ţară prin care li se cerea să întocmească tabele cu moşierii, marii comercianţi şi speculanţi şi marii bogătaşi din raza lor de acţiune[8]. Aşadar, împotriva acestora, noul regim politic pregătea un plan care avea ca finalitate dispariţia lor ca prezenţă politică şi economică. După strângerea informaţiilor privind situaţia marii proprietăţi s-a hotărât trecerea acesteia în proprietatea statului şi apoi s-a trecut la acţiunea propriu-zisă de lichidare. Hotărârea s-a luat la nivelul Secretariatului C.C. al P.M.R., acest for conducător al partidului care avea monopolul absolut al deciziei, instituţiile reprezentative ale statului având un rol decorativ. Ele erau menţinute pentru a păstra aparenţele democratice ale regimului autointitulat "democrat-popular", în fapt totalitar. În februarie 1949, problema lichidării marii proprietăţi agricole a stat pe ordinea de zi a două şedinţe ale Secretariatului C.C. al P.M.R. Astfel, în şedinţa din 15-17 februarie, care avea menirea să pregătească Plenara C.C. al P.M.R. din 3-5 martie privind transformarea socialistă a agriculturii, a fost luată în discuţie şi problema lichidării moşierilor. Aceştia, deşi puţini, erau priviţi de regimul "democrat-popular" ca o clasă socială

[6] Dumitru Şandru. *Decretul 83/1949*, în "Arhivele Totalitarismului", I, 1993, nr.1, p.133
[7] *Ibidem*, p.134.
[8] A.N.I.C., fond I.G.J., dosar 42/1948

care desfăşura o acţiune politică înverşunată, iar conacele erau cuiburi ale reacţiunii. "Dar să nu uităm că fiecare conac boieresc – spunea Miron Constantinescu în cadrul şedinţei – este un centru activ de duşmani, când în fiecare sâmbătă şi duminică se fac adunări la care vin oameni de la Bucureşti şi agenţi anglo-americani. De aceea, rolul lor politic şi posibilităţile economice pe care le mai au ca avere mobiliară: aur, bijuteri, covoare etc., sunt însemnate"[9]. Câteva zile mai târziu, pe 21 februarie 1949, şedinţa[*] Secretariatului C.C. al P.M.R avea pe ordinea de zi *Planul de acţiune pentru lichidarea proprietăţii moşiereşti.*

Exceptând epitetele, trebuie spus că, într-adevăr, lucrurile aşa şi stăteau. Aceşti proprietari, mulţi dintre ei beneficiind de o cultură şi de o instrucţie superioară, erau cei care îi îndemnau pe ţărani să se organizeze, să nu accepte pasiv viitorul care li se pregătea şi care, deja, putea fi ghicit. Însă nu este mai puţin adevărat că unii dintre moşierii bătrâni şi bolnavi îşi ofereau pământurile statului, intuind ce li se pregătea de către noul regim politic, care era cunoscut ca adversar al oricărei forme de proprietate individuală pe de o parte, iar pe de altă parte lucrarea pământului le aducea mai multe dificultăţi decât avantaje şi reclama cheltuieli mai mari decât veniturile obţinute. Prin urmare, interveneau la autorităţile comunale cu oferte de cedare, fără plată, a terenurilor şi uneltelor ce le aveau, invocând motivul că sunt în imposibilitatea de a le lucra. Cazuri concrete s-au înregistrat în multe judeţe, de pildă numai în judeţul Botoşani în ianuarie 1949 au fost depuse 20 de cereri de renunţare la terenuri[10].

Prefecturile judeţelor Dâmboviţa, Ialomiţa şi Romanaţi, în ianuarie 1949, semnalau Inspectoratelor Generale Administrative Regionale că moşierii manifestă tendinţă de părăsire a proprietăţilor lor, cerând ca ele să fie preluate de stat. De asemenea, că marii proprietari nu fac reparaţii de întreţinere a conacelor şi caută pe toate căile să lichideze bunurile de care mai dispuneau. Astfel, înstrăinau inventarul viu şi mort, tăiau şi vindeau pomii din jurul conacelor, iar pe alocuri desfăceau şi vindeau materialele de construcţii[11].

Alţii treceau pământul prin acte legale de donaţie rudelor, sau îl lăsau pur şi simplu în părăsire, ca de pildă: în comuna Zimnicele, jud. Teleorman, două proprietăţi a câte 50 de ha; în comuna Coteasca, jud. Argeş, 3 proprietăţi a câte 50 de ha[12]. Exemplele pot continua.

Ca măsuri pentru rezolvarea acestor situaţii, care tindeau să se generalizeze, Prefecturile cu organele lor agricole au dat ordonanţe prin care se prevedea că toţi proprietarii erau obligaţi de a-şi lucra şi însămânţa terenurile ce le deţineau, în caz contrar fiind daţi în judecată pentru "sabotaj economic" şi pedepsiţi ca atare.

Acţiunea de lichidare a marii proprietăţi se încadra în planul noii puteri de

---

[9] Ibidem, fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 15/1949.

[*] Şedinţa Secretariatului Biroului Politic din 21 februarie 1949 a fost prezidată de Gheorghe Gheorghiu-Dej şi au participat Ana Pauker, V. Luca, Th. Georgescu, L. Rădăceanu, I. Chişinevschi, Al. Moghioroş, invitaţi V. Vaida, C. Pârvulescu, S. Bughici şi Al. Drăghici (ibidem, dosar 18/1949).

[10] Ibidem, fond MAI. Direcţia Administraţiei de Stat, dosar 2/1949, f. 55.

[11] Ibidem, f.13.

[12] Ibidem.

transformare socialistă a agriculturii. Ea urma altor transformări instituţional-politice şi economice, printre care naţionalizarea din 11 iunie 1948 a principalelor mijloace de producţie industriale, miniere, bancare şi de transporturi care a adus la crearea sectorului socialist în industrie. Operaţia de preluare a terenurilor trebuia făcută fără zgomot, de teama unor acte de sabotaj din partea proprietarilor (în unele locuri s-a încercat să se dea foc proprietăţilor) şi solidarizării muncitorilor de pe moşii cu proprietarii. După opinia lui Gheorghiu-Dej o astfel de acţiune "ar putea dezlănţui o mişcare de împărţire a pământului şi nu ar fi exclus ca între muncitorii agricoli să fie şi oameni de-ai moşierilor pentru că prin unele concesii pe care le-au făcut au reuşit să câştige unii oameni de jos"[13]. De aceea întreaga acţiune a decurs într-un mod absolut conspirativ. Operaţiunea de preluare a moşiilor nu a fost precedată de un act normativ, aşa cum era firesc, ci atunci când apare decretul 83 operaţiunea era în plină desfăşurare. Joi, 3 martie 1949, textul decretului apare în presă însoţit şi de expunerea de motive. "Scânteia" – organul central al P.M.R. – şi "România Liberă" îl publică pe prima pagină sub titlul *Exploatările agricole moşiereşti şi fermele model au trecut în proprietatea statului ca bunuri ale întregului popor*. Numerele următoare conţin articole, desigur, comandate de puterea politică despre "entuziasmul" ţărănimii sărace şi mijlocaşe privind trecerea în patrimoniul statului a moşiilor şi fermelor model. În toate comunele unde au existat cazuri de expropieri au început prelucrările cu ţăranii. Aceştia au fost adunaţi pe terenurile moşierilor, unde muncitori din fabrici le vorbeau despre "actul de dreptate înfăptuit de guvern şi călăuzit de P.M.R.", iar aceştia trebuiau să-şi exprime bucuria şi mulţumirea pentru "lichidarea cuiburilor de moşieri sabotori". Ne întrebăm cât de real putea fi "entuziasmul" lor, de vreme ce şi pe ei îi aştepta aceeaşi soartă[*]. Am spune mai degrabă că au manifestat teamă pentru proprietăţile lor. De altfel, teama colhozului pusese stăpânire pe ţăranul român cu un an înainte, când naţionalizarea din 11 iunie 1948 a întreprinderilor industriale miniere, bancare, de asigurări şi transport a dus la circularea cu insistenţă în mediul rural a zvonului colhozului. Inspectoratul General Administrativ Constanţa, în raportul informativ pe luna iulie 1948, semnala M.A.I.-ului că: "Mulţii ţărani se aşteptau să se organizeze colhozurile în câteva zile după naţionalizarea industriilor"[14].

Modul cum s-a tradus în practică exproprierea moşierilor, din martie 1949, a şocat de fapt pe locuitorii satelor: proprietarii cu familiile lor au fost scoşi în toiul nopţii din case, nu li s-a dat voie să-şi ridice decât câteva lucruri, în unele locuri nici măcar acestea, apoi au fost evacuaţi din judeţ[15]. Exproprierea a produs o adevărată

[13] Ibidem, fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 18/1949, f. 7.

[*] Prefectul judeţului Dâmboviţa în raportul său către M.A.D. din 15 martie 1949 privind situaţia exproprierilor pe baza decretului 83 semnala totodată şi starea de spirit a ţăranilor din judeţ faţă de decret: "Ţaranii chiaburi şi chiar o parte din mijlocaşi sunt însă îngrijoraţi aşteptând reforme noi care i-ar atinge în interesele proprii. Din această cauză au început să-şi înstrăineze lucrurile". (ibidem, fond M.A.D. Reforma Agrara 1945 – Centrala, dosar 87/1949, f. 27).

[14] Nicoleta Ionescu-Gură, *Starea de spirit a ţărănimii în 1948*, în "Revista Istorică", t. VIII, 1997, nr. 3-4, p. 175-188.

[15] A.N.I.C., fond M.A.D. Reforma Agrara 1945 – Centrala, dosar 4/1949.

panică în rândurile "chiaburimii" (adică ale ţăranilor cu o situaţie materială bună) iar "restul ţăranilor au rămas speriaţi", considerând că vor urma la expropriere. Naţionalizarea pământurilor din martie 1949 a fost văzută de aceştia ca primul pas spre colhoz[16].

De teamă că vor urma la expropriere, mulţi şi-au părăsit locuinţele, dormind pe câmp; numai în comuna Cezieni, jud. Romanaţi, au fost peste 30 de asemenea cazuri. Ascundeau lucruri de valoare la cunoscuţi şi începuseră să-şi vândă din vite, considerând că astfel se vor pune la adăpost de a nu rămâne fără bani în cazul în care ar fi fost expropriaţi.

Au existat şi mulţi ţărani săraci care au crezut că se fac împroprietăriri pe moşiile expropriate. Prefectul judeţului Roman nota următoarele în raportul informativ către MAI: "Când au auzit că aceste terenuri trec în proprietatea statului, pentru a se face gospodării de stat model, au rămas întrucâtva dezamăgiţi. Aceasta s-a observat la locuitorii din comuna Săcueni, când s-a făcut adunarea obştească pentru a li se explica scopul exproprierii şi auzind că pământurile intră în proprietatea statului, toţi au rămas ca nişte stane de piatră"[17].

Decretul 83, intitulat "pentru completarea unor dispoziţii din Legea nr.187/1945", s-a referit la proprietăţile de 50 ha teren arabil rămase după reforma agrară din martie 1945. Conform articolului 2 al decretului, treceau în proprietatea statului "exploatările agricole moşiereşti care au făcut obiectul exproprierii potrivit legii nr.187/1945 şi fermele model constituite prin efectul aceleaşi legi, cu întreg inventarul viu, mort şi clădiri, aparţinând sau afectate acestor exploatări indiferent de locul unde se află". Din păcate, în practică, prin decretul 83/1949 au fost preluate şi proprietăţi care nu au făcut obiectul exproprierii în anul 1945. Au avut de suferit şi oameni care nu posedau 50 ha de pământ, unii doar câteva hectare, dar care nu se ocupau personal de agricultură având alte profesii. După opinia autorităţilor comuniste, "exploatarea o făcea[u] prin persoane interpuse, neglijând astfel planul de cultură şi îndeplinirea obligaţilor faţă de salariaţii agricoli", adică lucrau în dijmă*, deşi aceasta fusese desfiinţată la începutul lunii septembrie 1947, printr-o decizie a Ministerului Agriculturii şi Domeniilor. Noile autorităţi politice au stabilit că cine nu este muncitor de pământ să nu rămână proprietar agricol, pentru că oricum el îl va exploata prin altul. Deci cei care aveau o profesie şi un domiciliu permanent la oraş nu puteau să rămână proprietari agricoli. De altfel, în Constituţia R.P.R. din aprilie 1948, la articolul 9 se arăta: "Pământul aparţine celor ce-l muncesc". Pe lângă salariu, aceste terenuri aduceau un venit suplimentar proprietarului, în condiţiile unui regim politic care dorea o nivelare a veniturilor cetăţenilor. De pildă, Ioan Gaftoescu, profesor din comuna Izvoarele, judeţul

---

[16] Ibidem.

[17] Ibidem, dosar 5/1949.

* În instrucţiunile pentru aplicarea reformei agrare din martie 1945, dijma este socotită drept ultima rămăşiţă a feudalităţii. Acei care foloseau acest sistem de exploatare se expuneau a fi expropriaţi în întregime, indiferent de suprafaţa ce o posedau. (A.N.I.C., fond M.A.D. Reforma Agrară 1945 – Centrala, dosar 112/1945, f. 4).

Prahova, a fost expropriat deşi avea doar 6,5 ha; Mircea Dorojan din comuna Trestenicu, judeţul Vlaşca, comerciant cherestea, 12, 5 ha; Crişan Ion, funcţionar, din judeţul Satu Mare 7,3 ha[18]; exemplele pot continua. Alte terenuri au fost preluate pentru că proprietarii aveau "atitudine antidemocratică", adică erau contra regimului instaurat la 30 decembrie 1947. La ordinul 352 din 5 martie 1949 al Ministerului Agriculturii – Comisia Centrală de Expropriere, prefecturile raportau datele cerute cu privire la proprietarii care nu intraseră în prevederile decretului 83, dar totuşi li se luase averea. Prefectura judeţului Dâmboviţa raporta situaţia din judeţ astfel: comuna Sălcuţa – Constantin Vintilescu, 18,48 ha, chiabur, de profesiune agricultor. Nu şi-a executat sarcinile de colectare şi însămânţări. Nu are datorii la salariaţii agricoli şi nici la comună sau Banca de Stat. Se ocupă personal cu agricultura. În prezent arestat, fiind un reacţionar notoriu. I s-a găsit armament ascuns. Este contra regimului democratic. Comuna Cojocaru – Ioan Ţuţuianu, 8 ha, de profesie fost judecător. A executat sarcinile de însămânţări şi colectări. Şi-a plătit salariaţii şi nu are datorii nici la comună, nici la Banca de Stat. Se ocupă personal cu exploatarea. Nu a fost condamnat pentru sabotaj[19]. Exemplele pot continua. "Permisiunea extinderii tacite a cadrului decretului şi la proprietarii mijlocii şi chiar la unii dintre cei mici a constituit pentru Partidul Comunist un prilej de a lovi în ţăranii care nu îi acceptau politica şi, în anumite cazuri, momente de răfuială între factorii locali de decizie şi adversarii lor"[20]. Exproprierea pământului şi a inventarului agricol s-a făcut fără nici o despăgubire acordată foştilor proprietari. Măsura nu era constituţională, întrucât chiar Constituţia din 1948, la articolul 10, presupunea pentru orice expropriere "o dreaptă despăgubire stabilită de justiţie". Decretul 83 nu a reprezentat decât o încercare de a da o bază legală unei acţiuni de 10
confiscare.

Secretariatul C.C. al P.M.R., în şedinţa din 21 februarie 1949, a însărcinat cu aplicarea măsurilor de preluare a pământurilor moşiereşti o comisie la Ministerul Agriculturii formată din Vasile Vaida, ministrul Agriculturii, şi câte un delegat din partea partidului, C.G.M.-ului, Ministerului de Interne şi Ministerului de Finanţe. Comisia a întocmit instrucţiuni precise, până la comună, arătând şi ce pot să ia la plecare cei cărora li se lua pământul. S-a prevăzut o comisie judeţeană pe lângă Comitetele Provizorii. Secretariatul a hotărât să se treacă eventual la preluare la 1 martie 1949, iar proiectul de decizie să fie pregătit de comisie şi să apară pe 2 martie[21]. "Comisiile judeţene compuse din secretarul organizaţiei judeţene P.M.R., delegatul sindicatului agricol, prefectul judeţului şi directorul serviciului agricol judeţean, aveau sarcina să dirijeze preluarea bunurilor ce intrau sub incidenţele decretului şi să se îngrijească pentru declanşarea simultană a operaţiunii de preluare pe tot cuprinsul judeţului. Ele erau organizate de către comisia centrală care, la rândul ei, trebuia să constituie comisiile comunale şi să le îndrume în acţiunea de

[18] Ibidem, dosar 17/1949, f.75 şi 149.
[19] Ibidem, f. 10-11.
[20] Dumitru Şandru, *op. cit.*, p. 138.
[21] A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 18/1949, f. 5.

confiscare. În baza instrucţiunilor se înfiinţa câte o comisie pentru fiecare proprietate cu conac şi nu la nivelul comunei, deşi ele s-au numit «comisii comunale»*. Delegaţii acestora urmau să fie convocaţi la judeţeana P.M.R. în vederea instruirii şi înmânării materialului necesar cu o zi înaintea datei stabilite pentru executarea operaţiunii, spre a li se asigura timpul necesar înapoierii în localitatea respectivă şi instruirii celorlalţi membrii ai comisiei. Paza bunurilor preluate se realiza de echipe speciale, alcătuite din muncitori din fabrici şi uzine completate, dacă era necesar, cu elemente verificate din masa ţărănimii sărace"[22]. Practic, modul cum s-a conceput şi realizat exproprierea din martie 1949 îl aflăm din *Sinteza operaţiunilor efectuate referitor la exproprierea proprietăţilor agricole din judeţul Alba*, întocmită de prefectul judeţului Alba: "În ziua de 28 februarie 1949, d-l prefect al judeţului a primit sarcina de a concentra numărul necesar de maşini, îngrijindu-se în acelaşi timp de combustibilul necesar, concentrare ce a fost făcută în vederea însămânţărilor (sic!) ce urmează a se face în judeţ, în urma repartiţiei planurilor de cultură eliberată de Camera Agricolă. În ziua de 1 martie 1949, ora 8 dimineaţa, toate maşinile au fost prezente la garajul Prefecturii Alba, unde li s-a dat combustibilul necesar, maşini care erau conduse de şoferi verificaţi şi pentru care s-au luat măsuri ca să capete hrană pe timpul cât va dura inspecţia însămânţărilor pe teren. În aceeaşi zi, la ora 7 dimineaţa, au fost mobilizaţi în curtea judeţenei P.M.R. Alba un număr de 48 îndrumători dintre cei mai buni membrii de partid din judeţ, fără a li se spune scopul mobilizării. La ora 9 dimineaţa într-o sală închisă a început să se prelucreze cu aceşti îndrumători întreg materialul din carnetul îndrumătorului nr. 50, lucru ce a durat până la ora 2 după amiază după care a început să se prelucreze problema exproprierii, ceea ce a durat până la ora 3 după amiază, când, cu ajutorul mijloacelor de locomoţie care erau gata pregătite îndrumătorii au plecat în comunele destinate conform planului dat. Îndrumătorii au fost bine instruiţi, atât din punct de vedere tehnic cât şi politic, dându-li-se instrucţiuni până în cele mai mici amănunte de felul cum va trebui să se procedeze la faţa locului şi îndeosebi cum trebuie să ţină secretul operaţiunii până în momentul declanşării. În aceeaşi zi, după ce au început prelucrările în sala închisă cu îndrumătorii, tovarăşul secretar al judeţului Alba a chemat la partid pe cei 4 membri destinaţi a forma Comisia Judeţeană. Ca la ora 11 dimineaţa să îi pună în curent cu obiectul formării acestei comisiuni, după care dată nici unul din aceşti 4 nu au mai părăsit camera secretariatului decât a doua zi dimineaţa când operaţiunile pe teren erau în plină desfăşurare. În ziua de 1 martie 1949 ora 7 seara, îndrumătorii au ajuns la destinaţie, la care dată exact au ajuns şi câte 2 miliţieni, trimişi cu totul pe altă cale, fără să ştie că au de colaborat cu îndrumătorii partidului. Aici în comună, îndrumătorii partidului au adunat organizaţia de bază a comunei unde au început să

* De pildă, "comisia comunală" de la ferma Lucauf Gheorghe din Boldur, judeţul Severin, se compune din Costea Ion, delegat din partea comisiei judeţene, Molnar Ştefan, noul administrator al fermei, Mircu Nicolae, delegat din partea organizaţiei de bază P.M.R. din Boldur (ibidem, fond M.A.D. Reforma Agrară 1945 – Centrala, dosar 68/1949).

[22] Dumitru Şandru, *op. cit.*, p. 134-135.

prelucreze acelaş material din carnetul îndrumătorului nr. 50 ceea ce a durat până la 2 noaptea, de la care oră s-a format o comisie locală compusă din 2 îndrumători ai judeţenei, un tovarăş trimis de judeţeană având calitatea de viitor administrator al moşiei ce trebuia expropriată, şi secretarul organizaţiei de bază, după care a început să se prelucreze problema exproprierilor, ceea ce a durat până la 3 noaptea, după care s-a plecat la moşia respectivă pentru începerea evacuării şi întocmirea inventarului viu şi mort. În momentul ajungerii la moşie comisia s-a întâlnit şi cu cei doi miliţieni care abia în acest moment au înţeles despre ce este vorba, urmând ca ei să-şi îndeplinească partea lor de instrucţiuni pe care le-au primit pe cale de miliţie. Un miliţian a fost însărcinat cu paza moşiei pe timpul exproprierii iar celălalt avea misiunea să conducă pe foştii proprietari la comandamentul miliţiei spre a li se face formele de încartiruire, în localităţile unde au fost repartizaţi. Inventarierea bunurilor a fost făcută în prezenţa administratorului cât şi a întregii comisii (...) În ziua de 3 martie comisiile de inventariere au fost completate cu tehnicieni pricepuţi, atât în problema inventarierilor cât şi în problema valorificării bunurilor[*]. În zilele de 4, 5, 6, şi 7 martie 1949 comisia judeţeană, însoţită de delegaţii A.F.S.M.-ului sau de delegaţii ministerului au plecat pe teren, pentru verificare cât şi pentru a se da ultimele instrucţiuni în vederea definitivării lucrărilor. În ziua de 8 martie, lucrările au fost terminate după care îndrumătorii partidului s-au reîntors, rămânând administratorul ca să dirijeze gospodăria moşiei, conform instrucţiunilor date. Administratorii[**] au primit instrucţiuni tehnice, cum trebuie să îmbunătăţească mersul lucrărilor în vederea însămânţărilor cât şi administrării tuturor bunurilor (...) Cantitatea de bijuteri care a fost consemnată este de 684 g aur şi 17, 32 kg argint, reprezentat prin tacâmuri şi alte obiecte. În total în judeţul nostru s-au expropriat 16 moşii după cum urmează: 9 moşii hotărâte prin instrucţiunile date, plus încă alte 7 moşi care au căzut în prevederile exproprierii (...)"[23].

În noaptea de 1 spre 2 martie 1949, înainte ca textul decretului să ajungă la sate, a început în toată ţara exproprierea. Elementul surpriză era foarte important în această acţiune, întrucât inventarul moşiilor putea fi distrus foarte uşor de către proprietari. De aceea "desăvârşirea reformei agrare" a venit sub o formă cu totul neaşteptată de cei vizaţi şi s-a executat cu atâta repeziciune şi conspirativitate încât au rămas de-a dreptul uluiţi. Aplicarea a fost mult mai dură decât o prevedea decretul 83 şi lipsită de cea mai elementară omenie.

---

[*] Ca urmare a ordinului 555.330/1949 emis de M.A.D. Direcţia Evidenţei Bunurilor, inginerii agronomi şi medicii veterinari din toate plăşile judeţului trebuiau să ia parte activă la preluarea şi evaluarea bunurilor agricole intrate în proprietatea statului.

[**] La fiecare moşie expropriată au fost instalaţi administratori desemnaţi de organizaţia judeţeană de partid a P.M.R. O parte din ei s-au dovedit a fi necorespunzători, nepregătiţi şi oportunişti. De pildă, ferma de stat (G.A.S.) din com. Zatreni, jud. Vâlcea, fosta proprietatea Hristea Boicescu, era administrată de un tânăr pe nume Puşcaşu Emil, "lipsit de experienţă şi pricepere, care nu ştia ce să facă în mijlocul unui inventar care se evalua la cca 40 milioane de lei." (A.N.I.C., fond M.A.I. .Directia Administraţiei de Stat, dosar 6/1949, f. 198).

[23] Ibidem, fond M.A.D. Reforma Agrară 1945 – Centrala, dosar 54/1949.

Au existat şi cazuri sporadice de moşieri care au fugit de sub escortă sau în timpul operaţiei. De exemplu, în judeţul Bihor, 6 moşieri au fugit în timpul oparaţiunii[24]; în judeţul Timiş-Torontal un moşier a fugit de sub escortă iar altul în timpul operaţiei[25]. S-au înregistrat şi alte forme de opunere faţă de aceste măsuri, prin nedeschiderea uşilor. De pildă, în judeţul Muscel, Ion Diţescu din comuna Malu cu Flori, Maria Gussi din comuna Leordeni şi generalul Lăcătuşu din comuna Racoviţa. Iată cum s-a petrecut pe teren exproprierea din martie 1949 văzută prin prisma celor deposedaţi de bunuri: Christo Stergiopol, administratorul moşiei doamnei Elena General Eremia Grigorescu din comuna Iveşti, judeţul Tecuci, în cererea adresată ministrului Agriculturii de a i se restitui avutul şi de a i se ridica domiciliul obligatoriu, arată cum s-au petrecut lucrurile în noaptea de 1 spre 2 martie 1949: "În ziua de 2 martie 1949 pe la orele 3,30 dimineaţa am fost deşteptat de primarul comunei Iveşti venit la sediul administraţiei moşiei unde locuiam şi eu, însoţit de încă de 3 civili de la P.M.R. Tecuci şi un miliţian care mi-au pus în vedere să predau imediat întrega administraţie, inventarul mobil şi imobil, producte, animale, etc. şi că urmează să părăsesc administraţia, locuinţa şi localitatea, lucru pe care l-am făcut, oprindu-mi-se şi tot inventarul meu propriu compus din mobilier casnic, îmbrăcăminte ale mele şi ale familiei mele, alimente diferite producte agricole şi animale, etc., aparţinând mie personal nepermiţându-mi-se a lua cu mine în scurtul timp de 15 minute ce mi s-a acordat decât o mică valiză cu puţine obiecte şi cu una cuvertura şi m-au transportat la o staţie C.F.R. spre îmbarcare în tren. M-am supus, am predat cheile la administraţie, le-am atras însă atenţia că la locuinţa moşiei pe care o administrez locuiesc şi eu şi unde am inventarul meu şi al familiei mele dar nu au ţinut cont de acest protest spunându-mi că se va inventaria şi păstra totul intact"[26]. Timp de 7 luni la cererile adresate de administrator autorităţilor judeţene de a i se elibera avutul său şi de a i se ridica domiciliul obligatoriu, fixat în oraşul Tecuci, strada 30 Decembrie nr. 22, nu primeşte nici un rezultat. Nici la cererea adresată ministrului Agriculturii, din 22 septembrie 1949, soluţia nu era favorabilă întrucât aceasta era: "Bunurile rămân bine preluate", deşi decretul 83 preciza clar la articolul 3 că nu intră în prevederile acelui decret obiectele de uz personal, casnic şi alimentele aparţinând exploatărilor proprietăţilor agricole expropriate şi cu atât mai puţin prepuşilor acestora şi a familiilor lor. Administratorii "dubioşi", adică cei care şi-au făcut avere din veniturile obţinute din exploatarea pământului moşierilor se încadrau în aceeaşi lege cu moşierul.

De pe urma aplicării decretului 83 au avut de suferit şi ţăranii care cumpăraseră pământ de la moşieri. Din contestaţiile depuse de aceştia la Comisia Centrală de Expropriere a rezultat pentru toate judeţele următoarea situaţie: 3.173 săteni care cumpăraseră o suprafaţă de 3.099, 86 ha şi 58 de cumpărători de case cu o suprafaţă de 19, 43 ha[27]. Unii dintre aceşti cumpărători aveau actele perfectate

[24] Ibidem, dosar 82/1949.
[25] Ibidem, dosar 81/1949.
[26] Ibidem, dosar 20/1949, f.35.
[27] Ibidem, dosar 48/1945–1949, f. 7.

(autentificate şi transcrise), alţii numai acte provizorii sau simple chitanţe de plata lotului. Astfel, pentru autorităţi s-a ivit o altă problemă de rezolvat, să se recunoască sau nu dreptul de proprietate al acestora. În şedinţa Comisiei Agrare* din C.C. al P.M.R. din 29 septembrie 1949, Nicolae Ceauşescu era de părere că celor care aveau pământ până la 5 ha şi cumpăraseră o suprafaţă mică, să li se recunoască cumpărarea iar celor care aveau peste să nu li se recunoască cumpărarea: "Pentru cei care au pământ sub 5 ha să le punem condiţii, dacă posedă acte de cumpărare cu dată certă dinainte de 2 martie, chiar dacă nu sunt transcrise la tribunal"[28]. Până la urmă situaţia loturilor acestor ţărani a fost rezolvată astfel: Comisia Centrală de Expropriere a hotărât ca toate cererile cumpărătorilor de acest fel să fie trimise Comitetelor Provizorii Judeţene să fie cercetate de la caz la caz, împreună cu organele politice şi să fie rezolvate întocmai după principiile stabilite prin circulara nr. 566.448 din 6 octombrie, adică să se recunoască dreptul de proprietate numai pentru ţăranii săraci şi mijlocaşi, care dovedeau dobândirea cu acte legale de vânzare–cumpărare autentificare sau alte acte cu dată certă, acte neautentificate, dar taxate la fisc şi chitanţă a căror semnătură a fost certificată la data întocmirii lor de către organele oficiale, din care să rezulte că vânzarea–cumpărarea a avut loc în mod real. În cazul în care terenurile petiţionarilor se includeau în perimetrul fermelor de stat, trebuia să se dea în schimb terenul corespunzător din rezervele disponibile, deci în altă parte, pentru a nu se ştirbi unitatea economică Gostat[29].

Celor expropriaţi nu li s-a preluat numai pământul şi inventarul agricol aferent exploatării, aşa cum se preciza în articolul 1 al decretului, ci toată averea agonisită într-o viaţă. Practic, au rămas doar cu lucrurile de pe ei, având de suportat şi un domiciliu obligatoriu. Situaţia era cu atât mai tragică cu cât majoritatea celor expropriaţi erau oameni bătrâni şi bolnavi, neavând puterea să înceapă o altă viaţă în locurile stabilite de autorităţile comuniste. Conform instrucţiunilor de aplicare a decretului, ei puteau să-şi ia la plecarea în domiciliul obligatoriu doar bunuri de uz personal şi casnic, prin aceasta înţelegându-se îmbrăcăminte, încălţăminte, rufărie de corp şi pat, însă nu toate lucrurile. Dispoziţiile erau pentru fiecare membru de familie un anumit număr de efecte, de pildă: 5 cămăşi, 5 indispensabili, 3 pijamale, 3 rânduri de haine, 2 perechi încălţăminte. În realitate nu li s-a dat voie să-şi ia din bunurile personale nici măcar atât. Grigore Manoliu Teţcanu din comuna Zvoriştea, judeţul Dorohoi, nu a fost lăsat să-şi ia obiectele de strictă necesitate aşa cum prevedea legea "astfel că am rămas gol, fără îmbrăcăminte, fără plapumă, fără saltea, pernă şi celelalte necesare. Intervenind chiar atunci printr-o cerere la Prefectura Dorohoi mi s-a comunicat că probabil se va întruni o comisie care va restitui aceste lucruri"[30]. Petiţionarul cerea să i se restituie următoarele bunuri: un palton blană, 2 costume haine, 2 perechi pantofi, 3 cămăşi de zi, 3 cămăşi de

* La începutul anului 1947, la Plenara C.C. al P.C.R. din 8-9 ianuarie, s-a hotărât crearea în cadrul C.C. şi al organizaţiilor judeţene de partid a unor comisii agrare ca organe ajutătoare ale conducerii.

[28] A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 87/1949, f. 3.

[29] Ibidem, fond M.A.D. Reforma Agrară 1945 – Centrala, dosar 48/1945–1949, f. 39.

[30] Ibidem, dosar 20/1949, f. 67.

noapte, 3 chiloţi, 4 cravate, 6 perechi ciorapi, o plapumă, o pernă, o saltea cu cearşafurile lor, de asemenea actele personale ale mele ce am avut în sertarul biroului împreună cu un ac de cravată"[31]. Cererea lui Teţcanu Grigore Manoliu adresată ministrului Agriculturii purta rezoluţia "Cererea este tardivă, bunurile rămân preluate, fiind în prezent repartizate conform circularei nr. 566.515 din 11 octombrie 1949". Asemenea rezoluţie şi o alta "Bunurile rămân bine preluate" purtau toate cererile expropriaţiilor adresate ministrului Agriculturii pentru restituirea bunurilor care nu cădeau sub incidenţa decretului 83.

"Nu au fost restituite nici bunurile altor persoane (rude, administratorii de moşii etc.) ce s-au aflat în momentul dat în gospodăria proprietarului arestat. Mulţi dintre cei păgubiţi au invocat prin contestaţii ilegalitatea deposedării, fără a obţine câştig de cauză. Aceasta cu atât mai mult cu cât proprietarii deposedaţi aduc în sprijinul cauzei lor acte justificative"[32]. Au fost cazuri când un copil căsătorit al celui expropriat locuia împreună cu acesta şi avea ca zestre pământ şi mobilă. Deşi nu făceau obiectul exproprierii şi bunurile acestuia au fost inventariate iar persoana ridicată şi fixat domiciliu obligatoriu. De pildă, dr. I. Creangă din comuna Piatra, judeţul Teleorman, a fost expropriat de bunurile sale numai pentru că a locuit sub acelaşi acoperământ cu socrul său, i s-a fixat şi domiciliu obligatoriu în Piteşti, str. Gheorghe Dimitrov nr. 11[33]. De asemenea, Constantin Ştefănescu din comuna Orbeasca de Jos, judeţul Teleorman, administratorul proprietăţii rurale a lui Ion Ghendovici, care prin natura funcţiei locuia în casa proprietarului. Acolo l-a surprins exproprierea: "Cu această ocazie mi s-au luat toate lucrurile de îmbrăcăminte, uz personal şi casnic, mobilier, precum 2 boi şi un cal (...). De asemenea, mi s-a luat cantitatea de 75 duble porumb, 30 kg floarea soarelui şi 15 duble de porumb pentru care pot face dovada cu chitanţă de predare la Romcereal a cotei respective (...). În urma demersurilor făcute la Sfatul Popular din comună şi judeţ, mi s-a aprobat restituirea lucrurilor de îmbrăcăminte pe care le-am primit. Totuşi mi-au rămas reţinute mobilierul, obiectele casnice, alimentele şi vitele". Pentru acestea rezoluţia ministerului la cererea sa a stabilit: "Bunurile rămân bine preluate". I s-a fixat şi domiciliu obligatoriu. "Casa în care locuiesc este neterminată, fără duşumele iar noi suntem obligaţi să dormim pe jos din lipsa oricărui fel de mobilier, ceea ce înseamnă distrugerea a doi bătrâni bolnavi în iarna care vine. Fiind în etate de 68 de ani nu mai am posibilitatea de a-mi reconstitui lucrurile gospodăreşti întrucât nu am nici timpul necesar fiind bătrân şi nici putere de muncă"[34]. Din păcate, pentru mulţi dintre proprietari, exproprierea din martie 1949 a reprezentat sfârşitul existenţei pământeşti. Unii proprietari au fost expropriaţi total, adică le-au fost confiscate şi imobilele urbane, nu numai bunurile găsite la moşie. Numai în judeţul Satu-Mare au fost expropriate 26 case în oraşul Baia-Mare şi municipiul Satu-Mare.

[31] Ibidem.
[32] Dumitru Şandru, *op. cit.*, p. 138-139.
[33] A.N.I.C., fond M.A.D. Reforma Agrară 1945 – Centrala, dosar 27/1949–1950, f. 72.
[34] Ibidem, dosar 21/1949, f. 23.

S-au înregistrat numeroase manifestări de solidaritate ale locuitorilor satelor cu proprietarii expropriaţi. De pildă, în Ţăndărei, "moşierul Tănase Eremia a fost însoţit până la gară de câţiva ţărani, care plângeau că se desparte moşierul de ei"[35]. Cezar Avram, în teza sa de doctorat privind colectivizarea agriculturii în regiunea Olteniei, le arată pe cele din judeţele Olteniei: "În comuna Portăreşti, ocolul Bârca, la conacul moşierului Gh. Gărdăreanu au venit 14 femei care au început să plângă, să ţipe şi să dea cu pietre în maşina care venise să ridice pe expropriat" sau "22 de săteni au condus pe Julea Ecaterina din comuna Râzuia, ocolul Breasta, în dimineaţa zilei de 2 martie, în tăcere şi cu capetele descoperite ca după un mort"[36]. Exemplele pot continua.

Bunurile inventariate[*], intrate în patrimoniul statului, au fost repartizate conform circularei din 4 mai 1949 a Ministerului Agriculturii – Comisia Centrală de Expropriere astfel: bunurile cu caracter agricol trebuiau predate imediat G.A.S.-urilor pe bază de proces verbal; diverse bunuri ca mobilier, instrumente muzicale, tablouri, covoare, lucruri de artă, lucruri de uz casnic, bunuri personale care se aflau depozitate în capitala judeţului sau în conacele sigilate trebuiau preluate de Comitetul Provizoriu al judeţului respectiv, dându-li-se următoarea destinaţie: mobilierul şi toate lucrurile de uz casnic, tablouri comune, covoare comune trebuiau readuse în conace urmând să servească scopului pentru care era destinat conacul; lucrurile de artă[**] se depuneau la instituţiile locale ca muzee, pinacoteci, expoziţii înştinţându-se Ministerul Artelor şi Informaţiilor pentru a decide asupra destinaţiei lor; cărţile, după ce erau controlate, urmau să fie predate bibliotecilor locale, cărţile rare, manuscrisele trebuiau ţinute la dispoziţia Academiei R.P.R.; armele de vânătoare, aparatele de fotografiat trebuiau trimise Ministerului Agriculturii – Direcţia Bunuri. Obiectele de uz personal ca: îmbrăcăminte, încălţăminte, lenjerie de corp şi pat etc., care, conform art. 3 din decret ar fi trebuit lăsate expropriaţilor, urmau să fie predate acestora în măsura în care erau reclamate de ei. Actele de orice fel, arhivele şi orice fel de corespondenţă trebuiau aduse la reşedinţa judeţului pentru a fi trimise Direcţiei Organizatorice a C.C. al P.M.R. Produsele şi alimentele alterabile trebuiau valorificate înregistrându-se sumele respective. Comitetele Provizorii Judeţene au fost autorizate să soluţioneze cererile de restituire a bunurilor mobile ale celor expropriaţi, precum şi cererile diferitelor instituţii de repartizare de

---

[35] Ibidem, dosar 5/1949, f. 116.

[36] Cezar Avram, *op. cit.*, p. 294

[*] S-au înregistrat însă şi cazuri de furturi de bunuri chiar de către membrii comisiilor de inventariere, de pildă, în judeţul Dâmboviţa, comuna Petreşti, au fost sustrase o serie de obiecte casnice de la moşierul Gheorghe Sotir de către organele de miliţie şi delegaţii trimişi în comisia de preluare (ibidem. dosar 87/1949, f. 27).

[**] După ce au fost inventariate, obiectele de artă de la conacele expropriate au fost triate de delegaţi desemnaţi de Ministerul Artelor şi Informaţiilor. La acest minister s-a constituit un depozit. Cele mai valoroase lucrări de artă au fost predate Pinacotecii Naţionale, care s-a organizat în cadrul Muzeului de Artă al R.P.R., deschis în vara anului 1950; de pildă, 153 lucrări de pictură (printre care lucrări de Corneliu Baba, Octav Băncilă, Dărăscu etc.), 52 lucrări de sculptură (Paciurea etc.). Pentru alte detalii vezi A.N.I.C., fond Ministerul Artelor şi Informaţiilor 1948–1950, dosarele 201-210/1949, 226/1949, 238/194.

bunuri rezultate din aplicarea decretului 83; în timp ce cererile de restituire a bunurilor imobile şi terenurilor era de competenţa exclusivă a Comisiei Centrale de Expropriere[37].

Bunurile de valoare şi de artă de la moşiile expropriate după ce au fost inventariate au fost centralizate la judeţ şi apoi trimise la Bucureşti. Conform ordinului telegrafic nr. 351 din 5 martie 1949 al Comisiei Centrale de Expropriere bunurile de valoare au fost preluate de la administratorul moşiei pe bază de inventar şi proces verbal semnat de delegatul P.M.R. şi administratorul de la moşia expropriată pe de o parte şi membrii echipei de preluare, inclusiv ostaşii de pază, pe de altă parte. De pildă, în judeţul Teleorman au fost organizate 4 echipe de preluare dotate cu câte un autocamion şi compuse din: un delegat al P.M.R., un responsabil gestionar şi 3 ostaşi ca pază. Fiecărei echipe i s-au repartizat câte două plăşi. Obiectele din judeţ se adunau la Turnu Măgurele, predându-i-se unui gestionar de încredere, care le primea tot cu inventar şi proces verbal, punându-le într-o casă de fier. Aici lucrurile erau păzite de o gardă dată de Centrul de Securitate din Turnu Măgurele[38].

Aurul, argintăria şi banii* expropriaţilor s-au predat Băncii R.P.R. (Banca de Stat). În arhiva Ministerului Agriculturii am găsit un document care prezintă situaţia obiectelor de valoare (piese din aur şi argint, bijuterii, pietre preţioase, monezi de argint şi aur) inventariate, analizate şi evaluate în cadrul decretului 83 din 42 de judeţe (din 58) cu 1.304 foşti moşieri, încheiată în ziua de 5 septembrie 1949. Totalul valorilor se ridica la suma de 35.371.970 lei, gramul de aur şi argint fiind socotit la preţul oficial al Băncii de Stat[39]:

a. Valori predate definitiv Băncii de Stat:

36.912 monezi argint	635.357 lei
591 monezi aur	691.390 lei
207 devize	139.554 lei
Bani numerar	6.182.600 lei
Total	7.648.901 lei

b. Obiecte inventariate, evaluate, resigilate, şi depozitate în tezaurul Băncii:

19.464 obiecte metal comun	2.236.832 lei
24.056 obiecte argint în greutate de 1.424 kg	2.511.181 lei
6.260 obiecte aur în greutate de 34, 390 kg	3.723.941 lei
Pietre preţioase evaluate pentru 39 judeţe	13.452.200 lei
Diferenţa între valoarea metalului şi ca biect de întrebuinţare la parte din obiectele din aur	3.119.314 lei

Diferenţa între metal şi obiect la o parte din obiectele

---

[37] Ibidem, dosar 114/1946–1950, f. 373.

[38] Ibidem, dosar 54/1949, f. 23.

* De pildă, în judeţul Timiş-Torontal, la unii proprietari s-au găsit diferite sume de bani totalizând 1.988.885 lei. Din această sumă s-a cheltuit suma de 100.000 lei cu transportul moşierilor şi a rămas 1.888.885 lei care s-a predat Băncii de Stat (ibidem, dosar 81/1949, f. 18).

[39] Ibidem, dosar 48/1945–1949, f. 1-2.

din argint .... 2.679.601 lei
Total 27.723.069 lei

La multe dintre conace s-au găsit biblioteci valoroase. Ele au fost "triate" şi apoi afectate căminelor culturale, "reţinându-se cele folositoare şi distrugându-se prin ardere cele cu caracter antidemocratic"[40], după cum informa prefectul de Brăila la Ministerul Afacerilor Interne. Cei chemaţi să hotărască ce anume era "folositor" erau lipsiţi de pregătire. Ei s-au condus după acelaşi principiu al luptei de clasă, aplicat însă în lumea cărţii. La conacul Episcopescu din comuna Buda, satul Drăgănescu, jud. Ilfov, de pildă, s-au găsit 8 volume din colecţia de documente Hurmuzachi. Conacul lui Dumitru Mazilu din comuna Poenari-Vulpeşti, jud. Ilfov, adăpostea 4500 volume de beletristică şi drept, plus cărţi vechi (o *Biblie* cu litere chirilice îmbrăcată în piele, un molitvenic, *Tratatul de Morală* din 1823). În sertarul biroului din bibliotecă s-a găsit un document semnat Andrei Şaguna[41]. De altfel, inventarele proprietăţilor expropriate sunt mărturii grăitoare privind nivelul de dotare al marilor exploatări agricole din România la mijlocul secolului XX.

Proprietarilor agricoli expropriaţi le-au fost ridicate şi livretele de economii emise de sucursalele Băncii de Stat. Însă, în urma rezoluţiei din 11 martie 1949, dată de Vasile Luca, Ministrul Finanţelor, depunerile spre fructificare pe livretele de economii au fost exceptate de la dispoziţiile art. 2 lit. c din decretul 83, motivarea acestuia fiind următoarea: "Aceasta se sprijină pe considerentele că depunerile spre fructificare sunt secrete şi garantate prin lege şi că trebuie depusă toată grija de a nu se zdruncina încrederea depunătorilor care au un loc bine stabilit în economia noastră generală"[42].

Pădurile intrate în proprietatea statului au fost predate spre administrare direcţiilor silvice judeţene. Cele de pe lângă conace, perdele de protecţie, indiferent de suprafaţă, şi pâlcurile de arbori sub 10 ha din cuprinsul G.A.S.-urilor rămâneau în administraţia acestora[43].

În şedinţa Secretariatului C.C. al P.M.R. din 18 octombrie 1949 a fost luată în discuţie atribuirea clădirilor (conacelor) expropriate de la moşieri. Ministerul Agriculturii şi-a ales clădirile de care avea nevoie, circa 5.000, necesare G.A.S.-urilor, G.A.C.-urilor, în general cele care au servit la exploatarea agricolă situate în câmp. Majoritatea au fost transformate în sedii administrative ale G.A.S.-urilor şi locuinţe pentru muncitori. Pentru celelalte 1.317 conace care nu au fost afectate exploatărilor agricole s-au făcut propuneri să se împartă Comitetelor Provizorii (377), să devină cămine culturale (132), şcoli (86), grădiniţe, creşe (50), case de naşteri (20), dispensare umane şi veterinare (90), case de odihnă şi sezioniere (31), spitale şi ambulatorii T.B.C. (33), localuri pentru instituţii şi organizaţii de masă (320), diverse (178)[44]. În acest sens, secretarii organizaţiilor judeţene de partid şi

[40] Ibidem, dosar 95/1949, f. 10.
[41] Ibidem, dosar 15/1949, f. 161-164.
[42] Ibidem, f. 167.
[43] Ibidem, f. 203.
[44] Ibidem, dosar 48/1945–1949, f. 3-4.

Comitetele Provizorii au întocmit liste şi s-a format iarăşi o comisie* de repartizare a conacelor din reprezentanţi ai diferitelor departamente: Sănătate, Învăţământ, Arte, Agricultură şi pe linie de partid, care trebuia să propună noua lor destinaţie[45]. Ministerului Sănătăţii i-au fost date în folosinţă bunuri (clădiri) care urmau a fi întrebuinţate pentru dispensare medicale şi case de naşteri în mediul rural. De pildă în judeţul Satu-Mare, în comunele Livada, Halmeu, Medieşul Aurit, foste proprietatea Bleier, Boroş şi Gross; judeţul Tulcea în comunele Nalhaut, Cârjelan şi Hagighiol foste proprietatea Ştefan Ivanciu, G.R. Avram şi S. Cârpăreche; judeţul Bacău comunele Bereşti-Bistriţa şi Tamaş, foste proprietatea Pocitan şi Cristian[46]. De asemenea, Ministerului Muncii şi Prevederilor Sociale – Direcţia Reeducării şi Plasării în Muncă a Deficienţilor* i-au fost date spre folosinţă o serie de conace cu terenurile aferente pentru organizarea a noi Centre de Triere şi Reeducare Morală şi Profesională, deoarece se avea în vedere că "în cadrul acţiunii de combaterea vagabondajului, cerşetoriei şi prostituţiei sunt necesare nu numai imobile ci şi terenuri pentru reeducarea agricolă care face parte din planul nostru de reeducare"[47]. Ministerului Comerţului şi Alimentaţiei*, de asemenea, i-au fost date spre administrare un număr de proprietăţi agricole aşa cum au fost preluate de comisia judeţeană de aplicare a decretului 83, pentru a înfiinţa ferme agro-zootehnice. De pildă, numai judeţul Ilfov a beneficiat de 51 de proprietăţi agricole totalizând 2.695 ha[48].

Decretul 83 a dat posibilitatea şi Institutului de Cercetări Agronomice de a-şi restructura reţeaua de staţiuni experimentale întrucât reţeaua existentă nu cuprindea toate regiunile naturale ale ţării. Acestui institut i s-au repartizat 9 ferme în diferite judeţe ale ţării: ferma Ţigăneşti, proprietatea A. Munteanu din comuna Ţigăneşti,

* Comisia de repartizare a conacelor expropriate era compusă din Macavei din partea Ministerului Agriculturii, Caraivanschi (G.A.S.), Teleman Emanoil şi Ionoţă Eufrosina (Ministerul Muncii şi Prevederilor Sociale), dr. Zahariade (Ministerul Sănătăţii), Foreş (C.G.M.), ing. Petruc (S.M.T.), Constantinescu Cornelia (Ministerul Învăţământului), Beţeanu Viorica (Ministerul Artelor şi Informaţiilor), ibidem, dosar 101/1949, f. 3.

[45] Ibidem, fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 95/1949, f. 14.

[46] Ibidem, fond M.A.D. Reforma Agrară 1945 – Centrala, dosar 101/1949, f. 44.

* În 20 aprilie 1949 acestui minister i s-au atribuit în 10 judeţe din ţară spre folosinţă următoarele imobile şi terenuri: 1. Jud. Arad – castelul proprietatea fostei Case I.O.V.R. din comuna Someş-Criş; 2. Jud. Braşov – imobilul şi terenurile din comuna Budila foste proprietatea contelui Beldy şi Mikeş; 3. Jud. Cluj – imobilul şi terenul fost proprietatea Elena Gherman din Colonia Valea Seacă; 4. Jud. Prahova – imobilul şi terenurile foste proprietatea Caragea din comuna Nedelea şi Filipeşti-Târg; 5. Jud. Teleorman – imobilele şi terenurile foste proprietatea fraţiilor D.A. şi N. Berindei din comuna Beuca; 6. Jud. Roman – proprietatea dr. Mihăilescu din comuna C. Negri şi proprietatea Victor Stârcea din comuna Văleni; 7. Jud. Mureş – proprietatea Iosif Teleky din comuna Glodeni, 8. Jud. Dorohoi – proprietatea fraţii Beraru din comuna Cristineşti; 9. Jud. Muscel – imobilul fost proprietatea Severineanu din comuna Lereşti; 10. Jud. Dolj – imobilul fost proprietatea Marincu din comuna Poiana Mare, ibidem, f. 3-4.

[47] Ibidem, f. 35.

* În 1953 acest minister avea în folosinţă 71.706 ha, din care arabil 48.019 ha, restul fiind păşuni, fâneţe, vii, livezi etc., ibidem, fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 52/1953 f. 40.

[48] Ibidem, fond M.A.D. Reforma Agrară 1945 – Centrala, dosar 12/1949.

judeţul Ilfov; ferma Garoflid din comuna Smeieni, judeţul Buzău; ferma inginer Konopy, comuna Odvoş, judeţul Arad; ferma Golgoţi, comuna Lovrin, judeţul Timiş-Torontal; ferma Basarabeanu, comuna Soldoneşti, judeţul Baia; ferma Alimănişteanu, comuna Bilceşti, judeţul Muscel; ferma Ioan Iacob, comuna Bătăr, judeţul Bihor; ferma fraţilor Ivanciu, comuna Pogoane, judeţul Tutova; ferma Ciuca, comuna Şiriţa, judeţul Covurlui[49]. Au existat şi cereri de atribuiri de bunuri ca mobilier, teren, case etc., aparţinând expropriaţilor din 1949. De pildă, în judeţul Suceava, astfel de bunuri au fost cerute (şi repartizate) de următoarele instituţii cu caracter social şi organizaţii de masă: Organizaţia U.F.D.R. judeţeană Suceava, Muzeul Regional Suceava, filiala "Crucea Roşie" Suceava, Comitetul Provizoriu, Hotelul Comunal, Cantina de copii, Filiala Societăţii de Vânătoare, Baia Comunală, etc.[50] Cu piese de mobilier (bufete, dulapuri, scaune, sobe de gătit etc.) au fost înzestrate în judeţul Brăila G.A.C.-urile din comunele Mircea-Vodă, Horia, General Poetaş, Brateşu, Jugureanu, Şuţeşti, Plopu, Oprişeneşti, Urleasca, Golăşei, Osmanu, Valea Cânepii, Perişoru[51]. Obiecte de uz casnic, lenjerie, mobilier de calitate modestă au fost repartizate organizaţiilor P.M.R. locale, organizaţiilor de masă şi instituţiilor cu caracter social. De asemenea G.A.S-urilor li s-au repartizat pe lângă bunurile cu caracter agricol şi o serie de alte bunuri (încălţăminte, îmbrăcăminte etc.) necesare personalului care deservea G.A.S.-urile. Foştilor salariaţi muncitori de la moşiile expropriate li s-a dat o atenţie deosebită. Aceştia, după o prealabilă verificare, urmau să fie angajaţi în continuare la gospodăriile preluate sau la alte gospodării. Şcolile tehnice şi profesionale ale Ministerului Agriculturii au fost şi ele înzestrate cu bunuri ridicate de la proprietăţile expropriate: mobilier, obiecte de cazarmament şi echipament. Salariaţilor nevoiaşi şi "merituoşi" din Ministerul Agriculturii li s-au repartizat cearşafuri, feţe de masă, perdele, cămăşi etc., aparţinând expropriaţilor. Ministerul Agriculturii a ţinut evidenţa tuturor bunurilor expropriate în martie 1949 până la terminarea operaţiunii de lichidare a acestora. În vara anului 1950, la un an şi jumătate de la expropriere, încă se mai aflau bunuri mobile nerepartizate. Ca urmare a acestui fapt, în august 1950 Direcţia Evidenţei Bunurilor din minister emitea o circulară prin care se transmiteau Comitetelor Provizorii Judeţene instrucţiuni privind lichidarea bunurilor mobile provenite prin aplicarea decretului 83, aflate în custodia G.A.S.-urilor, deoarece "în urma constatărilor pe teren ale delegaţilor noştri asupra modului cum s-au lichidat bunurile mobile provenite prin aplicarea decretului 83 şi în scopul de a se pune capăt acestei situaţii care dăinuieşte de atâta timp fără a se ajunge la o lichidare definitivă, vă rugăm a lua măsurile care au fost discutate şi de dumneavoastră în colectiv împreună cu delegatul nostru şi cu care suntem de acord"[52].Măsurile vizau desigilarea tuturor camerelor conacelor şi ridicarea de către Comitetul Provizoriu Judeţean a tuturor bunurilor, rămânând pe seama unităţilor G.A.S. numai acelea

[49] Ibidem, f. 25.
[50] Ibidem, dosar 294/1950–1951, f. 61.
[51] Ibidem, dosar 95/1949.
[52] Ibidem, dosar 111/1949, f. 75 şi verso.

care prin natura lor erau necesare exploatării agricole. Bunurile care prin natura lor nu erau necesare instituţiilor cu caracter social şi nu se puteau lichida potrivit dispoziţiunilor date trebuiau valorificate prin Întreprinderea de Stat "Consignaţia". Înfiinţată în 1949, mai întâi cu sucursale în oraşele Braşov şi Ploieşti, "Consignaţia", întreprindere comercială de stat, reţinea 2% comision de manipulare, recondiţionare şi transport. Expertul de la "Consignaţia" avea toată răspunderea în ceea ce priveşte estimaţia. Astfel, în anii 1949–1951, prin magazinele "Consignaţia" au fost vândute bunuri comune dintre cele mai diverse provenite din aplicarea decretului 83/1949, precum: cupoane metraje, lenjerie, rochii, paltoane, ceasuri, încălţăminte, bibelouri, sfeşnice, mobilă, oglinzi veneţiene, poşete, umbrele, geamantane, perdele, blănuri, veselă, patefoane şi plăci de patefoane etc. Sumele rezultate din vânzări se vărsau într-un cont la Banca de Stat în favoarea Ministerului de Finanţe la clasificarea bugetară – venituri întâmplătoare[53].

Expropriaţilor din martie 1949 li s-a fixat domiciliu obligatoriu[*], măsură nereglementată legal la vremea aceea.. Abia un an şi jumătate mai târziu s-a emis H.C.M. nr. 1154 din 26 octombrie 1950, modificat prin H.C.M. nr. 244 din 15 martie 1951, care rezolva parţial problema stabilirii domiciliului obligatoriu pentru unele categorii de persoane. «În următorii ani, alte acte normative reglementau măsura dislocării, aceasta extinzându-se de la "foştii exploatatori" (moşieri, industriaşi, chiaburi) ale căror bunuri fuseseră naţionalizate şi asupra altor categorii de persoane, de pildă: familiile celor condamnaţi pentru "trădare de patrie" şi spionaj, "elementele care la eliberarea din închisori dovedesc că nu s-au reeducat şi prezintă pericol pentru securitatea statului", sau "cei care prin fapte sau manifestări încearcă să primejduiască regimul de democraţie populară"»[54].Dar ce însemna domiciliu obligatoriu? Proprietarii agricoli au fost evacuaţi din casă[*] indiferent de vârstă şi de starea sănătăţii, în noaptea de 1 spre 2 martie 1949, de organele de miliţie şi trimişi în stare de arest la comandamentul miliţiei pentru a li se face formele de încartiruire în localităţile unde au fost repartizaţi, în timp ce la

[53] Ibidem, dosar 196/1950, f. 3-4.

[*] Date despre ce a însemnat domiciliul obligatoriu am aflat, în afara documentelor de arhivă, şi din mărturiile celor care au trecut prin această încercare. Mărturii ce se găsesc publicate în "Analele Sighet" editate de Fundaţia Academia Civică sau înregistrate la departamentul de istorie orală a acestei fundaţii.

[54] Ion Bălan, *Gulagul românesc în documente de arhivă 1945–1965*, în *Colocviul Naţional de Istorie 20-22 iunie 1996*,Muzeul Naţional Cotroceni, p. 289, n. 12.

[*] Constantin Aioanei, Cristian Troncotă, *Drama dislocaţilor*, în "Magazin Istoric", 1994, nr. 6 (327), p. 30, prezintă, pe baza unui document din arhiva fostei securităţi, situaţia celor dislocaţi şi cărora li s-a fixat domiciliu obligatoriu astfel: «nota cu nr. 0088015 din 14 decembrie 1967, întocmită de serviciul "C" din Consiliul Securităţii Statului, ne dezvăluie că, între anii 1949–1961, au fost dislocate şi s-au fixat domicilii obligatorii la 59.951 persoane care alcătuiau următoarele categorii: 2.000 familii de moşieri cuprinzând 3.000 persoane; 10.099 familii din zona de frontieră, compuse din 43.891 persoane; 6.000 familii ale "foştilor exploatatori" (bancheri, industriaşi, comercianţi), ale condamnaţilor pentru activitate contrarevoluţionară, legionarilor şi alte categorii, totalizând circa 9.000 persoane; 4.052 persoane stabilite prin decizii individuale ale comisiilor MAI.» Însă autorii articolului sesizează şi că "autorităţile de stat care au întocmit documentele de dislocare nu făceau referire la cei decedaţi în timpul transportului sau în perioada dislocării, ca şi cum nu ar fi existat astfel de cazuri".

proprietăţile lor a început inventarierea. Proprietarii trebuiau scoşi nu numai de pe moşii, ci şi din mediul rural, ca o măsură de siguranţă pentru regim, "întrucât erau persoane cu capacitate de influenţare a comunităţilor rurale"[55]. De aceea domiciliul obligatoriu le-a fost fixat în cele mai multe cazuri în oraşe. Puterea politică dorea să şteargă din memoria colectivă orice urmă a existenţei acestora. Din convorbirile avute cu proprietarii expropriaţi cărora li s-a fixat domiciliu obligatoriu a rezultat că în noaptea când au fost expropriaţi se temeau că vor fi deportaţi în Siberia. În 48 de ore trebuiau să ajungă la noul domiciliu, cheltuielile de transport fiind suportate de ei. Fiecărei familii i s-a fixat domiciliu obligatoriu pe timp nelimitat, în general, la câteva sute de kilometri de localitatea de reşedinţă. Celor care nu aveau rude, prieteni, cunoştinţe în localităţile unde li s-a fixat domiciliul obligatoriu, miliţia le-a repartizat locuinţe. Trebuie reţinut faptul că miliţia a fixat doar localitatea. Cei deportaţi şi-au găsit singuri locuinţe, pe care le-au închiriat. După găsirea unei locuinţe trebuiau să informeze organele de miliţie asupra noului domiciliu închiriat pentru a fi înregistraţi, având în continuare obligaţia să se prezinte la intervale foarte scurte pentru a dovedi că nu au părăsit domiciliul obligatoriu: la început de două ori pe săptămână, apoi o dată, duminică dimineaţa. Apelurile la miliţie s-au rărit după moartea lui Stalin, când în regimul de domiciliu obligatoriu s-a simţit o oarecare uşurare. De asemenea, nu puteau să se depărteze de localitatea stabilită mai mult de câţiva km (de pildă 8 km) fără a anunţa organele de miliţie. Cei care părăseau domiciliul obligatoriu erau trimişi în judecată, fiind pasibili de pedeapsă de la 15 la 20 de ani închisoare (HCM nr. 1554/1952, art. 9). Pe actele lor se aplica o ştampilă cu literele D.O. Cei care aveau serviciu au fost concediaţi iar elevii şi studenţii au fost eliminaţi din şcoli, pensionarilor li s-a retras dreptul de a primi pensia. Şedinţa Secretariatului C.C. al P.M.R. din 10 octombrie 1949 a avut pe ordinea de zi suspendarea dreptului la pensie pentru foştii moşieri, fiind consideraţi "duşmani de clasă"[56]. Lipsiţi de drepturi civice, nu erau primiţi să lucreze potrivit pregătirii lor profesionale, ci numai în munci necalificate (la construirea drumurilor etc). Alimentele, îmbrăcămintea şi combustibilul se vindeau pe cartelă iar deportaţii nu aveau dreptul la cartelă. Conform rapoartelor informative ale prefecţilor şi contrar viziunilor partidului, în localităţile fixate de M.A.I., populaţia (chiar locuitorii săraci) îi privea pe moşieri cu "simpatie şi compătimire", ajutându-i cu alimente şi găzduire. De pildă, în comuna Ţăndărei, ţăranii aduceau mâncare foştilor proprietari din judeţul Constanţa care aveau domiciliul fixat în acea localitate[57]. Prefectul judeţului Neamţ raporta M.A.I.-ului că: "din alte judeţe ne-au venit 99 de moşieri din care o parte sunt lipsiţi de orice lucru strict necesar, fiind evacuaţi fără să poată lua lucrurile prevăzute în instrucţiuni. Unii sunt bătrâni şi fără nici o sursă de venit, care creează în sânul populaţiei din oraş o atmosferă de compătimire, de aceea propunem ca M.A.I.-ul să aprobe ca aceştia să fie transferaţi cu domiciliul la mănăstirile din judeţ, unde să nu aibă voie să iasă din incinta

---

[55] Cezar Avram, *op. cit.*
[56] A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 92/1949, f. 3-10.
[57] Ibidem, fond MAI. Direcţia Administraţiei de Stat, dosar 5/1949, f. 116.

mănăstirii"[58]. De asemenea, prefectul județului Prahova raporta aceluiași minister că: "s-au creat situații foarte grele pentru cei cu domiciliu obligatoriu, neavând ce mânca și nici unde lucra pentru a-și câștiga existența, încât recurg la caritatea publică, fapt care produce păreri neplăcute atât Guvernului cât și Partidului"[59].

Pentru a ieși de sub restricțiile domiciliului obligatoriu, într-o anumită măsură, s-au practicat și următoarele fapte: înfierea copiilor de către rude al căror statut social era acceptat de regimul "democrat-popular" (pe baza unei adeverințe de muncitor puteau să-și continue studiile fiind scutiți de neplăceri), sau despărțirea, atunci când unul dintre parteneri era, de asemenea, neatacabil din punct de vedere social de către regim.

Deportarea a durat 15 ani, până în 1964, când au fost eliberați toți deținuții politici[*]. "Chiar și după ridicarea domiciliului obligatoriu situația acestei categorii sociale a continuat să fie critică. Cei în vârstă și în incapacitatea de a efectua vreo activitate și lipsiți de pensie sau de vreun ajutor social au sfârșit în mizerie. Din cei mai tineri, puțini și-au putut relua vechile activități, majoritatea neputând să se angajeze decât în activități marginale"[60]. Lui Vasile Petrescu din comuna Livadia, județul Prahova, i s-a fixat domiciliu obligatoriu în Pitești, strada Sfânta Vineri: "Am fost ridicat împreună cu mama mea de 68 de ani și tata de 70 de ani în dimineața de 2 martie, orele 3^{30} , de către organele miliției locale și după multe peregrinări ni s-a fixat să mergem la Pitești. Din banii găsiți în casă (48.000 lei) ni s-a dat numai 5.000 lei, pe care i-am cheltuit până la ajungerea aici cu trenul și mașinile, plus întreținerea "[61]. Nu a fost lăsat să-și ia nici măcar o cămașă de schimb pentru el și părinții săi. L.Georgescu din Inotești, județul Prahova, cu domiciliu obligatoriu fixat în Mizil, județul Buzău, n-a fost lăsat să-și ia cu el din lucrurile personale decât următoarele: o cămașă ca rufărie de schimb, o sticlă cu lapte ca aliment, o pătură și o strachină de pământ[62]. Cu toate că prevederile decretului 83 atingeau numai pe proprietarii agricoli de 50 ha, în practică și angajaților acestora, administratorii de moșii, li s-a aplicat același tratament: exproprierea întregii averi și domiciliu obligatoriu. Lui Mihai Schuster, administratorul fermei lui Mircea Botescu din Ploiești, unde s-a ocupat de creșterea porcilor de rasă, i s-a fixat domiciliu obligatoriu în orașul Făgăraș[63]. Unii din foștii proprietari au cerut să li se schimbe domiciliul întrucât au fost repartizați în localități unde nu aveau cunoscuți sau rude și deci, nu aveau cu ce trăi. De pildă, Constantin Filipescu din București,

[58] Ibidem, f. 141.
[59] Ibidem, f. 158
[*] "Ultimele restricții domiciliare au fost ridicate în 1968, când mai existau, cu domiciliu obligatoriu, un număr de 6 persoane, din care trei pe termen nelimitat și trei pe termen limitat" (Ion Bălan, *Regimul concentraționar din România 1945–1964*, Fundația Academia Civică, 2000, p. 133).
[60] Pentru alte detalii, volumele: *Memoria ca formă de justiție. Comunicări prezentate la seminarul de la Sighetul Marmației 10-12 iunie 1994*, p. 169; "Anale Sighet", 2, p. 98-102, p. 411-415; "România Liberă" (suplimentul Aldine), nr.135, 6 martie 1999.
[61] A.N.I.C., fond M.A.D. Reforma Agrară 1945 – Centrala, dosar 72/1945–1949, f. 239.
[62] Ibidem, f. 251.
[63] Ibidem, dosar 27/1949, f. 57.

str. Apolodor nr. 5, proprietar expropriat a suprafeţei de 50 ha în comuna Gura Bohotin, judeţul Fălciu, solicita permisiunea de a locui în Bucureşti, unde avea domiciliul permanent şi nu în Mizil, judeţul Buzău, unde i se fixase domiciliu obligatoriu[64]. Tudor R. Ionescu cu domiciliul obligatoriu în Piteşti, solicita schimbarea domiciliului în Bucureşti, unde avea copiii, care puteau să-l îngrijească datorită faptului că era în vârstă[65]. În unele cazuri, pe considerentul că sunt oameni ataşaţi regimului, M.A.I.-ul a dat curs cererilor expropriaţilor de a se înapoia în localităţile unde avuseseră pământul, pentru a locui la rude sau prieteni, însă nu la vechile domicilii, întrucât acestea erau afectate instituţiilor noului regim. Uneori, reveniţi în spaţii libere ale fostului domiciliu, puteau locui acolo, devenind însă chiriaşi de stat în propria casă.

Exproprierea din 1-2 martie 1949 a costat ceva bani regimul democrat-popular, deşi s-a făcut fără despăgubiri acordate proprietarilor; cheltuielile au vizat plata activiştilor, întreţinerea lor, combustibilul, transportul, salariile delegaţilor din comisiile de inventariere şi administartorii lăsaţi la moşiile expropriate, furnituri de birouri, convorbiri telefonice. În toate judeţele s-a depăşit suma primită pentru cheltuielile cu aplicarea decretului. De pildă, judeţul Teleorman[66]: suma primită – 497.000 lei, suma cheltuită – 752.725 lei; judeţul Turda: suma primită – 186.000 lei, suma cheltuită – 286.000 lei. În judeţul Bacău au luat parte la acţiune 105 oameni, în judeţul Teleorman peste 200, de la diferite întreprinderi şi fabrici din Bucureşti, evident foarte bine verificaţi. În judeţul Muscel au luat parte la acţiune 91 de P.M.R.-işti musceleni şi 30 P.M.R.-işti dâmboviţeni cu sarcini de administrator delegaţi. Pe lângă aceştia, plecaţi de la centru, au mai fost mobilizaţi, de fiecare conac, între 5 şi 10 membri de partid de la ţară[67].

*

Prin efectul decretului 83/1949 s-au format, după model sovietic, G.A.S.-urile (corespunzătoare sovhozurilor sovietice). Decretul 83 a constituit, de fapt, începutul colectivizării agriculturii în România. "Cu pământul luat de la moşieri trebuie să întărim G.A.S.-urile şi numai de la caz la caz unde sunt 2-4 ha departe de Gospodăriile Agricole de Stat şi pe baza unor hotărâri speciale vor putea fi date la colhoz. Hotarele Gospodăriilor Agricole Colective (G.A.C.) le vom putea mări pe seama chiaburilor şi vom găsi mijloace pentru aceasta: fie că nu plătesc impozitele, că lucrează în dijmă etc."[68] Astfel se pronunţa Gheorghiu-Dej în şedinţa Secretariatului C.C. al P.M.R. din 21 februarie 1949. "G.A.S.-urile trebuiau să devină centru model de înaltă producţie, să arate ţărănimii avantajele pentru producţia agricolă realizată pe mari suprafeţe şi dirijată centralizat"[69]. În practică,

[64] Ibidem, dosar 23/1949, f. 29.
[65] Ibidem, f. 69.
[66] A.N.I.C., fond M.A.D. Reforma Agrară 1945 – Centrala, dosar 70/1945–1949, f. 134.
[67] Ibidem, dosar 91/1949.
[68] Ibidem, fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 15/1949, f. 14.
[69] Titu Georgescu., *România între Ialta şi Malta*, Bucureşti, 1993, p. 110.

G.A.S.-urile s-au dovedit a fi "o pacoste pe capul statului", înghiţind mari sume de bani de la bugetul statului. Ceea ce au produs a fost insuficient, nu au dat pieţei şi industriei socialiste cantităţile de produse planificate. În Raportul prezentat la Plenara C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949 privind transformarea socialistă a agriculturii, Gheorghiu-Dej a arătat că G.A.S.-urile (în accepţiunea de sectorul de stat în agricultura României) deţineau 500.000 ha, ceea ce reprezenta 4,3% din suprafaţa arabilă a ţării, "la acestea se adaugă suprafeţele expropriate recent" (se referea la exproprierea din 1-2 martie 1949 care se afla în plină desfăşurare la acea dată şi pentru care nu dă nici un fel de informaţie). Suprafaţa totală de pământ expropriată în martie 1949 şi numărul cazurilor de expropriere pe baza decretului 83 le-am putut afla cercetând la Arhivele Naţionale dosarele din fondul Ministerului Agriculturii, unde ca urmare a ordinului telefonic nr. 556.821 din 24 martie 1949 al Ministerului Agriculturii – Direcţia Circulaţiei bunurilor imobile agricole şi a deplasării populaţiei rurale, Direcţiile Agricole Judeţene transmiteau situaţia centralizată a bunurilor expropriate pe baza decretului 83. Suprafaţa totală de pământ expropriată din cele 58 de judeţe se prezintă astfel: 464.142,29 ha (vezi tabelul) reprezentând teren arabil, fâneţe, păşuni, păduri, livezi, vii, orezării, grădini de zarzavat, teren neproductiv. Numărul cazurilor de expropriere a fost de 6675. Suprafaţa totală de pământ expropriată pe baza decretului 83 înglobează şi suprafaţa terenurilor fermelor model particulare create prin legea de reformă agrară din 1945. Este vorba de 110 ferme cu suprafaţa de 12.281 ha. Trebuie făcută totuşi o importantă precizare: suprafaţa de teren expropriată în martie 1949 nu reprezintă numai proprităţile de 50 ha. rămase de pe urma reformei agrare din 1945. După cum am văzut, prevederile decretului 83 au fost extinse şi la proprietăţi mai mici, chiar şi de câteva ha pentru cei care nu aveau ca ocupaţie principală agricultura sau care aveau "atitudine antidemocratică", adică se opuneau regimului*. În arhiva Ministerului Agriculturii se găseşte un document care prezintă cazurile de preluări de bunuri, comunicate de judeţe, care n-au făcut obiectul exproprierii în 1945 şi deci nu se încadrau în prevederile decretului 83. Documentul prezintă situaţia din 36 judeţe** realizată ca urmare a comunicatelor prefecturilor de judeţ la odinul

* Invitat la sedinţa Secretariatului C.C. al P.M.R. din 21 februarie 1949, care avea pe ordinea de zi *Planul de acţiune pentru lichidarea proprietăţii moşiereşti*, Vasile Vaida, ministrul Agriculturii, prezenta numărul proprietăţilor de 50 de ha teren rămase după reforma agrară din 1945 astfel: 4.340 proprietăţi cu o întindere totală de 228.315 ha. Aşadar aceste proprietăţi şi această suprafaţă trebuiau expropriate prin decretul 83/1949. În realitate, după cum am arătat, lucrurile au stat altfel. În lipsa unor documente certe, ne întrebăm dacă nu cumva diferenţa de 2.335 cazuri de expropriere (de la 6.675 la 4.340) reprezintă numărul proprietăţilor mai mici de 50 de ha care au fost expropriate în martie 1949, deşi nu intrau în prevederile decretului 83/1949, A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 18/1949, f. 5.

** De pildă, judeţele Alba – 2 cazuri; Arad – 6; Bacău – 2; Brăila – 23; Covurlui – 27; Cluj – 3; Constanţa – 50; Dâmboviţa – 13; Dorohoi – 20; Ialomiţa – 50; Mureş – 4; Mehedinţi – 15; Muscel – 1; Neamţ – 18; Odorhei – 1; Prahova – 13; Putna – 7; Roman – 3; Rădăuţi – 2; Rm. Sărat – 5; Sălaj – 21; Satu-Mare – 16; Severin – 5; Someş – 3; Suceava – 2; Teleorman – 1; Târnava Mare – 2; Tecuci – 4; Tulcea – 1; Turda – 4; Tutova – 8; Vaslui – 5; Vlaşca – 53; Gorj – 1; Argeş – 11; Iaşi – 3, ibidem, fond M.A.D., Reforma Agrară 1945 – Centrala, dosar 17/1949, f. 64 - 74.

telegrafic nr. 352 din 5 martie 1949 emis de Ministerul Agriculturii. Este vorba de 405 cazuri până la data de 9 martie. Judecând puţin numărul cazurilor, care nu este mic, putem spune că nu au fost cazuri de eroare de aplicare a decretului 83, ci, mai degrabă, partidul comunist a dorit şi exproprierea acestor proprietari cu proprietăţi mai mici de 50 ha, motivele fiind invocate mai sus. Dovadă sunt tocmai răspunsurile prefecturilor la ordinul telegrafic, întrucât acestea trebuiau să trimită un tabel cu rubrici privind întinderea pământului, originea socială, ocupaţia şi profesia actuală a proprietarului, dacă se ocupă personal cu agricultura sau are administrator, atitudinea proprietarului faţă de măsurile economice ale regimului cote şi impozite.

Proprietăţile agricole expropriate în 1-2 martie 1949 au fost preluate de Direcţia G.A.S. din Ministerul Agriculturii. In urma organizarii Ministerului Agriculturii, conform decretului nr. 50 din 9 februarie 1949, Administratia Fermelor de Stat (A.F.S.) a trecut direct sub conducerea acestui minister, devenind Direcţia Gospodăriilor Agricole de Stat. Fermele de stat, devenite astfel G.A.S., rămâneau sub administrarea şi supravegherea acestei direcţii. Acolo unde proprietăţile expropriate se aflau în imediata apropiere de fermele statului (A.F.S.) se arondau acestora iar administratorii desemnaţi pentru aceste proprietăţi urmau să se reîntoarcă la locul lor în producţie. De pildă, în judeţul Ialomiţa, din cele 418 cazuri de expropriere în suprafaţă de 23.118,50 ha s-au înfiinţat 34 noi ferme de stat (G.A.S.) cu 20.726,45 ha, restul de 2.392,14 ha a fost atribuit vechilor ferme (foste A.F.S.)[70]. Ulterior decretului 83, suprafaţa fermelor de stat (G.A.S.) a sporit prin adăugarea pământurilor bisericii, loturi "Mihai Viteazul", terenurile provenite din "donaţii", de fapt cedări din partea cetăţenilor, întrucât nu mai puteau face faţă sarcinilor impuse de noul regim: impozite şi cote; decretul 115/1959, care "lichida rămăşiţele oricăror forme de exploatare a omului de către om în agricultură".

După lichidarea moşierilor, Partidul Comunist începea răfuiala cu "chiaburii"[*], deoarece după Gheorghiu-Dej "ei au rămas, de fapt cea mai însemnată clasă exploatatoare a satelor noastre, ei deţin însemnate poziţii economice"[71]. Faţă de chiaburime linia partidului se pronunţa mai întâi pentru limitarea şi apoi pentru "lichidarea" ei, adică desfiinţarea ca o clasă socială. Această poziţie era motivată de Vasile Luca în şedinţa Secretariatului C.C. al P.M.R. din 15 februarie 1949 astfel: "Nu putem să lichidăm chiaburimea înainte de a asigura pâinea şi să promovăm lupta înainte de a asigura alianţa hotărâtoare cu ţărănimea săracă şi mijlocaşă"[72]. Poziţia partidului faţă de chiaburime este explicată şi mai bine de Alexandru Moghioroş, în septembrie 1950, cu ocazia instalării secretarilor P.M.R. regionali şi raionali. "Nu mergem la lichidarea chiaburului pentru că nu suntem pregătiţi economiceşte. Chiaburul are încă un rol în privinţa producţiei de mărfuri.

[70] Ibidem, fond M.A.D. Reforma Agrară 1945 – Centrala, dosar 97/1949, f. 73.

[*] "Problema aceasta a lichidării culăcimii e indisolubil legată de problema colectivizării masive a agriculturii", afirma Miron Constantinescu la Plenara C.C. al P.M.R. din 15-17 mai 1950, ibidem, fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dos. 32/1950, f. 148.

[71] "România Liberă", nr. 1403, 18 martie 1949.

[72] A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 15/1949.

Gospodăriile noastre încă nu pot şi încă nu vor putea un timp prelua această misiune. Prin urmare lichidarea înainte devreme, este o lovitură puternică împotriva noastră (...). Paralel cu dezvoltarea colhozurilor trebuie începută deschiaburirea pentru că avem colhozul care să-l înlocuiască pe producătorul chiabur"[73]. Moşierii, apoi "chiaburii" au fost distruşi în numele unei egalităţi sociale false, care s-a dovedit a fi numai o egalizare a mizeriei.

*Tabel cu suprafaţa totală de pământ expropriată pe baza decretului 83/1949 comunicată de judeţe**

Nr. crt.	Judeţul	Nr. cazuri	Suprafaţa totală de pământ expropriată / ha	Arabil** ha	Păduri ha
1.	Alba	16	997,12	455,52	212,66
2.	Arad	70	5.601,97	3.051,18	1.587,96
3.	Argeş	138	13.718,00	3.503,00	8.119,00
4.	Bacău	74	3.899,90	2.055,79	779,28
5.	Baia	76	16.553,06	2.482,39	13.407,07
6.	Bihor	80	10.363,20	3.194,17	5.902,03
7.	Botoşani	177	8.959,46	Nu defalcă pe arabil	209,00
8.	Braşov	7	2.360,22	158,23	2.126,22
9.	Brăila	146	10.586,42	8.552,99	194,23
10.	Buzău	229	17.213,47	7.486,68	4.958,37
11.	Caraş	10	902,33	604,65	313,81
12.	Câmpulung	11	2.088,06	7,11	1.422,94
13.	Ciuc	23	1.676,09	244,71	777,63
14.	Cluj	66	4.018,89	1.607,86	1.232,82
15.	Constanţa	672	32.837,99	29.885,68	107,89
16.	Covurlui	189	11.536,91	9.582,93	Nu are cazuri
17.	Dâmboviţa	187	12.383,12	5.311,61	4.098,72
18.	Dolj	411	23.673,84	17.185,34	2.994,64
19.	Dorohoi	125	7.684,33	5.468,18	620,59
20.	Făgăraş	1	71,50	• 28,00	23,00
21.	Fălciu	79	3.986,02	Nu defalcă pe terenuri	de folosinţă
22.	Gorj	93	9.756,16	2.821,62	4.730,58
23.	Hunedoara	10	1.361,17	209,63	998,30
24.	Ialomiţa	418	23.118,59	19.446,56	440,25
25.	Iaşi	140	7.917,84	5.288,81	Nu are cazuri
26.	Ilfov	303	21.623,00	15.044,00	1.815,00
27.	Maramureş	16	888,73	149,93	121,60
28.	Mehedinţi	174	19.246,73	8.394,93	8.082,86
29.	Mureş	86	9.813,44	2.618,78	5.048,04
30.	Muscel	48	4.210,68	569,64	2.476,47
31.	Năsăud	4	287,38	72,59	49,66
32.	Neamţ	61	5.328,53	2.102,40	2.678,00
33.	Odorhei	31	2.621,82	394,94	1.651,53

[73] Ibidem, dosar 56/1950.

34.	Olt	189	9.899,30	6.590,46	2.184,63
35.	Prahova	169	8.947,30	Nu defalcă pe terenuri	de folosinţă
36.	Putna	88	6.116,68	3.090,13	999,75
37.	Rădăuţi	6	556,52	413,26	38,51
38.	Rm.Sărat	163	12.902,98	6.141,40	4.909,15
39.	Roman	123	5.960,83	4.858,42	Nu are cazuri
40.	Romanaţi	185	16.056,98	10.201,92	4.087,56
41.	Satu-Mare	162	6.824,35	4.431,13	771,97
42.	Sălaj	139	8.804,75	4.739,81	1.704,96
43.	Severin	23	1.695,20	822,40	320,97
44.	Sibiu	4	229,81	188,56	8,36
45.	Someş	80	6.506,71	1.559,15	3.288,36
46.	Suceava	11	534,90	435,06	12,00
47.	Târnava-Mare	5	959,01	105,60	748,51
48.	Târnava-Mică	37	2.843,78	1.299,16	925.19
49.	Tecuci	88	10.236,90	4.289,08	4.322,07
50.	Teleorman	245	14.334,68	10.049,73	2.769,23
51.	TimişTorontal	113	7.595,19	5.999,18	567,66
52.	Trei-Scaune	63	6.429,52	2.101,27	3.482,66
53.	Tulcea	34	1.857,88	1.594,10	145,83
54.	Turda	59	2.975,95	1.836,48	327,95
55.	Tutova	133	9.876,32	6.746,41	748.10
56.	Vaslui	114	6.952,00	4.421,75	1.249,50
57.	Vâlcea	64	5.994,28	1.582,61	2.984,10
58.	Vlaşca	207	11.764,50	9.588,50	975,00
	Total:	**6.675**	**464.142,29**	**251.065,42**	**114.752,17**

* Pentru aceasta vezi la ANIC, fondul M.A.D. Reforma agrară 1945 – Centrala, dosarele: 18/1945, 36/1949; 45/1949; 52-55/1949; 58/1949; 66-99/1949.
** Diferenţa este constituită din vii, livezi, grădini de zarzavat, orezării, fâneţe, păşuni, bălţi, neproductiv.

THE BEGINNINGS OF COLLECTIVISATION IN ROMANIA

Abstract

Collectivisation in Romania was dictated by the Plenum Session of the Central Committee of the RCP of 3-5 March 1949. A first step aiming to "liquidate all remnants of estates" (landed properties with a surface of 50 ha, which had subsisted after the land reform of 1945) was taken by application of the Decree 83.

Based on unpublished documentary sources, an X-ray of the confiscation process is made. The author points to the fact that the communist regime went far beyond the letter of the decre and that the action taken was uncommonly firm and even devoid of any traces of humanity.

ÎN CĂUTAREA DIALOGULUI. BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ ŞI BISERICA ROMANO-CATOLICĂ ÎN PRIMUL DECENIU POSTCONCILIAR

EVANTIA BOZGAN, OVIDIU BOZGAN

Studierea relaţiilor Bisericii Ortodoxe Române (BOR) cu Biserica romano-catolică în anii care au succedat Conciliul Vatican II are valoare în măsura în care se surprinde interacţiunea dintre interesele regimului şi cele ale BOR, spaţiul de manevră pe care autorităţile au înţeles să-l acorde ortodoxiei româneşti şi cum ierarhii ortodocşi au căutat să-l valorifice şi impactul pe care contactele, strict supravegheate, ale Bisericii Ortodoxe Române cu Biserica romano-catolică l-a avut asupra negocierilor dintre statul român şi reprezentanţii Sfântului Scaun.

Poziţia oficială a BOR faţă de dialogul cu Biserica romano-catolică. Formula ca atare ar putea să inducă impresia că ierarhia BOR ar avea şi o poziţie neoficială. Există luări de poziţie, întotdeauna exprimate într-un cadru confidenţial, inclusiv ale patriarhului, care exprimă insatisfacţia BOR faţă de imixtiunea permanentă şi ultimativă a statului român în problema raporturilor cu Biserica romano-catolică. Totuşi, ceea ce metodologic are valoare este poziţia oficială a bisericii, care imprimă anumite reflexe în lumea clericală ortodoxă şi care, stimulate şi determinate de autorităţi, fac posibilă funcţionarea alianţei dintre regim şi BOR.

Poziţia oficială a BOR în chestiunea dialogului şi raporturilor curente cu Biserica romano-catolică se poate reconstitui din diversele documente ale Sfântului Sinod, care se pronunţase deja în anii conciliului, din documentare realizate de teologi români şi, evident, din declaraţiile publice ale patriarhului Justinian.

În 1964, aşadar înainte ca lucrările Conciliului Vatican II să se încheie, din dezbaterile interne ale BOR a rezultat un document care inventariază condiţiile BOR şi chiar ale ortodoxiei în general, care ar crea un cadru favorabil începerii dialogului cu Biserica romano-catolică. Pe primul loc, deloc surprinzător, figurează renunţarea Sfântului Scaun de a mai sprijini uniatismul şi la ideea de a mai considera regiunile ortodoxe drept ţări de misiune. Atacul se desfăşoară frontal asupra tuturor instituţiilor care erau implicare în activităţi misionare în zone preponderent ortodoxe şi se solicita literalmente desfiinţarea Congregaţiei pentru Bisericile Orientale (înfiinţată în 1917), a colegiilor şi seminariilor care formează preoţi pentru aceste zone (colegiul grec, colegiul rutean, colegiul greco-albanez), a şcolilor catolice de aici întreţinute de ordinele şi congregaţiile catolice, încetarea activităţii acestor ordine şi congregaţii în regiunile ortodoxe, suprimarea operelor

"Revista istorică", tom XIII, nr. 5 – 6, p. 69 – 95, 2002

sociale care urmăreau convertirea ortodocşilor, transformarea Institutului de Studii Orientale (creat în 1917 şi integrat Universităţii gregoriene în 1928) în simplu institut de cercetare. De asemenea, se cerea Bisericii romano-catolice să nu mai pretindă botezarea copiilor rezultaţi din căsătoriile mixte în credinţa catolică, acceptând fie principiul paritar, fie libertatea părinţilor pentru a decide asupra confesiunii copiilor. În acest mod, catolicismul ar fi recunoscut celorlalte biserici dreptul de a asigura mântuirea credincioşilor. Apelurile de revenire la biserica romană, catalogate drept prozelitism – se făcea referire directă la declaraţiile lui Paul VI la biserica din Betleem din 6 ianuarie 1964 – trebuie să înceteze. Pentru a fi admisă ca partener de dialog, Biserica romano-catolică trebuie să recunoască Bisericile ortodoxe ca biserici surori, egale în demnitate şi valoare ecleziologică, să admită ca dogmele catolice să constituie obiect de dezbatere (în primul rând dogma infailibilităţii papale proclamată la 18 iulie 1870), să înceteze să se mai considere centrul ecumenismului contemporan, iar dialogul Bisericii romano-catolice cu Bisericile ortodoxe nu trebuie izolat de dialogul dintre toate bisericile creştine[1]. Documentul pare să conţină catalogul maximal al pretenţiilor pe care Bisericile ortodoxe căutau să-l impună ca prealabil al dialogului cu biserica romană, pretenţii care nu puteau fi acceptate şi care nu ofereau nici un viitor dialogului interconfesional. De altfel ar fi fost complet iraţională menţinerea Bisericilor ortodoxe în limitele acestui program de revendicări, care le-ar fi condamnat la izolare. BOR va relua sistematic o parte semnificativă din acest catalog, punând accentul pe acele condiţii care acopereau o realitate în România. Teologii români acuzau unele din documentele adoptate la sfârşitul conciliului că reprezintă obstacole majore în calea stabilirii unui dialog teologic. Profesorul Ioan G. Coman[2] constata existenţa în ecleziologia Bisericii romano-catolice şi Bisericii ortodoxe a unor elemente comune, dar şi a unor puncte litigioase, în special cele referitoare la primatul şi infailibilitatea papale. Dacă Biserica ortodoxă a admis un primat de apel, de ultim recurs, ea niciodată nu va admite un primat jurisdicţional, de autoritate. Conciliul a proclamat colegialitatea episcopilor, iar în perioada următoare vor fi convocate la Roma sinoade ale episcopilor, dar primatul papal nu este afectat de autoritatea acesteia. Principalul reproş care se aduce Bisericii romano-catolice este reafirmarea prin documentele conciliare a dogmei că este singura care deţine „plenitudinea mijloacelor mântuirii", negând prin aceasta ecleziologia celorlalte biserici creştine. Spre deosebire de alţi teologi şi ierarhi, Ioan G. Coman consideră decretul despre ecumenism „Unitatis Redintegratio" un document care avansează elemente valoroase (promovarea demnităţii umane, sprijinirea păcii, aplicarea principiilor evanghelice în viaţa socială, eradicarea foametei, combaterea sărăciei, a inegalităţii, a ignoranţei etc), care favorizează stabilirea unui dialog al slujirii, singurul dialog admis de BOR în spiritul creştinismului practic, promovat insistent,

[1] Arhivele Secretariatului de Stat pentru Culte (în continuare ASSC), Pentru stabilirea unor raporturi de egalitate în viitorul dialog dintre Biserica ortodoxă şi cea catolică, nesemnat.
[2] ASSC, Ioan G. Coman, Punctul de vedere al BOR pentru dialogul ecumenic cu celelalte Biserici creştine, 15 octombrie 1969.

aşa cum se va constata, de patriarhul Justinian : „Biserica ortodoxă care predică din totdeauna acest ecumenism al slujirii e sigură că mai ales într-un asemenea domeniu al umanismului evanghelic cele două Biserici surori (...) vor duce o acţiune fericită. (...) E metoda utilă a comuniunii practice care pregăteşte pe cea în credinţă şi taine şi care e preferabilă încorporării celorlalte biserici în Biserica romano-catolică, metodă care s-a dovedit ineficace"[3]. Un alt teolog român priveşte critic decretul „Unitatis Redintegratio" precum şi schema despre Bisericile Orientale, documente adoptate în aceeaşi zi, la 21 noiembrie 1964, care promovau imaginea uniatismului „ca model pentru situaţia pe care ar avea-o Bisericile ortodoxe în eventuala lor unire ecumenică cu catolicismul"[4]. Cum aceste poziţii tradiţionale ale Bisericii romano-catolice privind refacerea unităţii creştine au provocat reacţiile Bisericilor ortodoxe, ortodocşii români au putut sesiza schimbarea operată de Sfântul Scaun care caută „să atragă pe ortodocşi la unire cu Roma, pe o cale ocolită, oferindu-le comuniunea euharistică". BOR a avut ocazia să respingă această tentativă prin Dumitru Stăniloaie la simpozionul desfăşurat la Spindeldorf, RFG, între 17-23 iulie 1972. Interesantă este justificarea respingerii intercomuniunii prin euharistie care ar „relativiza credinţa ortodoxă în conştiinţa credincioşilor ortodocşi, care ar putea crede că odată cu împărtăşirea comună, ei ar accepta primatul şi infailibilitatea papală, de care este legată o întreagă ecleziologie cu totul străină de spiritul ortodoxiei. Cât timp apoi Biserica romano-catolică nu renunţă la uniatism, strâns legat de primatul papal, şi continuă să-l prezinte ca un model de comuniune între ortodocşi şi catolici nu se poate vorbi de comuniune euharistică. Pentru realizarea acesteia este nevoie, în prealabil, de o îndelungată şi multilaterală colaborare, spre a se ajunge, prin înlăturarea dogmelor catolice străine de spiritul ortodoxiei, la unitatea de credinţă"[5].

În aceeaşi epocă, patriarhul Justinian s-a referit pe larg la concepţia BOR privind relaţiile cu Biserica romano-catolică . În septembrie 1967 înaltul ierarh ţine o expunere consacrată în totalitate poziţiei BOR faţă de dialogul cu Biserica romano-catolică. Momentul era bine ales tactic, pentru că se plasa după vizita papei Paul VI la Constantinopol din iulie şi înainte de vizita patriarhului ecumenic Athenagoras, care urma să sosească în România în octombrie, cu speranţa că va obţine adeziunea BOR la demersurile sale. Expunerea patriarhului pleacă de la constatarea că lucrările conciliare, prin faptul că au constituit „o tribună deschisă, de la care mulţi vorbitori şi-au spus cuvântul cu toată libertatea, arătând nenumăratele greşeli săvârşite de această biserică în trecut şi au cerut (...) revenirea la tradiţiile Bisericii celei nedespărţite", au lăsat să se înţeleagă că Biserica romano-catolică „are toate posibilităţile unei cooperări intercreştine, pentru realizarea

---

[3] Ibidem.

[4] Ibidem, Viorel Ioniţă, Relaţiile actuale ale Bisericilor ortodoxe şi în special ale BOR cu celelalte biserici şi confesiuni creştine (Bisericile vechi orientale, Biserica romano-catolică, Biserica Anglicană, Bisericile vechi catolice şi Bisericile protestante). Perspectivele dialogului cu acestea.

[5] Ibidem.

idealurilor evanghelice pe pământ"[6]. Pornind de la necesitatea unității creștine care a fost „întotdeauna puternică în sânul BOR", Justinian evocă dezbaterile din cadrul conferințelor panortodoxe de la Rhodos și arată motivele pentru care BOR a refuzat până la sfârșit trimiterea de observatori la conciliu : „organizarea de expoziții defăimătoare la adresa Bisericii și statului român, hirotonirea unui cleric fugar din țară, Vasile Cristea ca episcop unit deși în România, după revenirea din 1948 a fraților greco-catolici, în masă, la sânul de mamă al BOR, Biserica unită a încetat să mai existe"[7]. Patriarhul se oprește asupra diverselor documente considerate incompatibile cu începerea dialogului cu Biserica catolică – constituția dogmatică „De Ecclesia" din 25 noiembrie 1964, decretul despre ecumenism, schema despre Bisericile Orientale, enciclica „Ecclesia Suam" din 6 august 1964 – și denunță primatul și infailibilitatea papală reafirmate în timpul lucrărilor conciliare . Or, continuă patriarhul, „Biserica ortodoxă nu poate concepe ca soarta ei și a credinței ei să fie predate în mâinile unui monarh absolut". În aceste condiții a fost elaborată hotărârea Sfântului Sinod din 29 octombrie 1964 care stabilea că începerea unui dialog poate fi posibilă dacă se abrogă documentele oficiale care întrețin neîncrederea între cele două Biserici, dacă se renunță la uniatism ca formulă de refacere a unității dintre ortodoxie și catolicism și dacă prozelitismul în țările ortodoxe considerate *terrae missionis* este abandonat. Justinian oferă o alternativă la dialogul teologic sub forma creștinismului practic : „considerăm posibil un dialog în vederea unei colaborări pe terenul creștinismului practic, fără chemarea unor biserici la sânul altor biserici, ci în adunarea tuturor bisericilor creștine, a Consiliului Ecumenic al Bisericilor din care lipsește Biserica romano-catolică. O asemenea colaborare ar avea ca scop principal slujirea marilor idealuri creștine și aspirații ale omenirii contemporane, socotind că mesajul evanghelic către lume poate fi rodnic (...) putându-se trece de la etapa colaborării pe teren practic la aceea a unui dialog al unirii Bisericilor"[8]. Dar chiar și în cadrul Consiliului Ecumenic, BOR se opune începerii unui dialog teologic cu Biserica romano-catolică, instituția de la Geneva trebuind să se limiteze la „raporturi frățești și de prietenie". Delegația BOR a reușit să impună la reuniunea Comitetului Central al Consiliului Ecumenic al Bisericilor de la Enugu (Nigeria) în ianuarie 1965 blocarea dialogului și a fost de acord cu crearea unei comisii mixte. În ce privește demersurile Patriarhiei ecumenice de strângere a raporturilor cu Sfântul Scaun ele „rămân acțiuni locale chiar dacă ele s-au petrecut la sediul Patriarhiei ecumenice, din inițiativa și cu conlucrarea celui dintâi în cinste ierarh al Bisericii Ortodoxe". În mod concret, pentru a se crea o atmosferă favorabilă dialogului cu Roma, patriarhul vorbește chiar de „tratative de unire cu Biserica ortodoxă", Sfântul Scaun ar trebui să anuleze documentele conciliare incriminate, dar cum aceste lucru este greu de imaginat,

[6] Ibidem, dosar BDS II/1967, f. 49.

[7] Ibidem, f. 47-48. În perioada conciliului congregația De Propaganda Fide a organizat expoziția „Biserica tăcerii" dedicată persecuțiilor religioase din Europa de Est și alta descriind activitatea congregației de la Conciliul Vatican I până la Vatican II.

[8] ASSC, dosar BDS II/1967, f. 44.

Întâi Stătătorul ortodoxiei româneşti conchide că nu există premizele unui dialog. La 1 ianuarie 1968 patriarhul Justinian ţine o cuvântare în faţa preoţimii din Bucureşti, prezentând un bilanţ al activităţii BOR în anul tocmai încheiat, accentul fiind pus pe poziţia acestei biserici faţă de Biserica romano-catolică. Cuvântarea a fost interpretată ca un îndreptar al acestei chestiuni şi a devenit un document de referinţă pentru comportamentul bisericii şi pentru teologii care au abordat acest subiect. Cuvântarea survine după vizita patriarhului ecumenic Athenagoras (vezi infra) care, din perspectiva proiectelor înaltului ierarh constantinopolitan, s-a soldat cu un eşec. Patriarhul se opreşte pe larg asupra vizitei patriarhului ecumenic în România, care a participat la o şedinţă a Sfântului Sinod ce a dezbătut chestiunea dialogului cu Roma. BOR şi-a exprimat din nou opoziţia faţă de acesta, considerând „că nu este cu putinţă un dialog al dragostei fără un dialog teologic care să-l preceadă şi că iniţierea unui dialog teologic nu este cu putinţă atâta vreme cât în Biserica romano-catolică rămân în vigoare condiţiile fixate în ultimii ani în diferitele documente catolice". Sfântul Sinod respinge dialogul dragostei, concept ambiguu lansat de patriarhia ecumenică, deoarece constată că Biserica romano-catolică îl interpretează în sensul intercomuniunii euharistice, posibilă prin consultarea cu autorităţile bisericeşti ortodoxe locale. Opţiunea BOR este fermă pentru un creştinism practic, denumit în documentele bisericeşti „dialog al slujirii". La o lună după vizita patriarhului ecumenic survine cea a cardinalului König, primatul Austriei. Comentând acest eveniment, Justinian defineşte strategia selectată de BOR în gestionarea relaţiilor cu Biserica Romano-catolică în epoca postconciliară. Plecând de la efectele deciziilor conciliare, patriarhul crede că „Bisericile locale romano-catolice şi-au luat o mai mare libertate de acţiune atât în raporturile cu celelalte Biserici creştine cât şi în raporturile cu statele în care se găsesc credincioşii acestor biserici catolice naţionale. Încadrându-se în acţiunea statelor de a stabili raporturi de frăţietate şi colaborare cu diferite popoare, Bisericile romano-catolice naţionale caută să întreprindă acţiuni de cunoaştere reciprocă cu celelalte Biserici creştine"[9]. Fragmentul merită unele comentarii. În rândul teologilor ortodocşi s-a răspândit opinia că deciziile adoptate la conciliu vor contraria centralismul Bisericii romano-catolice şi componentele acesteia vor sfârşi prin a deveni biserici naţionale. Proveniţi dintr-o organizaţie ecleziastică bazată pe autocefalie, ierarhii şi teologii ortodocşi asimilau dorinţele drept realităţi şi credeau că decizia în Biserica romano-catolică se va distribui difuz în beneficiul periferiei. Din punct de vedere politic, această evoluţie corespundea cu interesele statului comunist, care putea discuta cu romano-catolicismul pornind de la alte raporturi de putere. Cum dialogul nu ar mai fi trecut obligatoriu pe la Roma, dialogul BOR cu Bisericile catolice naţionale avea mult mai multe şanse să fie acceptat de regim. Acesta din urmă primea asigurări din partea patriarhului, care nu întârzia să facă precizarea conform căreia „cu Biserica romano-catolică, condusă de Vatican, BOR

[9] Ibidem, Cuvântarea ţinută de Anul Nou către preoţii din capitală de Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian, 1 ianuarie 1968.

nu poate avea deocamdată legături şi contacte" deoarece există o incompatibilitate între BOR, o biserică naţională, şi Sfântul Scaun care „constituie o formă de organizaţie religioasă politică suprastatală cu caracter monarhic". Un alt obstacol, care de fapt este principalul reproş adus de BOR bisericii romano-catolice, permanent afirmat, este sprijinirea Bisericii greco-catolice din Transilvania. În concluzie Justinian sintetizează normele politicii BOR faţă de Biserica romano-catolică : „1) (...) nu suntem de acord cu nici un fel de dialog al dragostei care să se manifeste prin împreună-trăire şi cu atât mai mult prin comuniune în cele sfinte până ce un dialog teologic nu va stabili unitatea de credinţă necesară ca bază (...); 2) sprijinim un dialog al slujirii omului şi lumii contemporane cu participarea Bisericii romano-catolice în cadrul Consiliului ecumenic al Bisericilor; 3) în schimb întreţinem şi vom întreţine pentru cunoaştere reciprocă raporturi cu orice Biserică romano-catolică locală în cadrul stabilirii de relaţii de prietenie şi de colaborare cu aceste biserici şi între popoarele în care acestea activează şi poporul român, în vederea statornicirii colaborării paşnice între toate popoarele lumii indiferent de sistemele lor social-politice"[10]. Indiscutabil contaminat de limbajul destinderii folosit de autorităţile de la Bucureşti, Justinian stabilea matricea relaţiilor dintre BOR şi lumea catolică, perfect în acord cu obiectivele şi interesele regimului comunist din România, care în principiu nu putea cere mai mult.

Evaluarea intervenţiei guvernamentale graţie relaţiilor de alianţă/subordonare în fixarea politicii catolice a BOR, dincolo de interesele specifice ale ortodoxiei româneşti, este actualmente greu de stabilit. Totuşi, pornind de la un caz particular, proiectul avortat al unei vizite a episcopului Johannes Willebrands în România, se pot constata rezervele autorităţilor faţă de contacte cu prelaţi proveniţi din instanţele de elaborare a deciziilor politicii pontificale. La 26 februarie 1966 Johannes G.M. Willebrands, episcop de Mauriana, secretar al Secretariatului pentru unitate creştină, scrie patriarhului Justinian despre intenţia sa de a vizita România însoţit de părintele Pierre Duprey, subsecretar al secretariatului, pentru a informa BOR despre activitatea instituţiei condusă de cardinalul Augustin Bea. Acest proiect provoacă reacţia vigilentă a Departamentului Cultelor, care cere să nu se permită venirea prelatului roman înainte ca Sfântul Scaun să-şi precizeze poziţia faţă de problema BRU. Acest lucru poate fi cerut fie de Justinian, în scrisoarea sa de răspuns, fie de un delegat al BOR care să-l întâlnească în Occident pe Willebrands, ultima formulă fiind preferabilă „pentru a evita discuţia în scris în această problemă cel puţin la început". Acest delegat ar urma să expună în numele patriarhului un adevărat rechizitoriu prin care BOR demonstra ca incompatibile cu declaraţiile Vaticanului despre colaborare următoarele fapte : „felul cum a fost prezentată BOR în expoziţia tăcerii care a funcţionat în timpul Conciliului Vatican II; stăruinţa Vaticanului în a actualiza fosta uniaţie din România, BOR ca toate bisericile ortodoxe văd în uniaţie o formă de prozelitism şi de subminare din partea

[10] Ibidem.

Vaticanului; conţinutul emisiunilor zilnice în limba română de la postul Radio Vatican, cu dese referiri ostile la BOR şi la fosta uniaţie; declaraţii neprietenoase făcute de diferiţi reprezentanţi ai Vaticanului în diferite prilejuri, atât faţă de biserica ortodoxă, cât şi faţă de unii fruntaşi ai ei". Pentru ca vizita celor doi reprezentanţi ai Vaticanului să fie posibilă trebuie precedată de încetarea atacurilor prin presă şi radio la adresa BOR şi României, a activităţilor episcopului Vasile Cristea de la Roma şi de o declaraţie din partea unei personalităţi romano-catolice, cum ar fi cardinalul Bea, că „Vaticanul înţelege să nu opună bisericilor răsăritene problema uniaţiei"[11]. Cum condiţiile puse de autorităţi şi de BOR, exagerate, nu au fost îndeplinite, vizita episcopului Willebrands a eşuat. Tenace, cardinalul Bea revine în 1968 cu scrisoare prin care îl felicită pe patriarh cu ocazia împlinirii a 20 de ani de păstorire şi solicită din nou ca Willebrands şi Duprey să fie primiţi de Justinian, care era în principiu de acord să-i primească în august. Departamentul Cultelor intervine ferm considerând „că este mai potrivit ca pentru moment Patriarhul Justinian să răspundă numai la felicitările ce i-au fost adresate în prima parte a scrisorii, pentru rest promiţând că va examina cererea cu sinodul"[12]. În 1968 opoziţia autorităţilor se explica prin apariţia iniţiativei episcopului Agostino Casaroli de a trimite 2 reprezentanţi în România în acelaşi an (vezi infra), or regimul considera, în baza informaţiilor pe care le deţinea, că acesta este mai flexibil în raporturile cu ţările din est şi mai dispus la concesii decât Secretariatul pentru unitatea creştinilor condus de Bea. Oricum, dacă instanţele superioare ale regimului acceptau ideea unui contact dintre BOR şi Secretariatul pentru unitatea creştină, acesta ar trebui să aibă loc „după serbările jubiliare de la 1 decembrie, pentru a evita orice risc de manevre prin unele rămăşiţe ale fostei biserici uniate".

BOR, Patriarhia Ecumenică şi problema dialogului cu Biserica romano-catolică. Dezacordurile dintre BOR şi patriarhul ecumenic Athenagoras erau deja cunoscute din epoca conferinţelor panortodoxe de la Rhodos, scena intransigenţei manifestată de delegaţii ortodocşi din România. Cu toate acestea, Patriarhia Ecumenică nu a renunţat la strădaniile sale de a obţine un acord al Bisericilor ortodoxe autocefale în legătură cu impulsionarea şi aprofundarea dialogului cu Biserica romano-catolică. La 8 martie 1966 sosea la Bucureşti Meliton, mitropolit al Iliopolei şi Theirelor, principalul colaborator al patriarhului Athenagoras şi puternică personalitate a lumii ortodoxe. Mitropolitul era la capătul unui turneu care-l condusese la Moscova şi Belgrad, unde dezbătuse cu patriarhii Alexei şi Gherman principalele probleme care stăteau în faţă Bisericilor ortodoxe şi este de presupus că a fost abordată şi chestiunea dialogului cu Roma. La Bucureşti, prelatul

---

[11] Ibidem, dosar CC al PCR/1966, Notă din 21 martie 1966 /ss Dumitru Dogaru, f. 183-184. Exact aceleaşi pretenţii sunt reluate în cazul proiectului vizitei preotului J.C. Dumond, directorul centrului de studii „Istina" şi redactor al revistei cu acelaşi nume. Se propune ca lui Dumond, care era în vizită în Bulgaria, să nu i se acorde viză iar dacă totuşi acesta dispune de asemenea viză să nu fie primit de patriarh, ci de 2 reprezentanţi ai Patriarhiei „bine instruiţi asupra problemelor legate de politica Vaticanului faţă de BOR", ASSC, Dosar Consiliul de Miniştri, II/1966, f. 194-195.

[12] Ibidem, dosar Consiliul de Stat/1968, Notă din 12 iunie 1968 /ss Dumitru Dogaru.

constantinopolitan a fost prudent în discutarea acestei probleme şi probabil că urmărea să cunoască starea de spirit a liderilor BOR. Discuţiile cu patriarhul Justinian s-au axat mai mult pe aspectele dialogului cu alte biserici creştine, aşa cum se stabilise la ultima conferinţă panortodoxă de la Rhodos. În general, Meliton a căutat să amelioreze relaţiile Patriarhiei Ecumenice cu BOR, oferind sprijinul în ce priveşte admiterea de noi călugări români la Athos sau asigurând că Patriarhia de la Constantinopol nu va întârzia să ridice condamnarea pronunţată împotriva lui Antim Ivireanu, act cu valoare simbolică, dar care putea genera bune sentimente pentru abordarea altor probleme. Cu ocazia vizitei sale, care s-a încheiat la 11 martie, a fost discutat şi proiectul vizitelor reciproce dintre Justinian şi Athenagoras, primul manifestându-şi disponibilitatea de a merge la Constantinopol în mai 1968 (de altfel în zilele cât Meliton s-a aflat la Bucureşti, ambasadorul Greciei i-a înmânat lui Justinian o invitaţie din partea lui Athenagoras). Vizita lui Justinian la Constantinopol nu s-a produs, astfel încât Athenagoras a fost cel care a vizitat primul biserica ortodoxă din România, contrar prevederilor protocolare. Athenagoras era însă presat să efectueze această vizită în perspectiva accelerării dialogului cu Biserica romano-catolică. Paul VI se pare insista ca patriarhul ecumenic să viziteze Roma şi ca atare Athenagoras dorea în prealabil să întreprindă un turneu la bisericile ortodoxe autocefale în tentativa de a obţine o atitudine comună favorabilă contactelor cu biserica romană şi care implicit să-i legitimeze demersurile. De asemenea, exista proiectul unei conferinţe panortodoxe care ar fi trebuit să aibă loc la Viena sau la Bucureşti care să dezbată această problemă[13]. În realitate, cronologia acţiunilor lui Athenagoras va fi alta. În iunie 1967 dinamicul patriarh este la Viena la invitaţia cardinalului König, unul din ierarhii catolici cei mai implicaţi în contactele cu ortodoxia, care de altfel îl vizitase pe Athenagoras încă din 1961. Între 25-26 iulie 1967 Paul VI merge la Athenagoras cu scopul de a-i consolida prestigiul în lumea ortodoxă, unde existau contestări ale politicii patriarhului ecumenic (la 19 martie 1967 Biserica Greciei a declarat că nu-i sprijină politica şi că respinge dialogul). După vizita suveranului pontif la Constantinopol, turneul lui Athenagoras în Europa de Est devenise iminent. Iniţial Athenagoras sperase să viziteze Moscova, Belgrad şi Bucureşti, dar ulterior vizita la Patriarhia Rusă a fost înlocuită cu alta la Sofia. Autorităţile de la Bucureşti constatau cu resemnare că dacă ceilalţi patriarhi acceptă vizita lui Athenagoras, Justinian nu-i poate refuza sosirea la Bucureşti. „Dată fiind această situaţie, consemna Dumitru Dogaru, secretarul general al Departamentului Cultelor, trebuiesc luate măsuri ca BOR, în cadrul discuţiilor cu Athenagoras, să-şi reafirme poziţia ei cunoscută faţă de încercările Vaticanului de a trece prin dialog la unirea tuturor bisericilor (BOR stă pe poziţia că Vaticanul nu a creat condiţiile unei refaceri a unităţii creştine pe baze de egalitate între toate patriarhatele şi cu deplina respectare a autonomiei acestora)"[14]. Venind din Iugoslavia, Athenagoras, însoţit de o delegaţie din care nu

[13] Ibidem, Notă din 4 aprilie 1967 /ss Dumitru Dogaru.
[14] Ibidem, Notă din 10 iunie 1966.

lipsea mitropolitul Meliton, soseşte la 16 octombrie 1967 la Bucureşti. Pe lângă momentele protocolare obligatorii, între care şi o vizită de curtoazie la Consiliul de Stat unde a fost primit de Ilie Murgulescu (în Iugoslavia, Athenagoras fusese primit de preşedintele Tito), principalul act al vizitei lui Athenagoras a fost participarea la 19 octombrie la o şedinţă extraordinară a Sfântului Sinod. La sinod patriarhul Justinian a expus poziţia BOR în privinţa dialogului cu Biserica romano-catolică, argumentând rezerva bisericii sale faţă de dialogul dragostei. Interesant de remarcat că Athenagoras şi membrii delegaţiei sale s-au declarat de acord cu tezele avansate de Justinian. Pe de altă parte, Athenagoras „ar fi dorit desigur ca patriarhul Justinian să transmită un salut papei Paul VI – aşa cum a făcut patriarhul Gherman al Bisericii Ortodoxe Sârbe – ceea ce l-ar fi ajutat în tentativa sa de a crea imaginea unui pretins acord al ortodoxiei române la tezele politicii sale”[15]. Pentru a se evita orice interpretări ulterioare, BOR a impus semnarea unui comunicat final care preciza că ambele biserici respectă deciziile celei de a treia conferinţe panortodoxe de la Rhodos. Autorităţile a fost în general mulţumite de prestaţia patriarhului Justinian şi a Sfântului Sinod, dar au sesizat cu iritare faptul că Athenagoras a fost salutat cu căldură de episcopul Aron Marton şi că s-a întreţinut cordial cu Petru Pleşca, ordinar de Iaşi, ceea ce desigur a alimentat prejudecata regimului despre sentimentele filocatolice ale patriarhului ecumenic. În consecinţă, vizita lui Athenagoras în România nu a produs nici o modificare în poziţia BOR faţă de Biserica romano-catolică şi s-a soldat cu un eşec, totuşi previzibil, deşi patriarhul ecumenic şi-a disimulat insatisfacţia. La 20 octombrie 1967 Athenagoras părăsea România îndreptându-se spre Sofia. Deşi turneul său nu se soldase cu rezultate încurajatoare, Athenagoras va întreprinde între 26-29 octombrie 1967 vizita sa programată la Roma, unde patriarhul ecumenic, dar şi suveranul pontif în discuţiile purtate trebuiau să ţină cont de rezervele şi chiar opoziţia explicită exprimate de Bisericile ortodoxe autocefale. În aceste condiţii nu trebuie să surprindă tonul ponderat al declaraţiei comune semnate de cei doi lideri religioşi: „Recunoscând că rămâne încă un drum lung de străbătut pe calea ce duce la unitatea tuturor creştinilor şi că între Biserica romano-catolică şi Biserica ortodoxă există încă puncte ce trebuie limpezite şi că mai există obstacole de trecut înainte de a ajunge la Mărturisirea de credinţă necesară pentru restabilirea deplinei comuniuni, ei se bucură de faptul că întâlnirea lor a putut contribui ca Bisericile lor să se descopere încă mai mult, că sunt biserici surori”[16].

---

[15] Ibidem, Notă din 25 octombrie 1967 /ss Dumitru Dogaru.

[16] „Biserica Ortodoxă Română”, an LXXXV, 1967, nr. 11-12, p. 1160. Influenţa moderatoare a Bisericilor ortodoxe asupra politicii catolice dusă de Athenagoras este constatată şi de Departamentul Cultelor: „Patriarhul Justinian şi-a manifestat satisfacţia în legătură cu conţinutul declaraţiei comune, considerând că aceasta este ecoul rezervei manifestate de BOR precum şi de alte biserici ortodoxe. în legătură cu dialogul cu biserica romană. Patriarhul Athenagoras a înregistrat, fără îndoială, lipsa unei dispoziţii din partea bisericilor ortodoxe vizitate, de a da curs invitaţiilor Vaticanului la dialog şi intercomuniune. Acest lucru este de presupus că a fost cunoscut şi de către papă şi a determinat tonul nou al discuţiilor oficiale de la Vatican”, ASSC, Notă informativă, 13 noiembrie 1967 /ss Dumitru Dogaru.

Poziţia BOR, care risca în continuare să se individualizeze în raport cu celelalte biserici ortodoxe autocefale, mai receptive la destinderea care se operase de mai mulţi ani în relaţiile internaţionale bisericeşti, a fost reconfortată în 1968 cu prilejul conferinţei de la Chambesy, Elveţia, considerată de unii analişti drept a IV-a conferinţă panortodoxă. La început Athenagoras avea intenţia de a organiza această conferinţă în Grecia, dar patriarhul Alexei, de acord cu ideea, a respins locul de desfăşurare din cauza dictaturii militare care se instalase în această ţară în 1967. La 18 martie 1968 patriarhul Justinian cere permisiunea Departamentului Cultelor pentru ca BOR să participe la conferinţă, care este acordată. Lucrările încep la 8 iunie 1968 şi debutează ca o comisie de lucru pentru pregătirea Marelui Sinod Ortodox iar discuţiile erau consacrate dezbaterii temelor din catalogul adoptat la prima conferinţă de la Rhodos dar şi altor hotărâri. La început, din partea BOR, a participat canonistul Liviu Stan, pentru ca apoi delegaţia românească să-i cuprindă şi pe mitropolitul Iustin Moisescu şi pe Antim Nica, vicar patriarhal. La Chambesy au fost constituite în cele din urmă, la 10 iunie, 4 comisii de lucru, comisia a II-a la care BOR a fost reprezentată de Antim Nica ocupându-se de relaţiile Bisericilor Ortodoxe cu Biserica romano-catolică. Reprezentantul patriarhiei ecumenice, mitropolitul Meliton, a expus în faţa participanţilor un document în care pleda în favoarea necesităţii dialogului teologic cu biserica romană. Intervenţia lui Meliton se producea însă în circumstanţe care nu lăsau nici o şansă acestui demers. Ca efect al liberalizării politice din Cehoslovacia, Biserica greco-catolică din Slovacia, suprimată în 1950, a renăscut iar procesul de refacere a fost uneori punctat de scene violente, în care credincioşii greco-catolici au preluat cu forţa fostele lor biserici, care deveniseră ortodoxe, preoţii ortodocşi fiind alungaţi. Mai mult, mitropolitul bisericii ortodoxe autocefale din Cehoslovacia a protestat public contra acestor fapte şi a solicitat ajutorul celorlalte biserici ortodoxe. Ca atare, atmosfera în care se desfăşura conferinţa de la Chambesy era de natură să resuscite ostilitatea tradiţională a ierarhilor ortodocşi faţă de catolicism, Sfântul Scaun fiind considerat responsabil de aceste evenimente. Ba chiar a existat intenţia ca la Chambesy să se adopte un protest al participanţilor faţă de situaţia confesională din Cehoslovacia. În acest context „delegaţia română, fără să excludă ideea unor contacte directe, ale bisericilor ortodoxe locale cu biserica romano-catolică, a militat împotriva începerii dialogului”[17] iar conferinţa a decis respectarea hotărârii celei de a III-a conferinţe de la Rhodos.

Personalitatea care a militat obstinat în favoarea unităţii creştine şi a dialogului cu Biserica romano-catolică, chiar contrariind celelalte biserici ortodoxe, a fost Athenagoras. Or, la 6 iulie 1972 acesta decedează şi este urmat de Demetrios I (1972–1991), ales la 16 iulie 1972. Acesta, fără a respinge ideea dialogului, a fost mai ferm în susţinerea condiţiilor Bisericii Ortodoxe faţă de biserica romană. Acest fapt a reieşit limpede din convorbirile care au avut loc la Constantinopol la 29-30 noiembrie 1973 dintre delegaţia Secretariatului pentru unitatea creştină şi Patriarhia

[17] Ibidem, dosar Consiliul de Stat/1968, Notă informativă din 6 iulie 1968 /ss Dumitru Dogaru.

Ecumenică. În anul următor are loc vizita delegației BOR la Constantinopol. În prealabil conducătorul delegației, mitropolitul Iustin Moisescu, a primit indicații foarte precise de la autoritățile de la București în legătură cu ideile pe care urma să le susțină. În primul rând delegația BOR era autorizată să aprobe poziția exprimată de Demetrios cu prilejul vizitei lui Willebrands din toamna trecută, referitoare la principiile de respect mutual al bisericilor, de egalitate deplină și la opoziția față de uniatism și prozelitism, poziție care ar fi fost apreciată chiar de conducerea politică a statului român. Regimul aprecia că „de pe poziția unor asemenea principii dialogul nu favorizează Roma". Delegația urma să arate lui Demetrios că „uniația nu este numai o problemă bisericească, de conștiință, ci ea este o problemă națională, o problemă social-politică; nici statul și nici BOR nu pot admite continuarea acestei forme de prozelitism condamnată de istorie. Ortodoxia trebuie să creeze un front de fermitate împotriva uniației"[18]. Delegația BOR, compusă din mitropolitul Iustin Moisescu, mitropolitul Olteniei Teoctist Arăpașu, vicarul patriarhal Antonie Plămădeală și preotul Vasile Costin, sosește la Constantinopol la 8 iulie 1974. În cursul vizitei delegația BOR a putut constata deplina comuniune de idei cu noul patriarh ecumenic – opoziția față de pretențiile Romei de a se considera biserică universală, față de uniatism și prozelitismul romano-catolic – și la 15 iulie 1974 s-a semnat fără probleme un comunicat comun. Ierarhii români au acceptat constituirea unei comisii consultative care să exploreze dialogul cu Biserica romano-catolică, fără să se impieteze asupra dreptului celorlalte biserici ortodoxe de a-și stabili propriile contacte bilaterale. În plus a fost admis principiul coordonării, în problemele panortodoxe și pancreștine, între Patriarhia Ecumenică și BOR și s-a decis „că trebuie evitată orice competiție între biserici și orice inițiative izolate care ar putea duce la ruperea unității panortodoxe și la exploatarea acestui fapt de către romano-catolici"[19]. Cu Demetrios I se părea că relațiile dintre ortodoxie și catolicism intră într-o nouă eră, lipsită de inițiativele surprinzătoare și iritante ale predecesorului său, dominată de o viziune conservatoare conformă cu concepția BOR și rezervele ierarhilor români[20]. Sub auspiciile politicii catolice dusă de patriarhul ecumenic Demetrios I temerile BOR nu mai erau justificate. De aceea patriarhul Justinian transmitea ca răspuns la scrisoarea patriarhului ecumenic din 10 iunie 1975, prin care era anunțată crearea unei comisii tehnice interortodoxe de teologi pentru gestionarea dificilului dialog cu Roma, acordul bisericii sale, urmând să fie numiți reprezentanții ortodoxiei române[21].

---

[18] Ibidem, dosar Vizita delegației BOR la Constantinopol, Notă din 8 iulie 1974.

[19] Ibidem, Notă din 18 iulie 1974 /ss Gheorghe Nenciu .

[20] Ibidem, Ruptura aparentă operată de Demetrios I în raport cu politica anterioară a patriarhiei ecumenice era sesizată în întreaga sa amploare: „Maniera de exprimare a patriarhului Demetrios I în problemele dialogului cu romano-catolicii dovedește atât schimbarea orientării patriarhiei ecumenice față de Roma, cât și dorința actualului patriarh ecumenic de a reface în contactele cu celelalte biserici ortodoxe un prestigiu vădit deteriorat datorită politicii manifest procatolice urmată de Athenagoras", ASSC, dosar Vizita delegației BOR la Constantinopol.

[21] În decembrie 1975 patriarhul Demetrios I anunță public constituirea comisiei tehnice teologice interortodoxe. La rândul său Paul VI anunță formarea comisiei similare catolice care se va întruni

Începutul relaţiilor BOR cu lumea catolică. Dacă BOR a fost singura biserică ortodoxă autocefală care nu a fost prezentă la Conciliul Vatican II şi s-a opus dialogului cu Biserica romano-catolică în maniera pe care o concepea patriarhul Athenagoras, în cadrul procesului Rhodos nu au lipsit contactele bilaterale, la început modeste, ulterior la un nivel mai înalt, după elaborarea strategiei catolice a ortodoxiei româneşti cu romano-catolicii. Ca o constantă a derulării acestor contacte a fost supravegherea lor exagerată de către autorităţi şi evident dictarea comportamentului ierarhilor şi teologilor ortodocşi în respectivele ocazii.

În octombrie 1963 îşi face apariţia în România, venind din Bulgaria, călugărul Boniface, pe numele civil Peter Kurt Manternach, de la mănăstirea benedictină Chevetogne din Belgia, unde se afla redacţia prestigioasei reviste „Irenikon". Timp de aproximativ o lună, Boniface, care venise în România prin intermediul ONT, va discuta cu diverşi clerici, profesori teologi şi la 18 octombrie este primit chiar de patriarhul Justinian. Monahul părea să fie bine informat despre situaţia BOR, una din sursele sale de informaţie fiind teologul Andrei Scrima, care rămăsese în străinătate din 1956[22]. Boniface are ocazia să-l întâlnească la Bucureşti pe Francisc Augustin, administratorul Arhiepiscopiei romano-catolice iar la 22 octombrie încearcă să-l vadă la Căldăruşani pe episcopul Iuliu Hossu, fără să reuşească. Pe tot parcursul vizitei sale Boniface a fost strict supravegheat de funcţionarii Departamentului Cultelor care îngrijoraţi semnalau că „faptul că un asemenea om va circula singur, timp de aproape o lună de zile, pe unde va voi şi va lua contacte cu oricine (...) va provoca pe lângă urmări direct negative şi nedumeriri în rândurile clerului ortodox şi catolic"[23]. Desigur, neobişnuita libertate de mişcare a lui Boniface putea fi contagioasă. Îngrijorarea Departamentului Cultelor era accentuată şi de impresiile pe care şi le formase Boniface la finalul vizitei şi de criticile pe care acesta nu ezitase să le exprime în legătură cu lipsa catehizării tineretului, cu absenţa libertăţii de decizie a patriarhului, cu declinul vieţii monahale din nordul Moldovei şi considera spre marea indignare a interlocutorilor săi că reunificarea religioasă din 1948 s-a făcut în „mod brutal". Concluzia Departamentului Cultelor a fost că Boniface venise în România ca

pentru prima dată la Roma în octombrie acelaşi an. Comisia ortodoxă se va reuni de două ori la Chambesy în iunie şi noiembrie 1977. Prima reuniune comună, cu caracter preliminar, are loc la Roma între 29 martie – 1 aprilie 1978 (grupul mixt de coordonare al celor două comisii, BOR fiind reprezentată de teologul Ioan Bria). În fine, cu ocazia vizitei pe care Ioan Paul al II-lea o face lui Demetrios I la Constantinopol între 28-30 noiembrie 1979 a fost anunţat oficial debutul dialogului teologic dintre cele două biserici (în comisia mixtă BOR era reprezentată de mitropolitul Nicolae Corneanu şi preotul Ştefan Alexe).

22 Într-o discuţie purtată de Boniface cu profesorul Olimp Căciulă acesta din urmă afirma: „Scrima nu se găseşte nici în slujba bisericii şi nici în slujba lui Hristos, ci în slujba unor puteri mai întunecate şi anume a francmasoneriei", ASSC, Dosar Cazul Boniface.

23 Într-o notă din 26 octombrie 1963 Departamentul Cultelor avertiza că „diferiţi agenţi ai unor organizaţii religioase de peste hotare au mai folosit calitatea de turist pentru a masca diferite misiuni în ţara noastră", ASSC, Dosar Vizita călugărului romano-catolic Boniface.

informator al Sfântului Scaun şi că la sfârşitul misiunii sale – din România pleca în Ungaria şi Cehoslovacia – va raporta cardinalului Bea[24]. Autorităţile comuniste, dar şi BOR, se confruntă din nou cu prezenţa lui Boniface la sfârşitul anului 1964, de data aceasta călugărul benedictin venind din URSS. Vizita sa a fost ocazia pentru polemici cu principalele personalităţi teologice ale BOR. La 2 decembrie 1964 Boniface se întâlneşte cu Dumitru Stăniloaie, care fusese eliberat din închisoare anul precedent, şi susţine că Biserica greco-catolică va reapărea iar chestiunea uniaţiei s-ar putea rezolva prin unirea dintre Bisericile ortodoxe şi Biserica romano-catolică. Replica teologului român a fost promptă: „eu am contestat că ea va reapărea la noi pentru că românii foşti uniţi nu ştiau nici înainte că sunt de altă credinţă decât fraţii lor neuniţi iar acum după ce au prins gustul unităţii bisericeşti practice şi au văzut foloasele ei, nu o vor mai părăsi niciodată"[25]. Într-o altă discuţie cu profesorul Liviu Stan în legătură cu neparticiparea BOR la conciliu, canonistul român justifică această atitudine prin sprijinul acordat de Vatican foştilor uniţi din România care „mulţi dintre aceştia erau împotriva unităţii ţării, ameninţând coeziunea naţională, lucru pe care poporul nostru nu-l mai putea îngădui". Ilustrativ pentru suspiciunea BOR faţă de catolici şi catolicism este raportul profesorului Ioan G. Coman din 4 decembrie 1964 către Departamentul Cultelor: „Boniface vine a doua oară în ţara noastră, în decurs de 2 ani după ce a trecut de fiecare dată prin ţările socialiste din centrul şi răsăritul Europei. A stat mai mult la ruşi. Ce urmăreşte el prin aceste călătorii? Vorbeşte bine ruseşte şi înţelege deci şi celelalte limbi slave, se pare că ştie şi româneşte mai mult decât vrea să arate (...) Sunt reale salutările pe care spune că el le-a adus de la cardinalul Bea Prea Fericitului Părinte Patriarh? Vrea el numai o simplă dezgheţare a raporturilor dintre BOR şi Vatican? Poate fi taxat ca un simplu pierde-vară cineva care face de două ori circuitul ţărilor socialiste în 2 ani, care cunoaşte aproape bine limbile acestor ţări, care umblă să cunoască cât mai multe lucruri şi care se prezintă la şcolile teologice şi la oamenii Bisericii poate pentru a-şi masca alte intenţii decât cele cu care pare a călători? Un lucru e sigur: că el duşmăneşte profund regimul din ţările socialiste. În consecinţă, el nu voieşte binele acestor ţări şi deci nici acela al aşezămintelor bisericeşti necatolice aflătoare în ele"[26]. Ultima dată Boniface vine în România între 25-27 martie 1966. Şi acum călugărul benedictin era la capătul unui turneu întreprins în Grecia, la muntele Athos, la Constantinopol unde a putut să-l vadă pe Athenagoras, Ierusalim, Bulgaria şi Iugoslavia. În scurtul sejur petrecut în ţară Boniface a fost primit în audienţă de patriarh[27] şi de episcopul de Alba Iulia, Aron Marton, cu care

---

[24] Profesorul Ioan G. Coman considera că Boniface „e probabil membru al coloanei a V-a într-un eventual conflict armat".

[25] ASSC, dosar Vizita călugărului romano-catolic Boniface, Raport Dumitru Stăniloaie, 2 decembrie 1964.

[26] Ibidem.

[27] În cursul audienţei pe care i-a acordat-o fără asentimentul Departamentului Cultelor, Justinian declara că „în ce priveşte relaţiile dintre Biserici (Ortodoxă şi Romano-catolică – n.n.) atunci când papa va înţelege că este şi dânsul un slujitor al Bisericii lui Hristos, ca şi toţi episcopii creştini din lume, fără ambiţii de dominare a celorlalţi şi fără pretenţii de a fi fără greşeală şi că numai Hristos este

a avut un lung conciliabul. Noutatea acestei vizite sunt declarațiile lui Boniface despre problema greco-catolică, făcute lui Hermann Binder, vicarul episcopiei evanghelice de confesiune augustană, și anume că „Vaticanul ar trebui să recunoască că restaurarea situației din trecut nu se mai poate înfăptui, întegrarea acestei biserici (BRU – n.n.) în BOR fiind o necesitate națională. În tot cazul ar trebui să se încheie odată această afacere”[28]. Chiar dacă viziunea lui Boniface despre uniație corespundea cu cea a autorităților și BOR, Departamentul Cultelor a propus ca acestuia să nu i se mai acorde pe viitor viză de intrare în România.

Orientarea tot mai pronunțată a regimului de la București spre Occident și unele măsuri de relaxare pe plan intern au fost cadrul general care a permis BOR și patriarhului Justinian stabilirea unor contacte directe cu bisericile occidentale. Prima personalitate bisericească de anvergură din Occident care a vizitat România a fost Michael Ramsey, arhiepiscop de Canterbury și primat al Angliei. Vizita a avut loc între 2-8 iunie 1965 și primatul Bisericii anglicane a fost primit cu onoruri neobișnuite, având ocazia unor audiențe la Chivu Stoica, președintele Consiliului de Stat, și la Ion Gheorghe Maurer și Emil Bodnăraș, la Consiliul de Miniștri. Elogiile primatului și delegației sale la adresa României și la climatul religios de aici au determinat autoritățile să permită patriarhului Justinian să răspundă invitației lansată de Ramsay, cu atât mai mult cu cât acestea considerau că apropierea dintre anglicani și BOR consolidau pozițiile acesteia din urmă față de Biserica romano-catolică. Astfel, între 21-28 iunie 1966 Justinian vizitează Anglia, având parte de asemenea de onoruri deosebite, fiind primit de regina Elisabeta a II-a în calitatea sa de șef al Bisericii Anglicane. Important este faptul că primatul Michael Ramsay a intermediat întrevederea din 26 iunie 1966 dintre patriarh și legatul apostolic Igino Cardinale. Acesta din urmă i-a transmis patriarhului salutările papei Paul VI și a repetat dorința cardinalului Bea de a vizita România însoțit de secretarul său J.G.M. Willebrands cu „scopul de ajunge la relații mai frățești între Biserica romano-catolică și BOR”, cu precizarea că această vizită „n-ar avea nici o legătură cu trecutul”[29]. Justinian a răspuns că nu exclude colaborarea cu Biserica romană dacă aceasta se va derula în „spiritul sincerității”. Patriarhul „l-a rugat pe arhiepiscopul Cardinale să comunice Secretariatului catolic pentru unitatea creștină, că dacă intenționează să pună problema fostei biserici greco-catolice nu se va sta de vorbă cu nici un emisar al Vaticanului” și a precizat că unificarea religioasă din 1948 „nu reprezintă numai o chestiune bisericească ci și o problemă de unitate națională”. În replică, Igino Cardinale „a dat asigurări patriarhului că în proiectatele discuții, Vaticanul nu ar intenționa să abordeze probleme din trecut”[30]. Acest prim contact cu un reprezentant al diplomației pontificale a avut două repercusiuni, în planul activității diplomatice a statului român și în stabilirea unei strategii catolice a BOR,

Capul Bisericii, atunci un pietroi mare va fi înlăturat din calea apropierii dintre Bisericile creștine". ASSC, Dosar Boniface Manternach/1966.
[28] Ibidem, Notă din 14 aprilie 1966 /ss Gheorghe Nenciu, Eugen Munteanu.
[29] Ibidem, Notă informativă din 22 iulie 1966 /ss Dumitru Dogaru.
[30] Ibidem.

care evită deocamdată reprezentanţii Sfântului Scaun pentru a se concentra asupra liderilor catolici din statele occidentale.

Vizita cardinalului Franz König în România. Franz König s-a născut la 3 august 1905 la Rabenstein. A studiat la Universitatea pontificală gregoriană şi la Universitatea catolică din Lille şi în 1933 a fost hirotonit preot. Specialist în istoria religiilor, König urmează iniţial o carieră didactică la Universitatea din Viena (1945–1948) şi apoi la cea de la Salzburg (1948–1952). Începutul carierei de înalt prelat al Bisericii romano-catolice are loc la 31 august 1952, când este consacrat episcop iar la 10 mai 1956 este numit arhiepiscop de Viena şi primat al Austriei, fiind promovat de papa Ioan XXIII cardinal, la 15 decembrie 1958. Cardinalul König a fost una dintre personalităţile participante la Vatican II şi era demnitarul Bisericii romano-catolice cel mai bine plasat pentru misiuni delicate în statele comuniste din Est. A mers în repetate rânduri (aprilie 1963, iunie 1965, martie 1966, mai şi octombrie 1967) în Ungaria, unde încearcă să rezolve problema primatului Jozsef Mindszenty, refugiat în ambasada americană de la Budapesta. În noiembrie 1964 cardinalul a creat fundaţia „Pro Oriente", consacrată facilitării dialogului cu lumea ortodoxă şi în general cu scopuri general ecumenice. În fine, la 6 aprilie 1965 a devenit preşedintele Secretariatului pentru necredincioşi. Primele informaţii despre intenţia lui König de a vizita România datează din 1964. Înaltul prelat transmisese această intenţie prin ambasada română de la Viena, dorind să se întâlnească cu Justinian şi cu Aron Marton. Comentând această intenţie, secretarul general al Departamentului Cultelor scria: „Deşi au avut aparenţa unor călătorii personale (voiajele sale recente la Budapesta şi Varşovia – n.n.) s-a dovedit ulterior că König s-a deplasat din încredinţarea Vaticanului cu scopul de a sonda situaţia şi perspectivele bisericii catolice. Desigur acelaşi lucru trebuie presupus şi în cazul vizitei la noi. Dat fiind situaţia oarecum deosebită din ţara noastră, în raport cu alte ţări socialiste şi anume atitudinea duşmănoasă a lui Aron Marton, nesupunerea faţă de legea cultelor a bisericii romano-catolice prin refuzul de a-şi alcătui un statut, de a folosi calea oficială în relaţiile ei externe, limitarea prin lege a numărului episcopiilor catolice şi nerecunoaşterea ei de către Vatican, baza naţională minoritară a catolicilor, problema greco-catolică îndeosebi etc., credem că o vizită, ale cărei obiective şi dedesubturi ne rămân necunoscute, nu e oportună. În consecinţă propunem ca deocamdată să nu se accepte această călătorie. În caz că se va insista propunem să se răspundă că guvernul român doreşte să cunoască exact scopul vizitei, după care ar prefera apoi ca, înaintea efectuării ei, să aibă loc o discuţie între König şi un reprezentant al ambasadei"[31]. La 4 august 1964 acelaşi Dogaru transmitea lui Corneliu Mănescu că „ţinând seama de aspectele situaţiei bisericii catolice din ţara noastră şi de metodele folosite de Vatican , atât în trecutul apropiat cât şi în prezent, pentru a influenţa negativ raporturile acestui cult cu statul nostru, conducerea superioară a hotărât că o vizită la noi a cardinalului König (...)

[31] Ibidem, dosar Consiliul de Miniştri III/1964, f. 180-181, Notă din 28 iulie 1964. Bodnăraş era de acord cu soluţia propusă.

nu este oportună"[32]. Atitudinea patriarhului Justinian faţă de perspectiva vizitei lui König în România, reconstituită din informaţiile existente, a fost ambiguă. Justinian nu putea să fie decât iritat de opoziţia regimului faţă de venirea lui König în România, pe care o dorea, dar pe de altă parte ezita să adopte o decizie fermă. La sfârşitul anului 1965 funcţionarii Departamentului Cultelor, suspectând că patriarhul ar fi la originea unor iniţiative neautorizate privind invitarea lui König, încearcă să afle realitatea şi amploarea angajamentului. Se pare că Justinian ar fi cerut cardinalului ca acesta să facă declaraţii înaintea vizitei şi să nu abordeze problema greco-catolică. Preventiv, Dogaru comunica la 29 decembrie 1965 lui Corneliu Mănescu ca ambasada română de la Viena să comunice preotului Gheorghe Moisescu, parohul comunităţii române din capitala Austriei din 1960, prin care se realizau contactele exploratorii dintre cardinal şi BOR, să înceteze orice activitate în legătură cu o posibilă vizită a înaltului prelat în România[33]. În cele din urmă s-a putut perfecta vizita cardinalului König, după ce acesta ar fi declarat, aşa cum reiese din spusele reprezentantului BOR la Viena, preotul Gheorghe Moisescu, că problema greco-catolică „nu este a sa, nu-l interesează şi nu o abordează sub nici o formă". König declarase că doreşte să vină în România ca arhiepiscop al Vienei şi ar dori să-i întâlnească în cursul vizitei pe Petru Pleşca şi Aron Marton „pentru ca aceştia să nu creadă că-i ignoră". Este de presupus că prelatul austriac a admis condiţiile puse de patriarhul Justinian pentru ca autorităţile de la Bucureşti să nu mai blocheze această vizită. Departamentul Cultelor se menţinea pe vechea poziţie a amânării vizitei, dar admitea totuşi că „lipsa oricărui contact poate determina Vaticanul să treacă la unele acţiuni cu scopul de a înrăutăţi starea actuală a raporturilor dintre catolicii din ţara noastră şi stat". Mai mult „o vizită a cardinalului Koöig, în condiţiile puse de patriarh, ar putea crea în opinia publică impresia favorabilă a unor legături între Vatican şi România" iar această formă de contact cu BOR şi nu cu autorităţile „este cea mai puţin dăunătoare din câte s-au propus". Vizita lui König ar putea prezenta şi avantaje, între care şi acela că „sperând că vor mai putea fi şi alte contacte, Vaticanul şi toate cercurile legate de el se vor abţine de la unele acţiuni şi manifestări negative faţă de noi". Este drept există şi riscuri, mai ales apariţia unui precedent în perspectiva solicitării şi altor contacte, totuşi „cât ele se menţin pe linie ortodoxă, riscul e minim". În concluzie, Departamentul Cultelor propune să se admită vizita lui König în România, dar să nu se includă în programul său o escală la Alba-Iulia pentru a conferi cu Aron Marton, numai dacă prelatul

[32] Ibidem, dosar BDS/1964.

[33] „Din cele ce se discută în anturajul patriarhului Justinian, scria Dogaru, rezultă că acesta ar fi dat sarcină preotului Gheorghe Moisescu (...) să ia legătura cu cardinalul König (...) cu privire la dorinţa acestuia de a face o vizită BOR. Patriarhul pretinde, destul de neprecis, că această sarcină ar fi dat-o în urma unei sugestii care i-ar fi venit telefonic de la MAE, fără să-şi amintească numele persoanei cu care a stat de vorbă. Cum pentru această acţiune nu există o aprobare a forurilor de stat şi cel puţin momentan ea nici nu este oportună, vă rugăm să binevoiţi a da dispoziţii ambasadei române din Viena, ca să comunice preotului Moisescu să se abţină de la orice demers în legătură cu o eventuală vizită a cardinalului König în România", ASSC, dosar BDS/1965. Episodul este revelator pentru tendinţele liberale ale Ministerului român al Afacerilor Externe în raport cu poziţiile Departamentului Cultelor.

austriac va insista să fie adus episcopul rezistent la Bucureşti[34]. Consultat asupra acestui eveniment, MAE prin ministrul său adjunct Vasile Gliga, transmite la 22 iunie 1967 acordul său şi chiar consideră că „ar fi indicat ca în măsura posibilităţilor să se ia în considerare dorinţele sale de program, ceea ce ne-ar scuti de explicaţii ulterioare şi de comentarii defavorabile". În aceste condiţii patriarhul Justinian lansează invitaţia oficială, datată 3 iunie 1967, în următorii termeni : „Aflând că Eminenţa Voastră sunteţi animat ca şi noi de dorinţa de a colabora la sporirea bunelor raporturi şi prietenii dintre ţările noastre şi că pentru aceasta aţi dori să cunoaşteţi personal ţara şi Biserica noastră, vă încredinţăm că în ce ne priveşte o astfel de vizită ne-ar face o deosebită plăcere şi bucurie, căci ne-ar da prilejul să vă arătăm instituţiile şi aşezămintele Bisericii noastre, să cunoaşteţi la faţa locului evlavia credincioşilor români şi să constataţi realizările ecumenismului creştin în patria noastră"[35]. Patriarhul propusese ca dată pentru vizită ultima decadă a lunii octombrie 1967, dar, pentru că Franz König a trebuit să participe la primul Sinod al episcopilor Bisericii catolice de la Roma, vizita a început la 19 noiembrie. Programul vizitei a inclus vizita unor mănăstiri precum Cozia, Curtea de Argeş, Dealu, Viforâta sau Ghighiu, dar şi obiective strict industriale ca hidrocentrala Gheorghe Gheorghiu-Dej sau rafinăria Brazi, care făceau parte din vitrina de protocol a regimului.

Vizita lui König în România s-a derulat sub semnul unei extreme prudenţe, pe care ierarhul romano-catolic şi-a impus-o de la bun început. În discuţiile cu patriarhul, König a fost interesat să afle organizarea şi funcţionarea BOR. Informaţiile oferite au fost completate cu altele recoltate de pe teren, astfel încât la final König a conchis că în comparaţie cu „BOR, biserica romano-catolică din Austria se află într-o situaţie mai puţin bună". Dincolo de flatarea gazdelor, König se gândea în principal la situaţia materială şi desigur mai puţin la gradul de libertate religioasă. În legătură cu cea mai sensibilă problemă a BOR, situaţia BRU, König „s-a ferit să lanseze vreo aluzie în legătură cu fosta biserică greco-catolică, cu toate că patriarhul Justinian i-a oferit acest prilej, atunci când i-a descris condiţiile în care s-a înfăptuit actul unificării BOR în octombrie 1948"[36]. Concret, König a propus stabilirea de contacte între profesorii de teologie din cele două ţări şi a oferit două burse de studiu la facultăţile de teologie din Austria.

Chiar dacă Franz König a făcut o vizită particulară BOR, autorităţile au permis acestuia să se intereseze de situaţia bisericii romano-catolice din România. În seara zilei de 20 noiembrie 1967 a fost organizată o întrunire la sediul arhiepiscopiei romano-catolice din Bucureşti, unde König i-a avut ca interlocutori pe episcopii Aron Marton şi Petru Pleşca şi pe Francisc Augustin. Cardinalul s-a interesat de numărul episcopiilor şi arondarea lor, de numărul preoţilor, de repartiţia

---

[34] ASSC, dosar Consiliul de Miniştri II/1967, f. 29-32, Notă din 6 iunie 1967 /ss Dumitru Dogaru.

[35] Ibidem, dosar Dialog.

[36] Ibidem, Notă din 4 decembrie 1967 /ss Dumitru Dogaru. Cardinalul „a ascultat cuvintele patriarhului fără să se observe nici o schimbare a mimicii sale". Mai târziu s-a aflat că Franz König l-a întrebat pe Petru Pleşca dacă este oportun să facă o vizită lui Iuliu Hossu.

pe naţionalităţi a credincioşilor şi de situaţia juridică a cultului. După această discuţie colectivă cu subiect general, König a solicitat întrevederi separate cu cei trei demnitari. În discuţia cu Francisc Augustin, care nu a omis să informeze ulterior autorităţile, König a întrebat dacă „s-ar putea descifra în condiţiile actuale o dorinţă din partea guvernului român pentru tratative cu Vaticanul", aceasta pentru că Sfântul Scaun „ar avea unele ezitări de a propune aceste tratative, datorită pericolului de a nu se expune unui eventual refuz, care ar putea să creeze o situaţie penibilă"[37]. Interesul cardinalului pentru această chestiune ar putea să sugereze că a fost solicitat în acest sens de Sfântul Scaun, deşi König a asigurat în repetate rânduri că venirea sa în România este independentă de politica Romei. În cursul vizitei sale autorităţile au făcut un gest conciliant, care putea avea efecte semnificative asupra relaţiilor dintre regimul de la Bucureşti şi Sfântul Scaun. La 22 noiembrie 1967 a fost ridicat regimul de domiciliu obligatoriu care îi fusese impus lui Aron Marton în 1957 şi a fost adoptată decizia de a i se acorda de la 1 ianuarie 1968 indemnizaţia corespunzătoare rangului său de episcop (1500 lei lunar)[38]. De altfel, comportarea lui Aron Marton în aceste zile părea să fie radical diferită de atitudinile sale de până atunci, refractare la orice colaborare, făcându-l pe Francisc Augustin să aprecieze că nu este exclus „ca el să acţioneze în acest sens conform unor invitaţii primite din partea Vaticanului"[39]. Vizita lui König nu a avut şi nici n-ar fi putut avea rezultate spectaculoase. Cardinalul a cules personal informaţii privitoare la BOR şi la biserica romano-catolică din România, în vreme ce Justinian a stabilit un prim contact cu o mare personalitate a catolicismului, care a acceptat condiţiile puse de patriarh şi a putut să evite temporar contactul cu reprezentanţii Curiei romane. Într-un interviu acordat la 13 decembrie 1967 unui ziarist vest-german, episcopul vicar patriarhal Antim Nica a declarat că „vizita cardinalului König a fost şi este socotită la noi ca vizita unui Întâi Stătător de Biserică locală şi că nici măcar o clipă nu a fost considerat ca un mesager al Romei" şi că nu s-au abordat „probleme litigioase". Existau toate motivele la nivelul instanţelor de decizie din BOR să se creadă că, astfel aseptizate, schimburile de vizite între conducerea bisericii ortodoxe şi lumea catolică puteau continua fără riscuri de concesii şi cu asentimentul regimului.

În cursul vizitei sale König l-a invitat pe Justinian să viziteze Austria în cursul anului 1968. Departamentul Cultelor estima la 29 ianuarie 1968, pornind de la „condiţiile pozitive în care a avut loc vizita cardinalului König în ţara noastră", că Justinian poate să meargă în Austria, cu atât mai mult cu cât MAE nu avea obiecţii[40]. La invitaţia oficială a cardinalului König din 8 martie 1968, Sfântul Sinod decide la 17 aprilie 1968 să se accepte invitaţia şi s-a constituit o delegaţie, fireşte condusă de patriarh, din care făceau parte mitropolitul Nicolae Mladin şi episcopii Partenie Ciopron şi Teoctist Arăpaşu. În cursul vizitei, care are loc între 20-29 iunie

---

[37] Ibidem.

[38] Radio Vatican susţinea la 26 noiembrie 1967 că restricţiile au fost ridicate la intervenţia cardinalului König.

[39] Ibidem, Notă informativă din 21 noiembrie 1967.

[40] Ibidem, dosar Consiliul de Stat/1968, Notă din 29 ianuarie 1968 /ss Dumitru Dogaru.

1968, Justinian este tratat cu multă deferenţă, fiind primit de cancelar şi de preşedintele Austriei. Pe lângă declaraţiile conformiste pe care le face patriarhul, acesta şi-a exprimat speranţa că Biserica romano-catolică va integra Consiliul Ecumenic al Bisericilor şi se declară de acord cu reluarea relaţiilor dintre statul român şi Sfântul Scaun. Se părea că BOR îşi găsise un interlocutor dacă nu complezent măcar prevenitor faţă de aprehensiunile ortodocşilor români şi Justinian a căutat să dezvolte această relaţie. La 23 decembrie 1969 Dogaru scria despre dorinţa patriarhului de a-l invita din nou pe König în cursul anului 1970 care opina că „BOR trebuie în relaţiile ei cu catolicii să prefere acele biserici care nu au pretenţia de a se amesteca în treburile ei interne. Cardinalul König ar fi dintre aceştia”. Deşi atât Departamentul Cultelor cât şi MAE erau de acord cu această nouă vizită, opoziţia apare de această dată la nivelul Consiliului de Miniştri. Pe nota Departamentului Cultelor mai sus-citată, vicepreşedintele Consiliului de Miniştri, Emil Bodnăraş, scria la 31 decembrie 1969 următoarele : „Să mai reflectăm asupra acestei propuneri, ţinând seama şi de ultimul interviu al cardinalului König. Veţi preveni pe patriarhul Justinian să nu se angajeze în vreo invitare”[41]. Bodnăraş avea motive să fie circumspect faţă de o nouă vizită a cardinalului König în România, temerile sale confirmându-se în cursul anului 1971. Într-adevăr, la 22 aprilie 1971 cardinalul König scrie patriarhului Justinian că în cursul posibilei sale noi vizite la Bucureşti ar dori să facă „o vizită de politeţe” unui reprezentant al BRU. Cardinalul era conştient că „atacă o problemă dezagreabilă patriarhului, că lui lucrurile îi sunt clare în urma explicaţiilor pe care patriarhul i le-a dat cu prilejul vizitei sale la Bucureşti, dar că, pe de altă parte, el se expune la dificultăţi dacă ar ignora că în biserica uniată există episcopi, preoţi şi credincioşi care se aşteaptă la o vizită de politeţe din partea sa”. Cardinalul König vrea să-şi decline responsabilitatea pentru această iniţiativă, recunoscând la 8 aprilie 1971 în faţa ambasadorului român la Viena, Dumitru Aninoiu, că „i-a fost impusă de Vatican”. La 23 aprilie 1971 König confirmă acest fapt în faţa preotului Gheorghe Moisescu, spunându-i că ar fi dorit să vină în România doar ca primat al Austriei şi nu ca „emisar special al Vaticanului”. Departamentul Cultelor comenta îngrijorat că „se confirmă deci că (...) Vaticanul consideră în relaţiile sale cu România ca o primă problemă, problema uniată” şi că această solicitare este inacceptabilă deoarece ar putea genera „o periculoasă confuzie în cadrul căreia să se poată susţine că încep discuţii în vederea recunoaşterii de drept a acestei biserici (BRU – n.n.)”. În consecinţă, Departamentul Cultelor propune, iar Bodnăraş a fost de acord, să se interzică patriarhului să-l invite pe König şi preotului Moisescu i s-a cerut să comunice cardinalului că nu poate fi admisă cererea sa[42]. Până la moartea patriarhului Justinian nu a mai avut loc vreo vizită a cardinalului König, totuşi contactele BOR cu înalţi ierarhi romano-catolici au continuat.

Strategia catolică a BOR la începutul anilor '70. Un capitol important în relaţiile BOR cu lumea catolică îl constituie contactele cu Biserica romano-catolică

[41] Ibidem, dosar Consiliul de Stat „B”/1969.
[42] Ibidem, dosar Consiliul de Stat/1971, Notă din 17 mai 1971.

din RFG, favorizate de stabilirea relaţiilor diplomatice dintre România şi statul vest-german la începutul anului 1967 şi de interesele economice ale guvernului român. Principala personalitate a catolicismului german din acei ani era cardinalul Julius Döpfner. Acesta se născuse la 26 august 1913 lângă Bad Kissingen (moare la 24 iulie 1976) şi şi-a făcut studiile la Universitatea gregoriană de la Roma, unde obţine titlul de doctor. Hirotonit preot la 29 octombrie 1939, Döpfner s-a remarcat prin actvitatea de asistenţă de germanilor catolici deportaţi din Estul Europei. La 14 octombrie 1948 a fost numit episcop de Würzburg, apoi de Berlin în 1957 şi la 3 iunie 1961 arhiepiscop de München şi Freising. Între timp, la 15 decembrie 1958, a primit pălăria roşie de cardinal. Din 1966 cardinalul Döpfner era preşedintele Conferinţei episcopale din RFG. Contactele directe între Döpfner şi Justinian au fost precedate de sosirea în România, în calitate de turişti, a mai multor emisari catolici din RFG, care au pregătit terenul pentru iniţiative mai substanţiale şi comentatorii ortodocşi plasează începutul contactelor dintre BOR şi Biserica romano-catolică din RFG în noiembrie 1967. La 21 martie 1968 Döpfner lansează lui Justinian invitaţia de a veni în Germania federală. În replică, patriarhul Justinian îi scrie la 10 aprilie 1968 pentru a-l invita pe cardinalul german în România. Răspunsul lui Döpfner survine la 12 iulie 1968, prin care acesta acceptă vizita în România şi anunţă că în prealabil va trimite o delegaţie pentru a discuta condiţiile vizitei. Vizita lui Döpfner în 1968 în România nu s-a putut realiza din cauza invaziei Cehoslovaciei din august 1968, care a perturbat grav contactele Est-Vest. Departamentul Cultelor sesiza şi alte dificultăţi ale unei vizite a înaltului ierarh german în România, aşa cum considera directorul acestei instituţii: „Propunem ca vizitele reciproce între patriarhul Justinian şi cardinalul Döpfner să fie analizate cu acesta (Justinian – n.n.) în contextul general al ofensivei catolice precum şi al politicii noastre faţă de RFG şi RDG. De asemenea este necesar ca patriarhul Justinian să fie determinat să nu iniţieze invitaţii şi vizite a căror oportunitate nu a fost în prealabil, bine studiată şi aprobată de către forurile competente în a se pronunţa”[43].

Principiul vizitei patriarhului Justinian în RFG a fost în cele din urmă admis şi chiar era programată pentru 8-16 noiembrie 1969, la invitaţia Bisericilor romano-catolică, evanghelică şi vetero-catolică. Vizita era viguros recomandată de

[43] Ibidem, Notă din 8 august 1968 /ss Ion N.Bărbulescu. Notă acestuia a provocat reacţia neobişnuită a lui Emil Bodnăraş, care la 13 august 1968 punea următoarea rezoluţie: „În ambele situaţiuni for competent în primă instanţă este Departamentul Cultelor. Acţionaţi neîncetat împotriva acelor tendinţe care ar vrea să reducă Departamentul Cultelor la funcţiunea de simplu administrator şi birou de registratură. Nu vă împăcaţi cu încercarea unora de a vedea competenţa dvs. trecută asupra forurilor superioare. Uzaţi din plin de prevederile legii şi impuneţi competenţa dvs. faţă de toţi şefii de culte, inclusiv faţă de patriarh. Atât relaţiile cu cardinalul Döpfner cât şi invitaţiile pe care patriarhul le iniţiază trebuie să ţină de sfera dvs. de preocupări şi de acţiune normală. Este de preferat ca un şef de cult să se plângă de exigenţa Departamentului Cultelor în aplicarea prevederilor legii şi în afirmarea competenţei sale politice ca organ al guvernului, decât ca Departamentul Cultelor să semnaleze călcarea de către un şef de cult a unor norme de conduită... Am în vedere îndeosebi relaţiile externe ale cultelor şi reglementările prevăzute la legea cultelor în această materie”.

ambasada română de la Bonn şi sprijinită de Departamentul Cultelor şi MAE. Totuşi, din cauze care ne rămân necunoscute, aceasta nu a avut loc. În schimb soseşte în România, la 4 aprilie 1970, episcopul de Regensburg, Rudolf Graber, preşedintele secţiei pentru relaţiile cu Bisericile orientale din cadrul Conferinţei episcopale din RFG. Graber nu era doar emisarul cardinalului Döpfner, dar avea acordul lui Willebrands, din 1969 cardinal şi preşedintele secretariatului pentru unitatea creştinilor. Înainte de a sosi în România, Graber a făcut o scurtă escală la Viena unde cardinalul König s-ar fi exprimat admirativ faţă de România. Convorbirile purtate de Graber în România au purtat marca prudenţei şi curtoaziei. Interesându-se de motivul absenţei BOR la conciliu, interlocutorii au avansat binecunoscutele justificări referitoare la sprijinirea cauzei BRU de către Sfântul Scaun şi prozelitismul catolic. Cu această ocazie episcopul Graber considera că uniaţia este un „anacronism şi un obstacol în calea apropierii dintre ortodocşi şi romano-catolici"[44]. De asemenea Graber a dorit să afle poziţia BOR faţă de decizia Patriarhiei Moscovei de a accepta, în anumite condiţii, intercomuniunea cu romano-catolicii (declaraţia de la Moscova din 16 decembrie 1969), primind din partea lui Antim Nica un răspuns diplomatic, care nu angaja BOR. Dar principala misiune a episcopului Graber a fost aceea de a-l invita pe Justinian în RFG.

Vizita patriarhului Justinian în RFG, cu o delegaţie compusă din mitropolitul Firmilian al Olteniei, Teoctist Arăpaşu, episcop de Arad, profesorul Dumitru Stăniloaie şi Antonie Plămădeală, atunci simplu bursier în Marea Britanie, a avut loc între 7 şi 20 octombrie 1970. Pe lângă contactele cu personalităţile religioase vest-germane, patriarhul a fost primit şi de preşedintele Germaniei federale, Gustav Heinemann. Vizita a fost ocazia de a verifica validitatea strategiei BOR în relaţiile cu lumea catolică. Principalul partener de discuţie al patriarhului, cardinalul Döpfner, a recunoscut, spre surprinderea delegaţiei române, că „a avut de întâmpinat numeroase presiuni exercitate asupra sa de către transfugii români greco-catolici, pentru a-l determina să renunţe la organizarea vizitei" şi ca atare a „a cerut instrucţiuni de la Roma şi a acţionat numai după ce a primit un răspuns favorabil în legătură cu perfectarea vizitei"[45]. Surprizele delegaţiei române nu se vor opri aici, deoarece atât cardinalul Döpfner cât şi episcopul Graber vor ridica problema BRU, primul susţinând chiar că „unificarea BOR s-ar fi efectuat cu sprijinul armatelor sovietice şi cu amestecul statului român". Patriarhul a repetat în aţa interlocutorilor săi versiunea oficială s-ar părea cu anumite efecte[46]. În plus Justinian a declarat că atâta vreme cât

---

[44] ASSC, dosar Consiliul de Stat/1970, Notă din 13 aprilie 1970. Greco-catolicii români de la Roma au comentat defavorabil vizita episcopului Graber în România, acuzând strategia lui Justinian de a întreţine relaţii strânse cu Biserica romano-catolică din Austria şi RFG pentru a face presiuni asupra Sfântului Scaun. De asemenea, revista acestora, „Buna Vestire", a criticat faptul că Graber l-a vizitat doar pe Francisc Augustin, a cărui jurisdicţie nu era recunoscută de Vatican şi i-a evitat pe Aron Marton şi pe Iuliu Hossu, care îşi trăia atunci ultimele zile pe un pat de spital

[45] ASSC, Notă din 5 noiembrie 1970/ ss Dumitru Dogaru.

[46] Patriarhul Justinian a prezentat versiunea în legătură cu suprimarea BRU, pornind de la Dictatul de la Viena, când Roma nu a dat curs apelurilor episcopatului greco-catolic care i-a solicitat intervenţia în favoarea României. După război, potrivit spuselor patriarhului, masele de credincioşi greco-catolici au

există bisericile greco-catolice nu se poate angaja un dialog cu Biserica romano-catolică. Întrebat de Döpfner care ar fi soluţia pentru ieşirea din acest impas, liderul BOR este de acord ca cei care nu doresc să rămână în cadrul ortodoxiei, să treacă la romano-catolici, dar în nici un caz existenţa uniaţiei nu mai este acceptabilă. Momentul cel mai interesant al vizitei lui Justinian în RFG a fost întrevederea cu cardinalul Willebrands, care s-a deplasat special de la Roma la Bonn. În prealabil Döpfner îl sondase pe patriarh cu privire la o eventuală discuţie cu acesta şi Justinian şi-a manifestat acordul. Întrebat de Willebrands asupra rezervelor exprimate de BOR referitor la relaţiile cu Roma, Justinian redă strategia bisericii sale de a dezvolta contacte cu bisericile catolice naţionale, dar că totuşi ar accepta o invitaţie a episcopatului italian de a veni în Italia, prilej cu care ar fi dispus să-l salute pe Suveranul Pontif. Datorită agendei încărcate a patriarhului (era vorba de vizite în Belgia şi în Franţa), o astfel de întrevedere ar putea avea loc peste 2 ani. Cardinalul Willebrands a ridicat şi el problema BRU iar patriarhul a făcut aceeaşi demonstraţie pe care i-o înfăţişase lui Döpfner. Spre satisfacţia înaltului ierarh român, Willebrands a părut convins de justeţea punctului de vedere al BOR şi a regretat că Roma, care cunoştea versiunea acreditată de greco-catolicii români din exil, nu a fost informată de această realitate[47]. Vizita patriarhului în RFG a degajat câteva constatări pe care BOR trebuia să le prelucreze pentru viitoarele iniţiative în cadrul strategiei sale catolice. În RFG, ca şi în alte state occidentale, Bisericile catolice naţionale sunt mai curând o ficţiune, Döpfner mărturisind că l-a putut primi pe patriarh numai în condiţiile acordului explicit al Sfântului Scaun. Că decizia continuă să se afle la Roma o probează întrevederea patriarhului cu cardinalul Willebrands. Pozitiv, din perspectiva BOR, este faptul că în urma acestor contacte personale, ierarhii şi demnitarii romano-catolici par să accepte punctul de vedere al BOR în privinţa BRU, recunoscută ca principal obstacol pentru relaţii substanţiale cu Sfântul Scaun. Oricum, aceste vizite, la care se vor adăuga şi altele în perioada imediat următoare[48], erau

cerut revenirea la BOR şi în faţa acestei situaţii Petru Groza a încercat să trateze această revendicare „populară" cu episcopatul unit, fără succes. Atunci soluţionarea problemei a fost dată BOR, căreia într-o primă fază 250 de parohii greco-catolice, apoi 470 şi în fine 800, i-au adresat cereri de revenire la ortodoxie. În consecinţă „toată lumea a înţeles la noi că uniatismul e o problemă naţională, un pericol naţional" a susţinut patriarhul, care şi-a asumat întreaga responsabilitate pentru unificarea religioasă din 1948. Opinia noastră este că această versiune pentru uz intern şi extern nu reflectă total convingerea cea mai intimă a patriarhului Justinian. Versiunea patriarhului este puternic marcată de naţionalismul tradiţional la care BOR revenise tot mai mult. Justinian accentuează imperativul unităţii naţionale, posibil numai în condiţiile unităţii confesionale, poporul român fiind constrâns să-şi ducă existenţa „între popoarele slave". Indiscutabil, patriarhul supralicitează mai mult decât ar fi fost dispus regimul să accepte, afirmând că „românii văd dependentă existenţa lor şi de unitatea lor religioasă", ASSC, Vizita în Germania (expunerea patriarhului la Departamentul Cultelor).

[47] Ibidem. Willebrands chiar susţine că la Secretariatul pentru unitatea creştinilor, colaboratorii săi sunt „terorizaţi de aceşti uniţi".

[48] În 1971 vin în România cardinalul Döpfner în vizită de răspuns şi cardinalul Francesco Carpino, iar în 1972 patriarhul Justinian face o vizită în Belgia, la invitaţia cardinalului Leo Joseph Suenens. Este curios faptul că BOR a avut relaţii anemice cu Biserica romano-catolică din Franţa, în condiţiile în care regimul de la Bucureşti întreţinea în aceeaşi perioadă relaţii excelente cu statul francez.

premize pentru BOR de a verifica chiar în centrul catolicismului, în ce măsură strategia sa catolică produsese rezultatele scontate.

Contactele BOR cu Sfântul Scaun. Relaţiile cu ierarhi romano-catolici din statele occidentale nu puteau fi un substitut pentru contactele cu Sfântul Scaun, care nu a cedat nimic din autoritatea sa asupra Bisericilor care se află în comuniune cu Biserica Romei. Relaţiile stabilite de Patriarhia Ecumenică în anii păstoririi lui Athenagoras şi de Biserica Ortodoxă Rusă cu Roma demonstrează că dialogul cu aceasta era inevitabil. Cu rezerve şi tardiv în raport cu alte biserici ortodoxe autocefale, BOR a admis să discute cu reprezentanţii Curiei romane, care deţineau mecanismele deciziei în cadrul Bisericii romano-catolice.

La 8 noiembrie 1968 patriarhul Justinian îl primeşte în audienţă pe Giovanni Cheli, primul reprezentant al Sfântului Scaun, care va avea pentru câţiva ani responsabilitatea politicii pontificale înspre România. Giovanni Cheli, născut în 1918 la Torino, doctor în drept canonic – aşadar specialist în problemele reglementării situaţiei juridice a Bisericii romano-catolice –, preot din 1942, este una din personalităţile de anvergură ale diplomaţiei pontificale. Intrat în serviciul diplomatic pontifical în 1952, a fost trimis în Guatemala, Spania şi între 1962–1967 a fost consilier la Nunţiatura apostolică pe lângă guvernul italian. Din 1967 activează în Consiliul Pontifical pentru Afacerile Publice ale Bisericii (denumirea din 1968 a Congregaţiei pentru Afacerile Ecleziastice Extraordinare) iar la 25 iulie 1973 a fost numit observator permanent al Vaticanului la ONU. Pentru meritele sale a fost promovat în 1978 arhiepiscop şi în 1998 primeşte pălăria roşie de cardinal. Cheli era aşadar în 1968 subordonat episcopului Agostino Casaroli, care fusese numit la 4 iulie 1967 secretarul consiliului. Convorbirea dintre cei doi a decurs fără controverse, patriarhul descriind organizarea BOR, relaţiile dintre culte şi concepţia sa despre ecumenism. În momentul în care patriarhul atrage atenţia că Biserica romano-catolică din România, spre deosebire de celelalte culte legale, nu are un statut aprobat din cauza jurisdicţiei aflate în afara graniţelor ţării, diplomatul nu ripostează. Sunt abordate problema bursierilor români în instituţii teologice catolice din Occident şi cea a rămăşiţelor pământeşti ale episcopului Inochentie Micu. Chestiunea litigioasă a BRU nu a fost abordată explicit, deşi patriarhul nu a omis să declare că „noi nu admitem să fim dezbinaţi, nici pe linie politică, nici religioasă. BOR este alături de conducătorii ţării în această privinţă”[49].

Trei ani mai târziu a fost posibilă şi o vizită a unor reprezentanţi ai Secretariatului pentru unitatea creştinilor. Între 5 şi 10 octombrie 1971, Jerôme Hamer[50], secretar, şi Pierre Duprey, subsecretar al secretariatului, s-au aflat în

[49] ASSC, Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian a primit pe monseniorul Giovanni Cheli şi pe profesorul Petru Tocănel în ziua de 8 noiembrie 1968.

[50] Jean Jerôme Hamer s-a născut la 1 iunie 1916 la Bruxelles. Intrat în monahism în 1934, este făcut pentru câteva luni prizonier de germani în 1940 şi în 1941 este hirotonit preot. În anul 1962 începe să lucreze în cadrul Secretariatului pentru unitatea creştinilor unde devine în 1966 subsecretar şi la 12 aprilie 1969 secretar. Consacrat episcop în 1973, este promovat cardinal în 1985, an în care devine prefect al Congregaţiei pentru institutele de viaţă consacrată, funcţie pe care o deţine până în 1992. Decedează în 1996.

România la invitaţia BOR. Declaraţiile celor doi emisari par la prima vedere contradictorii. Impresia creată a fost că au cedat punctelor de vedere ale BOR „cu intenţia de a sonda posibilităţile realizării unui dialog cu BOR, în probleme ce interesează în prezent Vaticanul". Iniţial cei doi delegaţi au manifestat dezinteres pentru BRU, declarând că „problema uniaţiei este de domeniul istoriei" şi că misiunea lor se limitează doar la relaţiile dintre Biserica romano-catolică şi BOR. Dar, cu prilejul audienţei la patriarh din 6 octombrie 1971, Hamer a remarcat că „problema unită şi felul cum a fost ea rezolvată în România a dat naştere la suferinţe personale". Cei doi erau la curent cu demersurile întreprinse în favoarea relegalizării greco-catolicismului de Augustin Prunduş şi, revelator pentru adevăratele lor sentimente, au cerut să vadă mormântul cardinalului Iuliu Hossu[51]. Încă un motiv de insatisfacţie, pentru autorităţi de această dată, a fost atitudinea celor doi demnitari romani faţă de Francisc Augustin, precizând că "la Roma acesta este considerat prea înregimentat politic şi că în listele Vaticanului nu figurează ca ordinarius"[52]. Deşi convorbirile nu au ocolit problema BRU, cei doi emisari lăsând să se înţeleagă că uniaţia din România nu este o prioritate pentru Sfântul Scaun, principala lor misiune a fost de a convinge BOR să trimită o delegaţie la Roma, la Secretariatul pentru unitate creştină, invitaţia adresând-o direct lui Antonie Plămădeală[53].

Drept urmare, între 14 şi 21 martie 1972 are loc vizita unei delegaţii a BOR, condusă de vicarul patriarhal Antonie Plămădeală, compusă din profesorul Dumitru Stăniloaie şi preotul Dumitru Popescu, care-şi făcuse studiile la Roma şi era considerat specialistul bisericii române în problemele politicii pontificale. Membrii delegaţiei au fost primiţi de cardinalul Villot, secretar de stat al Sfântului Scaun între 1969–1979, de cardinalul Garrone, de cardinalul Willebrands şi de cardinalul Carpino, care vizitase cu un an în urmă România. Delegaţia a mai vizitat Accademia di Romania, unde director era Alexandru Balaci, fundaţia lui Iosif

---

[51] Consultat asupra oportunităţii ca Hamer şi Duprey să meargă la mormântul lui Hossu de la cimitirul Bellu, vicepreşedintele Departamentului Cultelor a răspuns că „este mai bine ca reprezentanţii Vaticanului să aibă de-a face cu uniţi decedaţi decât cu cei vii", ASSC, dosar Vizita reprezentanţilor Secretariatului pentru unitate de la Vatican, Notă din 11 octombrie 1971

[52] Ibidem, Notă din 26 octombrie 1971/ ss Dumitru Dogaru.

[53] Participant la convorbirile cu delegaţii pontificali din 10 ocotmbrie, Antonie Plămădeală făcea următoarele constatări: „La masă s-a discutat problema bisericii unite. Mai ales Hamer a spus că aceasta e o problemă a istoriei, că înţelege că nu e numai o problemă religioasă ci şi una naţională şi că ei nu doresc să o mai redeschidă. Părintele patriarh a vorbit mult, cu exemple din istorie, arătând cât rău ne-au făcut catolicii în trecut şi cum dictatul de la Viena s-a prevalat de existenţa bisericii unite ca să ne ia o parte din Transilvania. Cei doi de la Vatican au spus că vor să invite o delegaţie românească în vizită la Secretariatul pentru unitate, care eventual să fie urmată de o vizită a cardinalului Willebrands în România (...) În discuţii mereu făceau aluzii la faptul că delegaţi ruşi vin mereu la Vatican, că au relaţii foarte bune cu biserica rusă şi că delegaţi catolici sunt invitaţi să viziteze Rusia (...) Ei doresc să menţină bune relaţii cu BOR şi au repetat, vor fi de acord cu orice propunere ar face biserica română pentru continuarea şi progresul dialogului dintre cele două biserici", ASSC, dosar Vizita reprezentanţilor secretariatului pentru unitate de la Vatican, Notă din 11 octombrie 1971/ss Antonie Ploieşteanul.

Constantin Drăgan iar la 23 martie ambasadorul Franţei pe lângă Sfântul Scaun, René Brouillet, i-a oferit un dineu oficial. În cursul convorbirilor delegaţia a respins dialogul teologic cu biserica Romei, plasându-se pe poziţiile conferinţei panortodoxe de la Rhodos din 1964 iar în legătură cu problema BRU, abordată mai ales de Willebrands, a afirmat că „restaurarea uniatismului românesc ar duce la scormonirea urii dintre ortodocşi şi uniţi". Românii greco-catolici, arătau delegaţii români, s-au integrat bine în BOR, această realitate fiind demonstrată de faptul că „o populaţie de un milion şi jumătate de suflete nu-şi putea părăsi religia fără martiraj, dacă era convinsă că trecea la o altă credinţă". Or, „încetarea uniatismului a însemnat o simplă schimbare a conducerii bisericeşti" şi „de aceea nu a existat martiraj în România". În concluzie, „uniatismul reprezintă un capitol încheiat odată pentru totdeauna"[54]. Delegaţia a respins şi sugestiile interlocutorilor romani privind intercomuniunea deoarece, considerau membrii acesteia, credincioşii români „uşor pot fi atraşi de grandoarea exterioară şi de organizarea metodică a activităţii bisericii catolice care impune multor români ca reprezentanta superioară a Occidentului"[55].

La 18 martie 1972 are loc momentul crucial al vizitei, când delegaţia a fost primită în audienţă de Paul VI, în faţa căruia Antonie Plămădeală a expus pe scurt poziţia BOR relativă la ecumenism şi la dialogul cu Biserica romano-catolică. Suveranul Pontif a citit la rândul său un text stabilit în prealabil, în care îşi exprimă convingerea că sosirea delegaţiei BOR la Roma este „semnul unei noi epoci în relaţiile dintre Biserica catolică şi BOR". Mai departe papa s-a referit la „dificultăţile dintre cele două biserici, care urcă la secolele trecute şi la anii mai recenţi, fiind astfel cu atât mai resimţite şi cu atât mai dureroase". Totuşi, semnificativ pentru starea de spirit a papei Paul VI, întrerupând lectura textului, adaugă că „aceste dificultăţi ţin de domeniul trecutului". Delegaţia a insistat, fără succes, ca această declaraţie suplimentară a papei să fie inclusă în textul publicat în „Osservatore Romano" şi a aflat că pasajul în care se referea voalat la problema BRU a fost introdus ulterior în textul pregătit iniţial, probabil la insistenţele „unor elemente conservatoare". În comentariile Departamentului Cultelor despre declaraţiile pontificale se consideră că „Paul VI a căutat să îmbine amabilitatea cu intransigenţa". Deşi papa se arăta dispus să rezolve acele dificultăţi nenumite prin tratative, prin consens („caritabilă compoziţie"), autorităţile subliniau că „stăruinţa papei asupra dificultăţilor dintre cele două biserici indică faptul că Vaticanul nu este dispus să considere uniatismul românesc ca un capitol încheiat odată pentru totdeauna"[56]. Cu toate că dezacordurile dintre Sfântul Scaun şi BOR au filtrat din alocuţiunile pronunţate, există şi consecinţe pozitive şi ca atare „contactele dintre cele două biserici sunt bune şi utile". Optimist se aprecia că „prin intermediul lor, BOR va putea să dea un sprijin tendinţelor progresiste (sic) din cadrul bisericii catolice, iar reprezentanţii bisericii catolice vor putea să ia contact cu realităţile

[54] Ibidem, dosar Vizita delegaţiei BOR la Vatican.
[55] Ibidem, Dumitru Stăniloaie, Note despre vizita la Roma.
[56] Ibidem, dosar Consiliul de Stat/1972, Notă din 6 aprilie 1972/ ss Dumitru Dogaru.

noastre, pe care le cunosc prea puţin, fără să mai poată stărui în problema uniţilor. Schimbarea de atitudine psihologică a Vaticanului faţă de BOR trebuie folosită în interesul nostru propriu, dezarmând progresiv pe uniţii din Italia"[57].

Bilanţul relaţiilor BOR cu lumea catolică în primii ani de după Conciliul Vatican II este nuanţat. Dacă programul maximal al strategiei catolice a BOR, care era determinată şi supravegheată de autorităţile de la Bucureşti, includea obţinerea unei declaraţii oficiale prin care Sfântul Scaun să recunoască rezolvarea definitivă a problemei BRU în România – declaraţie care ar fi fost impusă de personalităţile catolice cu care BOR avusese contacte şi care aderaseră la versiunea oficială – şi stimularea eventualelor tendinţe centrifuge din Biserica catolică postconciliară, obiectiv fără dubii fantezist, atunci acest program a eşuat. Dacă minimal se urmărea erodarea intransigenţei Bisericii catolice în ce priveşte tratarea problemei unite, acceptarea parţială a versiunii oficiale a soluţionării ei atât la periferie cât şi la Roma, atunci acest obiectiv a fost atins. Cel puţin exista impresia la Bucureşti că problema unită, fără a fi abandonată, nu era o prioritate şi regimul a acceptat negocieri cu Sfântul Scaun în chestiunea reglementării situaţiei legale a Bisericii romano-catolice din România, care întâmpina suficiente dificultăţi pentru ca efortul diplomaţiei pontificale să o privilegieze. Intransigenţa BOR în ce priveşte dialogul teologic s-a soldat cu acceptarea propriilor ei condiţii şi oricum cu transferarea responsabilităţii dialogului către patriarhia ecumenică şi în ultimă instanţă concertării panortodoxe. BOR a stabilit relaţii curente cu Biserica romano-catolică – schimburi de publicaţii, de bursieri, de teologi şi de ierarhi – dar problema BRU a reprezentat mereu un element perturbator, manifestându-se cu intensităţi diferite, până la dispariţia regimului comunist.

THE QUEST FOR DIALOGUE. THE ROMANIAN ORTHODOX CHURCH AND THE LATIN CATHOLIC CHURCH IN THE FIRST DECADE AFTER THE SECOND VATICAN COUNCIL

Abstract

In the first decade after the Second Council, the Romanian Orthodox Church maintained the positions adopted at the pan-Orthodox conference of Rhodes

[57] Ibidem, dosar Vizita delegaţiei BOR la Vatican. Pentru evitarea oricăror confuzii s-a dispus ca la conferinţele de orientare a clerului ortodox din mai 1972 să fie prelucrată vizita de la Roma şi să se dezbată poziţia BOR faţă de relaţiile ecumenice sub semnul cărora se desfăşurase aceasta. Ideile care trebuiau discutate erau egalitatea partenerilor în cadrul dialogului teologic, respectul reciproc şi independenţa fiecărei biserici, renunţarea la prozelitism (aici era denunţată orice încercare de resuscitare a BRU) şi la imixtiune în treburile interne ale bisericilor, realizarea unităţii în diversitate ca principal element al relaţiilor ecumenice şi slujirea omului şi a lumii contemporane în sensul creştinismului practic.

in 1964, rejecting a theological dialogue with the Latin Catholic Church but making allowance to the right of each autocephalous Orthodox Church to decide on its contacts with Rome. The strategy of the Romanian Orthodox Church in the issue of the relations with the Latin Catholic Church, under the significant influence of the authorities of the Romanian State, focused on contacts with the national Catholic churches cropping up after and as a result of the Second Council in Vatican. The underlying purpose of these contacts was the conviction of the Catholic part that the issue of the Greek-Catholic Romanian Church had been justly solved in 1948, in the hope that the leaders of such imaginary national Catholic churches would influence the intransigent position of the Holy See. After several contacts between Patriarch Justinian and the Austrian Cardinal König (1967, 1968), the German Cardinal Döpfner (1970, 1971), the Belgian Cardinal Suenens (1972), despite several attitudes that seemed to be wanting to give satisfaction to the Romanian Orthodox Church and, undoubtedly, to the communist regime in Bucharest, it became clear that the liberty of action of these catholic leaders was limited, and that a contact with the Holy See was inevitable.

Such a contact occurred in 1972, when for the very first time in history a delegation of the Romanian Orthodox Church visited Rome, at the invitation of the Secretariat for Christian Unity. Even if some disagreement could be noticed, especially in the issue of the Greek-Catholic Romanian Church, the declarations of Paul I, faithful to the Östpolitik led by Rome, were more lenient and open towards a reconciliation between the two Churches. The same declarations gave the impression to the Romanian authorities that the path was clear for a solution to the dispute between the Holy See and the Romanian State, especially in the issue of the legal statute of the Latin Catholic Church in Romania, as well as for resuming diplomatic links.

PUTERE ŞI PROPAGANDĂ ÎN AL II-LEA RĂZBOI MONDIAL

O DICTATURĂ BONAPARTISTĂ: REGIMUL ANTONESCIAN (1941–1944)

ALEXANDRU MAMINA

Părerile analiştilor privind regimul politic antonescian (ianuarie 1941 – august 1944) au variat între extreme: unii l-au considerat un regim fascist, totalitar, alţii i-au pus la îndoială până şi caracterul dictatorial. Larry Watts, de pildă, pornind de la faptul că Ion Antonescu a tolerat acţiunile liderilor naţional-ţărănişti şi naţional-liberali, pe care i-a protejat inclusiv faţă de germani, a ajuns să conchidă că Ion Antonescu a fost "un dictator foarte netipic", în timpul căruia a existat o libertate mai mare decât în timpul dictaturii regale[1]. La antipodul acestei aprecieri, în viziunea lui Radu Ioanid regimul antonescian a reprezentat "o alternativă fascistă de guvernare", un regim totalitar, în ale cărui ideologie şi practică se regăseau toate trăsăturile fasciste: cultul statului, al autorităţii ierarhice, al şefului suprem, naţionalismul, şovinismul, xenofobia, antisemitismul, misticismul, diversiunea socială, anticomunismul, tendinţele imperialiste, negarea principiilor democratice burgheze[2].

În ceea ce priveşte părerea lui Larry Watts, considerăm că exprimă o interpretare superficială a fenomenului politic. Criteriul în funcţie de care se defineşte o dictatură nu este toleranţa dictatorului faţă de critici, sau altfel spus, intensitatea represiunii. Represiunea îşi are importanţa ei, gradul în care este practicată conferind o anumită specificitate dictaturii respective, dar represiunea nu este însăşi dictatura. O dictatură poate exista şi fără teroare de masă, de o dictatură poate fi vorba şi atunci când dictatorul este relativ tolerant, pentru că o dictatură înseamnă altceva decât un dictator. O dictatură este un regim politic, iar un regim politic nu se defineşte după permisivitatea conducătorului, ci după modul în care se desfăşoară viaţa politică, adică deţinerea şi exercitarea puterii.

Din această perspectivă, este neîndoielnic că regimul antonescian a fost o dictatură. Întregul sistem instituţional statua concentrarea puterii la nivelul unei singure persoane. Ion Antonescu era "conducătorul statului", calitate în care deţinea atât puterea executivă, cât şi pe cea legislativă, guvernarea realizându-se prin decretele-legi emise de conducător. Puterea judecătorească, deşi nu a fost asimilată de către Ion Antonescu, a fost practic anualtă prin decretul-lege din 23 septembrie 1940, care prevedea că nici o instanţă nu avea dreptul să judece constituţionalitatea

---

[1] Larry T. Watts, *O Casandră a României. Ion Antonescu şi lupta pentru reformă, 1918–1941*, <Bucureşti>, <1993>, p. 432.

[2] Radu Ioanid, *Sabia arhanghelului Mihail. Ideologia fascistă în România*, <Bucureşti>, 1994, p. 193-194, 207.

nici unei legi, nici unui decret-lege sau decret[3]. Astfel, conducătorul putea să acţioneze liber de orice restricţie sau control instituţional. Parlamentul era desfiinţat, organizaţiile politice interzise, administraţia locală subordonată Ministerului Afacerilor Interne sau prefecţilor[4] şi nu exista nici un act constituţional care să înscrie drepturi şi libertăţi cetăţeneşti. Dacă Ion Antonescu a fost permisiv cu unii critici ai săi, a fost deoarece a ales să fie aşa; dacă ar fi ales altminteri, nimic nu l-ar fi putut împiedica să nu mai fie permisiv, nici o instituţie politică, nici o normă juridică. Or, regimul în care posibilităţile de manifestare politică depind de voinţa unui singur om nu poate fi considerat decât o dictatură.
În ceea ce priveşte părerea lui Radu Ioanid, credem că aprecierea României în timpul lui Ion Antonescu drept stat totalitar reprezintă un abuz conceptual. Totalitarismul nu poate fi identificat cu dictatura, deşi implică o conducere de tip dictatorial. Totalitarismul este acel regim în care politicul (statul, partidul-stat) anulează prin asimilare societatea civilă. Indivizii, familiile, grupurile socio-profesionale îşi justifică rolul numai prin dependenţa faţă de politic. Regimurile totalitare nu tolerează nici o asociaţie care s-ar putea interpune între puterea centrală şi cetăţean; partidul-stat multiplică în interiorul său formaţiunile care grupează femei, tineri sau vechile organizaţii sindicale[5].

Diferenţa dintre un atare sistem societal şi regimul antonescian este evidentă. În România nu a existat un partid care să promoveze o ideologie integrativă de tip totalitar şi care să înregimenteze societatea în organizaţii precum "Tineretul hitlerist" sau "Frontul german al muncii" – ca formaţiuni componente ale partidului respectiv. Anumite veleităţi totalitare manifestase Carol al II-lea, creatorul Frontului Renaşterii Naţionale – primul partid unic din istoria politică a României –, al "Străjii ţării" şi al aşezămintelor "Muncă şi voie bună". Regimul antonescian a însemnat o revenire la formula "statului administrator", minus libertatea şi pluralismul politic[6]. Acesta a menţinut exterioritatea fundamentală a statului şi societăţii civile, a ordinii publice şi ordinii private. A fost vorba de o dictatură de dreapta, dar care a acţionat *în* societate, impunându-şi dominaţia prin intermediul exerciţiului guvernamental, nu *asupra* societăţii, iar mai apoi *fără* societate, prin intermediul instituţiilor paralele ale partidului-stat.

Teza potrivit căreia Ion Antonescu ar fi fost fascist reprezintă mai degrabă o etichetare polemică, decât rezultatul unei analize aplicate. În anii celui de-al doilea război mondial şi în cei imediat următori era uzuală calificarea tuturor regimurilor de dreapta, apropiate prin interese de Germania sau de Italia, ca fiind fasciste. Lucreţiu Pătrăşcanu, de pildă, numea regimul antonescian "dictatură militară-fascistă"[7], chiar

---

[3] Ioan Scurtu, *Viaţa politică din România. De la Marea Unire din 1918 la revoluţia de eliberare socială şi naţională din august 1944*, Bucureşti, 1982, p. 264.
[4] A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecţiei române din august 1944*, Cluj-Napoca, 1979, p. 56-57.
[5] François Châtelet, Évelyne Pisier, *Concepţiile politice ale secolului XX*, Bucureşti, 1944, p. 311-312, 316-317.
[6] *Ibidem*, p. 72-74.
[7] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Sub trei dictaturi*, Bucureşti, 1970, p. 274.

dacă termenul "fascistă" nu se acorda cu restul analizei sale, în particular cu apropierea dintre Ion Antonescu și Louis Cavaignac[8]. În același spirit a procedat și propaganda britanică, ce a încercat să-i creeze lui Ion Antonescu o imagine similară cu cea a lui Adolf Hitler. Ivor Porter, fostul agent SOE, își amintea cum a fost îngrozit la auzul știrilor difuzate de BBC, în ianuarie 1941, care-i prezentau pe legionari drept "patrioți", pe baza presupunerii că oricine se opunea "quislingului" Ion Antonescu trebuia să fie proenglez[9].

Argumentele "de fond" enunțate de Radu Ioanid nu credem că susțin teza "fascismului" antonescian. Dacă imaginea unui Ion Antonescu "mistic" ar putea fi – la limită – chiar amuzantă, așa cum poate fi amuzantă o glumă absurdă și oarecum macabră, ideea "imperialismului" românesc nu poate fi tratată decât ca o eroare conceptuală flagrantă. România nu se integra realmente modelului capitalismului imperialist, teoretizat încă din 1910 de către Rudolf Hilferding, nici în privința situației sale economico-sociale, nici în privința politicii sale externe. România a intrat în război pentru reîntregirea teritoriului național, nu pentru obținerea de colonii sau sfere de influență – asemenea statelor imperialiste.

"Șovinismul" și "xenofobia" nu pot fi susținute documentar în mod autentic. Enunțarea lor se datorează prezumției implicite în întregul discurs al lui Radu Ioanid, anume identitatea dintre România lui Ion Antonescu și Germania lui Adolf Hitler. Naționalismul a caracterizat, într-adevăr, regimul antonescian, numai că naționalismul în sine nu constituie o trăsătură propriu-zis fascistă, el regăsindu-se și în cazul unor regimuri democratice. Naționalismul antonescian s-a înscris, mai curând, în tradiția retoricii patriotice de secol XIX, invocând argumente precum dreptul istoric, nu superioritatea rasială.

Antisemitismul a existat, de asemenea, atât sub formă legislativă, cât și sub forma deportărilor, cu amendamentul că, după 1943, când a devenit tot mai clar că Germania avea să piardă războiul, Ion Antonescu a început să-i protejeze pe evrei de excesele Soluției Finale, în speranța că va dobândi astfel bunăvoința Aliaților[10]. Antisemitismul, însă, oricât de surprinzător ar părea, nu este deosebit de relevant în definirea fascismului în general. Acesta a fost o componentă fundamentală a variantei național-socialiste de fascism, dar în *Doctrina fascismului* a lui Benito Mussolini, de pildă, nu se găsea nici un rând care să sugereze măcar opțiuni antisemite. În practică, deosebirea a fost la fel de evidentă. În Italia au fost adoptate reglementări discriminatorii la adresa evreilor abia din 1938, adică după nu mai puțin de șaisprezece ani de regim fascist. Ca pierderi de vieți omenești, Italia s-a situat la limita de jos a Holocaustului, conform cifrelor oferite chiar de Josy Eisenberg[11]. Totodată, forme de antisemitism au existat și în regimurile politice din secolul al XIX-lea, inclusiv în unele liberale. Considerăm că esențială pentru

[8] *Ibidem*, p. 277.
[9] Larry T. Watts, *op. cit.*, p. 359.
[10] *Ibidem*, p. 392-429; A. Simion, *op. cit.*, p. 131-132; Alex Mihai Stoenescu, *Armata, mareșalul și evreii. Cazurile Dorohoi, București, Iași, Odessa*, <București>, <1998>, p. 491-497.
[11] Josy Eisenberg, *O istorie a evreilor*, București, 1993, p. 330.

definirea fascismului nu este dimensiunea antisemită, ci concepţia totalitară asupra societăţii.

"Cultul statului, al autorităţii ierarhice, al şefului suprem" nu a depăşit limitele propagandei oricărui regim dictatorial. Mai important însă, diferenţa faţă de regimurile fasciste nu a fost atât una *cantitativă*, măsurabilă în numărul de publicaţii, transmisii radiofonice şi manifestaţii publice, cât una *calitativă*, natura însăşi a mesajului propagandistic fiind alta. Autoritatea "conducătorilor" fascişti se legitima printr-o "metafizică", printr-o concepţie existenţială care afirma preexistenţa întregului asupra părţii, a colectivităţii asupra individului. Comunitatea nu era suma indivizilor, ci un tot organic, cu o viaţă proprie şi un destin istoric, în raport cu care voinţele individuale erau anulate; indivizii ("părţile"), nu aveau identitate decât în măsura în care făceau parte din colectivitate ("întregul"). Prin urmare, indivizii pierdeau calitatea de creatori de drept, de "actori" politici care delegau puterea politică. Această calitate revenea "conducătorului", care nu mai acţiona în temeiul unui mandat; el nu mai era *reprezentantul* comunităţii, ci *întruparea* ei, liderul mesianic ce asigura înfăptuirea misiunii ei în omenire.

Mesajul propagandistic antonescian s-a situat într-un alt plan valoric, a invocat argumente de un cu totul alt ordin. În primul rând, regimul nu s-a legitimat pe baze metafizice, ci pragmatice. Ion Antonescu însuşi a afirmat întotdeauna că regimul său era străin de orice ideologie (inclusiv de acea *Weltanschauung* nazistă)[12]. În al doilea rând, dictatura era susţinută într-o manieră "tradiţională", proprie epocii "statului administrator": Ion Antonescu dispunea de prerogative excepţionale, deoarece situaţia în care se afla ţara era una excepţională. Astfel, dictaturii îi era conferit un titlu de excepţie. Autoritatea absolută a conducătorului era o soluţie necesară într-o conjunctură determinată, putând deveni doar o paranteză istorică odată depăşită situaţia excepţională. Regimul nu era promovat ca

o nouă formulă politică, o nouă etapă istorică în evoluţia societăţii, aşa cum se întâmpla în cazul statelor fasciste[13]. Totodată, Ion Antonescu a fost conducătorul statului, nu al comunităţii – înţeleasă în sens fascist.

Negarea principiilor democratice burgheze, anticomunismul şi "diversiunea socială" au caracterizat, într-adevăr, regimul antonescian. (Rămâne de lămurit în ce măsură politica socială a acestuia a constituit o "diversiune" sau nu. Acceptăm deocamdată termenul). Însă critica democraţiei şi a marxismului, propunerea rezolvării problemelor sociale în spiritul colaborării de clasă au definit dreapta politică încă din secolul al XIX-lea. Aceste elemente singure, fără concepţia totalitară asupra societăţii, nu înseamnă fascism (după cum existenţa în economie a unui sector public şi a unor forme de planificare, sistemul de asigurări şi întreţinerea consensului social, fără naţionalizarea mijloacelor de producţie, nu înseamnă comunism).

[12] Larry T. Watts, *op. cit.*, p. 311-312.
[13] Benito Mussolini, *Doctrina fascismului*, Roma, p. 47.

Regimul antonescian a fost o dictatură, dar ce fel de dictatură? Care a fost *conținutul* acesteia, pe ce forțe s-a întemeiat și ce interese a servit?

Este la îndemână, dar nerelevantă, ideea că a fost o dictatură militară, pentru că la conducere s-a aflat un militar. Împotriva aparențelor, regimul nu s-a întemeiat pe armată; armata a fost instrumentul regimului, cu funcții coercitive, nu baza lui politică. În acest sens este semnificativ, în primul rând, faptul că Ion Antonescu nu a deținut nici un moment comanda supremă a armatei. În al doilea rând, politica "de cadre" a înregistrat o restrângere treptată a ponderii militarilor activi în aparatul de stat, atât la nivel central, cât și local. În ianuarie 1941, militarii dețineau președinția Consiliului de Miniștri și nouă ministere, iar civilii patru ministere. În august 1944, militarii dețineau președinția Consiliului de Miniștri și patru ministere, iar civilii vicepreședinția Consiliului și opt ministere. În februarie 1941 toți cei 48 de prefecți erau militari, iar în august 1944 doar nouă prefecți mai erau militari activi, ceilalți fiind militari trecuți în rezervă, în retragere, precum și câțiva civili[14]. În al treilea rând, armata nu poate fi considerată baza regimului, câtă vreme atunci când loialitatea ei față de Ion Antonescu a fost pusă la încercare, la 23 august 1944, acesta nu a primit nici un sprijin din partea militarilor. Puterea și legitimitatea regimului nu rezidau în armată.

Dictatura antonesciană a fost o dictatură bonapartistă, adică o dictatură "consensuală" impusă nu prin lovitură de stat sau prin intervenție dinafară, ci ca urmare a acordului principalelor forțe politice și sociale; o dictatură "de compromis", acceptată ca soluție de moment, necesară pentru depășirea unei situații de criză.

Dictatura bonapartistă nu este o dictatură de clasă, ci una cu susținere națională. Chiar dacă o anumită forță socială are rolul principal în impunerea dictaturii, regimul este acceptat de societate în ansamblu. Această susținere implică atât un demers practic, cât și o retorică oficială, în sensul reprezentării intereselor tuturor claselor și categoriilor sociale. Subiectiv, bonapartismul se afirmă deasupra claselor, a intereselor și ideologiilor de clasă, pe care le depășește în favoarea binelui general. Obiectiv însă, acesta depinde de scopurile și acțiunea conjugată a claselor, acțiune care variază de la impunerea regimului la acceptarea sa relativ pasivă*.

Faptul că bonapartismul este rezultatul, expresia politică a acestei acțiuni, nu trebuie să creeze impresia unei coabitări perfecte între dictator și cei care l-au impus. Relația dintre aceștia nu este liniară, ci sinuoasă și nu o dată tensionată.

Bonapartismul se mai caracterizează printr-o dinamică inerentă, care-i subminează fundamentul. Pe de o parte, în mod obiectiv, pe măsură ce-și împlinește menirea, anume depășirea crizei care l-a impus, regimul bonapartist își pierde rațiunea de a exista. Forțele politice și sociale se reorientează spre alte formule instituționale și retrag sprijinul oferit anterior dictatorului. Pe de altă parte, la nivel

---

[14] A. Simion, *op. cit.*, p. 45-46.

* Folosim aici conceptul de "clasă" într-o manieră oarecum didactică, pentru o mai mare claritate a argumentației. Într-o analiză sociologică particulară, însă, funcția sa operatorie este sensibil diminuată.

subiectiv, încercarea liderului bonapartist de a se “emancipa” de cei care l-au susţinut, pentru a conferi regimului o legitimitate proprie, în funcţie de persoana lui, îl aduce în conflict cu factorii politici. Aceştia nu doresc un conducător “absolutist”, ci un reprezentant informal al intereselor lor conjuncturale.

Fiind o dictatură a “acordului”, bonapartismul rămâne tipologic în cadrul formulei “statului administrator”. Nu numai că menţine exterioritatea statului şi societăţii civile, dar, în pofida absenţei libertăţii şi pluralismului politic, prezervă, într-o manieră *sui generis*, funcţia de reprezentant al colectivităţii, al consensului, pe care o are “statul administrator”.

Acestea credem că sunt reperele ideale ale bonapartismului, după modelul oferit de Napoleon I şi, poate chiar mai mult, de Napoleon al III-lea, al cărui regim nu numai că a fost bonapartist, dar s-a şi afirmat ca atare. Este simptomatic faptul că un colaborator al lui Ion Antonescu l-a comparat pe acesta cu Napoleon[15]. Deşi comparaţia se întemeia pe alte considerente decât cele pe care le-am enunţat, ea indică imaginarul politic în care era integrat tipologic, fie şi numai intuitiv, conducătorul statului.

Ion Antonescu a ajuns la putere într-o perioadă de criză a societăţii româneşti, o criză care a debutat în iunie 1940 şi a durat până în ianuarie 1941. Timp de opt luni, societatea românească a fost marcată de tulburări şi de căutări în scopul găsirii unui nou echilibru. Evenimentele din septembrie 1940 au constituit numai o etapă a acestui fenomen.

În primul rând, a fost vorba de o criză politică. Pe plan intern, se înregistrase eşecul regimului dictaturii regale, eşec exprimat cel mai elocvent de introducerea legionarilor în guvern. În planul relaţiilor internaţionale, România fusese obligată să se orienteze către Germania, act cu implicaţii mai profunde decât cele ale unui simplu exerciţiu diplomatic, deoarece se punea problema actorilor politici care să realizeze o atare schimbare. Clasa politică românească, în general democratică şi prooccidentală, se afla în situaţia de a se retrage sau de a colabora, contrar opţiunilor ei, cu Germania totalitară.

În al doilea rând, a intervenit o criză morală, ca urmare a pierderilor teritoriale din 1940. În conştiinţa colectivă traumatizată s-a ridicat problema responsabilităţilor pentru destrămarea statului naţional unitar, care fusese idealul mai multor generaţii şi rezultatul sacrificiilor din primul război mondial. Situaţia era tensionată, dar destul de confuză, nefiind foarte clar în ce direcţie avea să evolueze sentimentul de nemulţumire al populaţiei. Pentru oamenii politici, însă, era clar că pentru a ieşi din conjunctura ameninţător revoluţionară trebuia găsită o nouă formulă de regim politic, diferită de cele care existaseră şi se compromiseseră până atunci – democraţia şi dictatura regală –, care să răspundă aşteptărilor unor cât mai mari segmente sociale.

În al treilea rând, a fost vorba de o criză economică, datorată pierderilor teritoriale, care destrămaseră ansamblul economic alcătuit de statul naţional unitar,

[15] Gheorghe Magherescu, *Adevărul despre mareşalul Antonescu*, vol. I, <Bucureşti>, 1991, p. 207, 427.

precum şi acţiunii distructive a legionarilor. În 1940, România a pierdut regiunea industrializată din nordul Transilvaniei şi pe cea agricolă a Basarabiei. Ca urmare, multe întreprinderi au rămas brusc fără materii prime şi pieţe de desfacere, iar producţia agricolă a scăzut cu o treime faţă de anul 1938, fapt care a provocat o creştere a preţurilor la produsele alimentare. Reţeaua de transporturi a fost dezorganizată. Numărul refugiaţilor din teritoriile cedate a atins cifra de 300.000[16].

Guvernarea legionară nu numai că nu a ameliorat situaţia, dar chiar a agravat-o. În contextul acţiunii de românizare a bunurilor industriale şi comerciale, exproprierile violente practicate de legionari au creat panică pe piaţă, determinându-i pe numeroşi patroni să-şi vândă întreprinderile şi prăvăliile ori să arunce la vânzare pachete întregi de acţiuni. Dar singurii care-şi puteau permite să le cumpere fără teama că vor fi şi ei victimele exproprierilor erau germanii, cei autohtoni, ca şi cei din Germania. Astfel, acţiunea de românizare a capitalurilor contribuia mai curând la germanizarea acestora, spre nemulţumirea burgheziei române, nemulţumire exprimată de Constantin I.C. Brătianu într-o scrisoare adresată lui Ion Antonescu la 18 decembrie 1940[17].

Pentru a pune capăt acestei crize politice, morale şi economice, burghezia română a recurs la soluţia guvernării personale a lui Ion Antonescu.

Din punct de vedere politic, noul regim urma să fie altceva decât dictatura regală, păstrând însă caracterul de regim de mână forte, necesar controlării situaţiei din ţară. Clasa politică tradiţională îşi dădea girul conducătorului, păstrând într-o formă *sui generis* controlul asupra guvernării, în măsura în care regimul funcţiona cu acordul şi cu sprijinul său "tehnic". În plus, guvernarea personală a lui Ion Antonescu însemna eliminarea concurenţei legionarilor, care tindeau să creeze o nouă clasă politică – o concurenţă cu atât mai ameninţătoare, cu cât legionarii păreau cei mai îndrituiţi să reprezinte România în noua conjunctură, a orientării spre Germania totalitară.

Faptul că liderii liberali şi naţional-ţărănişti nu au sprijinit politic regimul, ci doar "tehnic", nu trebuie să inducă în eroare. Angajarea lor nu a fost mai puţin relevantă, după cum a reieşit, spre exemplu, din componenţa listelor ministeriale: în guvern au intrat foşti liberali georgişti – Mihai Antonescu, Constantin Al. Atta Constantinescu –, membri ai grupării "bătrânilor" liberali – Petre Tomescu – şi oameni legaţi de marea finanţă liberală – Alexandru Neagu, Ion Marian, Constantin Buşilă, Ion N. Finţescu[18].

Ca răspuns la criza morală, noul regim aducea un conducător recunoscut pentru cinstea lui şi ostilitatea faţă de corupţie şi politicianism, un opozant notoriu al lui Carol al II-lea – de numele căruia se lega dezastrul ţării din 1940. Totodată, fiind vorba de un militar care-şi afirmase dorinţa de a reface unitatea naţională,

---

[16] F. Vladimir Krasnosselski, *Stânga în România, 1832–1948, tentativă de sinucidere sau asasinat?*, Århus, 1991, p. 181.
[17] A. Simion, *op. cit.*, p. 119.
[18] *Ibidem*, p. 46.

personalitatea lui Ion Antonescu era în măsură să refacă orgoliul rănit al armatei şi să răspundă aşteptărilor populaţiei, animată de puternice sentimente patriotice[19].

În plan economic, regimul de mână forte al lui Ion Antonescu asigura pârghiile necesare stabilizării, inclusiv prin îndepărtarea legionarilor, mai ales în condiţiile în care Horia Sima, inspirat de Hermann Neubacher – şeful biroului economic german de la Bucureşti –, începuse să agite ideea unei transformări a sectorului economic în sens naţional-socialist[20].

Modul în care înţelegeau liderii liberali şi naţional-ţărănişti noul regim reiese din scrisorile adresate de Constantin I.C. Brătianu şi Iuliu Maniu lui Ion Antonescu, în perioada septembrie 1940 – februarie 1941. Aceştia îi cereau conducătorului să pună capăt anarhiei legionare, să elimine monopolul politic al Gărzii de Fier, să colaboreze cu şefii partidelor politice în acţiunea de reconstrucţie, situându-se însă deasupra partidelor, ca arbitru al situaţiei[21]. În fapt, îi propuneau conducerea personală, cu condiţia cooptării lor, mai mult sau mai puţin formale, la adoptarea deciziilor. Într-un discurs rostit la 14 februarie 1941, Constantin I.C. Brătianu a specificat atât faptul că, în viziunea sa, noul regim era numai o soluţie conjuncturală – impusă de condiţiile interne şi externe –, urmând ca viitorul să aparţină Partidului Naţional Liberal, cât şi mobilurile pentru care liberalii hotărâseră să îl sprijine pe Ion Antonescu: "pentru binele ţării şi în special pentru reorganizarea ei economică"[22].

Am observat până aici mai ales motivaţiile burgheziei mari şi ale elitei liberale în susţinerea regimului antonescian. Baza social-politică a acestuia nu s-a limitat însă doar la marea burghezie şi la elita liberală; nu a fost o dictatură de clasă, ci una cu susţinere naţională.

Categoriile sociale mic-burgheze, reprezentate în general de naţional-ţărănişti, au întrevăzut, de asemenea, în regimul antonescian o soluţie pentru problemele lor. Situate între marele capital şi proletariat, acestea erau ostile, în egală măsură, dominaţiei exclusive a capitalului monopolist şi revoluţiei sociale, ambele punându-le în cauză existenţa. Prin urmare, ele se orientau politic fie spre democraţie – care le permitea un anumit acces la funcţiile decizionale –, fie spre dictatura de dreapta – deoarece, prin impunerea unei regularizări a activităţii economice, le proteja de concurenţa ruinătoare a marelui capital. După ce a suferit efectele marii crize economice, care a produs o anumită neîncredere în capacitatea democraţiei de a depăşi situaţiile de criză, şi a cunoscut vexaţiunile guvernării anarhice a legionarilor, burghezia mică s-a îndreptat către conducătorul care promitea ordine şi stabilitate.

La rândul ei, clasa muncitoare a acceptat regimul antonescian, unii conducători social-democraţi, cum au fost George Grigorovici, Ion Flueraş, Lazăr Măglaşu etc., susţinându-l în mod declarativ[23].

---

[19] F. Vladimir Krasnosselski, *op. cit.*, p. 181.
[20] Ion Gheorghe, *Un dictator nefericit, mareşalul Ion Antonescu (Calea României spre statul satelit)*, Bucureşti, 1996, p. 145-146, 156.
[21] Mareşal Ion Antonescu, *Epistolarul infernului*, <Bucureşti>, <1993>, p. 15-16, 32-33, 48-49, 67-68.
[22] *Ibidem*, p. 75.
[23] F. Vladimir Krasnosselski, *op. cit.*, p. 200.

Ralierea unor social-democraţi, în numele clasei muncitoare, la dictatura de dreapta a lui Ion Antonescu a fost efectul pervers al unei tradiţii politice din mişcarea muncitorească românească, încă din secolul al XIX-lea. Social-democraţii români, după modelul celor germani, au fost rezervaţi faţă de calea revoluţiei ca formă de trecere la socialism, preconizând, în schimb, calea reformelor parlamentare. Cu alte cuvinte, socialismul avea să fie realizat "de sus", prin reprezentanţi, nu prin implicarea directă a maselor. O atare opţiune, promovată timp de decenii, a indus o anumită cultură politică la nivelul muncitorimii. Proletariatul român a fost, în general, adeptul legalismului, al reformismului şi, în ultimă instanţă, al pragmatismului – atâta timp cât cei care guvernau îi promovau interesele, accepta *statu-quo*-ul social-politic, nu dorea să preia direct puterea prin revoluţie, ci era suficient să fie bine reprezentat. Or, deşi regimul antonescian a restrâns posibilităţile de acţiune socială ale proletariatului, interzicând sindicatele şi grevele, a impus o serie de reglementări constrângătoare pentru patroni şi favorabile muncitorilor, cum nu existaseră în vremea regimului democratic. Putem presupune, aşadar, că proletariatul a receptat guvernarea de mână forte a lui Ion Antonescu într-un mod asemănător cu mica burghezie: ca o formă de limitare şi control a acţiunii marelui capital.

Un al doilea resort al acceptării dictaturii de dreapta de către clasa muncitoare a fost însăşi compoziţia ei la acea dată. Într-o măsură însemnată, proletariatul din România era de dată recentă, provenit în principal de la sate, noii muncitori păstrându-şi mentalitatea rurală, marcată de idealul proprietăţii, de ortodoxie şi de o atitudine relativ supusă faţă de autoritate. Prin urmare, psihologia socială a proletariatului român nu era favorabilă radicalismului revoluţionar, ci mai degrabă conservatoare, înclinată spre acceptare şi concesii*.

Ţărănimea, reprezentată politic mai ales de naţional-ţărănişti, a acceptat şi ea regimul antonescian, faţă de care nu a manifestat nici o opoziţie. În schimb, regimul i-a susţinut interesele – în special pe cele ale ţărănimii mijlocaşe şi bogate – în maniera consacrată a bonapartismului, am spune.

Am putea aprecia relaţia dintre conducătorul statului şi ţărănime drept una paternalistă, atât din perspectivă socială, cât şi afectivă. Credem că Ion Antonescu a beneficiat din partea ţărănimii de o simpatie analoagă celei pe care o dobândise Alexandru Averescu în primul război mondial şi în anii imediat următori. Amândoi erau militari, amândoi erau percepuţi ca persoane morale, ca justiţiari şi ca patrioţi, amândoi se declarau împotriva bolşevismului. (Ca o ironie a soartei, amândoi fuseseră implicaţi şi în reprimarea ţăranilor răsculaţi, în 1907.) Personalitatea lui Ion Antonescu – asemenea celei a lui Alexandru Averescu – părea astfel să se acorde cu psihologia tradiţionalistă a ţărănimii, întemeiată pe ideile de normă şi dreptate, de stabilitate, de ţară şi credinţă. Conducătorul care promitea să apere pământul –

* Din cele spuse aici nu trebuie să se înţeleagă că, în ansamblul său, proletariatul român a fost o clasă inertă, o clasă în sine, nu şi pentru sine – în termenii lui Karl Marx. Anumite segmente ale sale au manifestat conştiinţă de clasă şi spirit revoluţionar, după cum s-a văzut mai ales între 1929–1933, în perioada marii crize economice.

înțeles ca proprietate și ca țară – și credința românilor împotriva bolșevismului, care promitea să-i reprime pe afaceriștii veroși – percepuți ca străini periculoși în lumea satelor – nu avea cum să nu obțină încrederea țăranilor.

La stabilirea acestei relații de încredere între Ion Antonescu și țărănime a contribuit și "vizibilitatea" conducătorului. Prin faptul că Ion Antonescu se afla "la vedere" în spațiul public, prin faptul că transmitea direct ceea ce dorea, era mai credibil decât mulți miniștri și parlamentari din democrație, ale căror înfățișări și acțiuni nu erau la fel de bine cunoscute. S-a putut crea în acest fel imaginea conducătorului paternal, sever, dar drept și dedicat celor pe care-i avea în grijă.

Dincolo de rațiunile particulare, cauza generală pentru care Ion Antonescu a fost susținut sau acceptat de majoritatea forțelor social-politice a constituit-o sentimentul național. Pe fondul crizei morale amintite, națiunea s-a solidarizat firesc în jurul conducătorului care își propunea să depășească umilințele încercate și să refacă unitatea pierdută a țării. Fenomenul nu era specific românesc, el caracterizând și alte țări care suferiseră înfrângeri militare și pierderi teritoriale, precum Franța după 1871 ori, mai ales, Germania după 1918. În aceste țări s-au înregistrat apariția dorinței de revanșă, recrudescența naționalismului, solidarizarea societății în marile probleme naționale și ascensiunea liderilor autoritari, care păreau mai capabili să ducă o politică de prestigiu național în plan extern. Ion Antonescu a fost conștient de sprijinul pe care l-a primit, cel puțin o vreme, din partea întregii societăți. „Tot ce ați văzut ca realizări ale regimului actual – afirma el în aprilie 1943 într-o conferință la Școala Superioară de Război – au fost posibile pentru că am avut în spate poporul și Armata țării, întreaga conștiință națională [...] poporul m-a urmat, armata m-a sprijinit. Fără acest consens eu nu aș fi făcut nimic"[24].

În legătură directă cu susținerea generală de care s-a bucurat regimul antonescian s-au aflat retorica și acțiunea acestuia – tipic bonapartiste –, îndreptate nu către o clasă socială anume, ci către națiunea întreagă.

Într-o declarație de la 1 februarie 1941, spre exemplu, Ion Antonescu proclama preocuparea noului regim pentru problemele tineretului, ale țărănimii, muncitorimii, funcționarilor, intelectualității și slujitorilor Bisericii[25]. În aprilie 1943 el susținea în continuare că avea o datorie față de întreaga „ființă a Neamului", în care erau incluse „elitele" și „forțele creatoare"[26].

În acțiunea economico-socială a regimului antonescian interesele burgheziei au ocupat un loc central. Statul român a practicat o politică de încurajare

---

[24] Mareșal Ion Antonescu, *Istoria mă va judeca. Scrieri inedite*, București, 1993, p. 150-154.
[25] A. Simion, *op. cit.*, p. 84.
[26] Mareșal Ion Antonescu, *Istoria mă va judeca*, p. 148.

şi de protejare a industriei şi a finanţei naţionale, inclusiv faţă de cererile Germaniei[27].

Pârghia principală de promovare a intereselor burgheziei române a reprezentat-o creditul. La 9 aprilie 1941, prin decret-lege, a fost creat Institutul de Credit Românesc, cu scopul de a sprijini întemeirea de noi întreprinderi, preluarea fondurilor industriale şi comerciale de la evrei şi dezvoltarea capacităţilor existente[28]. La 5 martie 1941, printr-un Jurnal al Consiliului de Miniştri, au fost modificate statutele Băncii Naţionale, permiţându-i-se să achiziţioneze acţiuni, drepturi şi interese, care să-i asigure controlul întreprinderilor ce lucrau pentru apărarea naţională. De asemenea, prin legea din 22 august 1941, statul se obliga să preia asupra sa jumătate din pierderile Băncii Naţionale în caz de neplată la scadenţă a unui împrumut şi nerecuperare integrală a sumei prin execuţie silită[29].

Burghezia română a avut de câştigat şi ca urmare a dezvoltării producţiei de armament, beneficiind atât de comenzi masive, cât şi de avansuri din valoarea comenzilor şi de facilităţi la importul produselor necesare.

Vastitatea programului de înarmare a făcut ca avantajele sale să nu se limiteze la nivelul burgheziei mari, ci să se extindă şi asupra celei mijlocii şi mici, care a primit spre realizare anumite repere[30].

Faţă de proletariat, regimul antonescian a manifestat o atitudine paternalistă: prin interzicerea grevelor şi a sindicatelor i-a limitat sensibil posibilităţile de acţiune directă, în schimb, a adoptat o serie de reglementări în favoarea muncitorilor în relaţiile cu patronii. Prin decretul-lege din 2 octombrie 1941 asupra regimului muncii în timp de război, patronii întreprinderilor cu peste 50 de salariaţi au fost obligaţi, sub ameninţarea amenzilor şi a închisorii corecţionale, să se îngrijească de aprovizionarea angajaţilor şi a familiilor acestora cu articole de primă necesitate. De asemenea, întreprinderile cu mai mult de 25 de salariaţi trebuia să înfiinţeze cantine pentru angajaţi. S-a ajuns astfel, în 1943, ca în cadrul întreprinderilor să funcţioneze 769 de oficii, care aprovizionau 699.272 de salariaţi, şi 376 de cantine, în care mâncau 67.805 de salariaţi[31].

Cu supravegherea condiţiilor de muncă şi cu protecţia lucrătorilor din întreprinderile industriale şi comerciale erau însărcinaţi inspectorii muncii. Este relevant pentru caracterul regimului antonescian faptul că, în 1943 de pildă, în cele 206 conflicte colective şi în cele 3658 conflicte individuale înregistrate la inspectoratele judeţene de muncă, majoritatea soluţiilor pronunţate de acestea au fost favorabile salariaţilor[32].

---

[27] *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. II, Bucureşti, 1998, p. 506-508; Andreas Hilgruber, *Hitler, regele Carol şi mareşalul Antonescu. Relaţiile româno-germane (1938–1944)*, Bucureşti, 1994, p. 193.

[28] A. Simion, *op. cit.*, p. 120-121, 124.

[29] *Ibidem*, p. 120-122.

[30] *Ibidem*, p. 127.

[31] *Ibidem*, p. 96-97.

[32] *Ibidem*, p. 102-103.

De asemenea, a fost iniţiat un program guvernamental de construcţii de case pentru muncitori, până în vara anului 1943 fiind construite 248 de locuinţe muncitoreşti, alte 127 aflându-se în lucru[33], în condiţiile în care România se afla de doi ani în război.

Considerăm, aşadar, că interesul regimului antonescian pentru situaţia proletariatului nu a reprezentat o „diversiune socială" (cf. Radu Ioanid), ci o materializare a esenţei sale bonapartiste, cu mijloacele dictaturii, în contextul războiului. Ca atare, proletariatul a perceput în general favorabil regimul, de la care a aşteptat îmbunătăţirea situaţiei sale sociale nu prin confruntare, ci prin colaborare. Un simptom relevant al acestei atitudini l-a constituit memoriul ceferiştilor de la Griviţa, din martie 1942, prin care muncitorii doreau să-l convingă pe Ion Antonescu de nedreptatea care li se făcuse prin desfiinţarea sindicatelor[34]. Aşadar, muncitorii se raportau la regim cu încredere, nu căutau să forţeze mâna autorităţilor, ci făceau apel la sprijinul acestora. Nu se adresează memorii unei puteri ostile, de la care nu este nimic de aşteptat. Memoriul presupune o relaţie amiabilă sau cel puţin imaginată astfel, între expeditor şi destinatar.

Politica lui Ion Antonescu faţă de ţărănime a indicat, o dată în plus, rolul de arbitru între clase al conducătorului statului şi preocuparea acestuia pentru echilibrul *statu quo*-ului social – în spiritul bonapartismului. Ion Antonescu a respins, în egală măsură, ideea unei noi exproprieri şi pe aceea potrivit căreia numai marea exploatare asigura progresul în agricultură. Atât din raţiuni economice (producţia), cât şi sociale (stabilitatea), el s-a pronunţat în favoarea proprietăţii mijlocii. Bunăstarea ţărănimii, în particular a ţărănimii mijlocaşe, reprezenta condiţia existenţei neamului[35]. În acest sens, Ion Antonescu a preconizat întemeirea „bunului de familie", sub forma unui lot mediu inalienabil, pentru a evita parcelarea proprietăţii mijlocii. Totodată, pentru a permite practicarea performantă a agriculturii pe suprafeţe extinse, păstrând însă proprietăţile mijlocii, a promovat înfiinţarea obştiilor agricole – asociaţii ale ţăranilor cu loturi învecinate, care puteau lucra pământul cu maşinile agricole puse la dispoziţie de către stat[36].

Politica de înzestrare a ţărănimii cu inventar mecanic a reflectat preferinţa regimului pentru clasa mijlocie, preţurile şi dobânzile necesare pentru cumpărarea sau închirierea inventarului respectiv putând fi achitate numai de „gospodarii satelor"[37].

Ultimul aspect care acreditează regimul antonescian drept o dictatură bonapartistă priveşte evoluţia relaţiilor dintre conducătorul statului şi forţele politice şi sociale care l-au impus sau l-au acceptat la putere: de la acord şi colaborare se ajunge treptat la dezacord şi confruntare.

---

[33] *Ibidem*, p. 99.
[34] *Ibidem*, p. 102.
[35] *Ibidem*, p. 91; *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri*, vol. II, p. 94.
[36] A. Simion, *op. cit.*, p. 87-88, 92.
[37] *Ibidem*, p. 92-93.

O primă cauză, de natură obiectivă, pentru care forţele politice şi sociale îi retrag sprijinul conducătorului, o reprezintă modificarea contextului istoric. Regimul dictatorial, acceptat ca soluţie conjuncturală, îşi pierde raţiunea de a exista odată ce situaţia care l-a produs a fost depăşită. Noile circumstanţe impun noi soluţii politice.

În România, pe măsură ce războiul s-a îndreptat spre o victorie a Aliaţilor, clasa politică nu a mai avut nici un interes să gireze un regim legat de Germania. Ocupaţia militară sovietică nu avea să înlăture numai regimul antonescian; ea ameninţa să înlăture şi clasa politică burgheză. Din această perspectivă, eliminarea lui Ion Antonescu şi semnarea armistiţiului cu Naţiunile Unite erau imperioase pentru liberali şi naţional-ţărănişti. Singura şansă ca România să se menţină şi după război în afara sferei de influenţă sovietice era oferită de situarea sa de partea învingătorilor.

Într-un fel, situaţia era oarecum analoagă celei din 1940–1941, dar în sens contrar: Ion Antonescu nu mai putea fi un promotor şi un garant credibil al reorientării externe a României, câtă vreme se afirmase ca un aliat hotărât al Germaniei; în termeni sociologici, în cazul lui intervenea un conflict de roluri. Prin urmare, pentru a-şi salva existenţa, clasa politică s-a îndepărtat de conducătorul perceput de Aliaţi ca un Quisling român şi a impus un nou regim, democratic şi prooccidental.

Expresia cea mai clară a îndepărtării liberalilor şi naţional-ţărăniştilor de regimul antonescian au constituit-o memoriile adresate de către Constantin I.C. Brătianu şi Iuliu Maniu lui Ion Antonescu, în care aceştia criticau acţiunile conducătorului. În replică, în august 1943, Ion Antonescu i-a acuzat că riscau să compromită viitorul ţării şi că se înconjurau de oameni interesaţi numai de beneficii, nu şi de datorie[38]. După înfrângerea de la Stalingrad, tonul amabil a fost înlocuit de unul irascibil.

Din punct de vedere economic, războiul, prin programul de înarmări, a reprezentat un timp o afacere profitabilă pentru burghezia română. Situaţia s-a schimbat, însă, pe măsură ce iniţiativa militară a trecut de partea sovieticilor. Economia a fost supusă la un efort de producţie tot mai mare, transformarea ţării în teatru de operaţiuni a atras riscul distrugerii masive a capacităţilor industriale iar solicitările germanilor au devenit tot mai greu de satisfăcut. La 6 aprilie 1944, Constantin I.C. Brătianu îl atenţiona pe Ion Antonescu de faptul că situaţia economică şi financiară a ţării era afectată grav de existenţa unui buget ordinar de 250 miliarde de lei şi a unuia extraordinar de o importanţă egală, de scumpiri şi de recrutările care lipseau întreprinderile de forţa de muncă. Statul era lipsit de mijloace de plată, iar Banca Naţională nu mai putea continua o emisiune care conducea la inflaţie şi la dezechilibrarea bugetelor publice şi particulare[39].

Ca urmare a acestor evoluţii, susţinerea regimului a devenit o afacere nerentabilă pentru burghezia română, care i-a retras sprijinul lui Ion Antonescu.

---

[38] Mareşal Ion Antonescu, *Epistolarul infernului*, p. 404.
[39] *Ibidem*, p. 418.

Nivelul de trai al marii mase a populaţiei, deşi era mai ridicat decât în alte ţări[40], a înregistrat o scădere continuă. Scumpirile, de pildă, afectau în special micile economii familiale.

Mai mult decât atât, starea de spirit a populaţiei a fost afectată de consecinţele războiului: familii despărţite în urma recrutărilor, pierderi de vieţi omeneşti şi distrugeri materiale. Acestea au generat o stare de nemulţumire faţă de război şi, implicit, faţă de guvernul care-l purta. Nemulţumirea populaţiei faţă de războiul alături de Germania a fost evidentă la 23 august 1944, când a primit cu bucurie anunţul încetării ostilităţilor cu Naţiunile Unite şi nu a schiţat nici un gest de solidaritate cu Ion Antonescu.

În 1941, regimul antonescian fusese impus pe fondul crizei din conştiinţa colectivă şi al unei exacerbări a sentimentului naţional. În 1944, sentimentul naţional nu se atenuase, dar se manifesta într-un sens contrar regimului. În noul context istoric, interesul naţional impunea României, ca o condiţie a existenţei sale ca stat, ieşirea din sistemul de alianţe al Germaniei, ceea ce presupunea înlăturarea lui Ion Antonescu.

A doua cauză care determină răcirea relaţiilor dintre conducătorul bonapartist şi factorii politici care l-au adus la putere este de natură subiectivă. Ea constă în tendinţa conducătorului bonapartist de a se autonomiza în raport cu cei care l-au impus la putere, de a conferi regimului o identitate şi o legitimitate în funcţie de persoana sa. Acest demers îi nemulţumeşte pe liderii politici, deoarece le anulează calitatea de „patroni" informali ai regimului.

Mijlocul prin care încearcă dictatorul bonapartist să-şi creeze propria legitimitate îl constituie apelul direct la naţiune, trecând peste factorii politici mai mult sau mai puţin oficializaţi. În acest fel, el devine reprezentant al întregii societăţi – nu doar al unei părţi a ei, cum se întâmplă în cazul partidelor –, dobândind o legitimitate care o transcende pe cea conferită de o forţă politică oarecare. Conducătorul bonapartist se transformă din „instrument" politic în agent politic.

Forma prin care se realizează apelul direct la naţiune o reprezintă referendumurile, utilizate pentru a-şi legitima puterea atât de Napoleon I, cât şi de Napoleon al III-lea. De aici şi rezerva liberalilor clasici şi a marxiştilor de primă generaţie faţă de votul universal, pe care-l apreciau drept o modalitate de instaurare a tiraniei.

În România, factorii politici au fost preocupaţi în permanenţă ca nu cumva Ion Antonescu să-şi constituie o bază politică proprie. Astfel, la 2 februarie 1941, când se punea problema reorganizării Gărzii de Fier cu Ion Antonescu în calitate de Căpitan, Constantin I.C. Brătianu i-a adresat acestuia o scrisoare în care a încercat să-l convingă de toate „dezavantajele" statutului de şef de partid[41].

---

[40] Larry T. Watts, *op. cit.*, p. 380-381.
[41] Mareşal Ion Antonescu, *Epistolarul infernului*, p. 67-68.

De asemenea, atunci când Ion Antonescu a organizat referendumurile de la 2-5 martie şi 9 octombrie 1941, prin care politica sa a primit girul naţiunii, reacţia liderilor politici a fost imediată, Iuliu Maniu contestând legitimitatea lor[42].

În 1941, însă, societatea românească îl susţinea pe conducătorul deasupra partidelor, care afirma că, imparţial şi cu o mână forte, avea să aducă ordinea acolo unde exista tulburarea. Potrivit formulei lui Emmanuel Joseph Sieyès, societatea avea nevoie de „o sabie", pe care a găsit-o în persoana lui Ion Antonescu. Atunci când contextul istoric s-a schimbat, subminând fundamentul regimului antonescian, acesta a fost înlăturat în favoarea unei alte formule politice, adecvată noilor împrejurări.

În încheiere, credem că cea mai sugestivă reprezentare ar fi aceea evocată chiar de către Napoleon I, care afirma că simte o forţă mai presus de el care-l înalţă şi că atâta timp cât acea forţă nu-l va părăsi, va fi de neînvins.

A BONAPARTIST DICTATORSHIP : THE ANTONESCU REGIME (1941–1944)

Abstract

The regime of Ion Antonescu (January 1941 – August 1944) was considered in different ways. Some authors saw in it an "atypical dictatorship", in which political leaders could criticise the leader of the state without reprimand, other authors ascribed it to the fascist totalitarian regimes.

The author of the present paper strives to demonstrate that Ion Antonescu's regime was a Bonapartist dictatorship, that is a dictatorship of national consensus, established with the support or, to say the least, the consent of the main political and social forces as a conjectural solution to a crisis.

Therefore, a presentation is made of the political, economic and moral crisis in which the Antonescu regime was set up, as well as the stand adopted in this respect by various political groups and social categories. An analysis is also made of the rhetoric and economic and social action taken by a regime striving to serve the interests of the entire nation, and not only of a particular class.

Reference is made to the evolution of the relations between the Bonapartist leader and those who had ensured his rise to power. These relations evolved from collaboration to confrontation, with the historical background undergoing gradual change and the political and social forces losing motivation in supporting the Bonapartist leader.

[42] *Ibidem*, p. 84-88, 242-246.

ARMATA ŞI PROPAGANDA (22 IUNIE 1941 – DECEMBRIE 1942)

MIOARA ANTON

Secolul trecut a fost, în mod indiscutabil, unul al revoluţiei. Inaugurarea „societăţii de masă“ – aşa cum bine caracteriza Ortega y Gasset lumea după primul război mondial – avea să schimbe radical rolul şi locul individului în gestionarea problemelor cetăţii. Un război (primul mondial) şi o revoluţie (cea bolşevică) au fost suficiente pentru ca fenomenul să se dezvolte şi să ia amploare. Regimurile totalitare au beneficiat din plin de mutaţiile produse, controlând şi supunând spaţiul social prin teroare şi propagandă. Din această perspectivă, cel de-al doilea război mondial nu a făcut altceva decât să perfecteze tehnicile de persuasiune şi manipulare. Cu deosebirile care se impun de la o ţară la alta, nu se poate neglija faptul că o mare parte a efortului de război a fost susţinut de propagandă, fapt ce a dus, pentru anumite state implicate în conflict – Germania, Marea Britanie, Uniunea Sovietică –, la acumularea unei forţe impresionante.

Declanşarea războiului împotriva Uniunii Sovietice la 21 iunie 1941 a presupus, dincolo de organizarea propriu-zisă a operaţiunilor militare, şi perfectarea metodelor de susţinere şi desfăşurare a unei intense propagande. Indiferent de direcţia imprimată mesajului propagandistic, în elaborarea şi transmiterea lui au fost antrenate aproape toate structurile statului: Ministerul Propagandei, direct abilitat să organizeze şi să dirijeze, Ministerul Apărării Naţionale, Externele, Ministerul Cultelor şi Culturii şi nu în cele din urmă Ministerul de Interne au fost mobilizate pentru susţinerea efortului de război

Perioada supusă analizei prezintă aspecte deosebit de complexe. Spaţiul românesc este asaltat în această perioadă de serviciile de propagandă germane, direct interesate să câştige încrederea opiniei publice interne, precum şi de alte servicii similare străine – sovietice, britanice – care aveau atât misiuni de spionaj şi de informare, cât şi de propagandă. Totodată, izbucnirea războiului a presupus extinderea spaţiului de acţiune şi de observaţie, precum şi sporirea complexităţii problemelor pe care organismele româneşti trebuiau să le rezolve. Un teritoriu străin – nu ne referim la Basarabia şi Bucovina de Nord, unde trupele eliberatoare au fost primite cu entuziasm –, cu o populaţie ostilă, dispusă să rămână fidelă regimului sovietic prin organizarea de reţele de rezistenţă şi de sabotaj, la care se adăugau şi greutăţile inerente condiţiilor de război sunt coordonatele cadrului de desfăşurare a activităţii organismelor noastre civile sau militare.

"Revista istorică", tom XIII, nr. 5 – 6, p. 113 – 132, 2002

Istoricii care s-au ocupat de studierea celui de-al doilea război mondial insistă asupra erorilor de natură psihologică pe care germanii şi aliaţii lor le-au comis pe frontul de Est. Încrederea populaţiei civile nu era greu de câştigat în condiţiile în care aceasta fusesă supusă deja rigorilor unui regim opresiv. Dar, odată intraţi în teritoriile cucerite, germanii au lansat, din perspectiva ideologiei rasiste, noi valuri de teroare. Prin urmare, încercarea de a organiza o mişcare de eliberare antisovietică şi anticomunistă, pusă la comanda generalului Vlassov, a fost sortită eşecului, din lipsa unui sprijin de masă real. Numeroasele rapoarte trimise de pe front pentru informarea factorilor de decizie zugrăvesc metodele germane de subminare a încercărilor autorităţilor române de a organiza adminstrativ noile teritorii. În aceste condiţii, tentativele aliaţilor româno-germani de a atrage populaţia locală de partea lor erau, practic, compromise încă de la început.

Un rol deosebit de important l-a avut, în acest context, organizarea propagandei de către armată pentru armată. Documentele de arhivă oferă imaginea unui efort impresionant. Ministerul Propagandei în strânsă colaborare cu Marele Stat Major nu au precupeţit nici timp şi nici oameni pentru obţinerea unor rezultate conform obiectivelor propuse. Misiunea s-a dovedit a fi însă extrem de dificilă. În acelaşi timp, ei trebuiau să convingă şi să învingă. Încrederii soldaţilor că vor avea de dus o luptă relativ uşoară şi de scurtă durată – manifestată în timpul operaţiunilor de recuperare a Basarabiei şi Bucovinei de Nord – i-a urmat, treptat, o stare de incertitudine şi de teamă. Lipsa de echipament adecvat desfăşurării războiului pe timp de iarnă, hrana neîndestulătoare, neînţelegerile dintre comandamentele aliate, german şi român, comportamentul defectuos al trupelor germane, pierderile foarte mari, efectele propagandei inamice şi absenţa îndelungată din ţară sunt numai câteva dintre cauzele care au determinat scăderea considerabilă a încrederii soldaţilor în scopul prezenţei lor pe câmpul de luptă.

Numeroase rapoarte emise de agenţii Serviciului Special de Informaţii, trimişi pe front cu misiunea de a informa asupra stării de spirit a ofiţerilor şi a trupei, atrag atenţia, în mod repetat, asupra stării de lucruri proastă existentă pe toate teatrele de operaţii. Prin urmare, se poate afirma că propaganda a avut sorţi de izbândă doar atâta vreme cât moralul soldaţilor a fost susţinut de credinţa într-un război de scurtă durată şi într-o victorie sigură.

Dar, până la acel moment, războiul psihologic a fost purtat cu toate „armele“ pe care le presupunea desfăşurarea unei astfel de confruntări. Radioul, cinematograful, presa cu numeroasele ei publicaţii pentru front, dar şi pentru spaţiul intern şi extern, manifestaţiile culturale de tot felul, de la spectacole pentru răniţi la şezători literare, au fost mobilizate şi puse în slujba idealurilor naţionale. Românii au crezut şi au luptat, într-o primă etapă, tocmai din dorinţa de a învinge şi de a se ridica deasupra ideologiei comuniste pe care o respingeau. Barometrul creşterii/scăderii încrederii opiniei publice, dar şi a celor care erau direct implicaţi în focul luptelor a depins întotdeauna de victoriile/înfrângerile obţinute. Dacă, pentru început, propaganda românească, cu toate lipsurile financiare şi materiale reclamate de cei direct învestiţi să o desfăşoare, a obţinut reale succese, în a doua

parte a războiului armele psihlogice adverse – radioul, în special – au avut câştig de cauză. Cu toate ordinele emise de MStM pentru păstrarea discreţiei, dar şi a încrederii în victoria finală, zvonurile şi înfrângerile zdrobitoare au afectat moralul armatei şi al opiniei publice interne. Durata lungă a războiului a dus, aşa cum era de aşteptat, la apariţia unei stări de saturaţie.

Care era totuşi starea morală a ostaşilor şi a corpului ofiţeresc în momentul începerii războiului? Cât de mult fuseseră interesaţi guvernanţii din perioada interbelică de starea uneia dintre cele mai importante puteri ale statului? Războiul a oferit măsura preocupării şi a interesului lor[1]. Prost echipaţi, fără armament modern, cu solde derizorii, soldaţilor români li s-a cerut să se încreadă doar în steaua eroismului şi a patriotismului. Stare firească atât timp cât se obţineau victorii. Dar, o dată forţele sovietice redresate şi reculul evident al maşinii de război germane, situaţia a început să fie speculată de serviciile străine care îndeamnau la rebeliune şi răscoală. Manifestele sovietice şi megafoanele instalate în imediata apropiere a liniilor de luptă promiteau respectarea drepturilor prizonierilor, condiţii bune de cazare, hrană îndestulătoare, precum şi întoarcerea grabnică acasă. Soldatul român devine din ce în ce mai neîncrezător în scopurile prezenţei sale pe front şi este tot mai tentat să dea crezare spuselor propagandei inamice de a abandona lupta.

Reacţiile opiniei publice interne trebuia, de asemenea, canalizate pentru susţinerea obiectivelor dictate de război. Mesajul propagandistic a vizat categorii sociale diferite, prin vehicularea unor teme care corespundeau temerilor sau dorinţelor lor. Textele difuzate hrănesc de cele mai multe ori aşteptările opiniei publice: pământ pentru ţărani, condiţii mai bune de viaţă pentru intelectuali şi funcţionari publici, salarii mai mari pentru muncitori. În general, temele de propagandă nu diferă foarte mult de la o categorie socială la alta. Rurală sau urbană, populaţia trebuia în egală măsură convinsă de necesitatea sacrificiului şi a continuării luptei mai ales după recuperarea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord.

[1] Edificator, asupra cunoştinţelor istorice pe care le deţineau simplii soldaţi, este un raport înaintat spre informarea MStM, la 24 februarie 1941, în care erau prezentate rezultatele unui curs de educaţie patriotică desfăşurat pe parcusul a câtorva luni. Concluziile pun în evidenţă o situaţie menită să ridice mari semne de întrebare asupra impactului viitoarelor activităţi educativ-propagandistice: „Dacă toţi recruţii ar poseda aceste cunoştinţe de bază (referire la noţiunile de ordin istoric, n.n.), armata ar fi foarte fericită în misiunea ei educativă. Ar porni-o direct de aici fără să mai fie nevoie de şedinţe speciale de istorie, geografie şi religie, care în general, încarcă mintea peste măsură de aglomerată a recrutului nostru, încarcă programul în perioada cea mai activă de lucru şi încarcă şi pe ofiţeri". La o serie de întrebări referitoare la voievozii şi domnitorii români, recruţii au dat răspunsuri din cele mai variate: „(...) pentru Ştefan cel Mare s-a răspuns: «domn al Munteniei» (unul cu cinci clase primare); «domn al Poloniei sau al grecilor» (doi cu câte patru clase primare); pentru Mihai Viteazul — «a fost un băiat din timpurile vechi» sau «a fost un luptător cu calul»; «a fost domn în Moldova» (trei analfabeţi infanterişti şi artilerişti); Carol I – «a fost grec»; «s-a bătut cu dacii»; «a domnit în Transilvania»". Dintre cei chestionaţi, procentul celor care nu au ştiut nimic despre provinciile istorice trecea de 50%. Aceasta era situaţia pregătirii naţional-patriotice a trupei cu numai câteva luni înainte de declanşarea războiului; Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond Ministerul Propagandei Naţionale, Presa Internă, dosar 541/1941, f. 87-88.

Spaţiul rural a fost supus în această perioadă unui intens proces de educaţie patriotică şi de lămurire asupra scopurilor luptei, măsură explicată prin faptul că cea mai mare parte a soldaţilor provenea din lumea satelor. Promisiunile de împroprietărire, în special, a celor care se evidenţiau în timpul luptelor, constituiau o bună motivaţie pentru continuarea luptei. Întreaga galerie de eroi ai neamului era folosită pentru a convinge asupra temeiniciei luptei românilor în Răsărit. Destinul personal al unui luptător obişnuit se putea confunda adeseori cu cel al unui domnitor ca Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul, Ferdinand Întregitorul. Cauza pentru care luptaseră cei de ieri ca şi cei de azi era aceeaşi: apărarea integrităţii fiinţei neamului românesc.

Starea de spirit a populaţiei, dar şi a armatei se regăseşte în buletinele întocmite de SSI. În funcţie de ele, strategiile de propagandă erau reevaluate şi îmbunătăţite. Agresivitatea caracteristică primei perioade a fost înlocuită în partea a doua a războiului cu o propagandă mai nuanţată. Dificultăţile au apărut în special după înregistrarea dezastrului de la Stalingrad, noiembrie 1942 – ianuarie/februarie 1943. În mod semnificativ, propaganda frontului a fost influenţată de evoluţia operaţiunilor militare. Organizarea propagandei pentru armată a intrat în atribuţiile Marelui Stat Major care, în colaborare cu Ministerul Propagandei, a pus mai întâi bazele unui serviciu special, numit *Agentura secretă de propagandă şi contrapropagandă*, destinat să pregătească atât teritoriile din est ce urmau a fi recucerite, cât şi opinia publică internă, deja bulversată de evenimentele din anul precedent – rapturile teritoriale, abdicarea regelui Carol al II-lea şi efectele guvernării naţional-legionare. Nevoile armatei au fost suplinite prin înfiinţarea Secţiei Propagandă controlată direct de către Marele Stat Major.
Agenţii destinaţi pentru Basarabia şi Bucovina erau recrutaţi în special din rândul refugiaţilor basarabeni şi transnistrieni. Dar, pentru început, rezultatele nu sunt mulţumitoare. Lipsei aptitudinilor propagandistice ale celor recrutaţi i se adăuga şi activitatea în scopuri similare a serviciilor germane, care puteau oferi condiţii financiare mult mai atrăgătoare.

Pentru interior se prevedea existenţa a şapte zone, dintre care însă, la 1 iunie, erau active doar trei: Iaşi cu 22 misionari; Galaţi cu acelaşi număr; Botoşani cu numai şapte agenţi. Instruirea acestora se realiza individual, de către un personal specializat şi detaşat în acest scop de la Marele Stat Major, Direcţia Generală a Poliţiei şi Ministerul Propagandei. Pentru aprilie – iunie 1941, misionarii au activat. potrivit rapoartelor, camuflaţi ca vânzători de icoane şi de cărţi, fotografi ambulanţi, muncitori, anchetatori sociali, în general ocupaţii itinerante pentru a nu atrage atenţia asupra prezenţei lor în anumite zone, şi au difuzat materiale de propagandă, broşuri şi manifeste. În rândul armatei au fost difuzate, în perioada premergătoare războiului, 75.000 de broşuri. Totalul materialului de propagandă pentru zonele indicate se ridica la 230.000 de broşuri şi 110.000 de manifeste. Conţinutul lor avea un pronunţat caracter anticomunist: *Cătuşe roşii*; *Basarabia şi Bucovina sub noua*

stăpânire; *Îndem către toţi românii*; *Adevăratele cauze ale greutăţilor prin care trecem*[2].

Pentru ridicarea eficienţei echipelor de misonari, Ministerul Propagandei a elaborat un nou set de instrucţiuni care prevedeau: creşterea numărului misionarilor pentru activarea celor şapte zone; utilizarea membrilor Corpului Didactic refugiaţi, care erau puşi la dispoziţia Ministerului Cultelor şi Culturii, în misiuni de propagandă şi contrapropagandă; utilizarea pentru fiecare departament a unui grup de funcţionari de „mare încredere care să difuzeze în toate straturile sociale, pe baza unor normative – alcătuit şi multiplicat săptămânal sau bilunar – materialele Biroului Central al Misonarilor"; folosirea în presă a cât mai multe imagini de contrapropagandă – „să se utilizeze imaginea (desenul, cartea poştală, ilustratele) de la caricatură până la alegorie pentru combaterea comunismului şi afirmarea drepturilor noastre româneşti"; popularizarea anumitor teme cu ajutorul afişajului de stradă (măsură care a ridicat probleme agenţilor de ordine, materialul propagandistic oficial fiind adeseori confundat cu cel clandestin); intensificarea contrapropagandei prin difuzarea de broşuri bogat ilustrate cu imagini care să ilustreze adevărata stare de lucruri existentă în spaţiul sovietic[3]. Serviciul Central de Informaţii a venit cu propuneri suplimentare pentru atragerea unui segment extrem de important, cel al muncitorilor, predispus să dea crezare temelor propagandei comuniste. Se recomanda ca în fiecare fabrică cu mai mult de 200 de lucrători să existe unul sau mai mulţi misionari. Ca metodă de contrapropagandă, Serviciul propunea realizarea unor manifeste scurte, cu teme inspirate din actualiatea imediată şi cu un pronunţat conţinut anticomunist[4].

Misionarii, o dată instruiţi, se puteau deplasa pe baza unui *Carnet Special de Legitimaţie* emis de Ministerul Propagandei, vizat de Marele Stat Major, Inspectoratul General al Jandarmeriei şi de Direcţia Generală a Poliţiei. Pe spatele permisului se specifica: „Autorităţile militare, jandarmereşti şi civile vor lăsa posesorului acestei legitimaţii libertatea de a se deplasa în toată ţara, pentru a lua contact cu masele populare, în scopul misiunii ce i-a fost încredinţată. În caz de nedumerire a autorităţii se va lua numărul carnetului şi se vor comunica observaţiile făcute, strict confidenţial, Ministerului Propagandei Naţionale"[5].

În darea de seamă a activităţii Marelui Stat Major, Secţia Propagandă, între 1 iunie şi 22 august 1941, se arăta că agentura a trecut printr-un proces de reorganizare. În tot acest timp, agenţii misionari secreţi, instruiţi pentru operaţiunile de propagandă pe baza unor normative speciale, au fost încadraţi în patru mari zone de acţiune: Iaşi, Galaţi, Huşi, Botoşani, fiind ataşaţi armatelor de operaţiuni. Conform planului stabilit, agentura urma să activeze în două etape: în prima parte, anterioară operaţiunilor propriu-zise, agenţii misionari secreţi urmau să desfăşoare o

---

[2] ANIC, fond Preşedenţia Consiliului de Miniştri – Cabinetul Militar al Mareşalului Ion Antonescu, dosar 394/1941, f. 59.
[3] Ibidem, f. 61.
[4] Ibidem.
[5] Ibidem, f. 76.

amplă activitate propagandistică antisovietică, organizând şi primele nuclee de propagandă româneşti. Ei aveau, totodată, şi misiunea de a iniţia acţiuni contrainformative în scopul depistării şi indentificării potenţialilor inamici. Pe baza informaţiilor obţinute, reţelele de sabotaj şi de spionaj inamice puteau fi astfel anihilate din timp[6]. Tot acum se raporta că în Basarabia Agentura îşi desfăşura activitatea înainte de începerea războiului cu 75 de agenţi misionari secreţi. O atenţie specială s-a acordat soldaţilor, cărora li s-a explicat rostul războiului de „desrobire" a provinciilor istorice. Buletinele elaborate de SSI pe toată perioada conflictului atrăgeau atenţia în mod repetat asupra faptului că sovieticii pregătiseră agenţi special instruiţi pentru crearea unui climat de insecuritate pentru populaţia locală şi pentru trupele staţionate în zonele de conflict. În mare parte, succesul operaţiunilor sovietice a fost asigurat de activitatea „armatei invizibile", denumire dată grupurilor de acţiune sovietice în notele informative ale SSI. Activitatea ei a stat încă din 1940 în atenţia Agenturii Frontului de Est din cadrul SSI, care semnala că echipele partizanilor sovietici pregăteau terenul pentru armata propriu-zisă prin propagandă, spionaj, diversiune şi sabotaj[7]. Fapt confirmat şi de fostul general NKVD Pavel Sudoplatov care, în memoriile sale, afirma că succesul operaţiunilor a fost asigurat de pregătirea şi trimiterea de echipe specializate în acţiuni de dezinformare şi sabotaj. Ele au început să activeze înaintea începerii războiului. Potrivit aceleiaşi surse, în componenţa lor intrau şi imigranţi politici care luptau pentru cauza URSS. Printre ei se aflau şi români: „Misiunile Speciale au devenit principala unitate răspunzătoare de operaţiunile de spionaj împotriva Germaniei şi a sateliţilor ei, organizând acţiuni de gherilă, stabilind reţele clandestine în teritoriile ocupate de nemţi, organizând operaţiuni secrete în Uniunea Sovietică pentru a-l păcăli pe inamic şi răspândind zvonuri dezinformatoare"[8].

A doua etapă, declanşată după atingerea graniţelor etnice, era aşa-numita fază de consolidare a sentimentelor naţionale a populaţiei din Basarabia şi Bucovina de Nord. Astfel, în *Instructiunile pentru activitatea Agenturii Secrete de Propagandă şi Cotrapropagandă în faza a II-a* erau stabilite următoarele obiective: intensificarea propagandei naţionale şi patriotice; paralizarea propagandei duşmane; descoperirea agenţilor sovietici lăsaţi în Basarabia şi Bucovina de Nord de către trupele sovietice în retragere, precum şi a celor răspândiţi în întreaga ţară; supravegherea discretă a activităţii funcţionarilor; sugestii pentru o mai bună organizare a vieţii economice şi administrative, prin informaţii luate direct de la faţa locului[9]. Autorităţile de la Bucureşti, civile şi militare, au acordat o deosebită atenţie pregătirii teritoriilor care urmau să intre din nou sub administraţie

[6] Ibidem, f. 139.

[7] Cristian Troncotă, *Contribuţia informativă a SSI pe Frontul de Est*, în „Revista Istorică", t. VIII, 1997, nr. 11-12, p. 774.

[8] Gen. Pavel Sudoplatov, acad. Anatoli Sudoplatov, Jerrold L., Leona P. Sheckter, *Misiuni speciale. Arhitectura terorii*, Bucureşti, 1994, p. 129.

[9] ANIC, fond Preşedenţia Consiliului de Miniştri – Cabinetul Militar al Mareşalului Ion Antonescu, dosar 394/1941, f. 1.

românească. Situaţie complicată, recunoscută şi de Mihai Antonescu, care acuza lipsa fondurilor şi pe cea a personalului, care refuza să plece în astfel de misiuni dacă nu era motivat din punct de vedere financiar. Secţia Propagandă a MStM a reuşit, totuşi, să trimită în zonă agenţi camuflaţi pentru popularizarea intereselor româneşti. Activitatea lor avea un cadru larg de acţiune, de la lămurirea scopului războiului până la organizarea adminstrativă. Temele de propagandă aveau ca subiect lupta împotriva sistemului comunist/sovietic, redobândirea drepturilor româneşti asupra teritoriilor răpite în 1940. Ca măsură de liniştire a opiniei publice, misionarii secreţi promiteau că aparatul administrativ va cuprinde, în general, personal recrutat din rândul refugiaţilor şi mai puţin funcţionari din Vechiul Regat – decizie luată cu scopul de a limita şi de a corecta cât mai mult abuzurile administraţiei perioadei anterioare, al cărei personal vedea trimiterea în aceste zone ca pe un soi de exil. Se dădeau totodată asigurări pentru revenirea la cadrele vieţii normale.

Notele informative întocmite de către agenţii misionari inisistau asupra excesului de zel manifestat de unii jandarmi sau funcţionari, exces care avea consecinţe nefaste asupra eficienţei propagandei. Ostilitatea populaţiei minoritare, mai ales a celei ucrainene şi ruse, era în continuă creştere. Într-un raport din septembrie 1941 se arăta că „în provinciile reocupate se cere severitate şi vigilenţă, dar în cadru perfect legal, căci numai aşa se vor obţine rezultatele dorite (...) munca noastră propagandistică trebuie să fie dublată pentru a scoate din mintea oamenilor sământa comunistă, aruncată acolo de propaganda sovietică, care la nivelul sovietelor a fost ridicată la nivelul uneia dintre cele mai mari necesităţi de stat"[10].

O atenţie deosebită a fost acordată teritoriilor locuite de minoritari. Li se dădeau asigurări că administraţia românească le va respecta drepturile, dar va fi nemiloasă cu cei care au luat parte la consolidarea regimului sovietic. Agenţii informau regulat asupra stării de spirit a populaţiei. Toate nemulţumirile erau raportate şefilor de zonă care aveau obligaţia să găsească soluţii pentru îndreptarea neregulilor. Activitatea de informare şi propagandă, având un caracter secret, se desfăşura prin intermediul nucleelor de misonari, constituite din elemente de încredere cu reputaţie ireproşabilă – preoţi, învăţători, medici, militari, profesori. Se preciza că „nucleele vor ţine îndeaproape supraveghere toate elementele duşmane şi, în special, pe evrei, care sunt agenţi comunişti sau anglo-americani"[11]. Rezultatele urmau a fi raportate Birourilor de Siguranţă pentru localităţile urbane sau Legiunilor de Jandarmi pentru cele rurale. În această perioadă s-au creat nuclee de propagandă în regiuni ca Soroca, Orhei, Bucovina, Hotin, Tighina, Cahul, Cetatea Albă. Starea de spirit în provinciile realipite nu era însă dintre cele mai bune. Războiul crease o situaţie economică delicată, lipsa unor mărfuri de primă necesitate afectând starea de spirit a populaţiei. Misionarii raportau în această perioadă şi despre nevoile culturale foarte mari ale populaţiei din Basarabia şi

---

[10] Ibidem, f. 121.
[11] Ibidem, f. 3.

Bucovina de Nord, în condiţiile în care bolşevicii distruseseră aproape toate producţiile literare româneşti. Ca urmare a acestei cereri, Ministerul Propagandei a dispus în septembrie 1941 tipărirea unor serii de broşuri de lămurire, cu caracter popular, în care erau zugrăvite efectele dominaţiei comuniste, situaţia populaţiei din Rusia sovietică în comparaţie cu condiţiile din România, precum şi popularizarea măsurilor guvernului român în eforturile de organizare a vieţii economice şi sociale. Periodicele destinate special pentru Basarabia, „Cuvîntul Mareşalului către ţărani" şi „Basarabia", reprezentau în fapt materiale de propagandă şi educaţie.

Între 22 iunie – 22 august 1941 materialul propagandistic elaborat în limba rusă, ucraineană şi română a fost difuzat prin intermediul radioului sau sub formă de manifeste. Aici se preciza că materiale asemănătoare fuseseră pregătite şi înainte de 22 iunie. Redăm în continuare tabloul cu materialele difuzate de agenţii Secţiei Propagandă a MStM: 1) manifeste radiodifuzate în limba rusă – 138; 2) comentarii în limba rusă ale evenimentelor importante – 21; 3) lozinci în limba rusă – 117; 4) informaţii de pe front comentate – 257; 5) difuzări imprimate pe plăci la radio în limba rusă (apelurile prizonierilor) – 18; 6) manifeste eleborate şi tipărite în limba rusă, pentru difuzare din avion – 10; 7 idem, în limba română – 6; 8) idem, în limba română şi rusă – 18; 9) idem, în limba rusă şi ucraineană –14; 10) manifeste elaborate şi tipărite în limba rusă, înainte de 22 iunie şi difuzate prin avion după această dată – 2; 11) idem, în limba română – 6; 12) lozinci elaborate şi tipărite în limba rusă înainte de 22 iunie şi difuzate prin avion după această dată – 12; 13) idem, în limba română – 7; 14) idem, în limba română şi rusă – 8; 15) lucrări tipărite din ordinul Armatei a IV-a – *Ordonanţa nr.7*, în limba română şi ucraineană, 10.000 exemplare; *Proclamaţia adresată Fraţilor Moldoveni şi Ucraineni*, 20.000 de exemplare; *Ordonanţa nr. 8*, 5.000 de exemplare în limba română, 10.000 în limba română şi ucraineană şi 10.000 de exemplare din *Înştiinţare adresată populaţiei din Basarabia*[12].

În octombrie 1941 Preşedinţia Consiliului de Miniştri a analizat modalităţile de constituire a nucleelor de propagandă şi de recrutare a agenţilor misionari, nu numai în Basarabia şi Bucovina de Nord, ci pentru întreaga ţară. Temele de propagandă stabilite de MStM în colaborare cu Ministerul Propagandei pentru lunile octombrie, noiembrie şi decembrie 1941 se axau pe: descrierea succeselor româno-aliate; rolul mareşalului Ion Antonescu în pregătirea operaţiunilor de război pentru înfăptuirea drepturilor şi aspiraţiilor naţionale; convingerea opiniei publice că rezultatele războiului sunt definitive; punerea în evidenţă a faptelor de arme a armatelor române; acte individuale de eroism ale ofiţerilor şi soldaţilor români şi aliaţi; evidenţierea faptelor de eroism, resemnarea în suferinţă; lipsa mărfurilor de primă necesitate era cauzată de război, dar situaţia nu va dura la nesfârşit; victoria care se prefigura asigura României nu numai reîntregirea hotarelor ci şi posibilităţi de afirmare economică, politică, culturală; ilustrarea exemplelor de răbdare şi eroism a celor supuşi stăpânirii sovietice;

[12] Ibidem, f. 4-5.

combaterea ideilor şi acţiunilor de propagandă străine; lămurirea populaţiei asupra ştirilor false şi alarmiste; organizarea de manifestaţii naţionale; stimularea şi sprijinirea iniţiativelor locale de refacere a distrugerilor provocate de război[13].

În decembrie 1941 Secţia Propagandă raporta că în Basarabia se continua operaţiunea de clasare a materialului comunist de propagandă. Acesta fusese strâns de agenţii misionari şi urma să fie studiat de către o comisie formată din delegaţi ai Ministerului Propagandei şi ai Ministerului Culturii. În total, se adunase o cantitate impresionantă: opt vagoane.

Efectele propagandei în primele luni de război nu sunt însă cele scontate. O serie de factori au determinat obţinerea unor rezultate slabe: dezinteresul presei centrale faţă de problemele acestor provincii, lipsa materialului propagandistic, la care se adăuga şi influenţa propagandei comuniste: „Populaţia din provinciile realipite, după ce a fost bombardată timp de un an de zile cu imensitatea literaturii sovietice şi bolşevice, are nevoie de răspunsuri la multe întrebări ce pun, care ar trebui să fie date prin materialele de propagandă românească, deoarece presa românească, urmărind interesele ei profesionale, nu se ocupă într-o necesară măsură cu chestiuni de propagandă pur românească în provinciile realipite“[14].

Greutăţile întâmpinate erau în general legate de lipsa mijloacelor de transport, a echipamentului necesar pentru perioada iernii, de neplata la timp a salariilor. Se aprecia că propaganda orală era destul de eficientă, dar ea trebuia completată cu ziare româneşti difuzate în cercuri cât mai largi atât la oraşe, cât şi la sate. Rezoluţia lui Ion Antonescu pe marginea dării de seamă a activităţii echipelor trimise în Basarabia a fost deosebit de fermă: „Departamentul care a organizat acţiunea trebuie să o ducă la bun sfârşit. Este clasic românesc să începem un lucru fără a-l organiza pentru a-i da putinţa să funcţioneze pentru a-şi atinge scopul urmărit. Risipă de idei, bani, energie fără folos“[15].

În structurile Secţiei Propagandă intra un personal specializat pentru activităţi de o asemenea anvergură. Secţia avea în subordinea sa mai multe birouri: Biroul 1 – Educaţie, propagandă şi contrapropagandă în armată; Biroul 2 – Presa şi cenzura; Biroul 3 – Educaţie, propagandă şi contrapropagandă prin foto, cinema şi megafoane; Biroul 4 – Studii şi documentare; Biroul 5 – Colaborare cu serviciile de propagandă ale armatelor aliate; Biroul 6 – Propaganda şi contrapropaganda la inamic; Biroul 7, cu mai multe atribuţii – Însărcinări speciale: propagandă şi contrapropagandă în fabrici şi întreprinderi industriale; desfăşurarea de activităţi similare în rândul populaţiei civile; organizarea serviciilor de propagandă prin misionari. Ultimul serviciu al secţiei era Adjuntantura –Registratură.

Dificultăţile materiale sunt cele care îngreunau activitatea secţiei. La 24 iunie 1941 se raporta Marelui Cartier General că, la acea dată, nu exista în dotare decât o camionetă şi, prin urmare, propaganda „fără mijloace“ era practic imposibil

[13] Ibidem, f. 9.
[14] Ibidem, f. 22.
[15] Ibidem, dosar 88, f. 10.

de realizat[16]. Soluţia cea mai la îndemână era rechiziţionarea automobilelor de la populaţia civilă, în special de la cea evreiască, măsură care a creat însă nemulţumiri.

La 21 noiembrie 1941 Secţia Propagandă raporta aceeaşi situaţie dificilă, activitatea plutonului de propagandă de pe front, a celor două centre de la Chişinău şi Cernăuţi şi a detaşamentului existent la Odessa fiind mult îngreunată de lipsa mijloacelor de deplasare. Pentru nevoile interne, se aprecia că plutonul de propagandă din zona interioară are nevoie de cel puţin un autoturism şi trei motociclete pentru deplasările zilnice la Ministerul Propagandei, redacţiile ziarelor din Capitală, spitalele cu răniţi, Societatea de Radiodifuziune, laboratoarele cinema şi foto şi, nu în ultimul rând, la aeroport pentru preluarea materialului trimis de pe front. Pentru o bună informare, şeful serviciului avea obligaţia de a ţine permanent legătura cu toate instituţiile abilitate pentru organizarea propagandei: Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Direcţia Cinematografică din Ministerul Propagandei, MStM – Secţia II-a, Ministerul de Interne, Direcţia Generală a Poliţiei. Propaganda destinată frontului intra în atribuţiile plutoanelor de propagandă special constituite în acest scop.

Cea mai amplă activitate a desfăşurat Plutonul 4 Propagandă, în a cărui subordine intrau mai multe echipe: echipa de administraţie formată din interpret, subofiţer adjuntantură, secretar dactilograf, curier, motociclist, om de serviciu; echipa reporteri presă – ziarist reporter-şef echipă, ziarist-reporter; echipa misionari propagandişti – misionar propagandist-şef echipă, misionar propagandist; echipa foto-cinema – şeful echipei, fotograf reporter (mai mulţi fotografi laboranţi, operatori cinema, asistenţi şofer, motociclişti, curieri filme); echipa cinema difuzare, şef-echipă, maşină cinematograf, operator proecţionist, şofer maşină; echipa de teatru, şef-echipă, regizor teatru, regizor muzică, cântăreţ, recuziter, şofer; echipa pictori desenatori, şef echipă, pictor decorator[17].

Deosebit de interesante sunt informaţiile care se regăsesc în raportul de activitate al Plutonului, din 16 iunie 1942. Limitele cuprindeau intervalul de timp dintre debutul războiului şi cucerirea Odessei. La capitolul „Activitatea pe front“ se arăta că grupele de agenţi misionari au acţionat înainte de începerea războiului cu scopul de a combate mişcarea comunistă şi propaganda sovietică în regiunile aflate de-a lungul frontierei româno-sovietice. Ele au urmat apoi plutoanele de propagandă ale Marilor Unităţi, având misiunea de a lămuri populaţia şi de a depista agenţii sovietici. Ajuns la Odessa, plutonul a organizat propaganda radiofonică destinată trupelor sovietice. Convingerea/liniştirea populaţiei locale a rămas în sarcina plutonului: „Tendinţa noastră a fost să arătăm populaţiei că suntem eliberatorii lor cu care ei trebuie să colaboreze şi în care ei trebuie să se încreadă“[18].

Pentru îndeplinirea acestui important obiectiv s-au urmărit mai multe direcţii: organizarea unui serviciu de propagandă prin recrutarea localnicilor;

---

[16] Arhivele Militare Române, fond Microfilme, rola P II 12.743, cadrele 9-10.
[17] Ibidem, cadrele 142–142.
[18] ANIC, fond Preşedenţia Consiliului de Miniştri – Cabinetul Militar al Mareşalului Ion Antonescu, dosar 88, f. 85.

organizarea propagandei anticomuniste şi antisovietice şi încercarea de a obţine încrederea populaţiei locale; organizarea serviciului de informaţie şi contrainformaţie pentru combaterea şi paralizarea activităţii inamice: „În primul rând, am luat contact cu toate elementele din sânul populaţiei, din diferite categorii sociale, cunoscute ca duşmane regimului, organizând echipe de agenţi misionari cu ajutorul cărora am pornit o acţiune de propagandă antisovietică şi anticomunistă, trimiţându-i în diferite cartiere ale oraşului pentru a răspândi literatura noastră de propagandă şi de a ridica moralul populaţiei. În acelaşi timp, am cerut acestor agenţi de a culege informaţii asupra stării de spirit a populaţiei şi acţiunii elementelor duşmane, spioni, partizani, propagandişti comunişti, jidani etc. rămaşi în oraş pentru acţiuni antiromâneşti“[19]. Numărul celor recrutaţi se ridica la 362. Singurul beneficiu a fost acordarea unei raţii de pîine de către primăria Odessa şi de către Comandamentul Militar.

O altă realizare a plutonului a fost organizarea unui serviciu de radio-amplificare necesar pentru 6.000 de difuzoare casnice şi 55 de megafoane de stradă.

Activitatea s-a desfăşurat cu ajutorul a 14 funcţionari, 11 artişti dramatici, două orchestre formate din 42 de muzicanţi, la care se adăuga personalul tehnic necesar: „Acest serviciu ne-a servit foarte mult deoarece am putut face propagandă directă prin difuzare de ştiri de pe front, care au servit la combaterea zvonurilor alarmiste, răspândite de agenţii sovietici, prin articole, conferinţe şi lecţii anticomuniste şi antisovietice şi prin ştiri asupra organizării statului român, pentru popularizarea ţării noastre şi apropierea populaţiei către noi“[20].

Pe lângă organizarea de expoziţii fotografice şi răspândirea materialului românesc de propagandă – broşuri, afişe, calendare – plutonul s-a implicat şi în apariţia primului ziar românesc la Odessa, „Glasul Nistrului“, precum şi în deschiderea unor cinematografe ca „Doina“, „Axa“, „Dacia“, unde spectacolele erau gratuite: „Am organizat societatea pictorilor din Odessa cerându-le să execute portretele familiei regale, a conducătorului României şi a conducătorilor Axei, care portrete au fot plasate în tot oraşul“. Toată această desfăşurare impresionantă de forţe a avut ca rezultat „crearea unei sincere atmosfere de cordialitate şi înţelegere între români şi localnici. Datorită acţiunii noastre am putut schimba atitudinea populaţiei faţă de România care înainte era favorabilă germanilor, iar acum este de partea noastră“[21].

Dar, rezultatele atât de promiţătoare la început, au fost treptat umbrite de neînţelegerile ivite între conducerea plutonului şi Direcţia Propagandei a Guvernământului Transnistriei. Militarii acuzau autorităţile civile de sabotarea cu bună-ştiinţă a rezultatelor obţinute printr-o serie de măsuri abuzive, care au dus la căderea reţelelor de agenţi misionari, activitatea de informare fiind în acest caz paralizată. Aparent, organismele propagandei civile şi militare existau, dar ele nu mai activau. Din momentul plecării plutonului de la Odessa, eveniment survenit la

[19] Ibidem, f. 86.
[20] Ibidem.
[21] Ibidem, f. 89.

23 aprilie 1943, campaniile lămuritoare au încetat. Raportul zugrăvea o stare de lucruri alarmantă: „Domnii directori de la Tiraspol se ocupă atunci când vin la Odessa numai cu comerț și certuri personale. Unii dintre funcționarii civili ai propagandei aflați la Odessa în loc să atragă populația civilă de partea noastră, prin purtarea lor nechibzuită și uneori brutală ațâță populația contra României. Din această cauză atât la oraș, cât și la sate domnește o stare foarte periculoasă de lucruri. Agenții sovietici și elementele dușmane activează în voie, iar populația neavând de la cine afla adevărul dă crezare acestor propagandiști și este într-o stare de mare îngrijorare. La sate, nu pătrunde nici un material de propagandă și nici ziarele care se scot la Odessa. De multe ori, ziarul «Glasul Nistrului» este restituit de către prefecturile de județ pe motiv că lipsesc mijloacele de transport. Pe de altă parte, felul cum înțelege propaganda civilă de a scrie acest ziar nu corespunde deloc scopului nostru".[22]

Starea de lucruri gravă era dublată de activitatea agenților germani, care încercau să-i convingă pe locuitorii Odessei de incapacitatea românilor de a organiza administrația. În acțiunea lor germanii se sprijineau pe segmentul foarte puternic al ucrainenilor, care doreau să creeze, după terminarea războiului și redesenarea granițelor, o Ucraină mare și independentă. În astfel de condiții, administrația românească părea lipsită de orice șanse de a-și impune autoritatea și controlul.

Pentru redresarea situației, conducerea plutonului sugera reorganizarea propagandei de către cadre ale armatei: „În același timp, se impune coordonarea acțiunilor propagandistice civile cu acțiunea propagandei militare, astfel ca militarii să coordoneze activitatea organelor civile, dat fiind situația specifică a Transnistriei"[23].

În darea de seamă asupra activității în prima lună a războiului, Biroul 5 Tehnic (altă structură MStM însărcinată cu probleme de propagandă) își evalua rezultatele în funcție de modul în care au activat subbirourile aflate în subordinea sa – radio, foto, cinema, pictori desenatori, difuzare. Subbiroul radio avea misiunea de a asigura dotarea unităților militare cu aparate radio, metoda de procurare fiind aceeași ca și în cazul automobilelor: rechiziționarea de la populația evreiască. Se raporta că, până la 22 august 1941, au fost procurate 1.073 de aparate care au fost distribuite unităților armatei – batalioane, divizioane, școli militare și centre de instrucție sau de recrutare, depozite de muniții, arsenale, fabrici de materiale de război. Starea lor nu era foarte bună, motiv pentru care unele nu puteau fi utilizate.

Pentru a stopa curiozitatea locuitorilor din ținuturile eliberate se recomanda ca „în fiecare sat din Basarabia și Bucovina de Nord, precum și în satele românești transnistrene să se instaleze câte un aparat de radio cu un difuzor suplimentar la primărie sau școală"[24]. Ca măsură de siguranță aparatele erau prevăzute cu un dispozitiv de blocare, pentru a se audia numai posturile de radio românești. La

[22] Ibidem, f. 90.
[23] Ibidem, f. 93.
[24] Arhivele Militare Române, fond Microfilme, rola P II 1.273, cadrul 420.

capitolul „greutăţi întîmpinate" se acuza lipsa de pregătire tehnică a reporterilor recrutaţi şi trimişi în pripă pe front, precum şi lipsa unei aparaturi adecvate, fapt ce dus la realizarea unor reportaje slabe. De asemenea, era acuzată „lipsa de înţelegere a utilităţii propagandei", cu care reporterii se confruntau la diferite unităţi unde activau. Şi din nou, lipsa de fonduri: „Cu ceea ce am avut la dispoziţie, s-a realizat maximum posibil de propagandă prin fotografii în presă, reviste, vitrine, albume în ţară şi străinătate"[25].

Activitatea biroului cinema era îngreunată din aceleaşi motive: „Atât personalul cât şi aparatura sunt insuficiente cantitativ pentru necesităţile enorme ale unei acţiuni în caz de război"[26]. Pentru perioada în care a fost realizată nota de activitate existau pentru nevoile frontului şi pentru zona interioară doar opt operatori de filmare.

În primele două luni de război se raporta realizarea următoarelor filme: *Războiul nostru sfânt*; *Ostaşi treceţi Prutul* (cu imagini – generalul Ion Antonescu şi Statul Major la biserici din Moldova; vitrine din Bucureşti; copii evacuaţi; efectele bombardamentului sovietic la Bucureşti şi la Constanţa; hidroaviaţie în misiune; prizonieri sovietici de pe vasul „Moskva"; prizonieri sovietici de pe front; conducătorii ţărilor care luptă împotriva bolşevismului; scene de la un comandament româno-german; atac la Sculeni; trecerea cu bacul; avioane peste Prut); *Desrobirea Bucovinei* (înaintări de trupe în Bucovina; avioane distruse; ocuparea Unghenilor şi Sculenilor de trupele române; inspecţia generalului Ion Antonescu pe front); *Desrobirea Basarabiei*; *Trupele române dincolo de Nistru. Străpungerea liniei Stalin*". Activitatea cinematografică era apreciată ca mult mai eficientă pentru zona interioară, unde dificultăţile de deplasare nu erau atât de mari ca pe front.

Starea de spirit a armatei, trupă şi ofiţeri, era atent supravegheată prin numeroase inspecţii realizate de mareşalul Antonescu sau de alte personalităţi militare. O astfel de misiune a avut şi Ion Gheorghe, ataşat militar la Berlin, care vizitat frontul de est între 28 iulie – 4 august 1941. Impresiile au fost adunate într-un *Raport special privitor la vizitarea Frontului de Est. Impresii şi reflecţiuni.* Se arăta sceptic în privinţa duratei războiului. Duşmanul cel mai mare al trupelor aliate era, în opinia lui, calitatea proastă a drumurilor ruseşti, care făcea imposibilă deplasarea armamentului: „Nori de praf fără sfârşit îneacă într-o beznă de nepătruns drumurile sovietice, presărate cu gropi de un metru adîncime. (...) Când plouă, praful acestor drumuri, aşezat până la o jumătate de metru, se transformă într-o mare de noroaie din care nu se mai poate ieşi. Însuşi robustele maşini de război germane nu pot rezista pe aceste drumuri; proba sunt miile de maşini stricate şi aruncate pretutindeni în şanţurile acestor drumuri, părăsite acolo definitiv"[27]. Observator atent al realităţii frontului, Ion Gheorghe atrăgea atenţia asupa înverşunării cu care sovieticii îşi apărau poziţiile şi caracterului de război total pe

---

[25] Ibidem, cadrul 423.
[26] Ibidem, cadrul 425.
[27] Ibidem, rola P II 1.824, cadrele 10-11.

care aceştia îl imprimau luptelor. Războiul-fulger părea să-şi epuizeze forţele în faţa unei astfel de tactici: „Lupta unităţilor ruseşti a fost pretutindeni foarte dârză. Soldatul s-a bătut bine şi conducerea a ştiut să-l ţină în majoritatea cazurilor în mână. Ruşii au avut pierderi colosale, dar acesta este preţul plătit voit în mare măsură de ei pentru hotărârea de a duce un război total. Organizarea unui astfel de război cere timp, acest timp a trebuit câştigat în cât mai mare măsură chiar faţă de extraordinara putere de izbire şi pătrundere a forţelor germane“[28].

Concluziile lui Ion Gheorghe nu par să împărtăşească entuziasmul şi încrederea germană într-o luptă de scurtă durată. Atrăgea atenţia că succesele germane aveau mai mult un carater zonal, importantă fiind obţinerea unor victorii sigure pe zone mai întinse. Observaţiile ataşatului militar român erau confirmate şi de numeroase buletine şi note informative care descriau modul în care ruşii înţelegeau să poarte propriul război. Un buletin informativ din 4 iulie 1941 informa că „la apropierea trupelor române, soldaţii ruşi ridică mâinile în sus în semn că se predau. Când unităţile noastre ajung la circa 100–200 m, ruşii deschid foc puternic de arme automate“[29]. Tot aici se preciza că prizonierii ruşi erau instruiţi de către instructorii politici ca în situaţii disperate să se sinucidă, deoarece tratamentul aplicat de români întrecea orice imaginaţie.

Interesant pentru starea de spirit în armată este un raport emis de Secţia a II-a Informaţii în urma unei inspecţii realizată la sfârşitul lui 1941 şi care avea ca obiectiv testarea trupelor încadrate la Armata a III-a, Corpul 2 Armată, Corpul 6 Armată, Corpul Vînători de Munte, Corpul de Cavalerie. Cu acest prilej au fost verificate hrana trupei şi a animalelor, cazarea soldaţilor, spitalizarea răniţilor, starea igienică şi morală a trupei şi a ofiţerilor, verificarea echipamentelui de iarnă, raporturile dintre autorităţi şi populaţia locală, precum şi relaţiile cu comandamentele germane. Itinerariul comisiei a însumat 4.000 de km dus–întors. Concluziile nu erau îmbucurătoare. Chiar dacă se afirma că starea morală este bună, se preciza că „o dată cu încetarea operaţiilor, lipsa îndelungată din ţară, precum şi diferitele ştiri primite de la familie sunt elemente care pot influenţa nefavorabil moralul trupei“[30].

Situaţia nu era mai bună nici pentru corpul ofiţerilor. Scumpirea excesivă, cumulată cu o inflaţie galopantă, absenţa îndelungată din ţară, corespondenţa defectuoasă, lipsa echipamentului de iarnă şi a articolelor de primă necesitate pentru întreţinerea igienei creau stări de iritare şi de nemulţumire. Ele erau accentuate şi de obligativitatea de a contribui la plata împrumutului reîntregirii, măsura fiind considerată abuzivă, deoarece ei îşi aduceau deja contribuţia la refacerea ţării prin prezenţa pe front. Pentru remedierea situaţiei se sugera trimiterea din ţară a cât mai multe decoraţii ca recompensă pentru actele de eroism, îmbunătăţirea stocurilor de săpun, zahăr, ceai, petrol pentru iluminat şi dezinsecţie, cărţi poştale pentru corespondenţă.

---

[28] Ibidem, cadrul 16.
[29] Ibidem, rola P II 1.823, cadrele 673-674.
[30] Ibidem, rola P II 1.823, cadrul 455.

Sentimentul uitării şi al abandonului a pus repede stăpânire pe cei de pe front. De aceea se propunea ca ofiţerii şi subofiţerii să fie scutiţi de plata împrumutului reîntregirii, echipamentul de iarnă să fie acordat gratuit, iar ca măsură de redresare morală, trimiterea de echipe cinematografice „utilate" cu filme cu subiect istoric, dar şi cu jurnale informative. Pentru o mai bună informare a celor de pe front, se cerea normalizarea difuzării gazetelor specifice frontului „Sentinela" şi „Ostaşul". Lipsa materialului informativ este tot mai mult reclamată pentru această perioadă. Nesiguranţa şi teama îşi făceau simţite prezenţa.

La 2 februarie 1942, generalul Pantazi, ministrul Apărării Naţionale, emitea o directivă pentru educaţia în armată prin imagini – fotografii, cinematograf. La punctul 1, se preciza că una dintre atribuţiile Secţiei Propagandă era de a confecţiona fotografii (format 30/40, dar şi mai mari) cu subiecte educative naţional-patriotice, ostăşeşti, eroice: originea poporului român, formarea statelor româneşti, războaiele marilor domnitori (Mircea, Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul), războiul de independenţă, războiul pentru întregire şi războiul sfânt. Materialele urmau a fi distribuite, pentru început, la şcolile de ofiţeri şi de subofiţeri, centrele de instrucţie şi liceele militare. Prin aceeaşi directivă, Secţia Propagandă urma să organizeze un serviciu foto-cinema, destinat numai nevoilor armatei. Dotarea urma să se realizeze cu materialul capturat la Odessa. Serviciului îi erau prevăzute două secţiuni, una de producţie (filme de instrucţie, educative, naţional-patriotice), iar alta de difuzare. În finalul ordinului se stabilea: „În viitor armata va trebui să se ocupe de educaţia naţional-patriotică, ostăşească şi eroică nu numai pentru ostaşii de sub arme, ci şi pentru tineret şi armata de la vatră. Această operă educativă revine Marelui Stat Major – Secţia Propagandă şi se va aplica după un plan de lucru, folosindu-se ca mijloace: fotografia, cinematograful, literatura specială editată de Marele Stat Major – Secţia Propagandă"[31].

Pe proiectul documentului, generalul Şteflea a adăugat: „Să terminăm cu promisiunile şi să trecem la realizări. Să se înceapă, urgent, redactarea broşurilor de propagandă stabilite cu şeful Secţiei Propagandă. Dacă Ministerul Instrucţiunii nu începe redactarea conferinţelor pentru preoţi şi învăţători, ele vor fi redactate tot de Secţia Propagandă"[32].

Militarii au înţeles că singura soluţie pentru a rezista cât mai mult într-un teritoriu ocupat era atragerea simpatiei localnicilor. Armata avea posibilităţi şi mijloace de convingere, dar dincolo de ostilitatea spaţiului ocupat se lovea şi de o adminstraţie dezordonată şi incapabilă să guverneze.

Sfârşitul lui 1942 şi începutul lui 1943 a adus modificări importante în evoluţia operaţiunilor militare. Forţele aliate româno-germane sunt nevoite să se retragă şi să se replieze. Controlul asupra informaţiei se accentuează. Activitatea de propagandă este reevaluată. Se preciza că, dacă propaganda bolşevică pe front putea fi neutralizată, cea desfăşurată în ţară de puterile străine trebuia combătută prin

[31] Ibidem, rola P II 12 743, cadrele 439-441.
[32] Ibidem.

măsuri speciale, deoarece „se constată că mulţi dintre ostaşii care se duc în concediu, se întorc pe front cu mai puţină ardoare şi convingere pentru a continua lupta noastră în răsărit“[33].

Biroul 2 informa, în noiembrie 1942, că numărul celor care erau tot mai mult convinşi de netemeinicia luptei în Răsărit se afla în continuă creştere. Broşurile, conferinţele, ziarele nu mai convingeau. Nu de puţine ori cei care lucrau cu materialele de propagandă acuzau caracterul mult prea sofisticat al acestora, soldaţii nefiind preocupaţi să le cunoască şi cu atât mai mult să le înţeleagă conţinutul. Momentele de repaos puteau fi folosite pentru alte activităţi domestice. Observaţiile erau întemeiate. Cea mai mare parte a soldaţilor provenea din mediul rural, iar cititul nu intra în preocupările lor. Se insista foarte mult să se imprime un caracter popular tuturor tipăriturilor.

Scăderea dorinţei de a lupta a celor care se întorceau pe front avea ca motivaţie, potrivit unor rapoarte ale SSI, două cauze: propaganda britanică, mult mai credibilă şi mai puţin agresivă, ceea ce-i sporea credibilitatea; propaganda sovietică, care prin manifeste sau emisiuni radiofonice îndemna la dezertare. Pentru apărarea intereselor superioare de stat se solicita intervenţia Ministerului Propagandei Naţionale în combaterea propagandei duşmane şi pentru convingerea marelui public de dreptatea cauzei şi de necesitatea continuării războiului în Răsărit prin articole scurte publicate în marile ziare, „repetate zi de zi“, afişe sugestive amplasate pe marile artere şi în mijloacele de transport în comun, „îndemnuri ingenioase“ în cinematografe, predici în biserici, conferinţe prin care să se arate că ruşii erau duşmanii de veacuri ai neamului[34].

În acest sens, Biroul Adjuntanturii a înaintat, în decembrie 1942, noi propuneri pentru controlul mai strict asupra mijloacelor informaţionale. MStM a dispus măsuri foarte aspre faţă de cei care comiteau indiscreţii. Pentru oraşe se propunea bruierea posturilor de radio occidentale, chiar dacă acestea emiteau în limba română. Intelectualii, în special literaţii, trebuia să-şi pună condeiul în slujba neamului şi să zugrăvească la radio, în ziare sau în reviste realităţile sovietice. Pentru sate se recomanda eleborarea unor materiale lămuritoare asupra pericolului comunist, suplinite cu expoziiţii de localităţi sovietice distruse, holde arse, săteni ucişi, hambare în ruină. Pentru a fi mai convingătoare, panourile erau însoţite de texte ca: „Ce mai rămâne pe urma războiului; luptăm să-l ţinem cât mai departe de vetrele noastre“.[35]

Configuraţia cărţilor poştale era modificată, coroana ţării fiind înlocuită cu noua hartă în care se regăseau teritoriile de la Nistru până la Bug, cu un mic text explicativ în care se menţiona că războiul sfânt a avut drept scop eliberarea tuturor teritoriilor ocupate de români. Aceste imagini trebuiau reproduse în toate ziarele şi revistele. Celor care proveneau din mediul rural li se promitea o dată cu primirea

[33] ANIC, fond Preşedenţia Consiliului de Miniştri – Cabinetul Militar al Mareşalului Ion Antonescu, dosar 124/1943, f. 25.
[34] Ibidem, f. 21.
[35] Ibidem, f. 123.

brevetului „Virtutea Militară“ acordarea între 10-15 pogoane de pământ în Basarabia: „Această diplomă dă siguranţă şi stimulează şi nu crează diferenţe între ofiţerii decoraţi cu «Mihai Viteazul» şi cei decoraţi cu «Virtutea Militară»“[36].

Pentru stoparea scurgerii de informaţii de pe front a fost emis un ordin la 6 octombrie 1941, prin care se atrăgea atenţia răniţilor, curierilor, delegaţilor să nu ofere nici un fel de amănunte asupra teatrelor de operaţii, iar personalului din spitale i se ordona „să-şi înfrîneze curiozitatea“, abaterea fiind sancţionată cu închisoare de la o lună la doi ani şi 20.000 de lei amendă[37]. Astfel de ordine au fost date pe tot parcursul perioadei de război, cei găsiţi vinovaţi fiind acuzaţi de trădarea intereselor naţionale şi trimişi spre judecată în faţa Curţii Marţiale. În decembrie 1942 Secţia a II-a Informaţii arăta că „militarii care vin de pe front, istorisesc în familie, cunoscuţilor şi necunoscuţilor, informaţii în legătură cu mersul operaţiilor militare şi cu armata, exagerează faptele, le denaturează şi le generalizează în mod inconştient. Alţi militari dau atenţie zvonurilor şi şoaptelor pe care agenţii, duşmanii ţării noastre, ştiu să le strecoare cu dibăcie în urechile lor şi fără să le supună judecăţii, le iau drept bune şi le transmit mai departe, de cele mai multe ori sub o formă exagerată“[38].

Lipsa de discreţie ducea, potrivit raportului, la scurgerea de informaţii care apoi ar fi fost utilizate de inamic, pentru demoralizarea populaţiei şi slăbirea unităţii rândurilor armatei. MStM a interzis militarilor de orice grad să vorbească în familie, cu prietenii, cunoscuţii sau necunoscuţii, chestiunile legate de armată sau de mersul operaţiilor. În numele apărării intereselor naţionale se interzicea de asemenea răspândirea zvonurilor.

În condiţiile în care presa şi comunicatele oficiale ofereau informaţii insuficiente, soldaţii sosiţi în ţară în permisii sau concedii reprezentau sursa cea mai sigură de informare, dar şi de răspândire a zvonurilor alarmiste. Pentru a testa starea de spirit a celor veniţi de pe front, Ministerul de Interne, la propunerea Marelui Stat Major, a pregătit agenţi pe care i-a plasat în punctele special amenajate pentru odihna soldaţilor. Într-o notă a SSI din 18 ianuarie 1943 se arata că „militarii care vin de pe front – datorită faptului că nu sunt percheziţionaţi – aduc familiilor şi camarazilor lor din ţară scrisori în care se destăinuiesc lucruri şi fapte petrecute acolo şi care sunt, apoi, difuzate în marea masă a populaţiei. La aceste ştiri, spiritul inventiv al cetăţeanului adaugă elemente care constituie argumentul convorbirilor cotidiene, creind astfel o stare de spirit favorabilă propagandei democrate“[39].

Pentru a stopa scurgerea de informaţii, Radu Davidescu, şeful Cabinetului Militar al Mareşalului, propunea ca în toate căminele militare să se afişeze instrucţiuni pentru soldaţii veniţi de pe front: „La Bucureşti şi în alte centre, pe unde

[36] Ibidem, f. 124.
[37] Arhivele Militare Române, fond Microfilme, rola P II 12.743, cadrul 103.
[38] ANIC, fond Preşedenţia Consiliului de Miniştri – Cabinetul Militar al Mareşalului Ion Antonescu, dosar 129/1943, f. 14.
[39] Ibidem, f. 17.

sunt în trecere ostaşi care vin de pe front, este bine să li se dea lămuriri prin viu grai, publicaţii şi chiar scurte filme de propagandă naţională, jurnale de război"[40].

SSI a înaintat MStM informaţiile culese de agenţii trimişi să supravegheze locurile de cazare. La 16 decembrie 1942 un raport al SSI relata una dintre numeroasele discuţii despre problemele frontului: „(...) Un ostaş din Regimentul 26 Infanterie care venea din jurul Stalingradului, fiind uşor rănit în luptele din 16 noiembrie, spunea că la atacul Stalingradului au luat parte Corpul 5 şi 6 Armată, care au fost în întregime decimate. Mai spunea că ruşii au avut aici 1.000 de tancuri căutând a împiedica înaintarea româno-germană, care tindea să cucerească Stalingradul. Ostaşul a adăugat că spitalul român de campanie a fost incendiat de către populaţia locală, toţi răniţii aflători în el, arzând. Ostaşul se mai plângea de tratamentul la care sunt supuşi prizonierii români care cad la ruşi. Din cauza barbariilor comise de ruşi, ostaşii români sunt demoralizaţi şi, atunci când cad prizonieri, se sinucid"[41].

Informaţiile furnizate nu erau departe de adevăr. Secţia a II-a a Armatei a III-a raporta în februarie 1943 că starea morală a trupei nu era foarte bună din cauza înfrângerilor repetate, a forţei de lovire a sovieticilor şi a promisiunilor acestora că vor respecta drepturile prizonierilor, lipsei de echipament, precum şi lipsei unei legături strânse între ofiţeri şi soldaţi. Era acuzat totalul dezinteres al ofiţerilor faţă de trupă, ceea ce, potrivit raportului, asigura succesul propagandei sovietice. Situaţiile dificile nu erau recunoscute de comandaţii unităţilor la care se semnalau neregulile, totul fiind rezumat la o simplă problemă de imagine. Secţia a II-a mai găsea un motiv pentru care propaganda era ineficientă: caracterul prea savant al broşurilor aruncate cu toată generozitatea pe front. Acuzaţia era respinsă. Potrivit MStM, era firesc ca ele să se adreseze doar ofiţerilor şi nu soldaţilor. Mare parte dintre ultimii nu ştiau să citească, revenind ofiţerilor sarcina de a explica temele prezentate în materialele propagandistice.

Recepţionarea posturilor de radio britanice a accentuat şi mai mult sentimentul de îndoială faţă de viitorul operaţiunilor militare. Opinia publică trebuia convinsă că lupta alături de germani era o luptă pentru drepturile naţionale. Criza, teama, suspiciunea, zvonurile defetiste îşi găsesc originea, potrivit comunicatelor oficiale, în activitatea desfăşurată de elementele comuniste evreieşti.

Mareşalul Antonescu a intervenit şi a ordonat intensificarea acţiunilor de „lămurire a maselor şi de combatere a ştirilor tendeţioase"[42]. Cabinetul militar al Conducătorului Statului a elaborat în martie 1943 *Instrucţiunile pentru combaterea propagandei inamice şi lămurirea publicului (în special, muncitorii şi ţăranii), despre nevoia de a lupta pe frontul de Est, alături de germani contra bolşevicilor*, scopul declarat fiind anihilarea propagandei inamice şi convingerea opinie publice interne[43].

[40] Ibidem, f. 21.
[41] Ibidem, dosar 124/1943, f. 60.
[42] Ibidem, f. 55.
[43] Ibidem, f. 2bis.

Primul obiectiv era descoperirea şi distrugerea organizaţiilor subversive sau a persoanelor izolate, care interesat/dezinteresat lansau zvonuri alarmiste sau defetiste, ştiri false, sancţionarea mergând până la aplicarea pedepsei capitale, ea fiind justificată de condiţiile create de război. Activitatea informativă se dubla prin cooptarea foştilor luptători sau a elementelor naţionaliste, de încredere, pentru supravegherea şi descoperirea suspecţilor. Se interzicea cu desăvîrşire ascultarea posturilor de radio străine, în special a celor britanice: „Propaganda inamică încearcă a propaga defetismul prin exploatarea urii contra ungurilor, lipsei de simpatie pentru germani, greutăţile inerente războiului şi nepriceperea de masa populaţiei de a ne bate până la înfrângerea armatei ruseşti"[44]. Redresarea spirituală presupunea o intensificare a campaniilor lămuritoare conduse, pentru sporirea credibilităţii, de foşti rezervişti, preoţi, învăţători, în general intelectuali, folosiţi ca formatori de opinie.

Mareşalul Ion Antonescu sesiza existenţa unei situaţii îngrijorătoare: „Se constată cu tristeţe că în Basarabia, ruşii câştigă mai mult într-un an de zile, decât noi în aproape doi ani de zile. Dacă ruşii sunt cunoscuţi ca buni propagandişti, noi ne dovedim inexistenţi în multe regiuni"[45]. Pentru liniştirea opiniei publice asupra viitorului operaţiunilor se prevedea adoptarea metodei britanice de difuzare în fiecare zi a unui comunicat sau a unui scurt comentariu „cu un substrat bine camuflat de propagandă"[46].

Totodată se luau măsuri menite să pună capăt stării de huzur din Capitală: „să fie trimişi pe front toţi cei care în mod regulat şi-au «aranjat situaţia» şi stau în interior (sub 36 ani trupă, sub 40 ani ofiţerii de rezervă); sobrietate mai mare în localuri; taxe suplimentare pe lux"[47].

Pentru a feri trupele nou trimise în Transnistria de contaminarea cu spiritul defetist s-a dispus reorganizarea activităţii de propagandă, direct implicate fiind Secţia Propagandă a MStM, Corpul 3 Armată şi Servicul Militar de la Odessa. În acest scop, s-au prevăzut trei mari zone de acţiune: zona nr. 1 cuprindea punctele de trecere în Transnistria dinspre est – Nicolaev şi Woznessensck –, unde echipele de misionari propagandişti distribuiau materiale de propagandă şi daruri din partea Guvernământului Transnistriei. Zona nr. 2 era prevăzută pentru interiorul Transnistriei, divizată la rândul ei în trei regiuni corespunzătoare punctelor de concentrare a trupelor – aici agenţii misionari urmau să încurajeze şi să convingă trupele asupra iminentei victorii prin activităţi educativ-patriotice, spectacole oferite de echipele de teatru şi de cinematograf, programe de muzicale. Pentru siguranţă, personalul trimis în zonă era verificat înainte de organele de Siguranţă. Efortul echipelor prezente deja în zonă urma să fie suplinit prin trimiterea din ţară de caravane cinematografice, de noi echipe de teatru, precum şi a corului armatei. Zona nr. 3 era prevăzută pentru regiunea Tighina, unde se organizase Centrul de

[44] Ibidem.
[45] Ibidem, f. 5.
[46] Ibidem.
[47] Ibidem.

deparazitare şi Centrul Ostaşilor Gară. Pentru acest punct se recomanda ca propaganda să aibă un caracter insinuant, fiind distribuite doar materiale cu caracter informativ.

Condiţiile existente la sfârşitul anului 1942 au presupus nu numai reevaluarea operaţiunilor militare, ci şi a celor de propagandă. Efortul depus în acest sens de structurile armatei direct abilitate să organizeze şi să susţină campaniile propagandistice a fost impresionant. Meritoriu este faptul că în ciuda tuturor dificultăţilor – prelungirea războiului, campania pe timp de iarnă, atacurile bandelor de partizani, lipsa de echipament – Secţia Propagandă a reuşit să menţină ridicat moralul celor aflaţi pe front.

Implicarea României în al doilea război mondial a presupus organizarea unor ample campanii propagandistice. În cadrul efortului general, o atenţie deosebită a fost acordată problemelor frontului. Organismele noastre abilitate – Ministerul Apărării, Ministerul Propagandei, Ministerul de Interne – au încercat să susţină, dar şi să răspundă, provocărilor războiului psihologic. Din momentul în care a devenit evident că starea de neutralitate va înceta au fost elaborate şi puse în aplicare planuri de pregătire psihologică a teritoriilor ce urmau a fi redobândite. În acelaşi cadru a intrat şi pregătirea morală a celor trimişi direct în focul luptelor. Structuri speciale ale armatei, dacă este să amintim numai Secţia Propagandă a Marelui Stat Major, au avut dificila misiunea de a menţine la cote cât mai ridicate moralul trupelor. Cu toate greutăţile întâmpinate – în special, fondurile insuficiente – pentru primii ani de război se aprecia că activitatea de propagandă a avut o serie de rezultate considerate mulţumitoare de către factorii de decizie. Dificultăţile au apărut după dezastrul de la Stalingrad (decembrie 1942 – februarie1943), când strategiile războiului psihologic pentru armată, şi nu numai, au fost reevaluate, încercându-se adaptarea la noile condiţii.

ARMÉE ET PROPAGANDE (22 JUIN 1941 – DÉCEMBRE 1942)

Résumé

Alliés ou ennemis, les “acteurs” de la Seconde Guerre Mondiale ont montré un grand intérêt pour le facteur moral (éthique). Le Grand Commandement de l’Armée Roumaine a institué un nombre de structures - Section de Propagande, le Bureau des Missionnaires, l’Agence Secrète de Propagande et Contre-propagande dont la mission était de contrecarrer la propagande des adversaires, les Soviétiques et les Anglo-Américains.

En parlant des premières années de la Seconde Guerre Mondiale, la mémoire collective devra retenir l’effort impressionnant donné par les soldats et le Grand Commandement.

SCHIMBUL DE POPULAȚIE ÎN VIZIUNEA LUI SABIN MANUILĂ

VIOREL ACHIM

Schimburile de populație au devenit în ultima vreme un subiect de mare interes în istoriografia europeană și nord-americană. Conflictele etnice din deceniul trecut din spațiul fostei Iugoslavii și din alte părți ale lumii au fost de natură să stimuleze istoricii să reia investigația într-un domeniu în care în primii ani de după cel de-al doilea război mondial s-au publicat lucrările devenite clasice ale lui Joseph B. Schechtman și Eugen M. Kulitscher[1].

În perioada celui de-al doilea război mondial și în primii ani postbelici milioane de oameni și-au părăsit țara în care s-au născut ca urmare a unor schimburi de populație convenite între diferite state europene sau a unor așa-numite repatrieri – adică aducerea în țara de origine a unor grupuri etnice stabilite în alte părți, uneori cu secole în urmă. Nu a fost vorba doar de etnicii germani din Răsărit – a căror repatriere a fost începută de Reich în octombrie 1939, imediat după declanșarea războiului, și care a continuat pe parcursul războiului, dar și după încetarea acestuia, acum ca urmare a deciziilor puterilor învingătoare; acestea au luat în considerare în planurile lor de reorganizare postbelică și „curățirea" țărilor est-europene de etnicii germani. Și alte populații sau grupuri de populație, din mai toate țările din Europa Centrală și de Sud-Est, au cunoscut astfel de deplasări la sfârșitul deceniului al patrulea și în deceniul al cincilea. Au avut loc schimburi de populație între România și Bulgaria, Ungaria și Cehoslovacia, Ungaria și Iugoslavia, Polonia și U.R.S.S., Cehoslovacia și U.R.S.S. Au avut loc repatrieri ale unor grupuri de populație din și/sau în Polonia, Germania, Cehoslovacia, Ungaria, Iugoslavia, România, Bulgaria, U.R.S.S. Drept consecință, compoziția etnică a multor țări a suferit atunci modificări importante[2].

S-a practicat în acea perioadă în multe țări o politică de omogenizare etnică. Omogenizarea etnică era văzută ca soluția cea mai durabilă la disputele teritoriale

---

[1] Joseph B. Schechtman, *European Population Transfers, 1939–1945*, New York, 1946; Eugen M. Kulitscher, *Europe on the Move. War and Population Changes, 1917–1947*, New York, 1948.

[2] Pentru schimburile și transferurile de populație în Europa Centro-Orientală în perioada celui de-al doilea război mondial și anii imediat postbelici, alături de titlurile din nota 1, Gotthold Rhode, *Völker auf dem Wege... Verschiebung der Bevölkerung in Ostdeutschland und in Osteuropa seit 1917*, Kiel, 1952; Hans Lemberg, *„Ethnische Säuberung": Ein Mittel zur Lösung von Nationalitätenproblem?*, în „Aus Politik und Zeitgeschichte". Beilage zur Wochenzeitung „Das Parlament", B 46/92, 6.11.1992, p. 27–38; Norman M. Naimark, *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*, Cambridge MA, 2001.

"Revista istorică", tom XIII, nr. 5–6, p. 133–150, 2002

dintre țările din această parte a continentului, ca și la problemele minoritare din aceste țări. Conferința de pace de la Paris din 1919–1920 a consfințit pe plan juridic desființarea imperiilor multinaționale și crearea statelor naționale, pe baza dreptului popoarelor la autodeterminare și a principiilor enunțate de președintele american Thomas Woodrow Wilson în ianuarie 1918. A fost, cu siguranță, un triumf al principiului naționalității. Însă, dată fiind distribuția etniilor în această parte a Europei și, în unele cazuri, modului în care au fost fixate frontierele, milioane de oameni au rămas în afara statelor lor naționale. Așa a apărut problema minoritară în țările Europei Centrale și de Sud-Est. Istoria acestor țări în perioada interbelică a fost punctată nu numai de încercarea de a se asigura un anumit regim de drepturi pentru minorități, de a le integra în noul stat și de a le câștiga fidelitatea, ci și de conflicte interetnice, măsuri și politici discriminatorii la adresa minorităților, proteste și petiții ale acestora la Liga Națiunilor, dezvoltarea unor mișcări iredentiste, pretenții de revizuire a frontierelor din partea țărilor care aveau conaționali peste graniță. Situația minorităților în aceste țări a devenit o problemă majoră la nivel european. Ea s-a agravat în deceniul al patrulea, când Germania nazistă a sprijinit deschis statele revizioniste.

În aceste împrejurări a câștigat teren ideea creării unor state cât mai omogene sub aspect etnic, ca o condiție a stabilității interne și a unor relații normale între țările din regiune. „Rezolvarea“ problemei minorităților era văzută fie prin modificarea frontierelor – mergându-se mai departe decât făcuse Conferința de la Paris, în așa fel încât să rezulte o mai riguroasă separare a diferitelor etnii –, fie prin aducerea respectivelor minorități în țara-mamă, prin intermediul repatrierilor și al schimburilor de populație. Precedentul schimbului de populație între Grecia și Turcia de la începutul anilor ’20 – aprobat de Liga Națiunilor și consfințit prin Tratatul de la Lausane din 30 ianuarie 1923, schimb considerat un mare succes, în sensul că a pus capăt conflictului dintre cele două țări – era des invocat.

În anii celui de-al doilea război mondial ideea creării unor state omogene etnic a fost împărtășită de guvernele și în general de elita politică a tuturor țărilor din Europa centro-orientală, indiferent de opțiunea ideologică. Cum o demonstrează interesul care a existat în aceste țări pentru omogenizarea etnică, precum și amploarea mișcărilor forțate de populație care s-au petrecut aici între 1939 și sfârșitul anilor ’40, purificarea etnică a fost una dintre ideile dominante ale epocii. În cancelariile statelor din regiune (începând cu Germania și continuând cu celelalte) sau în alte locuri unde se elabora politica statelor respective – avem în vedere în primul rând guvernele din exil (polon, cehoslovac, iugoslav) – se căutau soluții pentru realizarea omogenității etnice. La această idee au subscris și cancelariile puterilor occidentale. În planurile lor de reorganizare postbelică a Europei centro-orientale, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii au considerat că soluționarea problemelor etnice din regiune se poate face prin expulzări și

schimburi de populaţie. Schimbările etnice petrecute aici în primii ani de după încheierea războiului au stat în legătură cu planurile anglo-americane[3].

În ce priveşte politica de omogenizare etnică şi schimburile de populaţie, România nu a fost o excepţie. Istoricii români s-au preocupat prea puţin de acest aspect, deşi este evident că omogenizarea etnică a fost un domeniu al politicii guvernului Antonescu. În materialele de epocă şi chiar în discursurile (publice) ale liderilor români (mareşalul Ion Antonescu, Mihai Antonescu ş.a.) se fac destule referiri la această problemă. Au existat unele realizări în domeniu, chiar dacă ele au fost departe de ceea ce s-a urmărit. În orice caz, România de după 1940 a câştigat mai multă omogenitate etnică, comparativ cu România Mare, nu numai ca o consecinţă a pierderilor teritoriale – au fost pierdute teritorii unde ponderea populaţiilor minoritare era mare –, ci şi ca urmare a politicii de omogenizare etnică promovată în timpul războiului. Există câteva abordări ale politicii faţă de (unele) minorităţi etnice din România acelei perioade, uneori chiar şi ale mişcărilor de populaţie[4]. În general, însă, istoricii care s-au ocupat de aceste aspecte nu au sesizat faptul că măsurile pe care guvernul Antonescu le-a luat faţă de diferitele minorităţi s-au subordonat, direct sau indirect, ideii de purificare etnică a ţării. Istoriografia românească a fost preocupată mai mult să justifice politica faţă de minorităţi din România acelor ani, tonul predominant al acestor abordări fiind acela al persecuţiei ca răspuns la lipsa de loialitate a populaţiilor minoritare faţă de statul român. În aceste împrejurări este explicabil de ce se ştie încă foarte puţin despre planurile de omogenizare etnică ce au existat atunci în România.

Principalul teoretician român al politicii de omogenizare etnică şi, în acelaşi timp, persoană implicată direct în elaborarea acestei politici a fost Sabin Manuilă.

Sabin Manuilă (1894–1964) este cunoscut mai mult pentru activitatea sa ştiinţifică. Manuilă a fost un mare demograf. Studiile sale despre compoziţia etnică a Transilvaniei şi perspectivele raporturilor etno-demografice în această provincie sunt importante şi exemplare ca metodă. El a sesizat tendinţa de creştere a ponderii populaţiei româneşti ca urmare a fertilităţii ei mai ridicate comparativ cu minorităţile etnice; precum şi procesul de românizare a oraşelor care se producea prin imigrări în oraşe şi în condiţiile în care în hinterlandul rural elementul românesc era preponderent. De asemenea, Manuilă are contribuţii în domeniul medicinei şi igienei sociale. Manuilă este considerat a fi organizatorul statisticii ştiinţifice în România. În ce priveşte orientarea sa politică, Manuilă a fost un apropiat al liderilor Partidului Naţional-Ţărănesc. După 23 august 1944, la

[3] Mai ales Alfred M. de Zayas, *Nemesis at Potsdam. The Anglo-Americans and the Expulsion of the Germans*, revised edition, Rockport ME, 1998.

[4] Câteva titluri: Dumitru Şandru, *Bucovina şi nordul Basarabiei în planurile iredentei ucrainene 1940–1944*, în „Revista istorică", t. VIII, 1997, nr. 3–4, p. 203–218; Viorel Achim, *Ţiganii din România în timpul celui de-al doilea război mondial*, ibidem, nr. 1–2, p. 53–59; Dorin Bancoş, *Social şi naţional în politica guvernului Ion Antonescu*, Bucureşti, 2000; Lya Benjamin, *Prigoană şi rezistenţă în istoria evreilor din România. 1940–1944. Studii*, Bucureşti, 2001. Util este mai vechiul studiu al lui Dimitrie Gherasim, *Schimbul de populaţii între state*, Bucureşti, 1943, care la p. 69 şi urm. se ocupă de România.

propunerea lui Iuliu Maniu, Manuilă a fost numit Subsecretar de Stat la Preşedinţia Consiliului de Miniştri. Din 1948 el a trăit în exil (în S.U.A.), unde şi-a continuat activitatea ştiinţifică şi politică. În ultimii ani au apărut mai multe studii referitoare la viaţa şi activitatea lui Manuilă[5]. Meritul cel mai mare în repunerea în circuitul ştiinţific a valoroaselor contribuţii ale lui S. Manuilă îl au doi cercetători din Cluj, specialişti în demografia istorică: Sorina Bolovan şi Ioan Bolovan. Ei au republicat o parte din opera lui Manuilă din anii '30 –'40[6].

Sabin Manuilă nu a publicat lucrări speciale pe problema omogenizării etnice şi a schimbului de populaţie ca mijloc de realizare a acestei omogenizări[7], dar aceste chestiuni sunt atinse în lucrările lui de demografie etnică publicate după 1940[8]. Cele mai importante pentru acest domeniu sunt însă materialele elaborate de el şi păstrate în arhive, îndeosebi în *fondul Sabin Manuilă* de la Arhivele Naţionale ale României – materiale la care vom face referire în acest studiu. Dintre aceste materiale unul a fost publicat de istoricii clujeni amintiţi, în anexa unui studiu privitor la contribuţia lui Manuilă la demografia etnică a Transilvaniei. E vorba de un memoriu, datat 15 octombrie 1941, pe care Manuilă l-a adresat mareşalului Ion Antonescu, conducătorul Statului Român[9]. Acest memoriu este de fapt un proiect de schimb de populaţie cu ţările vecine. A fost cel dintâi material de acest fel elaborat în România şi primul publicat.

Sabin Manuilă a avut un rol important în introducerea ideii schimbului de populaţie în mediile intelectuale de la noi şi, apoi, în vara anului 1940, pe agenda guvernului român. El a sesizat progresul pe care îl întregistra în gândirea epocii ideea schimbului de populaţie ca mijloc de soluţionare a conflictelor între state. Despre schimbul de populaţie cu ţările vecine Manuilă a scris încă din 1929, în

[5] Pentru viaţa şi activitatea lui Sabin Manuilă, îndeosebi în domeniul demografiei, Sorina şi Ioan Bolovan, *Introduction*, în S. Manuilă, *Studies on the Historical Demography of Romania / Études sur la démographie historique de la Roumanie*, ed. Sorina and Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 1992, p. 7–17; Sorina Bolovan, *Sabin Manuilă's Contribution to the Research of Urban Population of Romania*, în „Transylvanian Review", t. I, 1992, nr. 1, p. 56–64; Louis Roman, *Sabin Manuilă et la démographie historique*, ibidem, t. III, 1994, nr. 1, p. 47–68; idem, *Demografia istorică în opera lui Sabin Manuilă*, în *Sabin Manuilă. Istorie şi demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI–XX*, coord. Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 1995, p. 26–40; Vladimir Trebici, *Dr. Sabin Manuilă, organizatorul statisticii ştiinţifice în România*, *ibidem*, p. 7–25; Gheorghe Buzatu, *Noi informaţii privind viaţa şi opera lui Sabin Manuilă*, *ibidem*, p. 41–55; Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, *Problemele demografice ale Transilvaniei între ştiinţă şi politică (1920–1945). Studiu de caz*, în *Transilvania între medieval şi modern*, coord. Camil Mureşan, Cluj-Napoca, 1996, p. 119–131.

[6] Îndeosebi în S. Manuilă, *Studies on the Historical Demography*.

[7] De fapt, în acel timp nu existau nici pe plan mondial publicaţii pe această temă, dacă facem abstracţie de studiile de drept internaţional privitoare la schimbul de populaţie. Aici este prezentă şi o contribuţie românească, D. Gherasim, *Schimbul de populaţii între state*, Bucureşti, 1943.

[8] Vezi S. Manuilă, *Structure et évolution de la population rurale*, Bucarest, 1940, p. 9–10, 21–22, 62–63.

[9] Sorina Bolovan, I. Bolovan, *Problemele demografice ale Transilvaniei*, p. 125–131. Proiectul este comentat sumar, *ibidem*, p. 123–124; Ioan Bolovan, Sorina Bolovan, *România şi problema schimbului de populaţie în perioada interbelică*, în „România km. 0", an I, 1999, nr. 1, p. 101–102.

concluziile unui studiu despre evoluţia demografică a oraşelor şi minorităţilor din Transilvania[10]. Chiar dacă prognoza în ceea ce priveşte raporturile etnice din Transilvania era optimistă – studiul constatând curentul de asimilare naturală a minorităţilor –, autorul pleda aici pentru o politică demografică, ce urma „să corespundă intereselor neamului românesc". Vorbeşte de oprirea cu orice preţ a curentului de emigrare şi de favorizarea intrării în ţară a elementelor româneşti, de întărirea elementului românesc la graniţă şi slăbirea „elementelor cu tendinţe centrifugale" din aceste regiuni; de asemenea, de „necesitatea organizării unui schimb de populaţie cu ţările unde avem consângeni rupţi din trupul neamului nostru". Într-un material din 1932 Manuilă menţionează colonizările în centrele minoritare şi la graniţele ţării, precum şi organizarea schimbului de populaţie cu Iugoslavia, Ungaria, Grecia, Cehoslovacia şi U.R.S.S. ca probleme actuale de politică etnică[11]. În 1935, în cadrul unei consfătuiri organizată de Ministerul Instrucţiunii Publice, Manuilă propunea purificarea graniţei de vest pe o zonă de 100 km, prin colonizarea zonei şi prin schimb de populaţie, aducând aici pe românii din Ungaria[12].

În perioada interbelică Sabin Manuilă s-a numărat printre puţinii intelectuali care vorbeau de „purificare" etnică. Ideea era împărtăşită şi de alţii – de exemplu, Nichifor Crainic, cu teoria sa despre statul etnocratic, conform căreia România trebuia să fie „statul etnic al românilor"; *Programul statului etnocratic*, publicat în 1937, în subcapitolul privitor la politica etnică a statului etnocratic, prevedea schimbul de populaţie cu ţările vecine, repatrierea românilor din America, colonizări masive de-a lungul graniţelor şi colonizări în locul evreilor scoşi din proprietăţile rurale[13]. Dar circulaţia acestor idei a fost limitată la unele cercuri intelectuale restrânse[14]. La nivelul factorilor politici nu a existat atunci o preocupare de acest fel. Problema minoritară nu era gândită în termeni de purificare etnică. Nu a existat un program al guvernelor române pentru românizarea forţată, migraţii externe, colonizări interne etc., de natură să ducă la modificarea radicală a structurii etno-demografice a ţării. Ideea predominantă la nivelul clasei politice româneşti era aceea a integrării şi asimilării minorităţilor[15].

Percepţia asupra problemei minoritare s-a schimbat însă în mod radical în anul 1940. România a trecut în acel an printr-o experienţă dramatică. A fost victima aranjamentelor teritoriale făcute în spaţiul lor de hegemonie de către Germania

[10] S. Manuilă, *Evoluţia demografică a oraşelor şi minorităţilor etnice din Transilvania*, în „Revista pentru Ştiinţa şi Reforma Socială", t. VIII, 1929, p. 208, 210–211.

[11] Arhivele Naţionale Istorice Centrale (ANIC), fond Sabin Manuilă, dosar X/95 bis („Politica de populaţie a statului şi problema minorităţilor etnice").

[12] Biblioteca Academiei Române, Arhiva Dr. C. Angelescu, II Mss. 8 („Note luate în consfătuirea din 19 noiembrie 1935, ţinută la Casa Şcoalelor"), f. 7–8.

[13] Nichifor Crainic, *Ortodoxie şi etnocraţie*. Cu o anexă: *Programul statului etnocratic*, Bucureşti, 1937, p. 288.

[14] I. Bolovan, Sorina Bolovan, *România şi problema schimbului de populaţie*, p. 99–100.

[15] Pentru politica faţă de minorităţile etnice în România Mare, îndeosebi Irina Livezeanu, *Cultură şi naţionalism în România Mare. 1918–1930*, Bucureşti, 1998.

nazistă şi Uniunea Sovietică. În condiţiile internaţionale din vara anului 1940, România a pierdut aproximativ o treime din teritoriu şi populaţie[16]. Provinciile pierdute – Basarabia şi nordul Bucovinei, ocupate de U.R.S.S. în urma notelor ultimative din 26 şi 28 iunie 1940; nordul Transilvaniei, intrat în stăpânirea Ungariei în urma celui de-al doilea „arbitraj" de la Viena (30 august 1940); Cadrilaterul, cedat Bulgariei prin tratatul de la Craiova (7 septembrie 1940) – erau teritorii unde trăiau puternice minorităţi etnice. Revendicarea acestor teritorii de către ţările vecine s-a făcut şi în numele principiului etnic[17]. Prezenţa populaţiilor minoritare a ocazionat revendicarea respectivelor teritorii de către statele vecine.

Atunci, în 1940, în împrejurările în care integritatea ţării era grav ameninţată şi, până la urmă, distrusă, românii descoperă gravitatea problemei minoritare. Dacă minorităţile s-au dovedit a fi factor de disoluţie a statului, soluţia trebuia să fie omogenizarea etnică. Omogenitatea etnică dă coeziune statului. România trebuie să devină un stat omogen etnic. Aceasta era concepţia care anima clasa politică, în general elita românească începând cu 1940.

Acestea au fost condiţiile în care factorii politici români au luat în calcul soluţia schimbului de populaţie. În iulie 1940, când puterile Axei obligă guvernul român să înceapă tratative cu Ungaria şi Bulgaria, Bucureştiul se gândeşte la o „rezolvare definitivă" a problemei minorităţilor, prin schimbul de populaţie. În declaraţia făcută în faţa presei de ministrul de externe Mihail Manoilescu, la 30 iulie 1940, se spune: „[...] guvernul ar dori să păşească cu mijloace mai radicale la rezolvarea definitivă a problemei minorităţilor de acelaşi sânge cu popoarele învecinate cu noi, prin măsuri noi, luate în spiritul şi cu metodele timpului nostru. Între acestea, măsura care a dat foarte bune rezultate în toate ţările este schimbul de populaţie."[18] A fost pentru prima dată când un înalt oficial român a făcut referire la schimbul de populaţie.

Desigur, conjunctura internaţională a jucat şi ea un rol în impunerea ideii de purificare etnică în România şi mai ales în politica statului român. Ne referim la popularitatea ideii statelor monoetnice şi la mişcările de populaţie care s-au produs în Europa Centrală şi de Sud-Est începând cu 1939.

În cadrul tratativelor româno-ungare desfăşurate la Turnu Severin în august 1940, partea română a propus ca bază de discuţie principiul etnic iar nu cel teritorial, cum a făcut partea ungară. Pentru români scopul care trebuia urmărit de cele două părţi era de a rezolva în mod radical chestiunea minorităţilor naţionale şi de a face cele două ţări, România şi Ungaria, cât mai omogene cu putinţă din punct de vedere etnic. Mijlocul de realizare era schimbul de populaţie. Modificarea frontierei era acceptată doar ca o consecinţă teritorială a aplicării principiului etnic

[16] Pentru prăbuşirea hotarelor României în 1940 şi participarea ţării la cel de-al doilea război mondial, între altele, Dinu C. Giurescu, *România în al doilea război mondial (1939–1947)*, Bucureşti, 1999.

[17] Chiar şi sovieticii au invocat principiul etnic. Nota ultimativă din 26 iunie 1940, prin care guvernul sovietic cerea să i se „restituie" Basarabia şi nordul Bucovinei, conţinea alegaţia că Basarabia ar fi „populată în principal cu ucraineni"; cf. Valeriu-Florin Dobrinescu, Ion Constantin, *Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial (1939–1947)*, Iaşi, 1995, p. 39.

[18] Cf. A. Simion, *Dictatul de la Viena*, ed. a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1996, p. 217–218.

şi a schimbului de populaţie. Teritoriul ce urma să fie cedat trebuia să fie strict limitat la cât era necesar pentru adăpostirea maghiarilor plecaţi din România[19]. La cel de-al doilea arbitraj de la Viena (30 august 1940), unde miniştrii de externe ai Germaniei şi Italiei au tranşat disputa în favoarea Ungariei, delegaţia română a reiterat propunerea schimbului de populaţie însoţit de un corectiv teritorial[20]. Ungaria a respins acest principiu a cărui realizare ar fi însemnat restrângerea pretenţiilor sale teritoriale la o mică parte a provinciei, corespunzător ponderii maghiarilor în populaţia Transilvaniei.

Prima punere în practică a acestei idei a avut loc în septembrie 1940, odată cu cedarea Cadrilaterului în favoarea Bulgariei, prin tratatul de la Craiova din 7 septembrie 1940. Această cedare teritorială a fost însoţită de un schimb de populaţie obligatoriu şi complet în Dobrogea. Au plecat din nordul Dobrogei cca 61.000 bulgari, iar din sudul Dobrogei cca 100.000 români[21]. Ca urmare a acestui schimb de populaţie a dispărut aproape complet elementul românesc din sudul şi cel bulgar din nordul Dobrogei. Frontiera politică între cele două state în Dobrogea a devenit astfel frontieră etnică.

Tot în toamna anului 1940 a fost strămutată populaţia germană din sudul Bucovinei şi din Dobrogea. Acordul între guvernele român şi german privitor la această repatriere a fost semnat la 22 octombrie 1940. Din sudul Bucovinei s-au strămutat 52.400 persoane, iar din Dobrogea 13.968 persoane[22].

Începând cu toamna lui 1940 până în toamna lui 1941 a fost repatriată, în baza unor acorduri cu Ungaria, populaţia maghiară din sudul Bucovinei şi din Basarabia. Strămutarea maghiarilor (secuilor) din Bucovina (15.593 persoane) a fost încheiată la mijlocul lunii iunie 1941, iar cei 829 maghiari care trăiau în Basarabia au plecat la începutul lunii octombrie 1941[23].

Sabin Manuilă a făcut parte din delegaţia română la Conferinţa de la Turnu Severin şi apoi la „arbitrajul" de la Viena. El a fost cel care a venit cu propunerea schimbului de populaţie româno-ungar. Începând cu acest moment S. Manuilă a studiat datele etnice ale teritoriului românesc nu numai pentru a demonstra

---

[19] *Ibidem*, p. 262–303; Valeriu Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, ed. Sanda Pop, Nicolae C. Nicolaescu, Bucureşti, 1992, p. 80–133.

[20] A. Simion, *op. cit.*, p. 306 şi urm.; V. Pop, *op. cit.*, p. 134 şi urm.

[21] Acest schimb de populaţie la D. Gherasim, *op. cit.*, p. 93–115; J.B. Schechtman, *op. cit.*, p. 404–415; A. Simion, *op. cit.*, p. 303–305.

[22] Dirk Jachomowski, *Die Umsiedlung der Bessarabien-, Bukowina- und Dobrudschadeutschen: Von der Volksgruppe in Rumänien zur „Siedlungsbrücke" an der Reichsgrenze*, München, 1984, p. 88–110; D. Gherasim, *op. cit.*, p. 81–86. Cifrele sunt preluate din D. Jachomowski, *op. cit.*, p. 100. Aproape simultan cu această operaţiune erau repatriaţi în Reich germanii din Basarabia şi nordul Bucovinei, în baza unui acord germano-sovietic semnat la 5 septembrie 1940. Din Basarabia au plecat 93.318 germani, iar din nordul Bucovinei 43.500. Vezi D. Jachomowski, *op. cit.*, p. 64–87. Cifrele, *ibidem*, p. 80.

[23] Cf. J.B. Schechtman, *op. cit.*, p. 435–436. Aceste grupe de populaţie maghiară au fost colonizate de autorităţile ungare în Bačka, teritoriu iugoslav ocupat de Ungaria în aprilie 1941.

majoritatea românească a populației în teritoriile cedate[24], ci și prin prisma posibilității de realizarea în viitor a omogenității etnice a țării. În timpul guvernului condus de generalul (apoi mareșalul) Ion Antonescu, Manuilă a fost angajat în elaborarea politicii de populație a statului român, politică ce avea drept componentă de bază omogenizarea etnică. Importantă în acest sens a fost calitatea lui Manuilă de director al Institutului Central de Statistică. (El a deținut această funcție între 1937 și 1947.) Institutul se afla în subordinea directă a Președinției Consiliului de Miniștri și a avut un rol important în fundamentarea deciziilor guvernului. Știm că Manuilă a fost consultat de mareșalul Antonescu și de alți înalți oficiali în toate problemele de politică de populație. Ca director al Institutului Central de Statistică, Manuilă a fost implicat în activitatea de pregătire a materialelor documentare necesare susținerii frontierelor României la viitoarea conferință de pace. Biroul Păcii, înființat în iunie 1942 la Ministerul Afacerilor Externe, a avut tocmai acest scop. O secție a Biroului Păcii se ocupa cu problemele de frontieră și cele etnice[25].

În 1940 și 1941 Sabin Manuilă a elaborat mai multe materiale care se ocupă de politica de populație. Aceste materiale, purtând titlul *Politica de populație*, au fost elaborate, cele mai multe dintre ele, pentru uzul guvernului.

În primul dintre aceste materiale, datat 6 august 1940, Sabin Manuilă își expune concepția în legătură cu omogenizarea etnică și schimbul de populație. Aici schimbul de populație este tratat ca unul dintre factorii importanți ai politicii de populație. Manuilă sesizează că ideea schimbului de populație a apărut după primul război mondial. Acesta „a ridicat problema etnică la rangul de problemă internațională primordială, preconizând desființarea conglomeratelor istorice poliglote și înlocuirea lor cu state naționale". Crearea unor state naționale pure nu a fost însă posibilă atunci. Unele grupuri etnice s-au încadrat în structura statului, pe când altele au devenit „simple instrumente politice în mâna unor țări străine, care le dirijează acțiunea, le dozează violența limbajului și le dă sprijin moral și material pentru întreținerea unei mișcări politice cu tendințe centrifugale". Aceasta ar fi cauza frământărilor care există în aceste țări și între țările din regiune. Referindu-se la România, Manuilă afirmă: „Minoritatea maghiară din Transilvania este revendicată (de către Ungaria – *n. V.A.*) pe temeiul unor drepturi etnice. Dar aceste drepturi etnice nu pot fi valorificate fără a se călca în picioare drepturile etnice mult mai mari ale românilor. Nici un județ nu poate fi luat din Transilvania fără a se lua cu el populație românească care constituie majoritate absolută, oriunde s-ar încerca o astfel de operațiune." Concluzia lui Manuilă este că unica soluție care se impune este schimbul de populație cu toate țările vecine. „El va duce la omogenizarea

---

[24] Vezi S. Manuilă, *Die Folgen der Teilung Siebenbürgens in demographischer Hinsicht*, Bukarest, 1943 (extras din „Siebenbürgen"); versiunea în limba engleză, *The Vienna Award and its Demographical Consequences*, Bucharest, 1945 (reeditare în S. Manuilă, *Studies on the Historical Demography*, p. 135–165).

[25] Câteva date despre această instituție, Ion Ardeleanu, *Biroul Păcii: proiecte privind soluționarea problemei frontierelor României și realizarea unor bune relații în Balcani (1942–1943)*, în „Europa XXI", t. I–II, 1992–1993, p. 128–132.

etnică a populației noastre, eliminând fricțiunile care astăzi duc la tensiuni internaționale."[26]

Într-un material datat 19 decembrie 1940 și intitulat *Politica de populație a României*, Manuilă scrie despre preocuparea care trebuie să existe pentru soarta celor aproape cinci milioane de etnici români care se află dincolo de granițele țării și de necesitatea aducerii în țară a conaționalilor care trăiesc în regiuni care niciodată nu vor putea fi revendicate de România. De asemenea, el consideră că „se pune tot mai acut problema emigrării unor minorități din țară", în primul rând a elementului german, care „în scurtă vreme va forma obiectul unei revendicări germane de evacuare și de transplantare în Germania". Locurile rămase libere prin plecarea minoritarilor urmează să fie destinate unei acțiuni de politică de populație sistematică[27].

Într-un alt material, intitulat *Politica de populație*[28], elaborat în aprilie 1941, Manuilă pledează pentru o politică de populație care să se desfășoare după un program stabilit în prealabil și care să își propună realizarea unor puncte precise de program la termene optime. Convingerea lui este că „epoca istorică pe care o străbatem ne oferă pas cu pas momente pentru rezolvarea câte unui aspect al problemelor noastre de populație". El atenționează asupra ocaziilor care se ivesc și care nu trebuie pierdute. Un astfel de moment istoric pierdut a fost tratatul de la Craiova, când s-ar fi putut obține eliminarea tuturor bulgarilor din România și aducerea în țară a tuturor românilor din Bulgaria. În acel moment (aprilie 1941) exista ocazia de a rezolva problema românilor din Iugoslavia. Concepția lui Manuilă era că însăși situația alianțelor României trebuia folosită pentru a rezolva unul sau altul din punctele politicii de populație: „Noi avem minorități aparținând ambelor forțe externe între care ne-a așezat destinul. Fiind încadrați în politica uneia, vom putea face totul pentru a vida (rezolva – *n. V.A.*) problema minoritară privind cealaltă putere."[29] Cu alte cuvinte, alianța cu Germania trebuia să fie folosită de România pentru a rezolva problemele de populație privitoare la țările vecine României aflate în război cu Germania (în acel moment Iugoslavia, mai târziu Uniunea Sovietică).

Tot aici Manuilă cere elaborarea de studii asupra tuturor problemelor care țin de politica de populație și crearea Academiei Biopolitice, care, între altele, ar avea menirea de a elabora un ghid tehnic în problemele de populație. Dată fiind importanța politicii de populație, el propune ca în Cabinet să existe un ministru care să se ocupe de acest domeniu.

În proiectul de schimb de populație conținut de memoriul adresat mareșalului Ion Antonescu la 15 octombrie 1941, Sabin Manuilă pornește de la ideea că rezolvarea problemelor etnice ale României, cu implicații în ce privește

---

[26] ANIC, fond Sabin Manuilă, dosar XII/195 („Politica de populație"). Partea care ne interesează, f. 5–7.

[27] Ibidem, dosar XII/204.

[28] Ibidem, dosar XII/213.

[29] Ibidem, f. 1.

relaţiile cu ţările vecine, se poate face prin dobândirea de către statul român a omogenităţii etnice. Guvernul român trebuie să urmărească nu numai refacerea frontierelor de dinainte de 1940, ci şi omogenizarea etnică a ţării. Idealul naţional – scrie Manuilă – trebuie să fie o „Românie etniceşte omogenă, curprinzându-i pe toţi românii“ sau o „Românie românească“, o ţară în care „graniţele politice să se suprapună exact cu limitele etnice“. Omogenizarea etnică se va putea realiza prin trecerea peste graniţă a minorităţilor etnice şi aducerea în ţară a „românilor de sânge“. Trebuia să se procedeze la „un schimb total şi obligatoriu de populaţie“ cu ţările vecine[30].

Între toate scrierile lui Sabin Manuilă în domeniul politicii de populaţie, proiectul din octombrie 1941 este cel mai elaborat. Proiectul are în vedere multitudinea de aspecte care trebuiau rezolvate pentru înfăptuirea omogenităţii etnice a ţării. Şi aici Manuilă vorbeşte de oportunităţi. El consideră că „politiceşte, momentul este sosit, sau foarte apropiat“ pentru realizarea omogenizării etnice. Aceasta presupunea trecere peste graniţă a tuturor „minorităţilor cu tendinţe centrifugale“ şi aducerea în ţară a etnicilor români, de oriunde s-ar găsi. Când vorbeşte de moment favorabil, Manuilă are în vedere, desigur, situaţia politică a României în acel moment (toamna anului 1941), ca şi conjunctura internaţională care părea să încurajeze astfel de întreprinderi. România era aliata Germaniei în războiul împotriva U.R.S.S. Ea redobândise deja provinciile ocupate de sovietici în 1940. Serbia şi Ucraina sovietică – ce urmau să fie afectate de mişcările de populaţie pe care le propune Manuilă – se aflau sub ocupaţie militară germană, iar în cazul Ucrainei şi românească (e vorba de teritoriul dintre Nistru şi Bug, sau Transnistria, ocupat de români). Chiar se spune în memoriu că Iugoslavia oferă punctul de plecare pentru operaţiunile de transfer de populaţie. Conjunctura internaţională era favorabilă şi în sensul că în cei doi ani care trecuseră de la declanşarea războiului în Europa Centrală şi de Est s-a recurs deja la transferuri şi schimburi de populaţie şi se părea că statul omogen din punct de vedere etnic este formula cea mai potrivită. România se afla în sfera politică a Germaniei, iar conceptul german de nouă ordine includea şi ideea statelor omogene.

Cadrul geografic al operaţiunilor de schimb de populaţie trebuia să fie România Mare, cu graniţele de dinainte de pierderile teritoriale din 1940. Din interese strategice (vizând obţinerea unei graniţe strategice) şi raţiuni etnice (ţinând seama, într-o anumită măsură, de raportul numeric între etnicii români care urmau să intre în România şi minoritarii care urmau să părăsească ţara), graniţele din 1940 urmau să fie supuse unei revizuiri. Se avea în vedere cedarea de către România a unor teritorii: teritorii în nordul judeţelor Hotin (în Basarabia), Cernăuţi şi Storojineţ (în Bucovina), care urmau să revină Ucrainei; fâşia de teritoriu de la graniţa de nord-vest a ţării (în Crişana), cuprinzând oraşele Salonta, Oradea, Carei şi Satu Mare, cu populaţie maghiară numeroasă, care urma să fie cedată Ungariei; la fel, colţul de nord-vest al judeţului Timiş-Torontal (în Banat). Din raţiuni strategice

[30] Sorina Bolovan, I. Bolovan, *Problemele demografice ale Transilvaniei*, p. 126. În continuare referirile la acest material nu mai sunt însoţite de note.

România urma să anexeze un colţ din Pocuţia (teritoriu care înainte de 1939 aparţinuse Poloniei, iar după acest an făcea parte din Generalgouvernement) şi o mică porţiune din Rusia Subcarpatică (teritoriu ce aparţinuse în perioada interbelică Cehoslovaciei, iar în 1939 a fost anexat de Ungaria). Această anexiune ar fi dat României calea ferată Sniatyn–Delatyn–Frasin–Sighet, care ar fi asigurat legătura directă între Bucovina şi nordul Transilvaniei[31]. De la Ungaria propriu-zisă ar fi urmat să fie anexat oraşul Békéscsaba, iar de la Bulgaria o parte din Cadrilater – anume, din judeţul Caliacra, plasa Balcic şi o parte din plasa Ezibei (deci, litoralul Mării Negre), şi o fâşie îngustă de-a lungul Dunării, cu oraşele Silistra şi Turtucaia. Unele din aceste rectificări de frontieră sunt idei mai vechi, urmărite de guvernele române din perioada interbelică[32]. România viitoare ar fi urmat să aibă o suprafaţă de 290.126,5 kmp (faţă de 295.049 kmp cât avusese România Mare, 194.756 kmp cât avea România după pierderile teritoriale din 1940 sau 245.885 kmp cât avea România în momentul octombrie 1941).

Programul urma să fie realizat în etape. Trebuia să fie făcut schimbul de populaţie total şi obligatoriu cu fiecare dintre ţările vecine. Manuilă propune chiar o succesiune, necesară mai ales pentru că uneori schimbul de populaţie cu o ţară afecta direct şi altă ţară.

Schimbul de populaţie între România şi Iugoslavia avea în vedere evacuarea sârbilor din Banatul românesc (42.472) şi aducerea în România a românilor din Serbia: românii din Banatul sârbesc (67.897) şi românii din Timocul sârbesc, în nordul Serbiei (cca 400.000), în total 467.897 persoane.

Schimbul de populaţie între România şi Bulgaria urma să aibă ca punct de pornire recuperarea de către România a unor părţi din Cadrilater. Alături de populaţia din acest teritoriu, toţi bulgarii din România (în total 179.046) urmau să treacă în ţara de origine: bulgarii din Banat (10.012), cei din Basarabia (136.726), dar şi cei din Muntenia şi Moldova (5.308). Bulgaria va ceda României pe românii din regiunea Vidin şi din valea Dunării, în număr de aproximativ 85.000. Teritoriul din Cadrilater cedat de Bulgaria urma să fie compensat pe seama Iugoslaviei, prin anexarea de către Bulgaria a unui teritoriu corespunzător în valea Timocului, care urma să fie evacuată de români.

Schimbul de populaţie cu Ungaria urma să se desfăşoare de-a lungul graniţei pe care o proiecta Sabin Manuilă. Pentru că numărul ungurilor care urmau să plece din România ar fi fost mai mare decât cel al românilor care veneau din Ungaria (1.353.276 unguri contra 181.971 români retraşi de la graniţa de vest, plus

---

[31] S. Manuilă nu menţionează expres în materialul său acest teritoriu fost cehoslovac pe care îl străbate linia ferată de care vorbeşte. Frasin este numele românesc al oraşului cehoslovac/slovac de dinainte de 1938/1939 Jašina sau Jasiňe. În 1941, sub administraţie ungară, el avea numele Kőrösmező. Azi, Yasinya în Ucraina.

[32] În anii '20 s-au purtat negocieri între România şi Polonia pentru un eventual schimb de teritorii care să asigure legătura strategică dintre Bucovina şi Maramureş. Partea română a cerut capătul de sud al regiunii Kosów, o limbă de pământ între România şi Cehoslovacia, prin care se făcea legătura între Bucovina şi Maramureş; Florin Anghel, *Despre o problemă aproape necunoscută: frontiera româno-polonă în perioada interbelică, 1918–1939*, în „Revista istorică", t. VIII, 1997, nr. 3–4, p. 255–270.

44.688 români din Ungaria propriu-zisă), urma ca primilor să li se pună la dispoziţie şi alte teritorii în afara celor ce urmau să fie cedate de România. E vorba de Carpaţii Păduroşi – de unde populaţia locală (rutenii sau ucrainenii) urma să fie colonizată în Transnistria – şi de Banatul sârbesc – care urma să revină şi el Ungariei, eventual fără o mică fâşie din dreptul Belgradului. Se prevedea, de asemenea, plecarea sârbilor din Bačka şi din Banatul sârbesc, în număr de 502.415, pentru a face loc ungurilor. Aceşti sârbi ar fi urmat să fie duşi în Timoc, în locul românilor strămutaţi în Ardeal. România ar putea mări posibilităţile de colonizare a ungurilor prin cedarea colţului de nord-vest al judeţului Timiş-Torontal.

În ultima etapă a schimbului de populaţie, ruşii şi ucrainenii din România (de fapt, în cvasitotalitate din Basarabia şi Bucovina), în total 991.265, urmau să fie schimbaţi pentru românii de dincolo de Nistru (din U.R.S.S.), al căror număr Manuilă îl evaluează la cca 800.000. Această mutare urma să afecteze şi pe cei cca 60.000 de ucraineni din partea Pocuţiei ce urma să fie alipită la România. Rectificarea de frontieră în judeţele Cernăuţi şi Hotin se făcea ca o compensaţie pentru această parte a Pocuţiei.

Sunt avute în vedere şi implicaţiile regionale ale fiecăruia dintre schimburile preconizate. Uneori e vorba de acţiuni care afectează şi alte ţări, nu numai pe cele care fac respectivul schimb de populaţie. Pierderea suferită de Bulgaria prin cedarea către România a aproximativ unei treimi din Cadrilater urma să fie compensată prin extinderea pe seama Iugoslaviei, în valea Timocului, părăsită de români. Ungaria urma să obţină şi alte teritorii de la Iugoslavia, în afară de Bačka, pe care o stăpânea din aprilie 1941; anume, Banatul sârbesc, eventual fără o fâşie din dreptul Belgradului. Pentru a face loc ungurilor evacuaţi din Transilvania, sârbii din Bačka şi Banatul sârbesc urmau să fie mutaţi în valea Timocului părăsită de români. Pentru a se face loc ungurilor din Transilvania (sunt avuţi în vedere secuii din estul Transilvaniei), rutenii (ucrainenii) din Carpaţii Păduroşi (Pocuţia) urmau să fie şi ei transferaţi în Transnistria. Reglementarea se face pe seama Iugoslaviei, „care nu pierde decât un teritoriu locuit de minoritari". Schimburile inegale de populaţie sunt însoţite de corecturi teritoriale. Observăm că în această privinţă Manuilă exprimă, de fapt, principiul care a fost avansat de partea română la tratativele cu Ungaria din vara lui 1940.

Problema celorlalte minorităţi naţionale din România, altele decât cele „cu tendinţe centrifugale", nu putea fi rezolvată prin schimb de populaţie. Manuilă le menţionează în proiectul său şi expune soluţia, fără să ofere însă un plan de acţiune.

În ce-i priveşte pe germani (saşii din Transilvania şi şvabii din Banat), Manuilă arată că toate indiciile pledau pentru repatrierea lor în Reich, la încheierea războiului. El ţinea seama, evident, de politica de repatriere a etnicilor germani promovată de Germania nazistă. În cadrul acesteia se realizase anterior plecarea în Reich a germanilor din Basarabia, Bucovina şi Dobrogea. Problema turcilor „se va soluţiona definitiv prin transferul treptat, operat de guvernul turc". Era vorba de convenţia încheiată între guvernele României şi Turciei la 4 septembrie 1936, care stipula posibilitatea emigrării voluntare pentru minoritatea turcă musulmană din

Dobrogea. Convenţia a funcţionat şi în anii războiului şi până la 15 aprilie 1941 plecaseră deja 70.000 de etnici turci[33].

Pentru populaţia evreiască şi cea ţigănească Manuilă foloseşte termenul de „transfer unilateral": „Problema evreiască şi cea ţigănească nu intră în cadrul soluţiunilor de schimb de populaţie, ci de transfer unilateral şi va fi expusă într-un memoriu special." Nu cunoaştem memoriul la care se referă Manuilă, pentru a ne da seama de semnificaţia termenului „transfer unilateral". E clar însă că el ţine seama de situaţia specifică a acestor populaţii, care nu aveau un stat „al lor". Nu este exclus ca Manuilă să fi avut în vedere Transnistria, unde deportările începuseră deja în septembrie 1941. Mai degrabă însă, cel puţin în ce priveşte populaţia evreiască, el preconizează emigrarea forţată, idee larg răspândită în epocă în rândurile clasei politice româneşti.

Calculele privind populaţiile care urmau să facă obiectul schimburilor sau transferurilor de populaţie sunt făcute, în ce priveşte România, pe baza datelor recensământului populaţiei din anul 1930. Acest recensământ, care a fost realizat sub directa conducere a lui Sabin Manuilă (atunci director al Institutului de Demografie şi Recensământ), redă fidel compoziţia etnică a ţării în acel moment. Când se referă la populaţia viitorului stat în graniţele preconizate de el, Manuilă ia în calcul şi creşterea estimată a populaţiei României între 1930–1941, anume 2.000.000 persoane. În ce-i priveşte pe românii din ţările vecine, cifrele lui Manuilă sunt mai mult estimări. Pentru românii din U.R.S.S. el dă cifra de 800.000. Reprezentanţii Institutului Central de Statistică ce s-au ocupat în 1942–1943 de recenzarea românilor din teritoriile sovietice au găsit însă aici doar 400.000 de români (250.000 în Transnistria şi 150.000 la est de Bug). Cifrele pentru celelalte comunităţi româneşti din străinătate sunt, desigur, mai apropiate de realitate. Sunt mai mari decât datele oficiale ale recensămintelor datorită tendinţei din aceste ţări de minimalizare a numărului minoritarilor.

Proiectul lui Sabin Manuilă are în vedere plecarea din România a unui număr de 3.581.618 minoritari şi sosirea unui număr de 1.602.359 români din ţările vecine. Această din urmă cifră însemna, practic, totalitatea populaţiei de origine română din ţările vecine. România viitoare ar fi urmat să aibă o suprafaţă de 290.126,5 kmp (faţă de 295.049 kmp, cât avusese România Mare) şi o populaţie de 18.036.087 locuitori (faţă de 18.057.028 locuitori, cât avusese România Mare în 1930). Din totalul populaţiei românii urmau să fie – luându-se în calcul şi creşterea populaţiei în intervalul 1930–1941 – în număr de 16.402.966 (90,9% din populaţia totală); germanii – 819.963 (4,5%); turcii şi tătarii – 194.604 (1,1%); alţii – 618.554 (3,4%). Dacă România Mare avusese un procent al populaţiei minoritare de 28,1% (la recensământul din 1930), România din proiectul lui Manuilă urma să aibă doar 9,1% minoritari. Aceste cifre urmau să sufere modificări odată cu plecarea germanilor, a turcilor (şi tătarilor) şi cu „transferul unilateral" al ţiganilor (care erau incluşi la rubrica „alţii"). Procentul românilor s-ar fi apropiat atunci de 100%.

[33] D. Gherasim, *op. cit.*, p. 69–72.

Vedem, aşadar, că omogenizarea etnică a României în graniţele pe care le are în vedere Sabin Manuilă presupunea un şir de mişcări de populaţie. Aproximativ şase milioane de persoane urmau să fie dislocate din zonele lor de baştină.

Observăm că, cu unele mici excepţii, proiectul lui Manuilă se circumscrie spaţiului etnic românesc. Nu se vorbeşte de încorporarea la România a unor teritorii neromâneşti sub aspect etnic. Nu este avută în vedere nici anexarea Transnistriei (cerută de unele voci în primele luni de după declanşarea războiului împotriva U.R.S.S.), nici a Banatului iugoslav (de asemenea, cerută de unii). Modificarea vechilor frontiere statale şi etnice preconizată de Manuilă este motivată prin raţiuni strategice sau ţinându-se seama de decalajul numeric între populaţiile care urmau să facă obiectul unui schimb. Există şi replieri ale frontierei etnice în defavoarea românilor. Sub acest aspect, proiectul lui Manuilă se deosebeşte fundamental de unele proiecte româneşti din acel timp – care propuneau anexarea unor teritorii locuite majoritar de alte popoare – şi de proiectele elaborate în alte ţări, care ridicau pretenţii asupra unor teritorii străine sub aspect etnic. Dacă facem abstracţie de ajustările de frontieră, inclusiv în Cadrilater, proiectul lui Manuilă nu arată ambiţii imperialiste.

În acelaşi timp, proiectul lui Manuilă nu este rasist, cum a fost cazul cu *Generalplan Ost* – planul german vizând restructurarea etnică a Europei de Est. De asemenea, în formulările acestui proiect nu există nimic genocidal. Credem că nu avem motive să afirmăm că, în viziunea lui Manuilă, „transferul unilateral" al evreilor şi ţiganilor – era avută în vedere, probabil, Transnistria – trebuia să însemne distrugerea fizică a acestor populaţii – aşa cum se va întâmpla în realitate cu o mare parte dintre evreii din Basarabia şi Bucovina, precum şi cu mulţi dintre ţiganii deportaţi acolo.

Proiectul pe care l-am analizat în detaliu, din octombrie 1941, este cel mai important material elaborat de Sabin Manuilă în chestiunea schimbului de populaţie. Proiectul este important şi pentru că a fost primul care a oferit guvernului Antonescu un plan de acţiune în domeniul politicii de populaţie. El nu a devenit *stricto sensu* un program oficial al guvernului Antonescu. Nici nu a existat un text care să fi fost adoptat de guvern ca program în acest domeniu. Însă politica promovată de statul român în anii 1941–1944 faţă de minorităţile aparţinând naţiunilor titulare în ţările vecine şi faţă de etnicii români de peste graniţă a fost în mare parte în concordanţă cu ideile expuse de Manuilă.

Proiectul lui Manuilă a fost urmat de alte materialele cu conţinut similar sau care se circumscriau politicii de omogenizare etnică. Dintre acestea a fost publicat recent un proiect elaborat de guvernul de la Bucureşti în toamna anului 1943 pentru schimbul de populaţie româno-ruso-ucrainean. Obiect al acestui schimb de populaţie urmau să fie cei 930.000 de ruşi şi ucraineni din Basarabia, Bucovina şi Delta Dunării şi cei cca 400.000 de români din teritoriile sovietice[34]. Proiectul din

---

[34] V. Achim, *Proiectul guvernului de la Bucureşti vizând realizarea schimbului de populaţie româno-ruso-ucrainean (1943)*, în „Revista istorică", t. XI, 2000, nr. 5–6, p. 395–421; textul propriu-zis al proiectului, p. 405–420.

1943 este mai detaliat decât cel al lui Manuilă, referindu-se la toate aspectele acestui schimb de populaţie, inclusiv la transport, finanţare, averea celor strămutaţi, îngrijirea sanitară, propagandă ş.a.m.d.

Şi acest proiect şi cel elaborat de S. Manuilă aveau ca scop ultim obţinerea unei legitimităţi etnice 100% pentru graniţele ţării. În acei ani factorii politici români considerau că recunoaşterea internaţională a apartenenţei la România a provinciilor pierdute în 1940 nu putea veni decât de la o conferinţă de pace care să aplice principiul etnic la stabilirea frontierelor. Numai că aplicarea cu rigoare a principiului etnic nu era întrutotul favorabilă aspiraţiilor româneşti. România nu ar fi putut justifica din punct de vedere etnic păstrarea în întregime a respectivelor provincii. Existau zone în care minorităţile etnice erau în majoritate absolută sau relativă. În plus, unele astfel de zone erau situate la frontieră, în prelungirea teritoriului etnic vecin. Soluţia era cea pe care o exprima Vasile Stoica, ministru plenipotenţiar la Ministerul Afacerilor Străine şi preşedinte al Comisiei de Coordonarea Lucrărilor pentru Pregătirea Documentării privind Poziţia Internaţională, Drepturile şi Interesele României, într-o notă de serviciu prezentată preşedintelui Consiliului de Miniştri la 1 mai 1942: „Pentru noi este deci o necesitate inexorabilă ca în teritoriul românesc ce revendicăm să creiem, până la sfârşitul războiului, prin schimb de populaţiune, o astfel de situaţie etnică încât prin nici o interpretare a „Chartei" („Charta Atlanticului" – *n. V.A.*) sau a declaraţiunilor Domnilor Hitler şi Mussolini revendicările noastre să nu poată fi contestate şi amputarea patrimoniului românesc să nu fie posibilă."[35] Altfel spus, România trebuia să opereze în teritoriul pe care îl controla modificările etno-demografice dorite, astfel încât sfârşitul conflagraţiei să găsească România cu problemele „rezolvate". Aceasta însemna eliminarea enclavelor minoritare de pe teritoriul României şi aducerea în ţară a etnicilor români de peste graniţă. Mijlocul principal de realizare erau schimburile de populaţie cu ţările vecine.

Scenariul elaborat de Sabin Manuilă şi politica de omogenizare etnică a României promovată de guvernul Antonescu nu s-au materializat în anii războiului decât într-o mică măsură. Nu era vorba doar de problemele financiare şi de organizare deosebite pe care le presupuneau astfel de operaţiuni de mare amploare, dificile pentru o ţară angajată în război, cum era România. Realizarea schimburilor şi transferurilor de populaţii depindea şi de o serie întreagă de factori externi: încheierea unor acorduri cu acest conţinut cu ţările vecine, obţinerea sprijinului Germaniei pentru modificări teritoriale şi etnice în zona sa de dominaţie, obţinerea unor garanţii că modificările operate de guvernul român vor fi recunoscute internaţional în cazul că pacea va fi impusă de anglo-americani, etc. În acelaşi timp, politica guvernului nu a fost întotdeauna coerentă şi consecventă. Abordarea unei probleme s-a schimbat uneori în funcţie de conjunctură.

Ceea ce s-a realizat efectiv din programul de omogenizare etnică al guvernului român au fost în general chestiuni mărunte, care au privit grupuri

[35] ANIC, fond Vasile Stoica, dosar I/11, f. 33–35.

restrânse de populaţie. Aici intră: repatrierea în Ungaria a unei părţi a populaţiei de limbă maghiară (ciangăi) din Moldova; continuarea plecării populaţiei turce din Dobrogea; colonizarea în Bucovina şi Basarabia, pe terenurile rămase libere prin plecarea etnicilor germani, a unora dintre românii evacuaţi din Cadrilater; repatrierea unor grupe etnice româneşti din U.R.S.S.[36] Deportarea în Transnistria a evreilor din Basarabia şi Bucovina, precum şi cea a unei părţi a populaţiei ţigăneşti din ţară au fost componente ale politicii de omogenizare etnică.

Marile schimburi de populaţie plănuite de Manuilă, în care urmau să fie cuprinse sute de mii, în unele cazuri chiar peste un milion de oameni, nu au avut loc. Aceasta mai ales datorită implicaţiilor la nivel internaţional. Guvernul român a trebuit să fie atent la încercările Ungariei şi ale unor cercuri politice şi diplomatice germane de a prezenta „extinderea" spre răsărit a României (prin realipirea Basarabiei şi a nordului Bucovinei) ca o compensaţie pentru pierderea nordului Transilvaniei. În plus, Ungaria s-ar fi putut folosi de precedentul creat de România pentru a duce la capăt ceea ce începuse încă în toamna lui 1940: eliminarea elementului românesc din nordul Transilvaniei. Unele planuri germane şi ungare preconizau o împingerea spre est a graniţelor etnice şi politice din această parte a Europei[37]. Nici în perioada de sfârşit a războiului şi nici în anii imediat postbelici în România nu s-au luat măsuri de purificare etnică, aşa cum a fost cazul altor ţări est-europene. Aceasta s-a datorat, desigur, în primul rând conjuncturii internaţionale, dar şi soluţiilor care au fost găsite în acel moment în România pentru problema minorităţilor naţionale.

POPULATION EXCHANGE IN SABIN MANUILĂ'S VIEWS

Abstract

During World War Two, the idea to create ethnically homogeneous states was thought out by all the governments of the countries in Central and South-Eastern Europe. In their plans of post-war reorganisation, the western powers including Great Britain and the United States also believed that ethnical problems could be solved by expulsion and population exchange. Romania was not an exception in this respect. The policy of the Antonescu government towards ethnical minorities, as well as a good number of his internal and external acts were subordinated directly or indirectly to the idea of ethnical purification of the country. After Romania had lost in the summer of 1940 almost a third of its territory and population, the Romanian political class believed that minorities were a factor of dissolution, while ethnical homogeneisation was liable to secure cohesion.

The main Romanian theoretician of ethnical homogeneisation was Sabin Manuilă (1894–1964). A demographer and a statistician, Manuilă became aware

[36] Date sumare despre aceste aspecte la J. B. Schechtman, *op. cit., passim*; D. Bancoş, *op. cit., passim*.
[37] Aceste consideraţii la V. Fl. Dobrinescu, I. Constantin, *op. cit.*, p. 247–252.

that the concept of population exchange as a means to solve conflicts between states was steadily making progress in the thinking of the time. He was the first to write in Romania about the population exchange with neighbouring countries in 1929. Manuilă held an important part in introducing the idea of population exchange to the Romanian intellectual milieu, and, in the summer of 1940, on the agenda of the Romanian government. As an expert in ethnical issues and director of the Central Institute of Statistics, Manuilă contributed to laying the bases of the ethnic policy of the Antonescu government.

Manuilă did not publish any specific works on the issue of ethnical homogeneisaiton and population exchange as a means to accomplish this homogeneisation, but these issues are tackled in his demography writings published after 1940. Of great importance in this field are a number of studies and papers drawn up during the war and preserved in the archives, especially in the *Sabin Manuilă Fund* of the National Archives of Romania. These writings, most of them under the name of *Population Policy*, were addressed to the government. They show Manuilă's views on ethnical homogeneisation and population exchange, including his recommendations for a government policy in the field.

The present study makes an analysis of this material dating to 1940–1941.

Among the writings of Sabin Manuilă on the issue of population policy, the most elaborate piece is a project of population exchange between Romania and the neighbouring countries, addressed to Marshall Ion Antonescu on 15 October 1941 under the form of a memoir. It is a new occasion for Manuilă to assert that the only solution to Romania's ethnical problems was the ethnical homogeneisation of the country. The Romanian government had to pursue not only the goal of recovering the borders from before 1940, but also the ethnical homogeneisation of the country. The national ideal, writes Manuilă, should be "an ethnically homogeneous Romania, encompassing all the Romanians," or a "Romanian Romania," a country in which "political and ethnical borders should overlap." Ethnical homogeneization could be achieved by taking out ethnical minorities and taking in "Romanians by blood." A "total and compulsory exchange" should have been made with each of the neighbouring countries.

The program would have been implemented in several steps. Manuilă even offered a succession of these steps, given the fact that population exchange with one country was liable to also affect a third party. Figures are given for each particular population exchange with Yugoslavia, Bulgaria, Hungary, and Ukraine. Several factors are taken into consideration. The borders of Greater Romania were to be reconsidered out of strategic and ethnical reasons – in this latter case, the ratio between the number of individuals belonging to the minorities who were supposed to leave Romania and the ethnic Romanians that would have been taken in. As to other ethnical minorities, Manuilă suggests only a general solution; he speaks of a transfer of these populations into their countries of origin (the Germans and the Turks) or a "unilateral transfer" (the Jews and the Gypsies).

Manuilă's project had in view the departure from Romania of 3,581,618 individuals belonging to the minorities and the coming in of 1,602,359 Romanians from the neighbouring countries. Within the borders contemplated by Manuilă, Romania would have had a surface of 290,126.5 sq. km (as compared to the 295,049 sq. km of Greater Romania), and a population of 18,036,087 inhabitants (as compared to 18,057,028 inhabitants in 1930). Out of the total of the population, the Romanians would have accounted for 90.9 %, and the minorities for 9.1 % (as compared to a 28.1 % ratio for the minorities in 1930). However, these figures would have changed still further after the departure of the Germans, the Turks and Gypsies, included in the 9,1 %.

ROMÂNIA INTERBELICĂ - COMUNIŞTII

OPŢIUNI DE POLITICĂ EXTERNĂ ALE PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

FLORIN MÜLLER

Naşterea Partidului Comunist din România a marcat prima integrare a unui partid politic din România în sistemul ideologic şi politic al unei organizaţii străine. Pentru prima dată în istoria naţională o grupare politică românească depindea nemijlocit de un centru de putere situat în afara teritoriului naţional. Orice partid politic, cu atât mai mult un partid de structură totalitară care promovează deschis răsturnarea orânduirii sociale, care se articulează ca o forţă de structură totalitară, trebuie să-şi găsească un corespondent, un model într-un partid exterior de unde să copieze strategiile, tacticile şi ideologiile. Acest fapt este o consecinţă directă a adoptării originare a internaţionalismului de tip leninist. Internaţionalismul leninist a devenit foarte repede un şovinism panrusist (sau velicorus, cum era denumit în epocă), o exaltare a istoriei şi realizărilor primei patrii a socialismului. Familia politică a Partidului Comunist din România era astfel conturată. Fără a intra în detaliile politicii interne a Partidului, trebuie amintit că ruptura de socialismul reformist, de Internaţionala a doua şi de linia naţională care precumpănise în mişcarea socialistă în primul deceniu al secolului XX a constituit condiţia obligatorie a primirii comuniştilor români în corpul politic bolşevic. Condiţiile draconice în care s-a făcut afilierea[1], naşterea comunismului ca refuz al istoriei şi statului naţional, al unei întregi culturi politice alimentată de valorile naţionale, tocmai în situaţia când se vedeau cel mai evident rezultatele benefice ale lor pe plan intern şi extern, toate acestea au blocat emergenţa structurilor partidiste de stânga în spectrul politic românesc. Cu siguranţă nu trebuiesc neglijate discursurile maximaliste ale comuniştilor, care prevedeau o redistribuire largă pe model sovietic a avuţiei naţionale, a poziţiilor în câmpul politic, demantelarea dominaţiei economice liberale, revoluţia în interiorul culturii prin eliminarea reperelor naţionale şi impunerea internaţionalismului comunist, de fapt o variantă mascată de şovinism şi naţionalism sovietic. Toate aceste tendinţe sunt recognoscibile pe scara scurtă, medie şi lungă a istoriei comunismului în România.

Virulenţa autoimpunerii modelului sovietic, exaltarea mitologiilor sovietice, grilele dogmatice în care era gândită Uniunea Sovietică şi lumea internaţională, în primul rând vecinătatea imediată, cu deosebire statele nou constituite, sau cele desăvârşite după război au fost privite în epocă cu ostilitate de

---

[1] Ioan Scurtu, *Dispută ştiinţifică, dispută politică. Partidul Socialist Român şi Internaţionala a III-a Comunistă*, în "Dosarele Istoriei", 1998, nr. 10 (26), p. 17-18.

"Revista istorică", tom XIII, nr. 5 – 6, p. 151 – 158, 2002

la sine înţeleasă, iar de istorici, până în 1990, prin canoanele politice ale totalitarismului comunist, care împiedicau orice discuţie serioasă asupra naturii interne şi a influenţelor externe exercitate asupra Partidului Comunist din România.

Metodologic credem că ar fi o greşeală să adoptăm forţat modelul consecinţei directe, a silogismului între politica externă şi cea internă a statului şi partidului din Uniunea Sovietică. Politica externă sovietică, ideologia care merge treptat de la izolaţionismul antiversaillez la integrarea Uniunii Sovietice în grilele consacrate de politică europeană, în canoanele raţionale ale lumii capitaliste, sunt realităţi dominante care nu au avut o consecinţă directă asupra discursului şi acţiunilor externe ale comuniştilor. Dar latura acţională, real-politikul sovietic, cuprinde dimensiuni care depăşesc în spaţiu, timp, dar mai ales natură, confuziile şi resentimentele comuniştilor din România. Pragmatismul sovietic surclasează şi de multe ori apare mai raţional istoricilor decât angoasele şi exaltările misticilor revoluţionari comunişti. Ideologiile, mai bine zis clişeele şi locurile comune ale comuniştilor din România, nu se pot compara, în acest stadiu al cercetării cel puţin, cu raţiunile machiavelice de care dădeau dovadă comisarii de la Kremlin. Internaţionala a 3-a nu depăşeşte în importanţă statul, dar judecând evenimentele pe o durată şi mai lungă putem spune că ambele instrumente nu au transmis decât acele cutume politice pe care le puteau înţelege sovieticii, fie că ei participau la discuţiile Biroului politic, fie că făceau birocraţie în orăşelele de graniţă pline cu activişti educaţi ca nişte partizani pe front, care nu aşteptau decât să dea lovitura de graţie vecinului capitalist. Percepţiile asupra statului intern, a vecinătăţii versailleze, a capitalismului în general, reprezintă coordonata metodologică care ne va ajuta să surprindem contururile temei propuse. Departe de diplomaţia oficială, comuniştii nu sunt mai puţin importanţi pentru statul şi regimul românesc în gândirea şi acţiunea de politică răsăriteană. Cum puteau gândi altfel decât Uniunea Sovietică, dar şi ce puteau înţelege din politica externă sovietică cei 1000 – 1200 de comunişti aflaţi la sfârşitul anului 1934 în închisorile politice din România[2]? La Doftana, Suceava, Mislea, Văcăreşti, Cluj, Braşov, Iaşi, se aflau în închisori comunişti care în nici un caz nu se puteau îndepărta de şabloanele de politică externă stabilite încă de *Rezoluţia asupra chestiunii naţionale în România*, adoptată la Congresul al 3-lea (septembrie 1924, Viena)[3]: apariţia României Mari a "fost cumpărată cu preţul renunţării din partea clicii stăpânitoare şi la ultimul rest de independenţă naţională a ţării". "Jandarm devotat şi credincios al politicii anglo-franceze împotriva primului stat proletar", "stat tipic cu mai multe naţiuni", România nu devenise un referenţial pozitiv al acestui grup politic. Clişee aberante, psihoze, incultură, dar înainte de toate frustrări periculoase se revărsau în şi din "conştiinţa" proletară a deţinuţilor comunişti. Cei rămaşi în afara gratiilor de fier ale Doftanei gândeau cu siguranţă foarte apropiat de tovarăşii lor. Dintre toţi condamnaţii politic 45–50% erau evrei.

[2] Arhiva Naţională Istorică Centrală, Fond Microfilme Rusia – Comintern, rola 174, Raportul "Cum se prezintă în linii generale situaţia din închisori"; restul citatelor din documente provin din acelaşi fond, rolele 174-175.

[3] *Documente privind istoria Partidului Comunist Român*, vol. 1–4, Bucureşti, 1954-1957.

Ei aduceau urii lor viscerale faţă de românism motivaţiile spiritului coeziv specific comunităţilor refuzate integrării atât de români, cât şi de propria comunitate etnică. Refuzul României era refuzul propriei lor anxietăţi, era complexul lor de inferioritate metamorfozat în conştiinţa de clasă, în intransigenţă revoluţionară. Cei 15–20% de unguri, recrutaţi din fabricile de încălţăminte, sau de altă natură, în principal din Ardeal, erau intoxicaţi de sabotajul politic şi intelectual permanent pe care-l duceau împotriva României, în haine europene, duşmanii lor de clasă: clasa conducătoare maghiară, în limbajul comuniştilor, "magnaţii unguri". Frustrări, resentimente provenite din anii de dominaţie politică de dinainte de 1918, dar mai ales memoria "glorioaselor acte de vitejie în gărzile roşii" din Ardeal şi Ungaria din timpul Republicii Ungare a Sfaturilor erau foarte puternice. Poate va fi fost şi acesta un motiv ascuns al urii lui Dej şi a "camarazilor" săi împotriva lui Foriş, liderul de dinaintea acelei fantomatice "conduceri operative" a partidului din aprilie 1944, ură care a dus la lichidarea în stil mafiot a acestuia. Nici cei 15% de condamnaţi ucrainieni şi ruşi nu aveau motive "să iubească" România şi Tratatul de Versailles. În Basarabia şi Bucovina comuniştii se ciocneau prea des cu noile autorităţi româneşti, care încercau, uneori stângaci, să "românizeze", adică să civilizeze o zonă de periferie a Imperiului rus sau zona de nord a ţării, cunoscută şi astăzi destul de idilic. Se adăugau aproximativ 10–12% români, pentru care critica violentă a realităţilor din ţara lor era reflexul predominării educaţiei staliniste, a fragilităţii intelectuale, a primatului clişeelor sociale în faţa celor naţionale.

Cea mai subversivă teză a comunismului sub aspect naţional era *autodeterminarea naţională până la despărţirea de stat.* Congresele partidului în variate forme au susţinut-o în rezoluţiile adoptate cu aceste ocazii. Chiar şi la Congresul al V-lea teza *autodeterminării până la despărţirea de stat* a reprezentat fundamentul ideologiei Partidului. Partidul nu urma însă mecanic în totalitatea sa această linie. Eugen Rotvany[4], una dintre victimele de mai târziu ale stalinismului, a fost exclus din Partid în 1933 pentru că încercase să oprească, în interiorul B.M.Ţ. (Blocul Muncitoresc-Ţărănesc) impunerea liniei autodeterminării până la despărţirea de stat. "Nihilismul naţional" şi "naţionalismul burghez" deveniseră adversarii cei mai feroci al comuniştilor.

La 8 mai 1936 când încă se mai putea vorbi de un climat de relaxare ideologică şi de relativă stare de calm în relaţiile româno-sovietice, cuvântarea lui Gheorghi Dimitrov era luată ca un referenţial în prezentarea poziţiei P.C.R. asupra problemei naţionale. "Politica naţională a lui Lenin–Stalin" era arma teoretică şi ideologică în lupta împotriva "şovinismului", în fapt a conceperii politicii statale în direcţia protejării intereselor naţionale, a securităţii naţionale a României Mari. Activiştii de partid care concepuseră un material informativ cu ocazia aniversării a 15 ani de la întemeierea Partidului instrumentalizau istoria recentă. Ei îşi asumau integral întregul arsenal ideologic şi politic al revizionismelor locale (maghiar şi bulgar), sau tezele de politică externă mascate ale Uniunii Sovietice. Comuniştii

[4] Fişă biografică în "Dosarele Istoriei", 1998, nr. 10 (26), p. 26-27.

realizau o sinteză ad-hoc între naţionalismul şi revanşismul local şi lupta de clasă, pandantul şi nota specifică a revoluţiei comuniste. În mod direct se făcea referire la "teritoriile Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei şi Dobrogei, care au fost ocupate cu forţa armată de imperialismul român în cursul anului 1918". Social-democraţia, forţa politică cea mai reprezentativă a muncitorilor în spaţiul politic românesc, era acuzată că s-a integrat în teoriile naţionaliste ale burgheziei, susţinând teza unităţii poporului român. Pentru comunişti nu putea exista ceva mai eretic din punct de vedere doctrinar şi ideologic pentru teza *autodeterminării până la despărţirea de stat* decât această unitate a românităţii. Dacă existenţa unei minorităţi foarte importante în România poate susţine ideea inexistenţei acestei unităţi, maniera reducţionistă antisocial-democrată nu putea avea ca efect decât menţinerea cvasi-permanentă a comuniştilor într-un statut de periferie politică. "România de astăzi, după aşa zisa unire (anexiunea Basarabiei, Transilvaniei, Bucovinei şi Dobrogei) rezultat al sistemului tratatelor de pace de la Versailles este un stat multinaţional. Imperialismul român, ocupând aceste teritorii cu naţiuni numeroase neromâne, a dus timp de 18 ani o politică curat colonială de cea mai sălbatică subjugare politică".

Izbucnirea celui de-al doilea război mondial, prin atacarea Poloniei de către Germania şi mai apoi de către Uniunea Sovietică, va prilejui comuniştilor români să-şi exprime aprehensiunile faţă de alt stat, de data aceasta integral rezultat în urma Tratatului de la Versailles. Într-un manifest intitulat "Către poporul român şi popoarele conlocuitoare din România Muncitori! Ţărani! Cetăţeni!" era atacat statul polon, plecându-se de la o determinare suprasaturată de tezism. Clasa politică polonă era condamnată fără nici cea mai sumară reţinere morală sau cât de puţin raţională: "Guvernul polon, al celor mai mari reacţionari capitalişti şi moşieri, refuzând ajutorul U.R.S.S. contra Germaniei fasciste, a aruncat popoarele din Polonia într-un război nenorocit. Statul polon s-a prăbuşit fiindcă a fost o dictatură a celor mai mari capitalişti şi moşieri îndreptată împotriva popoarelor din Polonia. Toate libertăţile poporului au fost sugrumate. Clasa muncitoare şi ţărănimea au trăit sub jugul exploatării şi asupririi celei mai feroce. Stăpânii Poloniei au dus un război de exterminare împotriva popoarelor conlocuitoare. 7 milioane de ucrainieni, 3 milioane de ruşi albi, 3 milioane şi jumătate de evrei n-aveau drepturi naţionale. Ţăranii ucrainieni şi ruşi albi erau măcelăriţi, când luptau împotriva exploatării sălbatice a moşierilor şi pentru drepturile lor naţionale. Pogromurile sângeroase contra maselor evreieşti se ţineau lanţ. Această politică de trădare naţională este principala cauză a prăbuşirii fulgerătoare a statului polon în faţa superiorităţii tehnice şi numerice a armatei germane şi faţă de lipsa de ajutor din partea Angliei şi Franţei imperialiste. Popoarele ucrainian şi ruso-alb au rămas la voia întâmplării şi pradă fascismului năvălitor. Guvernul sovietic a sărit în ajutorul popoarelor din Polonia. Glorioasa Armată Roşie, care a oprit marşul barbarilor fascişti, este primită cu un entuziasm fără margini". După ce avertiza asupra consecinţelor care ar fi decurs din politica internă şi externă a guvernului Armand Călinescu şi căuta să mobilizeze societatea românească împotriva dictaturii regale, comuniştii români declanşau atacurile şi împotriva Angliei şi a Franţei, vinovate în concepţia lor de a

fi căutat să "arunce Uniunea Sovietelor într-un război cu ţările fasciste". După încă o condamnare a social-democraţiei, privită drept "un aliat al guvernelor reacţionare englez şi francez" în lupta împotriva comunismului intern, venea partea cea interesantă a manifestului – imaginea pe care o aveau comuniştii români faţă de recentul Pact Ribbentrop-Molotov: "Prin încheierea pactului de neagresiune cu Germania, guvernul sovietic a dat o lovitură puternică ţărilor fasciste agresoare şi imperialiştilor englezi şi francezi aţâţători de război şi prin asta a limitat războiul".

În aprilie 1940, într-un material intitulat *Lumea socialistă şi lumea capitalistă,* este exaltată politica de pace a U.R.S.S.: "Uniunea Sovietică este un sprijin puternic al luptei contra războaielor de cucerire, apărătorul neclintit al popoarelor mici şi al ţărilor mici în faţa agresiunii fasciste şi a robiei imperialiste. Dacă acest al doilea război imperialist nu a devenit încă un veritabil război mondial, e pentru că în acest război nu ataca decât o tabără, tabăra ţărilor fasciste agresoare, pe când cealaltă tabără, cea a ţărilor zise democratice, cedează şi dau înapoi sub firma «neintervenţiei». Cauza acestui fenomen este frica clicii reacţionare din ţările capitaliste faţă de mişcarea revoluţionară, ura lor faţă de U.R.S.S., iluzia pe care o au că în acest fel vor face să se istovească ţările agresoare pe de-o parte, vor reuşi să provoace o ciocnire între aceste ţări şi U.R.S.S. pe de altă parte". Convingerea că izolarea Uniunii Sovietice faţă de conflictul mondial, evitarea angajării în conflict înainte de epuizarea capitalismului erau chiar esenţa politicii staliniene de a nu se angaja decât în conflicte limitate zonal, de a nu provoca un conflict între "ţara socialismului" şi "lagărul capitalist". Linia politică comunistă se dovedea a fi extrem de labilă şi conjuncturală. Dogmatismul clasist îi impunea condamnarea sau cel puţin ironizarea ţărilor democratice. Germania, deşi principalul agresor, în ciuda rigorilor pactului Ribbentrop–Molotov, era, de asemenea, incriminată pentru politica sa expansionistă: "Germania are neapărată nevoie de grâul şi petrolul ţării noastre. Ea luptă sistematic şi cu înverşunare pentru a ne monopoliza comerţul extern. Ea doreşte să devină stăpâna Dunării. Ea unelteşte prefacerea României într-o bază de atac împotriva U.R.S.S. Ea sprijină revendicările revizioniste ale Ungariei şi Bulgariei pe seama ţării noastre". Maniera de prezentare a Germaniei surprinde prin sensul antirevizionist. Dacă însă Germania putea fi condamnată într-un registru clasic democratic (de inspiraţie anglo-franceză, deşi – în această perioadă – el este atipic, dat fiind Pactul), mai neobişnuită apare condamnarea revizionismului maghiar şi bulgar, în acest caz comuniştii intrând, fără să vrea, în linia oficială a regimului carlist: antirevizionism, rezistenţă.

Cu atât mai paradoxală apare schimbarea de linie după începutul campaniei germane în Apus. Într-un document al P.C.R., databil oricum după 10 mai 1940, intitulat *România focar de război,* se operează o schimbare a sensului noţiunii de agresor. Deşi conceptul de război imperialist rămâne încă valabil, conflictul este înţeles ca un război împotriva celui mai reacţionar dintre imperialisme: "partidul nostru a înţeles schimbarea noţiunii agresorului. Partidul nostru a îndreptat focul principal împotriva imperialismului celui mai agresiv şi celui mai reacţionar în situaţia internaţională actuală – imperialismul anglo-francez. Războiul imperialist al

Angliei şi Franţei contra Germaniei are ca scop nimicirea Germaniei şi asigurarea supremaţiei mondiale a imperialismului anglo-francez. Credincioşi principiului lor de a duce războiul cu mâinile altora şi suferind un fiasco total de a provoca un război între Germania şi Marea Patrie a Socialismului, imperialiştii Angliei şi Franţei au creat şi crează focare noi de război imperialist şi antisovietic. Un astfel de focar a fost Polonia panilor şi Finlanda. În fabrici, uzine, pe câmpii masele populare au aprobat pactul de neagresiune sovieto-german şi au primit cu entuziasm eliberarea de către eroica Armată Roşie a Ucrainei occidentale şi a Bielorusiei Occidentale. Ele au aprobat pactele U.R.S.S. cu statele baltice şi cu o bucurie adâncă au primit ştirea despre nimicirea focarului de război din Finlanda şi pactul de pace între U.R.S.S. şi Finlanda".

Există câteva trasee raţionale pe care le putem străbate pentru înţelegerea acestor volte ale ideologiei şi strategiei comuniste în materie de reprezentări de politică externă. Una ar fi activarea suficient de târzie a unor centri de creaţie ideologică şi control politic prin care comuniştii sovietici controlau sigur Partidul Comunist din România şi, probabil, şi alte partide comuniste. Este vorba de centrala de la Viena, pe care o cunoaştem ca fiinţând încă de la începutul anilor '30. Trecerea sub controlul german a Austriei, prin Anschluss, în martie 1938, a permis activarea unui contact între Comintern şi serviciile de spionaj şi propagandă ale statului şi partidului naţional-socialist. Mă întemeiez în aceste consideraţii pe rapida asimilare de către comuniştii germani aflaţi la Moscova a teoriei compatibilităţii între statul muncitorilor germani (Germania naţional-socialistă) şi Marea Patrie a Socialismului, fapt autentificat de curând prin lucrarea istoricului ieşean Emilian Bold, *Pactul Ribbentrop-Molotov*. Mai importantă decât această filiaţie este congruenţa aproape perfectă dintre discursurile Führerului cu privire la politica de încercuire dusă de Anglia şi Franţa faţă de Germania, care seamănă izbitor cu aceste tribulaţii ale comuniştilor români. Este posibil ca prin Austria să fi ajuns la Bucureşti teza modificării acestor direcţii politice, date fiind condiţiile aproape imposibile de traversare directă a frontierei pe Nistru. Încă un argument în această ipoteză este numărul foarte mare de documente în limba germană pe care le emitea Partidul Comunist, ce erau negreşit adresate evreilor comunişti din Bucovina şi Transilvania intraţi în Partid şi care stăpâneau limba germană. Sigur că aceasta este numai o perspectivă incitantă, care rămâne a fi verificată. Repartizarea comuniştilor în România autentifică luarea în consideraţie a canalului german: 780 de comunişti se concentrau la 8 iulie 1940 în 3 judeţe (Someş, Timiş, Mureş); Basarabia venea pe locul 4, după Ardeal, Bucureşti şi Bucovina, urmată îndeaproape de Dobrogea (280, respectiv 260)[5]. Aceste argumente sunt toate indirecte, dar ele pot fi luate în considerare într-o analiză viitoare.

Cel mai important examen în privinţa fidelităţii comuniştilor români faţă de Uniunea Sovietică va fi dat în iunie 1940, cu ocazia pierderii Basarabiei şi

[5] Constantin Moraru, *Documente noi din arhivele ruseşti (foste sovietice) referitoare la Partidul Comunist Român*, în "Erasmus", 1997, nr. 8, p. 61.

Bucovinei de Nord. Acum nu va mai fi vorba numai de clişee dogmatice, iraţionale, clasiste etc. Mişcarea Uniunii Sovietice spre interiorul Europei lovea direct teritoriul naţional. Argumentele comuniştilor în favoarea acestui act de politică externă a Sovietelor apar crispate. Revin vechi clişee, sunt create altele noi. Reacţii de spaimă şi ostilitate apărute spontan în lunile de vară ale anului 1940 sunt răstălmăcite: "Uniunea Sovietică, patria celor ce muncesc din lumea întreagă, a eliberat fără război Basarabia şi Bucovina de Nord de sub jugul bestial al imperialismului român. Politica genială staliniană a stins focarul de război format la Nistru de stăpânirea imperialistă. Dar dictatura regală trebuind să evacueze Basarabia şi Bucovina de Nord, deşi litigiu sovieto-român s-a lichidat, n-a renunţat la politica ei provocatoare antisovietică. La noile hotare sovieto-române, dictatura regală ţine sute de mii de concentraţi, a pus să se sape tranşee, construieşte fortificaţii cu vădite scopuri de provocare. Pe teritoriul României au luat fiinţă o puzderie de organizaţii făţiş antisovietice. Trebuind să înapoieze Basarabia şi Bucovina de Nord ţării socialismului imperialismul român caută să-şi întărească domnia măcar asupra popoarelor Ardealului şi Dobrogei, să-şi păstreze prada acaparată în timpul războiului imperialist mondial din 1914–1918".

Cu eforturi disperate, conducerea centrală a Partidului căuta să frâneze însă tendinţele foarte puternice apărute în special în *Comitetul regional de partid Ardeal*, care încerca deja în august 1940 să se substituie C.C. al P.C.R. şi să lupte pe cont propriu pentru "independenţa Ardealului". Documentul la care fac referire este emis de C.C. al P.C.R. şi demonstrează că este vorba de lupta unor comunişti din conducerea centrală nu de a renunţa la lozinca "autodeterminării până la despărţirea de stat", ci mai curând de a găsi un *modus vivendi* între aceasta şi revoluţia proletară, care trebuia să coordoneze "mişcarea naţional-eliberatoare". Maniera în care este scrisă această parte a documentului demonstrează existenţa cu siguranţă a unei opoziţii la nivelul cel mai înalt al conducerii de partid, aflată la Bucureşti, antilocalistă. Cu siguranţă era vorba de o conducere epurată natural de comunişti basarabeni, care plecaseră în număr mare după iunie 1940 în zona ocupată. Paradoxal este că în acel moment în fruntea Partidului se afla Ştefan Foriş, care îl înlocuise în aprilie 1940 la conducere pe Eugen Iacobovici. Foriş, dacă îşi va fi dat acordul, şi există puţine elemente care să ne facă să credem că documentul semnat de C.C. s-a adoptat împotriva voinţei secretarului C.C., căuta poate ieşirea dintr-o politică catastrofală.

La 9 iunie 1940 avusese loc la Cluj o manifestaţie, probabil ilegală, în care se amestecaseră şi comunişti locali, unde aceştia strigaseră lozinci în favoarea unui guvern popular, pentru "dreptul naţionalităţilor asuprite la autodeterminare până la despărţire de stat". În condiţiile tratativelor româno-maghiare şi ale Dictatului de la Viena, Partidul a lansat lozinca "autodeterminării până la despărţire şi protecţia Uniunii Sovietice". Ea se va pierde în marasmul moral, politic şi teritorial care a dus la prăbuşirea regimului carlist. Pentru Partidul Comunist ora independenţei în politica externă era încă departe.

Câteva concluzii finale se impun: concepţia dogmatică şi exclusivistă a comuniştilor în materie de politică externă este consubstanţială cu aceea asupra naturii statului român şi a problemei naţionale; ea este foarte asemănătoare cu cea a revizionismelor clasice maghiar şi bulgar de nuanţă anticomunistă (conservatoare); nu există totuşi o unanimitate în problemele principale de doctrină şi strategie; tezele comuniste sunt prin definiţie distructiviste, internaţionaliste în sensul alinierii la comandamente de politică externă ale altor state; se foloseşte în argumentare supralicitarea haotică a unor insuficienţe reale în situaţia muncitorimii în raport cu alte categorii profesionale (în fapt situaţia materială a unui muncitor român era infinit mai bună decât cea a unuia sovietic); limbajele ideologice subminează în această perioadă orice posibilitate de penetrare a corpului social românesc.

STANDS OF EXTERNAL POLICY ADOPTED BY THE ROMANIAN COMMUNIST PARTY

Abstract

The ideologies and strategies adopted in the external policy of the Romanian Communist Party (RCP) in 1919–1944 are analysed. A peripheral political group on the backdrop of the Romanian politics of the time, the RCP gravitated from its very beginnings to the political orbit of Moscow, which caused estrangement among the electorate and growing tension in the main issue of political tactics, strategy and ideology: the national issue. The communist discourse and practice were plagued to the utmost degree by the thesis of self-determination until the breaking off from the State of a number of historical Romanian provinces: Bessarabia, Bucovina, Transylvania and Dobrogea. Despite several voices taking issue with the directives of the Third International, RCP fell short of elaborating a pro-national external policy that would have lessened the virulence of the communist principle of class struggle.

ACȚIUNI SUBVERSIVE ALE KOMINTERNULUI ÎN ANII '20 ÎN ROMÂNIA

CEZAR MÂȚĂ

În pofida deschiderilor "etalate" şi "trâmbiţate" imediat după decembrie 1989 de a scrie istoria aşa cum a fost, pentru un observator atent şi avizat este lesne de sesizat şi de perceput o oarecare "opintire" şi "căznire" în abordarea problemelor sensibile din istoria României, îndeosebi a celei contemporane, cu evidente şi "impertinente" răstălmăciri ale acestora, în care politicul şi influenţele de altă natură au avut marja lor de contribuţie în eludarea principiului "fără ură şi părtinire". Faptul este oarecum regretabil, din moment ce accesul la arhive nu mai este restrictiv, iar cenzura şi "indicaţiile preţioase" par de domeniul fanteziei şi ficţiunii. Ne întrebăm dacă, în clipa de faţă, s-au ivit alte "indicaţii"?

Una din temele cu un grad ridicat de sensibilitate, abordată fie timid, fie unilateral, atât înainte cât şi după decembrie 1989, o reprezintă analiza acţiunilor şi diferitelor influenţe pe care Kominternul, cu istoria sa, a avut-o asupra ţării noastre[1].

Într-o apreciere succintă, pe care ne-o putem permite, se poate avansa ideea că România (după realizarea marelui ideal secular – unirea – potrivit spaţiului etnic) a fost frustrată de marile puteri chiar în timpul tratativelor păcii de la Versailles, "bucurându-se" de "bunăvoinţa" acestora de a fi considerată un stat cu "interese limitate"[2], deşi făcuse parte din tabăra Antantei şi cu o reală contribuţie la înfrângerea Puterilor Centrale.

Concomitent cu aceste tratative "se năştea" la Moscova, la 2 martie 1919, un alt "prieten"[3]. Aici, capii revoluţiei bolşevice Lenin, Troţki, Zinoviev, Buharin, Stalin etc. au reunit "o mână de oameni"[4] din 19 ţări (cinci finlandezi, un suedez, un norvegian, doi elveţieni şi alţi adepţi comunişti – "nişte impostori care nu reprezentau pe nimeni în afară de ei înşişi")[5], proclamând Conferinţa Comunistă Internaţională[6]. După trei zile de dezbateri, la 4 martie 1919[7], aceşti reprezentanţi, pentru a se legitima ca unici moştenitori şi succesori ai tradiţiilor mişcării

---

[1] Marin C. Stănescu, *Moscova, Kominternul, Filiera Comunistă Balcanică şi România (1919–1944)*, Bucureşti, 1994; Paul Niculescu Mizil, *De la Komintern la Comunismul naţional*, Bucureşti, 2001.
[2] Ioan Scurtu, Gh. Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX (1918–1948)*, Bucureşti, 1999, p. 9.
[3] Arkadi Vaksberg, *Hotel Lux – Partidele frăţeşti în slujba Internaţionalei Comuniste*, Bucureşti, 1998, p. 13.
[4] *Ibidem*.
[5] *Ibidem*.
[6] *Ibidem*.
[7] *Ibidem*, p. 14.

"Revista istorică", tom XIII, nr. 5 – 6, p. 159 – 184, 2002

muncitoreşti şi revoluţionar-marxiste (inclusiv ale Internaţionalelor I şi a II-a, iniţiate de Marx şi Engels), l-au denumit Congresul I al Internaţionalei Comuniste, iar Internaţionala, a treia. La zece zile după încheierea acestui Congres (16 martie 1919)[8], Zenoviev[9], pe atunci preşedintele Sovietului din Petrograd, a fost ales, la propunerea lui Lenin[10], în funcţia de preşedinte al Kominternului (consacrarea rusească a denumirii şi care va semăna groază în viitor)[11].

Temuta organizaţie, care pentru români, ca şi pentru celelalte naţiuni, va inspira şi provoca teamă numai prin simpla pronunţare a odiosului nume, îşi avea "adăpostul" – birourile, cazarea funcţionarilor şi membrilor de frunte – într-o clădire centrală a Moscovei, situată pe Bulevardul Tverskaia, devenit Gorki, la nr. 10[12]. Se numea Hotel Lux, iar azi Central (Ţentralnaia)[13]. În anii '60, beneficiind de o invitaţie din partea Institutului de marxism-leninism din capitala sovietică pentru o discuţie "cu vreo 15 istorici sovietici"[14], cunoscutul istoric francez Jacques de

---

[8] *Ibidem.*

[9] Grigorii Evseevici Radomilsky sau Apelbaum (1883–1936), zis Zinoviev, născut într-o familie de evrei mic-burghezi, a luat parte din 1900 la formarea grupurilor socialiste în Rusia Meridională; în 1902 se înscrie în facţiunea bolşevică a Partidului Muncitoresc Social-Democrat din Rusia (P.M.S.D.R.). Din 1903 urmează Facultatea de Chimie din Berna unde îl întâlneşte pe V.I. Lenin de care se ataşează; de altfel atât mama cât şi soţia lui Lenin, Krupskaia, (amândouă evreice) îl plac foarte mult pe Zenoviev. A participat la revoluţia din 1905 la Sankt-Petersburg, a rezidat în Rusia până în 1908, având un important aport în organizarea Partidului bolşevicilor din capitala ţaristă. Forţat să se exileze (1908-1917) şi urmărit de poliţia ţaristă, a participat la Conferinţa Internaţionalei a II-a de la Zimmerwald (1915). După revoluţia din februarie 1917, însoţindu-l pe Lenin în celebrul tren supravegheat, revine la Petrograd. Ca o ciudăţenie, împreună cu Kamenev, se opune declanşării insurecţiei armate (octombrie 1917), cerând, ca şi alţi revoluţionari bolşevici, un guvern socialist al bolşevicilor şi menşevicilor, fiind şi adeptul continuării războiului contra germanilor. Cu toate acestea, şi-a păstrat posturile de conducere (probabil un rol decisiv l-a avut simpatia lui Lenin şi a familiei sale): preşedinte al Sovietului din Petrograd (dec. 1917–1926), preşedinte al Comitetului Executiv al Internaţionalei Comuniste (Komintern) (1919–1926), membru supleant al Biroului Politic (Politbirou) al C.C. al P.C. (b) din Rusia (1919–1924), apoi membru plin (1924–1926). În timpul bolii lui Lenin şi după moartea lui (1924), din oportunismul ce-l caracteriza, îl sprijină pe Stalin în funcţia de Secretar general, opunându-se totodată citirii scrisorii-testament a lui Lenin la Congresul al XIII-lea al P.C. (b) din Rusia (mai 1924). Alături de Kamenev şi Stalin formează "troika" ce-l înlătură pe Troţki de la conducerea P.C. (b) din Rusia şi din celelalte funcţii importante. După acest succes, Stalin a căutat să se debaraseze de Kamenev şi Zinoviev. Cei doi, împreună cu Troţki, au format "troica celor puri" care s-au opus lui Stalin şi acoliţilor lui. A urmat sarabanda decăderii; Zinaviev a fost revocat din postul de preşedinte al Kominternului după Congresul al XIV-lea al P.C. (b) din Rusia, exclus din partid în 1927, apoi, la jumătatea anului 1928, reprimit în urma "autocriticii", însă fără a mai avea influenţa şi rolul de până atunci. În ianuarie 1935 este implicat în procesul liderilor "noii opoziţii" (grup incluzând 16 persoane) şi condamnat la 10 ani închisoare, dar în august 1936 a fost judecat din nou în "procesul public al centrului terorist troţkisto-zinovievist" şi condamnat la moarte alături de alţi bolşevici printre care şi Kamenev.

[10] Arkadi Vaksberg, *op. cit.*, p. 14.

[11] Jacques de Launay, *Istoria Secretă a Kominternului (1919–1943). Eşecul unei speranţe*, Bucureşti, 1993, p. 14.

[12] Arkadi Vaksberg, *op. cit.*, p. 35.

[13] *Ibidem.*

[14] Jacques de Launay, *op. cit.*, p. 7.

Launay face publică – prezentând-o ca o picanterie, dar cu o anume semnificaţie – aserţiunea prilejuită de dialogul avut cu generalul Eugen Boltin (fost şef al informaţiilor din STAVKA – Statul Major al Armatei Roşii)[15]. Când au ajuns în dreptul clădirii cu pricina, preopinentul i-a arătat-o spunându-i: "Acesta este Hotel Lux care a adăpostit birourile şi pe conducătorii Kominternului. O parte din istoria lumii s-a născut aici"[16]. Nu departe de adevăr este constatarea că România a suportat imixtiuni, chiar şi după ce sinistrul organism s-a autodesfiinţat (10 iunie 1943)[17]. Centru revoluţionar mondial, Moscova şi-a continuat acţiunile şi după, sub "firma Kominformului"[18], iar "cizma bolşevică" a trebuit să fie suportată mult timp de ţările estului şi centrului Europei.

Cu rolul său politic, militar, social, dar mai ales de spionaj – astăzi aproape imposibil de evaluat[19] –, Kominternul a reprezentat faţada şi masca prin care statul sovietic a continuat vechile ţeluri ţariste de a cuceri noi teritorii şi de a-şi asigura hegemonia în lume. În acest scop, s-au utilizat doi piloni de bază: propaganda (Occidentul ştia foarte bine ce se întâmplă în "ţara revoluţiei") şi spionajul (elita spionilor sovietici a fost recrutată, în majoritatea cazurilor, dintre activiştii şi membrii Kominternului; elveţianul de origine italiană Artur Artuzov-Fraucci, letonul Ian Berzinalios-Peteris Kiuzis, germanul Richard Sorge, comunistul polonez Leopold Trepper – agent în Belgia unde asigura legătura cu faimoasa reţea din Germania nazistă, "Orchestra roşie"–, comunistul ungur Sándor Rádo, eroul cărţii *Războiul a fost câştigat în Elveţia*, iar lista poate continua)[20].

România deceniului al treilea al secolului XX a fost una din principalele ţinte ale acţiunilor subversive kominterniste, incriminată adeseori ca "stat multinaţional" ce "răpise", în vederea realizării unirii sale naţionale, teritorii râvnite şi de marele vecin de la răsărit. Principalii actori în aceste acţiuni subversive şi de spionaj erau o "serie de cetăţeni români", comunişti, membrii ai Internaţionalei Comuniste încă de la începuturile ei: Cristian Rakovski, Marcel Pauker (alias Piriu sau Popescu), Elek Köblös (alias Balthazar sau Dănilă), Ana Pauker (alias Marina), Alexandru Dobrogeanu-Gherea, fiul lui Constantin Dobrogeanu-Gherea (alias Solomon Katz), David Finkelstein-Fabian (alias Bela), Moscu Kohn (Gheorghe Stoica), Lazăr Aron (alias Ernst Arnoldi sau Alexandru Buican) etc. Pe lângă aceştia acţionau şi cetăţeni străini bulgari, unguri, polonezi, ucrainieni ce făceau parte din Secţia Kominternului, numită Federaţia Comunistă Balcanică, al cărui sediu iniţial se afla la Sofia[21], iar în urma înfrângerii "insurecţiei antifasciste"[22] – 9

---

[15] *Ibidem.*
[16] *Ibidem*, p. 8.
[17] Marin C. Stănescu, *op. cit.*, p. 55.
[18] *Ibidem*, p. 56.
[19] *Ibidem*, p. 14.
[20] Arkadi Vaksberg, *op. cit.*, p. 36-37.
[21] Marin C. Stănescu, *op. cit.*, p. 34-35.
[22] *Ibidem.*

iunie 1923 – mutat, în luna august a aceluiaşi an, la Moscova, apoi Viena, unde deja funcţiona un birou al său, alături de o puternică rezidenţă a serviciilor speciale sovietice pentru această zonă europeană.

Această secţie a Kominternului considera România nu numai "un stat multinaţional", dar şi "o închisoare a popoarelor", unde activau forme ale "social-fascismului" sau "fascismului agrar"[23], afirmaţii departe de realităţile politice româneşti.

Pentru a edifica şi exemplifica modalităţile şi practicile de propagandă subversivă a acţiunilor de sabotare, de spionaj sau altă natură, "ticluite" şi întreprinse de vecinul de la răsărit, prin intermediul agenţilor kominternişti pe teritoriul României şi în această parte a Europei, tipărim o serie din documentele aflate în Arhiva Militară, ilustrative, din Fondul Inspectoratul Tehnic al Aeronauticii, dosar nr. 7, anul 1928. Aceste materiale (Note informative) subliniază un fapt demn de remarcat, anume că şi organele informative şi contrainformative româneşti nu erau mai prejos decât ale adversarului (Serviciile Secrete Sovietice). Reacţionând prompt vor surprinde momentul conceperii şi desfăşurării lor.

ANEXĂ

I

Bucureşti 1926 Februarie 12
Nr. 46

Divizia a 4-a
Biroul II Informaţii

Către
Depozitul Central Muniţii Război

În conformitate cu ordinul Corpului 2 Armată sub Nr. 325 din 8 Februarie 1926.

Am onoare a trimite mai jos, în copie, Ordinele Nr. 61/926, şi Nr. 63/926 ale Ministerului de Interne, Direcţia Presei spre ştiinţă şi executare.

Din Ordin
Şef de Stat Major
Colonel (ss) Bolintineanu

[23] *Ibidem.*

Copie după adresa Nr. 61 a Ministerului de Interne.

Avem onoare a vă aduce la cunoştinţă că Ministerul [de] Interne ne-a confirmat măsura Guvernului Averescu de a nu se îngădui intrarea în ţară a tipăriturilor ungureşti şi a luat dispoziţia, cerută de interesele Basarabiei, de a nu se permite importul imprimatelor ruseşti din străinătate.

Cu prilejul cenzurei ziarelor străine ce facem acum la poştă am avut ocazia să constatăm că, până în prezent, ziarele ungureşti şi ruseşti soseau în ţară obişnuit.

Vă rugăm să binevoiţi a da ordine tuturor oamenilor Dvs., subalterni din întreaga ţară, să ia cele eficace măsuri ca ziarele ungureşti şi cele ruseşti, în afară de cele autorizate [şi] notate mai jos, să nu mai poată intra în ţară.

Copie după adresa 63/926 a Ministerului de Interne.

Avem onoare a vă aduce la cunoştinţă că Ministerul Ministerul de Interne a interzis intrarea şi răspândirea în ţară a ziarului "Viener Allgemeine Zeitung" ce apare la Viena în limba germană.

Vă rugăm, deci, să binevoiţi a da ordine în consecinţă tuturor organelor Dvs. subalterne, pentru oprirea la intrarea în ţară a acestui ziar şi pentru confiscarea numerelor ce, eventual, s-ar întoarce pe căi lăturalnice.

Director (ss) Râuleţ

Notă

De[spre] ziarele ruseşti şi ungureşti autorizate a intra în ţară, prevăzute în adresa Ministerului de Interne Nr. 61/926:
1) "Novoe Vremess", rusă, apare la Belgrad.
2) "Aller Kepessladi Lapje", revistă săptămânală maghiară, apare la Budapesta.
3) "Therapiz", revistă ştiinţifică medicală ungară din Budapesta.
4) "Maghiar Grafica", revistă tratând despre artele grafice ungare din Budapesta.
5) "L'Echo de Danube", foaia economico-politică maghiară scrisă în limba franceză din Budapesta.
6) "Pesti Tozsde" foaia economică maghiară din Budapesta.

pentru conformitate,
Şeful Biroului II Informaţii
Maior (ss) Indescifrabil

pentru conformitate
Şeful Biroului Informaţii

II

Nr. 71
Bucureşti 1926 Februarie 27

Diviziaa 4-a
Biroul II Informaţii
Către
Depozitul Central Muniţii

În conformitate cu ordinul Corpului 2 Armată, sub Nr. 486, secret, din 25 Februarie 1926.

Am onoarea a trimite mai jos, în copie, ordinul Marelui Stat Major, sub Nr. 443/926 spre ştiinţă şi executare în ceea ce priveşte stricta şi continua supraveghere, în special, a elementelor minoritare.

Din Ordin
Şef de Stat Major
Colonel (ss) Bolintineanu

Copie

Am onoare a face cunoscut că serviciul de siguranţă din Oradea Mare a descoperit o puternică organizaţiune comunistă în acea localitate din care făceau parte şi mulţi soldaţi minoritari din regiunea acelei garnizoane.

Din ancheta întreprinsă am constatat următoarele:

1) În toate oraşele mari din ţară se află astfel de organizaţiuni comuniste ale căror conducători au însărcinarea să organizeze celule comuniste în armată, în fabrici şi printre tineretul de la sate.

2) Acţiunea este condusă de comitetul central din Bucureşti, sub supravegherea sovietelor ruseşti şi [sunt] în legătură cu alte organizaţiuni din ţările vecine.

3) Arhiva comunistă descoperită şi confiscată cu această ocazie este compusă din cărţi, manifeste, reviste, registre etc., precum şi din corespondenţa venită ori adresată la Moscova.

4) Organizaţiunea comunistă se îndreaptă spre rândurile recruţilor aparţinând contingentului 1926 în scopul de a-i pregăti pentru misiunea comunistă în armată şi a le dezvolta spiritul antimilitarist.

Faţă de cele arătate mai sus, cu onoare, vă rugăm să binevoiţi a pune în vedere tuturor unităţilor de subordine ca organele informative de care acestea dispun să depună cea mai mare activitate în contra [lor] şi supravegherea oamenilor aflaţi în subordine, în special, a elementelor minoritare.

p. Şeful Diviziei a II-a
Colonel (ss) Rădulescu

III

21 Aprilie 1926

Direcţiunea Poliţiei şi Siguranţa Generală
Notă

Ni se comunică din Viena.

În ultimul timp circulă versiunea în localitate că Guvernul Sovietic a hotărât intensificarea propagandei comuniste în armatele străine cu indicaţiunea de a provoca revolte locale, atentate asupra Depozitelor de muniţii, dezertări în mase etc. Această versiune fiind controlată, mai ales că se vorbea ca aceste acţiuni revoluţionare sunt în special îndreptate în contra diferitelor armate din Balcani, cercetările au stabilit următoarele:

În cursul lunii Februarie anul curent a avut loc la Moscova o serie de conferinţe secrete între reprezentanţii Internaţionalei a treia şi Marele Stat Major Sovietic. La aceste conferinţe, din îndemnul lui Zinoviev, s-a hotărât creearea Legiunilor străine Ruseşti pentru a servi în plus la propagandă în armatele străine, a intensifica dezertările şi la creerea unei legiuni, în urma dezertării ofiţerilor şi soldaţilor din armatele străine în Rusia.

Comitetul Mixt Sovietic care s-a ocupat în şedinţele secrete cu organizaţia de mai sus, era compus din reprezentanţii Internaţionalei a III-a: Kamenev, Zinoviev, Buharin, Râkov, Troţki, Piatniţki, Sokolnikov şi Stalin; reprezentanţii armatei roşii: Voroşilov, Tuhacevski, Şeful Statului Major Rus, Vasilevisck, Comandantul Militar al Moscovei, Şapoşnikov, Comandantul Militar al Petrogradului, Petin, Comandantul Militar al Siberiei, Levandoski, Comandantul Armatei din Caucaz, Auksentievski, Comandantul Militar al Turchestanului, Jakin, Comandantul Militar al Ucrainei.

Odată principiul stabilit şi hotărârea luată, s-a hotărât publicarea de scrisori şi broşuri de propagandă, de toate limbile străine, care urmează să fie predate misiunilor diplomatice sovietice din străinătate care, la rândul lor, să le distribuie în armatele străine prin acţiunile de propagandă de care dispun.

Un document secret, emanat dela Comandantul Armatei austriece, confirmă cele de mai sus arătate. Acest ordin confidenţial precizează următoarele: s-au creat 4 legiuni străine, dintre care legiunea străină Basarabia, precum şi o serie de lămuriri prin care se atrage atenţia asupra pericolului acestei propagande, dându-se şi ordine inspectoratului armatei ca aceste broşuri de propagandă să fie confiscate (de inspectoratul armatei austriece – n.n.).

Urmează copia ordinului secret iscălit de Generalul Vitass, împreună cu anexele lui traduse în limba română.

Este de remarcat că în ordinul secret austriac se specifică, în paranteză, că sursa informaţiunilor este Serviciul de Spionaj german, deci şi Statul Major german are cunoştinţă de crearea legiunilor străine de mai sus.

Comunicat D-lor. Prim-ministru, Ministrului de Interne, Ministrului de Război /Ministrului de Externe.

pentru conformitate
Şeful Biroului Informaţii/8.C.M.
Cpt. Georgescu Theodor

1
Confidenţial

Secţia I-a Nr. 1836/b din 26 Rezervat.
Supliment la ordinul Ministerului 4796 res. din 26.

Planul de organizare
a Legiunilor Străine Ruseşti

Nr. de evid. 1836/b. din 26
Viena la 11 Aprilie 1926

Rapoartele verificate de mai multe ori, relativ la înfiinţarea celor 4 legiuni străine, sunt dovedite prin prezentul regulativ, respectiv prin dispoziţiunile organizatorii pentru formarea lor prin Nr. Serviciului de Informaţii Germane 789/r. din 10.2. 1926.

Dispoziţiunile au un caracter provizoriu şi, după toate probabilităţile, formulate în mod mai detaliat, se presupune că s-au lansat lozinci din partea secţiei de propagandă G.P.U. a Republicii Sovietice. Aceste scrisori de propagandă traduse în toate limbile de cultură şi completate cu nişte ilustraţiuni colorate prezintă viaţa în Legiunile Streine în culorile cele mai favorabile. Aceste scrisori mai prezintă încă o misiva de propagandă, extrem de periculoasă prin tonul lor de revoluţionare şi prin declararea războiului contra tuturor inamicilor proletariatului.

Inspectoratul Armatei va lua dispoziţiuni ca astfel de imprimate să fie confiscate la formaţiunile armatei federale şi emisarii arestaţi pentru a da [de] urma izvoarelor acestei propagande.

Dispoziţiunile organizatorice pentru înfiinţarea Legiunilor streine dau dovadă că principiul radical predomină şi acum în Centrala Executivă.

Aceste dispoziţiuni, prin devierea lor organizatorică, mai sunt menite de a provoca conflicte de natură externă.

Având în vedere importanţa acestor informaţiuni este util a fi cât se poate de atent faţă de perfecţionarea şi dezvoltarea lor pe viitor.

Vitass M P
General de Brigadă

pentru conformitate
Şeful Biroului Informaţii/8.C.M.
Cpt. Georgescu Theodor

2

Principiile fundamentale pentru efectuarea cadrelor legiunilor streine – RSSSR.

Se formează patru legiuni şi anume:
1) Legiunea streină Internațională
2) Legiunea streină Transbaicală
3) Legiunea streină Basarabia
4) Legiunea streină Poloneză.

Fiecare din aceste patru legiuni se împarte milităreşte în câte o divizie de infanterie cu artileria respectivă şi formațiunile technice auxiliare.

La fiecare din aceste patru legiuni se înființează un Regiment de cavalerie, formând împreună Divizia de Cavalerie a Legionarilor.

Ca stațiune de depou (reşedință, garnizoană – n.n.) pentru înființarea legiunilor se fixează:

Pentru Legiunea Internațională la Leningrad, pentru Legiunea Transbaicală: Nijni-Novgorod, pentru Legiunea Basarabeană: Odesa; pentru Legiunea Poloneză: Moscova.

Pentru toate patru legiuni se înființează un mic Comandament Suprem care depinde, în mod direct, de dispozițiunile Comandamentului Suprem al Armatei.

Corpul ofițerilor de trupă, precum şi a Statelor Majore Divizionare a legiunilor este recrutat din Corpul ofițerilor activi. De abia în cursul timpului, materialul de înlocuirea de ofițeri subalterni pentru legiune va fi recrutat dintre Legionari înşişi pe baza meritelor.

Reşedința Comandamentului Suprem este Moscova. Echiparea legiunilor se face de către instituțiunile armatei active. Ofițeri şi soldați sunt puşi pe picior de egalitate cu cei din armata activă.

Numai pentru timp de serviciu mai îndelungat soldele vor fi argumentate după o normă fixă.

pentru conformitate
Şeful Biroului Informații/8.C.M.
Cpt. Georgescu Theodor

3

Ordinea de bătaie a unei legiuni străine

Comandantul de Legiune (diviz.)

Batalionul Technic
Şi de legătură.
Batalionul motric

IV. Regimente de Infanterie cu formaţiuni de mitraliere ca la armata de campanie

Grupa I-a şi a II-a de Art. a Legiunei

Regiment de cavalerie şi I Excadron Mitr.

Excadrila de avioane

Formaţiunile auxiliare

Coloana de Camioane a Legiunii

Coloana sanitară a Legiunii

Toate celelalte instrucţiuni vor fi formate de către armata de Companie.
pentru conformitate
Şeful Biroului Informaţii/8.C.M.
Cpt. Georgescu Theodor

4

Principiile pentru primirea în Legiune

1) Numai aderenţi[i] convinşi ai comunismului pot deveni legionari şi fiecare reflectant (recrut – n. n.) va presta jurământ că va lupta şi va lucra şi va muri pentru doctrina comunistă.

2) Termenul de vârstă între 20-50 ani.
Validitatea se va dovedi prin expertiza medicală ca la armata activă.

3) Angajamentul se face cel puţin pentru 5 ani.

4) Recrutarea se face contra plăţii de 200 ruble aur şi semnarea unui Revers (probabil contract – n. n.).
Neîndeplinirea obligaţiunilor luate se consideră dezertare şi predare, pedepsindu-se sever (în mod individual).

5) Legiunile sunt considerate ca formaţiuni proletare de elită şi au motivarea, prin baza lor internaţională, de a reprezenta pe cale militară ideea înfăţişării proletare.

6) Fiecare reflectant (recrut – n. n.) este în drept, după predarea datelor sale biografice în mod exact, a-şi lua un nume oarecare (un nume de cod – n. n.).

7) După 3 ani de servicii, lipsite de delicte, legionarul dobândeşte dreptul la cetăţenia rusă.

8) Legionarul posedă faţă de urmărirea pentru orice delict dintr-un stat strein dreptul de azil în mod absolut.

9) Orice legionar poate dobândi gradul de ofițer după absolvirea cursurilor necesare.

10) Trecerea [d]in legiune la armata activă este exclusă.

11) Legiunile au datoria de a apăra puterea executivă a Sovietelor față de dușmani[i] interni și externi până la ultima picătură de sânge.

Acest extras din principiile de adeziune evidențiază că, conducerea partidului intenționează înființarea unei trupe de elită, ca un corp selecționat, și ca o gardă comunistă.

pentru conformitate
Șeful Biroului Informații/8.C.M.
Cpt. Georgescu Theodor

IV

Nr. 141
București 1926 Aprilie 12

Divizia a 4-a
Biroul II Informații
Către
Depozitul Central Muniții

În conformitate cu ordinul Corpului 2 Armată sub Nr. 133, secret, din 9 Aprilie 1926, am onoarea [a] trimite, în copie, după ordinul Nr. 1165/26, secret, [al] Marele Stat Major, rugându-vă să binevoiți a lua cunoștință de organizarea spionajului Sovietelor și scopurile de urmărire pentru ca unitatea, și atât stabilimentele, să ia măsuri necesare de pază în [...] a vreunei propagande printre trupe, în special, recruți.

Din ordinul
Șef de Stat Major
Colonel (ss) Bolintineanu

Copie

Cu onoare se face cunoscut spre știința Dvs. că din informațiunile primite la Marele Stat Major rezultă că Sovietele au organizat spionajul prin direct având fiecare [câte un] decretor care este detașat pe lângă fiecare delegație.
Internaționala a 3-a ar avea la Paris scopul a 2-ă secțiuni.

Una pentru spionajul militar, economic, financiar.

A doua pentru propagandă și terorizarea s[atelor].

Spionajul se face în primul rând prin artiști de vareteu de naționalitate germană, maghiară și prin emigranții ruși, mai ales evrei de origine.

Internaţionalii se dau [numele] sub forme de anunţuri prin mica publicitate, ziaristică contidiană, care sunt trimise în străinătate pe numele unui restaurant, cafenea comercială etc. Secţia de propagandă şi terorism a trimis în România două circulare. Din prima circulară rezultă că Sovietele vor să cunoască:

Unde se află depozitele statului.

Unde se mai găsesc depozite militare particulare.

Care depozite servesc trebuinţele curente.

Care sunt depozitele generale care alimentează depozitele mici.

Care sunt cantităţile depozitate.

De cine sunt păzite depozitele.

Ce depozite particulare primesc subvenţii de la Stat.

Unde sunt rafinariile de [petrol, probabil].

Unde sunt hangarele de avioane.

Unde sunt şantierele navale.

Unde sunt marele ateliere de reparat avioanele.

Unde s-au înfiinţat fabrici de muniţiuni etc.

Prin culegerea datelor de mai sus se vede clar ce idei urmăresc Sovietele.

Aceste date asupra organelor vitale ale Statului la care se găseşte, produce la un moment dat teamă.

Din circulara a doua rezultă ca sovietele vor să intensifice activitatea lor de propagandă, în care scop îndeamnă pe agenţii lor să ia legătura cu minorităţile nemulţumite de regimul actual.

Parole pentru cel mai apropite timp să fie.

Refacerea tuturor organizaţiunilor de propagandă existente.

În Bucovina şi Basarabia se va acorda atenţie organizaţiunei tineretului muncitoresc din întreprinderile mari şi mici.

Activitatea, conform planului, trebuie să înceapă cu formarea celulelor la sate, mai ales în părţile locuite de ruşi în Bucovina.

Se va comunica: [să] se atragă şi tineretul ţărănesc din Bucovina şi Basarabia. În Bucovina, unde organizarea comunistă nu există, trebuie lucrat cu mare pricepere şi activitate. În Transilvania, unde organizarea comunistă este completă, trebuie dublat numărul membrilor.

Lupta trebuie dusă pentru frontul unitar revoluţionar.

Conspiratorii să aibă în seamă nemulţumirile şi fermentaţiunile din armată, mai ales printre recruţi.

Rugăm a se lua măsuri pentru a se impune asemenea acţiuni şi pentru a supraveghea serios mai ales pe recruţi.

Din ordin
Şeful Diviziei a II-a,
Colonel (ss) Rădulescu

pentru conformitate
Şeful Biroului Informaţii/8.C.M.
Cpt. Georgescu Theodor

V

Notă

În ziua de 25 Decembrie 1926, a avut loc în mica localitate austriacă Deutsch Wagram, la căminul partidului comunist denumit Bocsk, o importantă conferință secretă a delegaților Kominternului, cu reprezentanții balcanici și cei din România.

Delegații Români au fost reprezentați prin *Marcel Pauker*, *Fabian Filkelstein* și *Eleck Köblös*.

În ceea ce privește România, delegațiunea românească, după ce a citit dări de seamă a stadiului organizațiunilor, în special din Ardeal și Basarabia, apoi a chestiunilor de politică internă de partid în legătură cu mișcarea, au dovedit ca mișcarea din regat este aspru reprimată, iar cele din Ardeal și Basarabia continuă organizarea cu mai mari succese, alimentate de propaganda burgheză, *național-țărănistă*, de care ei profită și sub scopul (acoperirea – n.n.) căria pot opera liniștiți.

Goldstein Cersky, delegatul Kominternului și în numele celor prezenți, a dat citire următoarelor hotărâri fixate de Moscova, pe care delegații români să le pună imediat în aplicare.

Cuvântul de ordine al grevei Generale ce se va da, trebuie însoțit prin hotărârea fermă de transformarea grevei generale, chiar imediat după declararea ei, în războiul civil.

Direcțiunea grupului special, adică acțiunea teroristă, [va fi] împărțită în două sub-secțiuni: secțiunea economică pentru incendierea în momentul dat a depozitelor, distrugerea podurilor, atentatele de Cale Ferată, precum orișice artere economice.

Secțiunea politică pentru acțiuni violente, de orice natură ar fi ele, și socotite utile pentru enervarea maselor populare și ațâțarea lor contra organelor constituite, contra actualei organizațiuni de stat.

pentru conformitate
Șeful Biroului 2 Informații
Maior (ss) Indescifrabil

pentru conformitate
Șeful Biroului Informații/8.C.M.
Cpt. Georgescu Theodor

VI

Viena, 4/IV/927

O serie de conferințe secrete au început în ziua de Joi, 31 Martie, la misiunea sovietică din Viena, sub conducerea lui Gheorghe Dumitrov, Secretar

General al Federaţiunei Balcanice din Moscova (secţie a Kominternului – n. n.) El se află însoţit de Boşcovitz, Bilov Naşov şi [alţi] delegaţi [ai] comitetului.

Odată cu el a sosit Alexandru Nicolau, cunoscutul terorist român.

Scopul conferinţilor este noua atitudine creată în Balcani şi schimbarea de front faţă de guvernele reacţionare.

Exceptând problemele balcanice care se discută pe secţiuni cu delegaţii, o importanţă capitală se acordă României muncitoare, dată fiind situaţia internă prezentă.

Chestiunea românească este prezidată de Alexandru Nicolau, asistat de Gheorghe Dimitrov, Giţă Moscu, David Fabian Filkelstein şi Iosif Huţch Neker. Fostul ambasador Joffe a cerut rapoarte zilnice pentru eventualele modificări şi hotărâri cu privire la România, în special. Teza principală a lui Nicolau este de a aduce la cunoştinţă tuturor comitetelor şi grupurilor legale şi ilegale din România, să fie gata de a trece la un moment dat, de la propaganda culturală şi politică, la mişcări violente, acţiuni teroriste, individuale, directe. Terorarea urmează a fi executată pe două fronturi: economic şi politic. Economic prin săvârşirea de atentate pe C.F.R., poduri, precum şi oricare arteră economică. Politic prin teroarea exercitată de atentate în contra agenţilor forţei publice, justificând aceasta ca protestare violentă contra măsurilor represive ale guvernului, exercitate prin autorităţile civile şi militare, în general teroarea de orice natură ar fi ea, socotită ca utilă pentru enervarea maselor populare şi aţâţarea lor contra organelor constituite, contra organizaţiunei de stat, contra autorităţilor şi Familiei Regale.

[...].

pentru conformitate
Şeful Biroului Informaţii/8.C.M.
Cpt. Georgescu Theodor

VII

N o t ă

În ziua de 25 Decemvrie 1926 a avut loc în mica localitate austriacă Deutech Wagram, la căminul partidului comunist denumit Bocsk, o importantă conferinţă secretă a delegaţilor Kominternului; reprezentanţii (Kominternului din Balcani – n.n.) s-au întrunit în cafeneaua Renaissence din Viena şi au hotărât, prin surprindere, ca comferinţa să aibă loc în localitatea Deutsch Wagran şi nu [în] Wiener Teusdt, după cum era anunţată.

Au luat parte 2 colonei delegaţi ai secţiunii *Rew Wojeni Sovietic*, [veniţi] direct din Moscova, adică secţiunea operaţiunilor dela Marele Stat Major; Pustuhov, Şeful sub-secţiunei Orientului Apropieat dela Moscova; Goldstein Cersky din partea Kominternului, Takanaev, agent naval şi Schmidt, Şeful G.P.U.-ului, ambii sosiţi din Constantinopol, unde au reşedinţă.

Delegații români au fost reprezentați prin Marcel Pauker, Fabian Finkelştein şi Eleck Köblös.

Comferința a durat 2 zile şi discuțiunuile au avut loc pe secțiuni, ale statelor reprezentate, nu toți la un loc.

Această comferință este urmarea celei ținută la 17 Aprilie în localitatea Büyük-Dere, de lângă Constantinopole, în vila delegațiunei ruse.

În ceia ce priveşte România, delegațiunea românească, după ce a cetit dări de seamă a statutului organizațiunilor, în special din Ardeal şi Basarabia, apoi a chestiunilor de politică internă, de partide, în legătură cu mişcarea, au dovedit că mişcarea din regat este aspru reprimată, iar cele din Ardeal şi Basarabia continuă organizarea cu mari succese, alimentate de propagandă burgheză, națională-țărănistă, de care ei profită şi sub scutul căreia pot opera liniştiți.

Goldstein Cersky, delegatul Kominternului şi în numele celor prezenți, a dat citire următoarelor hotărâri, fixate de Moscova, pe care delegații români trebuie să le pună imediat în aplicare;

Comuniştii români trebuie să prepare terenul pentru orice întreprinderea a şefilor opoziției burgheze pentru readucerea lui CAROL, ca mişcarea revoluționară sau declararea republicei să fie imediat transformată în războiu civil.

Pentru a ajunge la scop trebuie urgent redusă activitatea la conspirațiuni în secret, [iar] masele trebuie preparate la războiul civil, în special în Ardeal, Bucovina şi Basarabia.

Prin demostrații de stradă, pe măsura ocaziunilor ce se ivesc, aceste demostrațiuni trebue să aibă cuvântul de ordine: dărâmarea Guvernului şi luarea puterei de către proletariat prin stabilirea dictaturei comuniştilor, în forma unei repubici de muncitori şi țărani.

Cuvântul de ordine al grevei generale ce se va da trebue însoțit prin hotărârea fermă de transformare [a] grevei generale, chiar imedieat după declararea ei, în războiu civil.

Este încă util organizarea imedieată a vechilor combatanți pentru a contra-balansa eforturile fasciste.

[Ei se vor ocupa] de activarea şi intensificarea propagandei în cercurile tinerilor care formează contigentul de clasă [şi] care urmează să fie încorporați sub drapel; de a sugestiona soldaților că datoriea lor este a fraterniza cu ceilalți soldați, cari li se vor opune într-un eventual războí, şi că dacă vor fi îndemnați a combate Sovietele sau Ungaria, ei trebuie să treacă în armatele revoluționare de îndată ce prima ocazie s-ar prezenta.

S-a fixat apoi aşa zisa secție specială pentru supraveghere înăuntru [a] partidului, de a preveni acțiunea agenților forțelor inamice şi apoi:

Direcțiuniea grupului special, adică acțiunea teroristă, împărțită în două sub-secțiuni; Secțiunea economică, incendierea la momentul dat a depozitelor, distrugerea podurilor, atentate pe căile ferate, precum şi orice arteră economică; Secțiunea politică pentru acțiuni violente, de orice natură ar fi ele, şi socotite utile

pentru enevarea maselor populare şi ațâțarea lor contra organelor constituite contra actualei organizațiunei de Stat.

pentru conformitate
Căpitan (ss) Sinulescu
Şeful Biroului II Instrucții

pentru conformitate
Şeful Biroului Informații/8.C.M.
Cpt. Georgescu Theodor

VIII

Nr. 150
Bucureşti 1926 Aprilie 20

D i v i z i a a 4-a
Biroul II Informații
Către
Depozitul Central Muniții

În conformitate cu ordinul Corpului II Armată, sub Nr. 1184 din 15 Aprilie 1926.

Se trimite mai jos copie după ordinul Marelui Stat Major, Secția contrainformației Nr. 1251/926 împreună cu un extras din buletinul informativ "Bolşevismul" spre ştiință şi executare.

Din Ordin
Şef de Stat Major
Colonel (ss) Bolintineanu

C o p i e

Marele Stat Major este informat că curierul comunist Nandor s-a transportat în Bârlad, Iaşi şi Cernăuți şi a răspundit numeroase exemplare din Buletinul informativ "Bolşevismul", precum şi altă broşură cu titlu "Pentru bolşevizarea Partidului Comunist din România", al cărui extras se trimite în copie, rugându-va să binevoiți a lua măsuri [ca] să se cerceteze şi să se împedice răspândirea acestóra printre trupe.

Din studiul acestui buletin reiese un întreg plan de lucru al propagandei comuniste; cunoaşterea felului de a lucra va uşura organele Dvs. de a paraliza această acțiune.

Este curios însa că documentul nu conţine nimic privitor la armate, [şi] totuşi este cerut, [iar] pentru acesta s-a prevăzut un întreg plan de acţiune care rămâne însă [de] descoperit.

Din ordin
pentru Şeful Secţiei 10-a
Contra Informaţii
Colonel (ss) Vladz

pentru conformitate
Şeful Biroului Informaţii/8.C.M.
Cpt. Georgescu Throdor

Extras din broşura "Pentru bolşevizarea Partidului Comunist Român" întipărită ilegal, [la] Editura Partidului Comunist Român şi distribuită clandestin.

Bolşevizarea partidului şi câştigarea de aliaţi proletari.

I) Care pot fi aliaţii proletariatului.

În etapele succesive ale luptelor sale contra oligarhiei şi pentru care [...] era puterii proletariatul şi având o gardă vor trebui să ştie a-şi alege aliaţii pentru a combate pe dumşamanul cel mai mare în situaţia actuală când, prin Guvernul liberal şi Parlamentul constituit de acest guvern, oligarhia a izbutit sa voteze Constituţia raţională şi legile prin care răpeşte libertăţile cetăţeneşti ale maselor muncitoare, întăreşte şi întinde regimul neoiobag şi în teritoriile anexate, jefueşte mionorităţile naţionale de orice putinţe de desvoltare culturală, urmând fără milă desnaţionalizarea lor; pune toate sarcinele Statului impozite, taxe etc. pe spinarea celor ce muncesc, măreşte cheltuelile neproductive ale Statului prin sporirea aparatului de asuprire şi prin pregătirele de rezboi, că în acelaşi timp concentrează toată puterea economică şi politică [d]in Stat, judeţ şi comună în mâinile vârfurilor oligarhiilor, consiliilor de ministri, palatului şi birocraţiei civile, militare şi bisericească. În această situaţie, pentru proletariatul român şi avangarda lui aliaţii sunt:

a) Ţărănimea, nu numai cea săracă neoiobagă, dar şi cea mijlocie şi chiar şi o parte din chiaburime, în parte aşezaţi în partidul ţărănesc care se luptă pentru dobândirea proprietăţilor mari a moşierilor, pentru trecerea întregului pământ în mâinele ţăranilor, contra înarmărilor şi pentru pacea cu toate popoarele.

b) Mica burghezie de la oraşe şi sate, organizate în partea partidului ţărănesc şi cel naţional, care nu poate suporta greutaţile puse pe spinare ei, care este ameninţată la tot pasul de faliment, în permanent jefuită prin politica fiscală a oligarhiei şi care îşi vede existenţa fizică pusă pe ascuţişul de baionetă a politicei imperialiste şi războinice a claselor stăpânitoare.

c) Naţionalităţile asuprite şi subjugate, organizate în partidul maghiar, german sau în partidul naţional, în cel ţărănesc, ori stau neorganizate în nici un

partid, care îşi văd ameninţată existenţa naţională prin politica de asuprire şi desnaţionalizare forţată şi brutală.

d) Intelectualii al căror număr creşte mereu, pe când putinţa de a-şi exercita profesiunea şi funcţiunea socială mereu se micşorează, şi care într-o mizerie ce înpinge pe unii din ei spre corpuţie, împinge pe ceilalţi spre luptă. Programul minimal al Partidului Comunist Român (punctul 13 din aceste teze), care trebuie să stea la baza formării frontului unic, corespunde astăzi intereselor acestor pături şi le poate uni în lupta pentru doborârea monarhiei.

II) Bolşevizarea Partidului Comunist şi politica proietariatului faţă de ţărani.

Deşi Partidul Comunist Român este, şi trebuie să rămână, partidul proletariatului, el trebue să ţină socoteală, îndeoşebi în România unde 82% se ocupă cu agricultura, [de ţărani]. Biruinţa proletariatului depinde de tactica ce o va întrebuinţa faţă de ţărani pentru a-i pune sub influenţa sa [...].

Proletariatul devine clasa care activează cu adevarat [în] mod revoluţionar, în mod socialist numai când se ridică şi se activează ca avangardă a tuturor celor care muncesc şi a tuturor celor care sunt exploataţi, de conductorul lor, în lupta pentru doborârea exploatatorilor. Dar aceasta este imposibil de realizat fără transbordarea luptelor de clasă şi la ţară, fără strângerea şi a maselor muncitoreşti dela ţară, [adunate în] jurul partidului proletariatului, şi fără instruirea lor de către acesta.

Teze în chestiunea agrară adoptată de Congresul al II-lea al [Kominternului].

Cu alte cuvinte, Partidul Comunist fiind partidul proletariatului, adică al clasei celei noi, merită, istoriceşte, să prefacă societatea de clase în societate comunistă, este conducătorul firesc în luptă ale tuturor claselor şi păturilor asuprite şi explotate. Tocmai de aceia el trebuie, în acelaşi timp, să-şi păstreze curăţenia ideologică (marxist-leninistă) luptând neîncetat cu energie şi gelozie contra infiltranţiunilor ideologige ale celorlalte clase şi pături.

Oligarhia, pentru a potoli fierberea revoluţionară a făgăduit ţăranilor în timpul războiului reforma agrară şi votul obştesc. Pentru a hrăni în sufletele lor iluzia că vor căpăta pământ şi vor scăpa de mizerie le făgăduieşte şi alte expropieri şi împroprietăriri, în timp ce pe cele în curs, însă, le sabotează, revizueşte "şi falşifică", împroprietărind cu 25-50 hectare pe agenţii săi (popi, ofiţeri reangajaţi, învăţători, agronomi, notari etc).

Oligarhia a căutat să creeze din aceste elemente apărători şi susţinători, la ţară, a regimului neoiobag. Prin înrîurirea acesteia cu aceste elemente [ce] o vor avea asupra ţărănimei, burghezia urmăreşte să ţie sub înrîurirea sa masa întreagă a ţărănimei. Acelaşi scop a urmărit şi prin vânzarea unei însemnate părţi din pământul cel mai bun către chiaburi sau burghezia orăşenească.

Cei mai mulţi din ţărani, însă, care vor ajunge să primească pământ nu vor putea, în nici un caz, primi după lege mai mult de 5 hectare (în realitate ei vor primi mult mai puţin, 3-2 sau chiar niciodată). Întinderea cu totul neîndestulatoare, în condiţiunile actuale, pentru asigurarea unui trai omenesc, dar destul pentru a lega pe

un țăran de pământul boerului, mai ales vânzarea pământului cumpărat pe baza legelor pentru reforma agrară, este interzisă.

Această masă a țărănimii este în situația cea mai mizerabilă, și pe spinarea ei cad toate sarcinele statului.

O altă parte a țărănimii, mai mică la numar, din vechiu regat, dar destul de numeroasă în Ardeal, Basarabia și Cadrilater sunt muncitori agricoli care își câștigă existența lucrând în fermele capitaliste sau în întreprinderile industriale, legaț[i] nemijlocit cu agricultura.

Organizarea lor în sindicate profesionale care să stea în strânsă legatură cu mișcarea sindicală unitară de la orașe, precum și selecționarea din sânul lor a claselor de partid și organizarea pe secțiuni a partidului la țară, prin care partidul să fie în strâns și [în] permanent contact și cu masa țărănimei sărace și a celei mijlocii, este o sarcină de la sine înțeleasă.

Țărănimea săracă, cu pământ prea puțin pentru câștigarea existenței, și silită a munci 2-3 sau mai multe luni, însă ca salariată și nu ca neoiobagă pe pământul chiaburimei sau al moșierilor, este deasemenea apropiată de proletariatul agricol și poate fi cuprinsă în sindicatele profesionale.

Țărănimea mijlocie, care nu are pământ suficient sau inventare suficiente și ca să complecteze pământul necesar, ia [în] arendă pământ, iar băncile cămătărești, prin politica imperialistă și războinică a oligarhiei ei, [nu] poate fi un aliat neprețuit al proletariatului.

Țărănimea care are pământ suficient pentru a procura de lucru întregei familii, și își asigură existența numai prin cultivarea acestui pământ, trebuie câștigată.

Țărănimea mai înstărită și chiaburimea care se folosește și de munca salariată în timpul sezonului, cu toate că va deveni aliat sigur numai după biruința revoluției, trebuie eliberată, făcând toate străduințele posibile, de sub influența marilor proprietari, bancherilor și fabricanților și câștigată sau neutralizată.

III) Bolșevizarea și politica proletariatului față de minoritățile naționale.

Congresul al III-a al Partidului Comunist Român a elaborat directivele în chestiunea națională. De atunci ofensiva contra minorităților naționale pornite de oligarhie (aplicarea legilor pentru verificarea încetățenirei în teritoriile anexate, pentru verificarea titlurilor de proprietate în Basarabia și Cadrilater, expropierea țăranilor muncitori, colonizările, legea bacalauriatului, proectul de lege al școalelor particulare și stabilirea limbei de stat, ațâțarea maselor studențești etc.) a făcut și mai evidente maselor minoritare nevoile luptei lor hotărâte pentru apărarea existenței lor economice, politice și a posibilității de desvoltare culturală. Tratativele și acordul claselor stăpânitoare din țările vecine cu oligarhia română au arătat, și mai luminos minorităților naționale din România, [că] aliații lor nu pot fi găsiți la burgheziile naționale de peste graniță, că singurii lor aliați în lupta de desrobire sunt masele muncitoare din România, care luptă sub conducerea partidului comunist.

Partidul Comunist, la rândul său, trebuia să facă totul pentru apărarea minorităților și pentru cucerirea drepturilor lor de autodeterminare până la deslipire.

În acestă luptă, Partidul Comunist nu trebue să se simtă împedicat de faptul că, în regimul capitalist, nu se poate realiza autodeterminarea şi, dimpotrivă, tocmai ajutând lupta minorităţilor, luptând cu ele în frontul unic va reuşi să doboare clasele muncitoare.

Oligarhia caută să aţâţe masele înapoiate împotriva populaţiei evreeşti, numind-o pe aceasta ca singura vinovată pentru creşterea, scumpetea şi înrăutăţirea situaţiei materiale a maselor populare, a celor mijlocii şi a păturilor intelectuale.

Aţâţând ura de rasă şi de religie, oligarhia vrea să sape prăpastia între muncitori şi ţăranii de naţionalitate şi religie deosebită pentru a-i putea ţine pe veci în robie.

Ea organizează liga de apărare creştină, ca centrul de raliere al tuturor elementelor fasciste, încurajate şi ajutate de oligarhie şi de autorităţi, pentru ca sub pretextul luptei antisemite să înăbuşe cu violenţă orice organizare şi manifestare a maselor muncitoare împotriva exploatărei, asupririi şi înrobirii oligarhiei.

Partidul Comunist. trebuie să ducă la o luptă [ne]cruţătoare împotriva antisemitismului şi fascismului care nu sunt numai o încercare de a abate atenţia maselor în contra mişcărilor muncitoreşti.

IV) Bolşevizarea Partidului Comunist şi chestiunile organizaţiei.

Prima şi cea mai importantă chestiune pentru bolşevizarea partidului este o politică justă, care [să] ducă la cucerirea maselor [prin] politica bolşevică. Fără o politică stabilind bine şi just raporturile între partid şi clasa muncitoare, între partid şi păturile ţărăneşti, între partid şi naţionalităţile asuprite, în[tre] partid, celelalte organizaţiuni muncitoreşti, ţărăneşti şi alte minorităţi naţionale pe de o parte iar pe de altă parte între partid şi organizaţiunile de tot felul ale claselor dominate nu poate exista un partid bolşevic.

Dar fără o organizaţie corespunzătoare, nici cea mai bună politică a Partidului Comunist nu poate să pătrundă până la toţi membrii partidului şi, prin ei, până la masele muncitoare, devenind politica lor.

Nuclee şi fracţiune.

Experienţa Partidului Comunist Rus (bolşevic) ne-a arătat că cea mai bună organizare, care dă posibilitatea Partidului Comunist de a fi şi rămâne şi în momentele celor mai grele prescripţiuni în strâns contact cu masele muncitoare şi de a conduce şi duce luptele lor legale, este organizarea pe baza nucleelor de întreprinderi, de fabrică, iar pentru a putea lucra în chip sistematic şi cu maximum de succes în toate felurile de organizaţie, trebuie să [se] constituie în fracţiuni pentru a organiza şi duce la luptă deosebitele categorii de muncitori, ţărani, mici burghezi etc.

Partidul Comunist creiase organizaţiuni speciale de mase în care comuniştii constituiau fracţiuni, căutând să capete sau să păstreze conducerea organizaţiunilor în mâinile lor.

Partidul Comunist trebuie să se folosească de orice eveniment sau de orice chestiune, pusă la ordinea zilei, pentru a creia organizaţiuni legale, libere în care să se strângă masele şi să lupte pentru deslegarea chestiunilor respective în folosul lor,

iniţiativa luând C.C. prin organele subordonate şi prin membrii partidului care trebuie să ia conducerea în mâinile lor.

Nucleul este primul organ prin care Partidul Comunist intră în contact cu masele muncitoare şi, tot prin el, capătă partidul membrii noi.

De asemenea, organizarea partidului pe baza nucleelor de fabrică şi, acolo unde nu sunt întreprinderi mari, pe nuclee de stradă sau cartiere este sarcina organizatorică cea dintâi, cea mai importantă şi cea mai grabnică.

Fracţiuni comuniste trebuie constituite fără întârziere.

a) în sindicatele profesionale de tot felul unitar-amsterdamist, galbene etc.

b) în partidele Federaţiei sociale democrate pentru eliberarea muncitorilor de acolo de sub influenţa burgheziei şi a ideologiei sociale democrate.

c) în Partidul Ţărănesc pentru sprijinirea şi întărirea stângei care trebuie impusă să ia conducerea şi pentru nimicirea influenţei elementelor burgheze asupra ţărănimei, micii burghezii şi minorităţilor care sunt în acest partid.

d) în sfaturile sau comitetele ţărăneşti care trebuiesc folosite ca organizaţiuni prin care Partidul Comunist intră în contact cu masele largi ale ţărănimei şi realizează frontul unic al muncitorilor şi ţăranilor.

e) în organizaţiunile legale şi [ilegale] ale minorităţilor asuprite pentru a le elibera de sub influenţa burgheziilor respective, care vor să [se] servească de aceste organizaţii pentru realizarea politicii lor şovine şi imperialiste, şi pentru a lua în mâinile lor (a comuniştilor) conducerea şi a coordona luptele minorităţilor asuprite cu luptele maselor muncitoare din Balcani.

f) în cooperativele de tot felul pentru a le elibera de sub influenţa burgheziei, a chiaburimii şi a intelectualilor burghezi şi a le pune sub conducerea comuniştilor în front unic cu stânga ţărănistă.

g) în toate organizaţiile: neutre, culturale, religioase, confesionale, liga culturală, liga pentru cultura evreească, liga chiriaşilor, controlul cetăţenesc, societatea invalizilor de război, liga dreptului omului, comitetul contra bătăii etc.

h) în toate organele constituite prin alegeri: în Parlament, consilii judeţene şi comunale, în comunităţile minoritare (israelite etc. comitete şcolare etc.).

i) în societăţile studenţeşti.

j) în organizaţiile sportive pe care oligarhia le sileşte a fi subordonate federaţiei societăţilor sportive din România, quasi monopolistă prin lege, puse sub conducerea ofiţerilor activi cu scopul de a face prin organizaţiile sportive educaţie patriotică şi şovină tinerilor muncitori şi mici burghezi.

În condiţiunile de ilegalitate în care se află Partidul Comunist nucleele şi fracţiunile trebuie să fie ilegale (adică conspiratoare), fără ca prin asta să înţeleagă că şi activitatea lor trebuie să fie ilegală, aceasta fiind o activitate de masă prin masă şi [în] mijlocul masei.

pentru conformitate
Şeful Biroului Informaţii/8.C.M.
Cpt. Georgescu Theodor

IX

Nr. 227
București 2 Septembrie 1926

D i v i z i a a 4-a
Biroul II Informație
Către
Depozitul central muniții

Conform ordinului Corpului 2 Armată, Nr. 2027, secret, din 23 August 1926, se trimite mai jos copie după ordinul circular secret Nr. 6046 din 14. August 1926 al Marelui Stat Major.
Din ordin
Șeful de Stat Major
Colonel (ss) Bolintineanu

C o p i e

Din declarațiile spionilor și agenților comuniști prinși și arestați de Marele Stat Major Cehoslovac s-a constatat următoarele:

a) Centrul întregii activități de propagandă ilegală comunistă pentru țările din Balcani și Republica Cehoslovacă este Viena, unde se fac pașapoarte false și orice fel de acte necesare agenților comuniști.

b) Centrala comunistă din Viena întreține legături cu agenții comuniști din România.

c) Centrele comuniste din România întrețin raporturi regulate prin scris.
Se fac schimburi de reviste de la un centru la celălalt; astfel din România se trimit la Viena, prin diferite adrese, ziarele "Elvira", ce apare în mod ilegal la Tg.Mureș, "Viața Românească" și "Desrobirea".
Materialul pentru aceste reviste este trimis de un oarecare Elek Köblös care este în serviciul de propagandă al sovietelor din Viena.
În ultimul timp au fost trimise în România 2 scrisori cu bani, în sumă de 5000 (probabil dolari), pentru a susține acțiunea de propagandă comunistă.

d) În legătură cu cele de mai sus, siguranța generală a Statului este conformă ca în urma eșuării revoluției proiectate în Bulgaria Sovietele ar fi hotărât să mute toată activitatea sovietică din Bulgaria în România.
În acest scop au ales orașul Constantinopol, ca centru al acestor acțiuni, cu conducerea căruia a fost însărcinat un grup de 5 persoane care au primit și mijloace bănești suficiente pentru începerea activității în România, precum și în celelalte țări balcanice.
Pentru ca acțiunea din România să fie eficace, țara a fost împărțită în 4 secțiuni: Transilvania, Dobrogea, Basarabia și Vechiul Regat, primele trei secțiuni sunt sub

ordinele organizației conspirative din București, iar aceasta, la rândul său, sub ordinele celei din Constantinopol.
Scopul urmărit este descompunere a armatei române, propaganda comunistă în mijlocul clasei muncitoare, spionajul militar și organizarea de nuclee.-

e) Legătura din Constantinopol la București se face prin curieri prevăzuți cu pașapoarte străine falsificate la Viena.

f) Corespondența și informațiile din România se expediază prin Brăila cu bărci cu motor, care au stabilite puncte de întâlnire în vapoare italienești, pe care se îmbarcă spionii cu ele.

Pentru ca în viitor să se evite expedierea corespondenței clandestine Marina Militară și Civilă va lua măsuri de a controla transportul de corespondență efectuat de bărcile cu motor la vasele italiene.

Organele Informative ale Comandamentelor militare Brăila și Constanța vor lua contact, în acest scop, cu unitățile navale respective. De asemenea Comandamentele sunt rugate de a lua măsuri de a împiedica acțiunea comunistă și de a preveni eventualele atentate proiectate de Soviete.

Șeful Statului Major
General (ss) Panaitescu

pentru conformitate
Șeful Biroului Informații/8.C.M.
Cpt. Georgescu Theodor

X

Copie de pe nota primită cu ordinul Marelui Stat Major, Secția X-a, No. 402 din 28. I. 927.

N o t ă

În noua tactică de luptă a Internaționalei a 3-a se prevede și modul cum urmează să fie organizate, pe baze conspirative, partidele comuniste, unde au fost desființate sau împiedicate să desfășoare o intensă activitate revoluționară.

În conformitate cu aceste Instrucțiuni pentru refacerea pe bază conspirativă a partidelor comuniste din România, Jugoslavia și Bulgaria, urmează să se procedeze astfel:

Fruntașii acestor partide/Români, Jugoslavi și Bulgari/, refugiați în străinătate sau aflați în Rusia, se vor constitui în comitete centrale care vor avea însărcinarea să conducă opera de reorganizare a partidului comunist din statul respectiv.

Prin agenţii de care dispune, comitetul central, odată constituit, va intra în legătură directă cu comunişti Români, credincioşi mişcării revoluţionare, invitându-i să formeze un comitet executiv care să lucreze pentru refacerea partidului pe baze conspirative.

Comitetele executive înfiinţate în România, Jugoslavia şi Bulgaria au însărcinarea să lucreze, la început, pentru organizarea tinerimii comuniste prin înfiinţarea asociaţiunei conspirative comsomol, iar apoi pentru crearea de nuclee teroriste în toate instituţiunile statului şi particulare şi, în special, [în cele] de care depinde apărarea naţională: poştă, telegraf, căi ferate, arsenale, Pyrotehnie, fabrici, vapoare, ca şi în rândurile armatei.

Instrucţiunile internaţionalei a 3-a prevăd ca comitetele executive din România, Jugoslavia şi Bulgaria să procedeze de aşa manieră, încât reorganizarea politică a vechilor cadre comuniste să pară că se face în cadrul celei mai stricte legalităţi.

De asemenea comitetele executive în chestiune trebuieşte să lucreze pentru ca partidele comuniste, rezultate din reorganizarea vechilor cadre, să fie considerate de autorităţile statelor respective ca organizaţiuni politice legale. Rămânând ca numai Consomolul şi nucleele teroriste să aibă permanent caracter conspirativ.

În refacerea vechilor partide comuniste, comitetele executive se vor servi şi de concursul alianţelor sau uniunilor sindicatelor profesionale, adică în România, de Consiliul General Sindical unitar, afiliat Internaţionalei a 3-a.

După ce partidele comuniste din România, Jugoslavia şi Bulgaria capătă un început de reorganizare, comitetul executiv respectiv intră în legături directe cu centrala Bolşevică din Viena, de la care urmează să primească apoi sumele necesare reorganizării.

Din informaţiunile obţinute până acuma, comitetul central de reorganizare pe baze conspirative ale partidului comunist de la Viena, iar unul sau mai mulţi reprezentanţi ai acestui comitet vor fi ataşaţi pe lângă subcentrul de propagandă comunistă din Constantinopol care, în conformitate cu noua tactică de luptă a Internaţionalei a 3-a, are însărcinarea să dedirijeze propaganda comunistă în România.

pentru conformitate
Şeful Biroului 2 Informaţii Divizia 4-a
Maior (ss) Indescifrabil

pentru conformitate
Şeful Biroului Informaţii/8.C.M.
Cpt. Georgescu Theodor

XI

Copie de pe nota informativă comunicată de Marele Stat Major cu ordinul No. 1470 din 11.7.1927.

Ni se comunică din sursă engleză:
Conferința convocată de Federația Comunicată Balcanică pentru a discuta chestiunile informațiilor sau a spionajului în Balcani s-a întocmit la Stema Constantinopole în ziua de 9-12 Februarie 1927.

Conferința a avut mai mult caracterul unei discuțiuni a chestiunii spionajului în țară, [în]cât, delegațiile care au asistat, sunt considerate ca foarte specialiste în materie și fac parte din partidele comuniste cărora trebuie să le revină, de acum înainte, sarcina de a conduce spionajul.

Chestiuni politice nu s-au discutat.
Printre delegații care au asistat sunt următori: din partea comitetului [Federația Balcanică] Sipsici, din partea Partidului Comunist Grec Volgas și Kosolovi, din partea Partidului Comunist Bulgar Pecov și Vlahov.

Conferința s-a intitulat "Preconformitatea nucleelor unite de conformitate în Balcani", și a luat următoarele hotărâri:

1) înființarea la Cospoli a unui secretariat al nuclelor comuniste [de] contra-inforțiunii în Balcani, cu secții naționale bulgră, română, greacă și sârbă.

2) pentru organizarea acestui secretariat s-a numit un comitet compus din Dumitrov, Sipsici, Galița, Vlahov și Volgaș;

3) s-au organizat, în primul rând, nucleele în forțele militare ale puterilor balcanice;

4) să [se] organizeze câte 3 în armată printre soldați, câte 5 în flote, adică [a] troiei petiorce Transcriere din lb. Rusă – n. n.) ;

5) [s-]a organizat informatori pentru rețelele balcanice;

6) [s-]a organizat cadre de informați și provocatori printre instituțiile civile și militare ale Statului din țările balcanice.

a) a cere un credit special de la Komintern;

b) a convoca la Viena sau Sofia, în viitor, o nouă conferință pentru a asculta rapoartele reprezentanților tuturor națiunilor privitoare la măsurile ce trebuie să [se] ia în țara unde lucrează și șansele succesului, iar în primul rând, modalitățile de conlucrare cu organizația partidelor comuniste balcanice.

După conferință fiecare din membrii asistați au depus la secretariat rapoarte speciale de natură militară. Aceste rapoarte conțineau dislocația armatei și a flotei, depozitele militare, Statele Majore ale Infanterei și Marinei, docuri, autoritățile superioare și altele.

Conferința de la Cospoli este ultima încercare ce o face Kominternul de a centraliza lucrul organelor de informațiuni "S.S.R.". În Balcani, ideia principală este de a înlocui rezidențele separate de spioni cu o reprezentanță acreditată pe lângă nucleul de contrarinformații, și reprezentații săi vor avea dreptul să-și

lărgească câmpul de activitate și să-și numească informatorii săi care să organizeze nucleele locale, să aranjeze legătura cu Cospoli, sediul principal, și să controleze cheltuielile făcute.

În felul acesta agenții subordonați Statului Major din Moscova, Comandamentelor districtuale sau biroului militar din Viena trebuie să plece sau să fie subordonați acestei organizații. În schimb, însă, vor fi lăsați să lucreze rezidenței vechi, care au legături multe și solide pentru a nu strica lucrul.

pentru conformitate
Șeful Biroului 2 Informații
Căpitan (ss) indescifrabil

THE SUBVERSIVE OPERATIONS OF THE KOMINTERN IN ROMANIA DURING THE TWENTIES

Abstract

After having achieved the complete union at the end of World War One, as soon as the early twenties Romania was faced with numerous and varied forms of aggression on the part of the USSR, turned communist in November 1917.

The big eastern neighbour developed and employed a large range of means to destabilise the unitary Romanian State, labelled multinational. From paramilitary challenge of the Tatar-Bunov type, Soviet Russia set up an unusual arsenal of propaganda, corroborated with intelligence and espionage operations, which strongly resembled a spider web. It is a well-known fact that the odious body, hid under mask of internationalism and its "benefits" to all the peoples in the world – to which the Romanian communists joined in enthusiastically – served in fact the expansionist ambitions and interests of Bolshevik Russia.

The informative notes published in annexe to the present study can throw light into the goals pursued in Romania in 1926-1928, on the background of a political and economic crisis beginning to show its ugly head, by Soviet Russia and the Komintern, managed and housed in Moscow.

BALCANII ÎN TRANZIŢIE – RĂZBOI ŞI PACE

PROIECTE DE DRUMURI COMERCIALE POLONE SPRE BALCANI ŞI MAREA NEAGRĂ. OBIECTIVE, STRATEGII ŞI MIJLOACE, 1919–1926

FLORIN ANGHEL

1. *Economiile României şi Poloniei în context european la sfârşitul primului război mondial*

Restabilirea independenţei statului polon – în urma complicatelor mecanisme politice, militare şi diplomatice din ultima parte a primului război mondial – nu a produs, de la bun început, doar satisfacţie pentru triumful adevărului istoric rupt în mod nedrept la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Incapacitatea cronică a noilor autorităţi de la Varşovia de a dezlega încâlcitele situaţii din diferitele regiuni ale statului dar, mai ales, încrâncenarea şi consecvenţa cu care liderii politici şi militari poloni doreau recrearea Republicii nobiliare polono-lituaniene, fără a ţine seama de schimbările fundamentale petrecute în decurs de mai bine de un secol, au tulburat şi chiar speriat factorii responsabili de decizie din capitalele Aliate, şi în special din pragmatica Mare Britanie. La Conferinţa de pace de la Paris, în toate problemele care au abordat viitorul statului polon, a reieşit clar reţinerea şi chiar ostilitatea primului ministru Lloyd George – dar şi a colaboratorilor lui – pentru rezolvarea favorabilă a cererilor Varşoviei şi prietenilor ei. Mai mult, participant şi raportor în cadrul şedinţelor Comisiei economice ale Conferinţei, un delegat britanic, celebrul economist de mai târziu John Maynard Keynes, a încercat să convingă într-o lucrare care a făcut carieră că, în Europa Centrală, statul polon constituia de-a dreptul "*o imposibilitate economică*", "fără altă industrie decât pogromurile evreilor"[1]. J.M. Keynes, ca şi o altă parte a confraţilor lui, concepea cu greu un sistem economic care să poată funcţiona eficient într-o nouă realitate politică: în locul a trei mari imperii istorice (Germania, Austro-Ungaria şi Rusia) au apărut nu mai puţin de 11 noi state (sau, dintre ele, din cele care şi-au redobândit unitatea naţională). Tot în *Urmările economice ale păcii*, acelaşi J.M. Keynes atrăgea atenţia asupra faptului că, după o zguduire atât de puternică precum s-a produs în 1914–1918, nu putea urma decât o clătinare a spiritualităţii, o disoluţie fără precedent a culturii aşa cum fusese ea percepută până la începutul secolului XX şi o recompunere a ei după alte criterii. "Glasul adevărat al oamenilor din vremea noastră nu a vorbit încă"[2] – profetiza Keynes; aceasta în condiţiile în care pacea de la Versailles şi retrasarea hărţii

[1] John Maynard Keynes, *Urmările economice ale păcii*, Bucureşti, 1921, p. 219-220.
[2] *Ibidem*, p. 224.

europene după criterii etnice nu au asigurat, în mod automat, revenirea la stabilitatea economică antebelică.

Prin destrămarea imperiilor anacronice ale Europei, fiecare din noile state s-a găsit în fața unor probleme economice fără precedent, motiv pentru care, chiar la un deceniu de la semnarea tratatelor de pace din 1919–1920, în unele dintre ele era evidentă absența revirimentului așteptat (Ungaria, Germania sau Austria). Produsele care, altădată, găseau un debușeu sigur a trebuit să fie îndreptate spre alte piețe, pe bază de noi convenții. Estonia, de pildă, care își exporta aproape în întregime producția de pește prelucrat, de carne, lapte și ouă pe piețele marilor orașe rusești a trebuit să se confrunte – până în 1933/34 – cu o criză economică de sistem, aflându-se în incapacitatea de a valorifica mare parte a producției de bază și, în felul acesta, de a-și finanța noile structuri administrative și de stat. Marile capitale ale Imperiului austro-ungar, Viena și Budapesta, deserveau – prin marile lor platforme industriale – o piață de peste 50 milioane de consumatori, primind materii prime la prețuri avantajoase, printr-un sistem eficient de transport naval și feroviar, din Transilvania, Slovacia, Croația sau Galiția. Dispariția Dublei Monarhii a redus teritoriile Austriei, respectiv Ungariei, dând lovituri fără precedent celor două capitale: prea mari, cu o forță de muncă prea numeroasă, cu un potențial industrial cu mult peste posibilitățile de desfacere și aprovizionare ale celor două noi state. Există, evident, și cazuri absolut dramatice, relevate și în contextul românesc: separarea Banatului între România și Regatul Sârbo-Croato-Sloven a adus prejudicii majore în ceea ce privește traiul material al locuitorilor din regiune. Bogata regiune cerealieră din zona Vârșețului și Bisericii Albe asigura, până la 1918, necesarul populației din regiunea muntoasă a Banatului și din clisura Dunării; la rândul lor, aceste ultime zone asigurau pe locuitorii câmpiei cu lemn și produse specifice arealului montan. Noua graniță a consacrat – fără doar și poate – o realitate dar, în planul activităților economice locale, a provocat un dezastru[3]. Statele succesoare au fost obligate, în felul acesta, să-și dezvolte resursele și capitalul prin apelul la remedii proprii; liberalii români au inițiat aceasta din 1922, prin implementarea politicii economice "prin noi înșine", în vreme ce în Polonia soluția a fost aplicată numai de către guvernele sanatiste, după lovitura de stat din mai 1926.

Pe fundalul confruntării ideologice între protecționism și liber schimbism, confruntare declanșată și susținută cu putere imediat după sfârșitul războiului, au evoluat teoretic și practic preocupările și doctrinele sau modelele de organizare a producției și a muncii, ca pârghii ale modernizării, care au interesat toate statele europene, indiferent de stadiul lor de dezvoltare; pentru România, interesant, regăsim două dintre ideologiile de marcă ale curentelor europene contemporane: neoliberalismul și, din anii '20 chiar, așa numitul "stat țărănesc"[4].

---

[3] Jovan Cvijić, *Le Banat*, Paris, 1919; Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav între cele două războaie (1918–1941)*, Timișoara, 1996.

[4] Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1925; Idem, *Neoliberalismul*, București, 1990. Teoria *statului țărănesc* a fost elaborată de ideologi ai Partidului Național Țărănesc, precum Virgil Madgearu sau Ion Mihalache, pornind de la anumite realități ale

O copiere fără discernământ a unor modele sau continuarea aplicării lor fără a se ţine seama de contextul geopolitic de după Versailles putea conduce, cu siguranţă, la eşec. Ceea ce, de altfel, s-a şi întâmplat în practică în spaţiul regional de care ne ocupăm: cazul dezastrului economic din timpul Republicii Ungare a Sfaturilor (martie – august 1919) şi, la fel de concludent, disoluţia economiei şi administraţiei financiare bulgare în timpul "dictaturii ţărăneşti" a primului ministru Aleksandăr Stambuliiski (1919–1923). Majoritatea statelor succesorale din centrul şi sud-estul Europei au dorit, însă, să urmeze un model liberal, chiar al neoliberalismului economic, având în plan politic un model al democraţiilor occidentale consacrate.

După tratatele de pace din 1919–1920, modelul liberal – fără a-şi fi abandonat preceptele de început în baza cărora a activat – a devenit mai prudent şi chiar mai conservator în faţa asaltului altor doctrine (în special cea comunistă, sovietică, şi cea corporatistă, de influenţă fascistă italiană). Liberalismul interbelic şi-a accentuat sau şi-a adăugat câteva particularităţi între care: sporirea intervenţionismului etatist în economie, sublinierea scopului de utilitate publică, organizarea producţiei industriale, comprimarea principiului individualismului în folosul statului şi al colectivităţii[5].

În România, imediat după Marea Unire, capitalul naţional a probat capacitatea de expansiune în cadrul propriei economii; semnele sunt vizibile încă din timpul guvernului liberal din 1922–1926. Economia naţională, în pofida greutăţilor determinate de catastrofa în care o aruncase prima conflagraţie mondială, în ciuda prezervării erorilor politicilor guvernamentale (în care, poate, risipa şi corupţia ar fi pe primul plan) şi a integrării accelerate a provinciilor unite cu Ţara în 1918 (şi care aduceau, fiecare, probleme specifice) a străbătut o perioadă de dezvoltare, diversificare şi extindere în planul comerţului extern. Indubitabil, România s-a înscris pe o cale modernă de dezvoltare, economia ei atingând, în 1924, nivelul antebelic; multe state din regiune – printre care Polonia, Ungaria, Austria sau Bulgaria – nu au depăşit momentul 1913/14 decât odată cu ieşirea din marasmul crizei economice mondiale din 1929–1933. Cataclisme economice de genul celor întâlnite frecvent în Europa Centrală în primul deceniu interbelic (hiperinflaţia din Germania şi Polonia, criza alimentară fără precedent din Austria,

---

României. Bazată pe primatul ţărănimii în cadrul unei "democraţii ţărăneşti", această teorie nu a coincis în totalitate cu orientarea P.N.Ţ., existând deosebiri destul de pronunţate între economiştii şi sociologii ţărănişti, apărând nuanţări şi corecturi chiar în gândirea celor care au elaborat-o. Într-una din lucrările programatice (*Ţărănismul*, Bucureşti, f.a.), Virgil Madgearu sublinia că "*statul ţărănesc* nu poate fi realizat decât în România, ţară cu caracter agricol, ţărănesc. Astfel, poporul român va realiza ceva original, ceva specific. El este dator să facă acest lucru pentru a pune capăt imitării obişnuite a formelor străine". Vezi, la fel, Zigu Ornea, *Ţărănismul. Studiu sociologic*, Bucureşti, 1969; Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II (*1933–1940*), Bucureşti, 1986. Pentru întreaga problematică, relevante ni s-au părut: Florin Codrescu, *Interesele economice ale României în cadrul alianţelor sale politice*, Bucureşti, 1933; Virgil Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism*, Bucureşti, 1936; Ioan Saizu, *Politica economică a României între 1922 şi 1928*, Bucureşti, 1981.

[5] Ioan Saizu, Al. Tacu, *Europa economică interbelică*, Bucureşti, 1997, p. 61.

blocarea întregului angrenaj industrial şi financiar în Ungaria) nu se vor întâlni în România, deşi premisele nu ar fi fost deloc îmbucurătoare. În afara distrugerilor de război şi a cheltuielilor împovărătoare pentru întreţinerea în bună stare a armatei, în perioada 1918–1920, statul român avea, după cum se ştie, tezaurul sechestrat încă din 1916/17; Banca Naţională, celelalte bănci comerciale şi instituţii financiare româneşti au dat un sacrificiu fără precedent dar, ceea ce este important, nu au intrat nici un moment în colaps sau incapacitate temporară de plată.

Este departe de noi ideea de a acredita că structura economică a României (chiar şi pentru anul 1938) era comparabilă cu cea a statelor dezvoltate din Europa Occidentală. La sfârşitul mandatului liberal, în 1926, valoarea producţiei industriale în România nu depăşea 37% în ansamblul economiei, în vreme ce agricultura şi silvicultura reprezentau 63%[6]. Datele existente indică faptul că în perioadele cele mai active ritmul mediu anual de creştere a venitului naţional nu depăşea 4-5%; totuşi, raportat pe locuitor, în 1928, înaintea crizei economice, venitul crescuse cu 59% faţă de 1913[7].

La o populaţie de 26.282.000 locuitori în 1919 şi 34.849.000 în 1929[8], Polonia reprezenta – ca, de altfel, şi vecina ei România – un exemplu tipic de stat agrar cu încercări vizibile de a-şi dezvolta şi moderniza industria, cu peste 178.000 de mari proprietari de pământ (împreună cu familiile lor, în special în zonele răsăritene), 15.550.000 de fermieri cu proprietăţi mici şi mijlocii şi cu 3.217.000 muncitori agricoli fără nici un fel de proprietate rurală[9] (datele sunt pentru anii 1927/1928).

Până la începutul anului 1926 chiar, Polonia s-a confruntat cu una dintre cele mai devastatoare crize economice pe care le-a cunoscut continentul european după primul război mondial. Noul stat, organizat în pripă, nu a avut de la bun început nici o monedă naţională, nici o bancă centrală. Predicţiile economice şi legile fireşti ale ştiinţei economice nu puteau acţiona într-un spaţiu haotic, neorganizat şi – mai ales – neunificat şi necentralizat la nivelul unei autorităţi de stat. Se creau, astfel, situaţii fără precedent, paradoxale: în 1923–1924, pentru prima dată, datorită unei conjuncturi internaţionale, s-a înregistrat o creştere a producţiei şi a exportului (în special cărbunele din Silezia) şi, simultan, devalorizarea accelerată a mărcii polone[10], monedă care nu mai inspira nici un fel de încredere în nici un mediu financiar.

Recesiunea economică din Polonia – stabilizată oarecum după încheierea victorioasă a războiului cu Rusia Sovietică (în toamna – iarna anului 1920), dar

---

[6] *Enciclopedia României*, Bucureşti, 1940, vol. 4, p. 964.
[7] Ioan Saizu, *op. cit.*, p. 192.
[8] Marian Marek Drozdowski, *Spoleczenstwo, państwo, politicy Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków, 1972, p. 2.
[9] Antony Polonsky, *Politics in Independent Poland, 1921–1939. The Crisis of Constitutional Government*, Oxford, 1972, p. 24-25.
[10] Corneliu Olaru, *Echilibre monetare europene, 1918–1939*, Bucureşti, 1995, p. 61-62; Zbigniew Landau, *Industrial Recession in Poland, 1924–1925*, în "Acta Poloniae Historica", 1981, nr. 43, p. 171-173.

reluată aproape imediat – a avut drept cauze atât elemente interne cât şi, evident, conexiunile (cele care erau) cu vecinii. Este vorba, în principal, despre:

1. lipsa instrumentelor independenţei financiare naţionale, cel puţin până în 1924 (monedă, bancă naţională, servicii naţionale de credit);

2. lipsa unificării şi centralizării administrative: legăturile greoaie între cele trei zone distincte care constituiau noua Polonie, tipul diferit de economie şi de practică economică din fiecare regiune, dezagregarea aproape totală a transportului feroviar în lipsa materialului rulant şi a combustibililor, incapacitatea guvernului de a construi un buget anual (până în 1926, datorită tensiunilor politice insurmontabile dintre partide şi liderii lor, statul polon a avut doar bugete lunare, rareori trimestriale);

3. disoluţia pieţelor de aprovizionare şi de desfacere, în condiţiile unificării în cadrul statului polon a trei regiuni din administraţii complet diferite (rusă, austriacă şi germană). Nu era cazul, ca în Vechiul Regat al României, de o matcă naţional-statală ci de construirea, peste noapte, a unei Republici. Între cele trei foste zone de ocupaţie nu existau legături directe şi era costisitor să transporţi marfă de la Poznań, spre exemplu, la Lwów. Mai mult, fiecare zonă avea deja un anumit circuit economic şi o percepţie aparte despre bani, muncă şi productivitate. Era aproape imposibil să realizezi imediat o comuniune de interese între ţăranul bielorus analfabet, izolat şi superstiţios, incapabil de a-şi declina măcar o etnicitate, trăitor în nesfârşitele spaţii ale Volâniei (în răsăritul Poloniei) şi muncitorul polon educat în spirit civic, democratic şi religios, foarte conştiincios şi foarte aplecat spre modernitate (în fapt, spre ceea ce îi aducea un profit material şi spiritual) din zonele occidentale sau nordice ale ţării (Poznania, Silezia sau Pomerania);

4. hiperinflaţia din Germania, declanşată în 1923, care a comprimat la minimum cererea de produse agricole şi de cărbune din Polonia. Totodată, datorită legăturilor intrinsece şi nefericite dintre marca germană şi marca polonă, prăbuşirea monedei germane a antrenat şi o diminuare drastică a valorii monedei polone. În felul acesta, orice efort de redimensionare internă în Polonia era spulberat din cauza situaţiei catastrofale din Republica de la Weimar. Abia în februarie 1926, după intervenţia financiară străină din Germania şi măsurile drastice luate de către guvernele de dreapta din Polonia, economia Republicii înregistra o firavă dar continuă creştere economică, debutul acestui an fiind socotit de către analiştii economici drept "perioadă de depresiune post-recesiune"[11].

Călătorii români întâmplători în Polonia la începutul anilor '20 erau consternaţi de starea reală şi de efectele pe care inflaţia, foametea, distrugerile şi lipsurile de tot felul le provocaseră în toate categoriile sociale. Oraşe fără iluminat decent, serviciul transportului urban complet dezorganizat, calea ferată o adevărată aventură, cozile din faţa magazinelor alimentare, produse puţine, de proastă calitate şi exorbitante (nici un fel de comparaţie cu ceea ce se putea vinde şi cumpăra pe pieţele din oraşele româneşti în aceeaşi perioadă). Paradoxal, într-o Varşovie

[11] Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (în continuare A.M.A.E.), fond 71/1920-1944, Polonia, vol. 16, f. 2-3; Zbigniew Landau, *op.cit.*, p. 174.

pustiită de lipsuri, "obiectele cele mai ieftine sunt bijuteriile scumpe, diamantele". În 1923–1924 acest lucru era perfect explicabil pentru că "vechile familii de nobili şi bogătaşi au trebuit să-şi vândă obiectele inutile ca să aibă ce mânca... În Varşovia, comori adunate cu trudă timp de sute de ani sunt vândute pe nimic anticarilor, în zile de disperare"[12].

Cel mai longeviv guvern polon până în anii '30, cel de dreapta condus aproape doi ani de către Wladyslaw Grabski, între 1923–1925, a iniţiat necesara şi mult aşteptata reformă economică prin care se realiza:

1. refacerea tezaurului statului, devalizat de numeroasele războaie, acţiuni politice şi militare externe, menţinerii unei armate peste capacităţile de rezistenţă financiară, plăţilor nesăbuite în sectoare perdante;
2. introducerea monedei naţionale, zlotul;
3. înfiinţarea Băncii Poloniei, Bank Polski, cu rostul de a tezauriza, emite monedă şi a fi parte tranzacţionantă la operaţiunile de comerţ exterior sau de finanţare ale statului polon. Din aprilie 1924, noul zlot putea fi cumpărat pentru ceva mai mult de 1,8 milioane mărci polone vechi[13].

Creşterea preţurilor la anumite produse industriale (inclusiv la cărbunele silezian şi la petrolul galiţian), un program coerent de încurajare a exporturilor prin acordarea de prime băneşti speciale, reducerea drastică a cheltuielilor bugetare pentru apărare (ceea ce a şi dus, în 1923, la retragerea din viaţa politică a mareşalului Józef Pilsudski), poliţie şi administraţie publică, reorganizarea sistemului de încasare a taxelor şi impozitelor au avut, în mare parte, efectele scontate. La sfârşitul mandatului Grabski, în a doua parte a anului 1925, şomajul a scăzut semnificativ (circa 300.000 de persoane asistate în decembrie 1925) şi, în acelaşi timp, la o rată favorabilă de schimb între zlot şi dolarul S.U.A.: 7,50/1[14].

Mai trebuie adăugat că, spre deosebire de România, ţară care dispunea de deschidere la Marea Neagră şi Dunăre prin porturi mari (Galaţi, Brăila, Constanţa, Sulina), legate prin sisteme de cale ferată, şosele şi conducte petroliere cu principalele regiuni furnizoare de materii prime sau produse pentru export, Polonia nu a deţinut, până la începutul anilor '30, un port maritim care să-i aparţină propriu-zis. Totodată, statul polon nu avea, în anii '20, decât o flotă simbolică (militară sau comercială) iar sistemul de căi ferate era inegal repartizat: foarte dens în zonele foste germane, extrem de rar şi de ineficient în zonele foste ruseşti.

Alături de aceste caracteristici mai trebuie adăugate şi constatările generale potrivit cărora, după primul război mondial, în ambele state aflate în analiza noastră s-a accentuat programarea dezvoltării industriale şi de transport în dauna sectorului tradiţional, agricol. Baza economică a cunoscut, în perioada interbelică, mutaţii importante care au implicat restructurări (modernizări) cantitative şi calitative.

---

[12] Petre Sergescu, *Scrisori din Varşovia*, Craiova, 1925, p. 26-27.
[13] Corneliu Olaru, *op. cit.*, p. 62.
[14] *Ibidem*; Zbigniew Landau, *Impact of the May 1926 Coup d'Etat on the State of Polish Economy*, în "Acta Poloniae Historica", 1977, nr. 35, p. 175-177.

Rămân de semnalat, totuşi, diferenţele de doctrină aplicate în cele două economii: România a optat, în special în timpul guvernului liberal al lui Ion I.C. Brătianu (1922–1926) pentru "prin noi înşine", cu accent pe capitalul şi resursele din interior, în vreme ce Polonia nu a avut ce alege ci a fost obligată să accepte soluţiile cointeresării în orice condiţii a capitalului străin şi a atragerii fără menajamente a ajutoarelor umanitare şi financiare internaţionale nerambursabile sau cu dobândă simbolică. Din punctul de vedere al pieţelor de desfacere şi de aprovizionare, însă, diferenţele nu mai sunt tot atât de vizibile: ele se restrâng, cu precădere, la Europa Centrală, Balcani şi Europa Occidentală. Partenerii tradiţionali ai României, de până la 1914, au rămas şi în continuare: Germania, Italia, Franţa, Olanda, Marea Britanie. Lor li s-au alăturat, pe parcurs, doar câţiva nou-veniţi, rezultaţi însă din fostul Imperiu austro-ungar (şi el un partener tradiţional până în 1914): Cehoslovacia, Austria şi Ungaria. Polonia, în schimb, pe lângă pieţe apropiate din punct de vedere geografic, în special Germania, statele baltice, Olanda, Belgia şi Marea Britanie, a dezvoltat şi un comerţ extraeuropean, fie în Orientul Apropiat şi Mijlociu (Egipt, Palestina, Iran), fie în zone şi mai îndepărtate: S.U.A., Canada, Australia, China (cu ultima semnând chiar şi un tratat comercial prin care se acorda reciproc clauza naţiunii celei mai favorizate). În acelaşi timp, în alcătuirea planurilor sale politico-diplomatice de construire a unei "a treia Europe", Varşovia a dovedit un interes vital pentru zona sud-estului european: Balcanii şi Marea Neagră.

Este, în acest interes, un obiectiv (sau chiar mai multe) mai profund decât ar părea la prima vedere, oricum dincolo de cel pur comercial. Avem în vedere, în esenţă:

1. constituirea unei axe strategice, comerciale, politice şi militare între Marea Neagră şi teritoriul polon; situaţiile dramatice din 1919–1920, când frontierele polone au fost blocate de către vecini în timpul conflictului cu Rusia Sovietică, nu trebuiau să se mai repete. La fel, în principal prin porturile româneşti, puteau sosi ajutoarele occidentale;

2. este vorba, până la urmă, şi de un *cordon sanitaire* politic; statele balcanice, cu multe diferende între ele, puteau fi ajutate – în planurile polone – de către diplomaţia polonă. O influenţă politică şi diplomatică ducea, inevitabil, la o sporire a exporturilor;

3. influenţa polonă în Balcani, dar mai ales în Marea Neagră, ar fi însemnat, totodată, nesperate avantaje economice, cele mai importante fiind implicarea capitalului polon în tot mai eficienta afacere cu petrol din zona Orientului Mijlociu şi a Caucazului. Materia primă trebuia exportată, fireşte, spre Europa şi, din acest punct de vedere, porturile turceşti şi româneşti, drumurile din Balcani şi Dunărea căpătau noi valenţe.

2. Drumuri comerciale şi axe strategice de extindere a influenţei polone în Balcani şi regiunea Mării Negre

Ideea şi practica drumurilor comerciale de la Marea Baltică spre Marea Neagră, prin Lwów şi Cetatea Albă, datau din începuturile existenţei statalităţii

româneşti. Regatul polon a fost interesat de păstrarea influenţei; acest lucru a rămas valabil până la sfârşitul secolului al XVIII-lea[15].

Perenitatea a fost dovedită imediat după 1918 când, tot dinspre partea polonă (precum, odinioară, în perioada medievală) au venit insistente oferte de cointeresare a partenerilor politici şi militari români în amplul proiect de deschidere a unei axe strategice dinspre Baltica spre Marea Neagră şi, de aici, mai departe, spre Orient şi Mediterana. Este, până la urmă, ceea ce senatorul Jerzy Iwanowski, preşedintele Camerei polone de Comerţ, restrângea la nivelul unei singure idei: "Fiinţa celui mai înalt interes politic al ambelor state, România şi Polonia, este controlul nelimitat din partea lor, ca aliaţi, a întregului drum de la Baltica la Marea Neagră"[16].

Expresia economică a alianţei politico-militare româno-polone trebuia să o constituie, fără îndoială, renaşterea drumului comercial baltico-pontic în condiţiile în care fluxul produselor provenite din şi spre spaţiul polon a fost îndreptat în mod artificial, în cursul secolului al XIX-lea, din interese politice şi economice înţelese, spre Marea Nordului şi Adriatica, în loc de Baltica şi Marea Neagră.

Un drum comercial polon spre Balcani îşi propunea, evident, componente economice, financiare şi strategice. Una din ele se referea la construirea unei variante la rutele continentale dominate de către Germania (Rin–Main–Dunăre); se dorea, cu precădere, spargerea unui monopol periculos în regiunea Europei Centrale şi a zonei baltice.

Imediat după semnarea Convenţiilor politică şi militară din 3 martie 1921 (şi aşa cum era înscris şi în Protocolul secret C al Convenţiei politice), partea polonă a demarat negocierile cu partea română pentru încheierea unei Convenţii comerciale. Între 21 mai şi 1 iulie 1921, la Bucureşti s-au întâlnit cele două echipe de negociatori care, pentru agenda de discuţii, au pornit tocmai de la deziderate le înscrise de către

[15] Fără a avea pretenţia nici măcar a unei bibliografii selective minimale, nu putem să ocolim următoarele lucrări: N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899; Idem, *Relaţiile comerciale ale ţărilor noastre cu Lembergul*, Bucureşti, 1900; Idem, *Polonais et Roumains. Relations politiques économiques et culturelles*, Bucureşti, 1921 ; Idem, *Drumurile de comerţ creatoare ale statelor româneşti*, Bucureşti, 1928; C.C. Giurescu, *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967; Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, 2 vol., Bucureşti, 1988; Şerban Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Ţării Româneşti şi Moldovei (secolele XIV-XVI. Drum şi stat*, în vol. *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj Napoca, 1988, p. 151-204; Virgil Ciocâltan, *Raporturi moldo-lituaniene (1420-1429)*, în vol. *Românii în istoria universală*, Iaşi, 1988, p. 129-143; Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*, Bucureşti, 1992; Victor Spinei, *Comerţul şi geneza oraşelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV)*, în "Analele Brăilei", 1993, nr. 1, p. 171-237; P.P. Panaitescu, *Drumul comercial al Poloniei spre Marea Neagră în Evul Mediu*, în vol. *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1994, p. 83-98; Ştefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iaşi, 1997; Mariana Şlapac, *Cetatea Albă. Studiu de arhitectură militară medievală*, Chişinău, 1998; Şerban Papacostea, *Drumurile comerciale internaţionale şi geneza statelor româneşti în viziunea lui N. Iorga şi în istoriografia zilelor noastre*, în "Studii şi materiale de istorie medie", XVIII, 2000, p. 45-56.

[16] Jerzy Iwanowski, *România – Polonia. Perspective economice*, în "Buletinul Uniunii Camerelor de Comerţ şi de Industrie" (în continuare BUCCI), an XI, 1936, nr. 9, p. 361.

cei doi miniştri de Externe, Take Ionescu şi Eustachy Sapieha. De fapt, în condiţiile în care fluxul exporturilor şi importurilor româneşti urmărea calea navigabilă (Dunărea) spre Germania sau calea ferată prin Budapesta–Viena, guvernul de la Bucureşti era atras nu atât de valoarea în sine a Convenţiei comerciale cât de simbolul de întărire a alianţei pe care ea ar fi dat-o în planurile politic şi militar. Polonia, în schimb, în 1921 era preocupată în special de aspectul pur comercial al documentului; delegaţii guvernului de la Varşovia au şi venit, de altfel, cu un set de trei propuneri de bază (şi minimale, în opinia lor, în acelaşi timp). Era vorba despre:

1. legiferarea (prin Convenţia comercială şi prin acorduri ulterioare) a tranzitului între Baltica şi Marea Neagră, pe calea ferată şi râuri navigabile;
2. asigurarea de către partea română, pentru statul polon, a unui regim de porto-franco la Galaţi sau Brăila şi, totodată, facilităţi fiscale pentru tranzitul pe calea ferată de la porturile Dunării maritime spre Polonia;
3. construirea, pe baza unor proiecte şi investiţii comune, a unui canal navigabil între cele două state[17].

În timpul negocierilor, partea polonă a mai adus în discuţie şi un proiect complex privind închirierea, la Galaţi sau Brăila, a unei suprafeţe de teren de 2.400 m^2 (pentru depozite, magazii şi birouri) şi a unei alte suprafeţe de 20.000 m^2 pentru depozitarea mărfurilor neperisabile. De asemenea, polonii ar fi dorit să obţină, prin contracte avantajoase, dreptul de a folosi necondiţionat instalaţiile portuare existente. În schimbul acestor facilităţi, guvernul de la Varşovia era dispus să acorde statului român asigurări privind tranzitul fără taxe al mărfurilor româneşti spre Germania şi a celor germane pentru România, ceea ce ar fi redus considerabil preţul de cost[18].

Toate aceste puncte au fost analizate de partea română; cu toate acestea, potrivit textului procesului verbal al discuţiilor din ultima zi a negocierilor, 1 iulie 1921, nici unul nu fusese explicit acceptat de către delegaţii români[19].

Convenţia comercială dintre România şi Polonia a fost semnată la 2 iulie 1921, la Bucureşti şi ea reglementa, în principiu, raporturile economice dintre cei doi aliaţi militari şi politici. Trebuie adăugat, de asemenea, că pentru ambele state o asemenea convenţie constituia o premieră în practica economică şi comercială regională după primul război mondial. România şi Polonia porneau de la un principiu fundamental pentru alcătuirea unei relaţii economice sănătoase şi dinamice: acordarea reciprocă a clauzei naţiunii celei mai favorizate (art. 1). Foarte important, tot o premieră în regiunea Europei Centrale, era reglementat dreptul de dobândire de bunuri, de către cetăţenii unei ţări, pe teritoriul celeilalte precum şi dreptul de a recurge, în caz de litigiu comercial sau financiar, la justiţia ţării unde s-a stabilit (art. 2). Extrem de important pentru esenţa acestei Convenţii erau prevederile potrivit cărora, în condiţii de război, părţile contractante îşi rezervau dreptul de a aplica restricţii şi

---

[17] Nicolae Dascălu, *Relaţii româno-polone în perioada interbelică (1918–1939)*, Bucureşti, 1991, p. 101-110.

[18] A.M.A.E., fond Convenţii, P3, vol. 1, nepaginat.

[19] Archiwum Akt Nowych (în continuare A.A.N.), Warszawa, fond Minister Spraw Zagranicznych, vol. 6409, f. 3-9.

prohibiţii comerciale fară a afecta interesele celeilalte părţi (art. 4) şi, mai ales, că îşi garantau în orice condiţii – de pace sau de război – tranzitul de persoane, bagaje şi mărfuri (art. 12)[20]. Convenţia comercială a rămas în vigoare până în 1929 când a fost încheiată o alta; de asemenea, în 1925, o Convenţie specială încheiată între România, Polonia şi Regatul Sârbo-Croato-Sloven reglementa tranzitul de armament, muniţii şi trupe între Marea Neagră, Adriatica şi Baltica.

O remarcă este absolut necesară în contextul conturării unei relaţii comerciale bilaterale şi anume aceea că, pentru început, se constată o îngemănare între activitatea comercială polonă în România (sau, ca să fim mai exacţi, intenţiile) şi cea consulară. Pe lângă importantele consulate generale de la Cernăuţi şi Chişinău (cu rolul de a media apropierea de importantele comunităţi polone din Bucovina şi Basarabia), în anii '20 au apărut consulate polone la Brăila şi Galaţi iar în 1934, la Constanţa. România, în schimb, s-a rezumat la a deschide un singur consulat general în Polonia – la Lwów, în 1927 – pentru ca, în anii '30, să accepte înfiinţarea de misiuni consulare onorifice la Danzig, Gdynia, Poznań, Łódz, Wilno şi Katowice[21].

Comerţul extern pe cele două relaţii nu s-a bucurat, în nici o perioadă între cele două războaie mondiale, de o evoluţie spectaculoasă, nici nu a atins vreodată un punct important. Argumentele au la bază elemente strict economice şi financiare:

1. România şi Polonia produceau, în cea mai mare parte, acelaşi tip de marfă: la bază erau materii prime asemănătoare (cereale, cărbune, petrol), produsele aveau un grad de prelucrare scăzut, se câştiga mai bine şi mai sigur cu produsele-tip de export pe pieţele tradiţionale (în special Europa Occidentală);

2. chiar dacă ar fi existat un interes deosebit pentru un partener sau un produs pe cealaltă piaţă, transportul acestuia se făcea extrem de greoi. Între Varşovia şi Bucureşti exista o cale ferată simplă, ineficientă şi nesigură; nu a existat o preocupare, în anii '20, pentru remedierea şi modernizarea infrastructurii de transport şi servicii (telefonie, telegraf, poştă) între cele două state;

3. nu în ultimul rând, deşi cele două state aveau o populaţie numeroasă – şi, deci, un potenţial de cumpărare şi de consum important – potenţialul era net dezavantajat de nivelul de trai. Nici în Polonia, nici în România veniturile medii lunare nu au permis o mai mare capacitate de consum a bunurilor şi serviciilor din exterior; mai mult decât atât, produsele fiecărui stat nu erau deloc cunoscute (sau prea puţin) pe piaţa celuilalt iar campaniile de publicitate au fost, practic, inexistente. Spre comparaţie, produsele cehoslovace au fost mediatizate intensiv şi dinamic în rândul opiniei publice româneşti: exporturile cehoslovace au crescut constant, pe piaţa românească, de-a lungul întregii perioade interbelice.

În 1922, Polonia a exportat în România mărfuri în valoare de aproximativ 20 milioane franci elveţieni iar în 1923 de aproape cinci ori mai mult – 90 milioane franci elveţieni (leul românesc şi marca polonă erau într-un continuu proces de

---

[20] Ibidem, f. 16-23. Textul în "Monitorul Oficial", nr. 182, 19 noiembrie 1922, p. 8449-8481. Vezi şi N. Dascălu, *op. cit.*, p. 24.

[21] N. Dascălu, *op. cit.*, p. 24.

devalorizare, precizarea cuantumului într-una din aceste două valute neavând o relevanţă). La rândul ei, România îşi dovedea dezinteresul total pentru piaţa polonă, exportând în 1922 mărfuri în valoare de numai 4,5 milioane franci elveţieni iar în 1923 în valoare de aproape 8 milioane franci elveţieni[22]. Exportul polon era, aproape în întregime, compus din textilele fabricilor de la Łódz, Bialystok şi Bielsk. Uneori, importatorii români nu făceau decât oficiul de intermediari pentru că aceste textile polone erau îmbarcate în portul Galaţi şi trimise în Bulgaria, Grecia, Turcia, Egipt şi Palestina[23]. Produsele textile reprezentau aproape 60% din valoarea exportului polon în România: în 1930, dintr-un total de 44,77 milioane zloţi, textilele singure însumau 28,28 milioane zloţi[24]. Pe piaţa românească mai soseau din Polonia: fier turnat şi prelucrat primar, maşini-unelte şi instrumente agricole, sticlărie, faianţă, produse de galanterie, cărbune, heringi şi zahăr[25]. Modestele exporturi româneşti în Polonia constau în produse cu prelucrare redusă şi, deci, cu valoare minimală: cereale, legume, fructe, vin, seminţe agricole, piei neprelucrate, îngrăşăminte, cherestea.

Din punct de vedere al evoluţiei valorice a exportului din România în Polonia, situaţia – reflectată în milioane zloţi – era următoarea:

EXPORT ŞI IMPORT PENTRU ROMÂNIA[26]
(în milioane zloţi)

Anul	Tone	Import	Export	Balanţa
1919	1 512	9,1	2,5	- 6,6
1920	46 994	64,4	105,3	+ 40,9
1921	182 885	162,8	627,8	+ 465,6
1922	127 479	1 517,6	453,6	- 1 064,0
1923	293 569	2 699,1	594,6	- 2 104,5
1924	277 849	1 720,9	618,7	- 1 102,1
1925	247 536	2 043,9	563,0	- 1 507,8

POZIŢIA DIFERITELOR STATE ÎN CADRUL EXPORTULUI ŞI IMPORTULUI ROMÂNIEI ÎN ANUL 1928-1929[27] (evaluări valorice)

EXPORT

Ţara	%
Germania	27,6
Ungaria	11,1
Austria	9,4

[22] Gheron Netta, *Relaţiunile economice polono-române*, Bucureşti, 1924, p. 13-14.
[23] *Structura comerţului româno-polon*, în "BUCCI", an III, 1928, nr. 9, p. 382-383.
[24] *Comerţul româno-polon în 1930*, în "BUCCI", an VI, 1931, nr. 3, p. 209.
[25] Gheron Netta, *op. cit.*, p. 14.
[26] A.M.A.E., fond Convenţii, P3, vol. II, nepaginat.
[27] Gheorghe Iacob, Luminiţa Iacob, *Modernizare – europenism*, vol. I, *Ritmul şi strategia modernizării*, Iaşi, 1995, p. 144-145.

Italia	7,7
Marea Britanie	6,4
Cehoslovacia	6,2
Egipt	5,2
Franța	4,5
Grecia	3,5
Polonia	*2,0*
Belgia	1,6
Turcia	1,5
Spania	0,6

IMPORT

Țara	%
Germania	24,1
Cehoslovacia	13,6
Austria	12,5
Marea Britanie	7,3
Italia	6,9
S.U.A.	6,1
Franța	5,5
Polonia	*5,1*
Ungaria	5,0
Belgia	3,1

Așa cum reiese clar din tabelele de mai sus, comerțul exterior al României era eminamente european, cu rare ieșiri în afara continentului (S.U.A., Egipt, Palestina, Turcia): aproape 85% din exporturile și importurile cu primii 10 parteneri comerciali era în și din Europa. La fel, așa precum am mai adăugat, poziția Poloniei nu a fost – și nici nu va fi, până în 1939 – una de marcă. Sigur, situația se repetă și în cazul Poloniei: nici România nu a reușit să dețină în comerțul exterior polon un loc privilegiat precum acela al Ungariei sau al Turciei, de pildă.

Ce era de făcut? Într-un discurs ținut în plenul ședinței Uniunii comercianților poloni, la Varșovia, în iunie 1928, consulul general al Legației din București, Feliks Chiczewski, încerca să găsească o explicație, dar absolut extravagantă din punctul de vedere al oamenilor de afaceri poloni. Chiczewski nominaliza, fără ocolișuri: slaba dezvoltare industrială a României (dar, am întrerupe noi, cum reușeau produsele cehoslovace, mult mai reușite din punct de vedere calitativ, să se bucure de o apreciere și o vânzare atât de largi?), lipsa creditului și a ofertelor polone alternative pe piețele românești (ceea ce era perfect adevărat). "Piața românească este foarte răsfățată – explica mai departe diplomatul polon. Comerciantul român este obișnuit ca reprezentantul firmei străine să vină în prăvălia sa, să-i arate mostrele respective, să stea de vorbă cu el în prăvălia sa și să-i

facă toate reducerile pe care le cere. În această privinţă, Germania şi Cehoslovacia au sesizat acest procedeu şi lucrează intensiv în acest spirit"[28].

Mai departe, invocându-se "comunitatea de interese" rezultată din alianţa şi din cooperarea bilaterală politico-militară, partea polonă a insistat pentru o implicare cât mai însemnată: un pas important ar fi trebuit să fie constituirea, la 25 ianuarie 1929, la Varşovia, a Camerei de Comerţ româno-polone[29]. În funcţia de preşedinte al noului organism de colaborare bilaterală a fost ales ataşatul comercial al legaţiei României la Varşovia, economistul Corneliu Bălăcescu, iar drept vicepreşedinţi au fost numiţi doi influenţi oameni de afaceri poloni, Wladyslaw Ewert şi Jan Miaciński. Camera de Comerţ a organizat, printre altele, expoziţia de vinuri româneşti de la Varşovia, din 1929, şi a finanţat un proiect (rămas, din păcate, nepus în practică) prin care se organiza aprovizionarea porturilor româneşti de la Dunărea maritimă şi Marea Neagră cu cărbune polon din Silezia[30]. În felul acesta, ambele ţări ar fi fost obligate să-şi eficientizeze infrastructura de transport şi de comunicaţii şi, pe de altă parte, ar fi sporit interesul părţii române pentru statutul de porto-franco acordat statului polon în unul sau mai multe porturi româneşti. Tot Camerei de Comerţ româno-polone i se datorează un amplu proiect de realizare a unei uniuni tarifar-vamale între România, Polonia şi Bulgaria, menită să uşureze transporturile şi comerţul dintre Baltica şi Egee, pe uscat sau chiar pe Marea Neagră. La fel, parte integrantă a proiectului uniunii vamale, se preconiza construirea unui pod de cale ferată şi rutier peste Dunăre în zona Giurgiu–Ruse[31]: proiectul podului ar fi fost finanţat de cele trei ţări iar amortizarea şi exploatarea ar fi căzut în sarcina unei companii cu participarea financiară a guvernelor de la Bucureşti, Varşovia şi Sofia.

Aceste ultime planuri polone, costisitoare şi ambiţioase în acelaşi timp, deconspiră programul mult mai amplu, amintit deja, de extindere în spaţiul pontic şi balcanic. Din acest punct de vedere, cu un cap de pod stabilit temeinic în România (prin multiple pârghii), diplomaţia de la Varşovia a perceput importanţa excepţională, din toate punctele de vedere, a noii Republici Turcia, condusă de Mustafa Kemal. Turcia, în viziunea obiectivelor şi strategiilor polone pe termen mediu şi lung, era indispensabil legată de câteva puncte majore în conturarea şi stratificarea zonelor de influenţă politică sau economică. Polonia se dorea ajutată şi de partenera ei, România, atunci când îşi elabora obiectivele procesului de pătrundere în spaţiul turcesc:

1. drumurile comerciale care străbăteau Turcia, chiar în condiţiile de înapoiere din anii '20, făceau legătura cu zonele petroliere din Iran, Irak şi teritoriile arabe, unde s-ar fi putut îndrepta produsele agricole şi industriale polone. Fără îndoială că Varşovia spera şi în obţinerea unei influenţe politice oarecare în aceste regiuni în cazul unei reuşite;

---

[28] "BUCCI", an III, 1928, nr. 7, p. 305. Pentru o imagine generală, Victor Axenciuc, *Evoluţia economică a României. Cercetări statistico-istorice. 1859–1947*, vol. I (*Industria*), Bucureşti, 1992; Victor Axenciuc, I. Tiberian, *Premise economice ale formării statului naţional unitar român*, Bucureşti, 1979.
[29] "BUCCI",1929, nr. 1-4, p. 35-36.
[30] Ibidem, 1936, nr. 9, p. 566.
[31] Ibidem.

2. Republica lui Kemal avea, încă din 1921, relaţii foarte apropiate de U.R.S.S. Polonia a demarat, din anii '20, un program costisitor de atragere într-un proiect comun de politică externă a tuturor vecinilor, europeni şi chiar asiatici, ai Sovietelor. Pe lângă relaţiile speciale cu statele baltice şi cu România, guvernul de la Varşovia a stabilit contacte la cel mai înalt nivel cu Persia (Iran) şi Afganistan; cu siguranţă, Turcia deţinea "cheia" succesului unei asemenea politici şi Varşovia a abordat relaţia cu Ankara în consecinţă.

Reglementarea definitivă a raporturilor dintre Polonia şi Turcia s-a făcut relativ târziu, după proclamarea Republicii turce şi închegarea alianţei politico-militare polono-române şi în paralel cu obţinerea de avantaje strategice în raporturile cu un alt important stat balcanic: Regatul Sârbo-Croato-Sloven. Scrisorile de acreditare ale ministrului Turciei la Varşovia, Yahia Kemal, au fost primite de către preşedintele Ignacy Moscicki la 22 iunie 1926, la mai puţin de o lună după lovitura de stat de la Varşovia. Noul preşedinte al Republicii, instalat de doar trei săptămâni, a redat într-un mod extrem de concis şi de convingător interesul deosebit al ţării sale pentru un parteneriat de durată cu statul balcanic: "Turcia înseamnă pentru Polonia cheia Strâmtorilor, aliata ei contra oricărei Rusii care ar deveni imperialistă"[32].

Dimensiunea balcanică a ambiţioaselor obiective polone a fost mult clarificată după reaşezarea raporturilor cu Bulgaria, imediat după încheierea primului război mondial şi semnarea tratatului de pace de la Neuilly. Acest fapt s-a petrecut în timpul vizitei primului ministru bulgar, Aleksandăr Stambuliiski, la Varşovia, la sfârşitul anului 1920. Dictatorul bulgar a încercat să convingă pe liderii poloni de necesitatea aderării partidelor agrariene la o aşa-numită Internaţională Verde (şi s-au purtat discuţii în acest sens, cu preşedintele Partidului Ţărănesc, Wincenty Witos) şi, pe de altă parte, de o intervenţie a Varşoviei la Bucureşti pentru a solicita deschiderea unor runde de negocieri româno-bulgare, supravegheate de mediatori poloni, menite să rezolve – în opinia Sofiei – problema Dobrogei prin, cel puţin, cedarea de către România a Cadrilaterului. A existat, în această acţiune a impetuosului lider bulgar, o oarecare şansă pentru România: aşa cum am mai spus-o, şeful statului polon, mareşalul Pilsudski, nu agrea deloc zvonurile, bârfele şi mai ales nerespectarea cuvântului dat, fiind, dincolo de cerbicia care îl caracteriza, un om de onoare. Or, în cele câteva întrevederi pe care Stambuliiski le-a avut la palatul Belwedere în decembrie 1920, mareşalul a fost pur şi simplu consternat de faptul că premierul bulgar i-a relatat, de-a fir a păr, discuţiile confidenţiale pe care delegaţia de la Sofia le avusese la Praga cu preşedintele Republicii Cehoslovace, T.G. Masaryk[33]. Fără a-şi mai face, la rândul său, scrupule diplomatice, Pilsudski a repudiat pe loc acest tip de diplomaţie şi, până în 1923, relaţiile polono-bulgare au fost, practic, îngheţate. Aceasta cu atât mai mult cu cât, în momentul semnării alianţei polono-române (care a corespuns cu semnarea tratatului de prietenie şi alianţă dintre Rusia Sovietică şi

[32] A.M.A.E., fond 71/1920–1944 Polonia, vol. 45, f. 345-346; Wladyslaw Stepniak, *Dyplomacjia polska na Balkanach, 1919–1926*, Warszawa, 1998.
[33] A.M.A.E., fond 71/1920–1944 Polonia, vol. 33, f. 339-340.

Turcia Kemalistă), Bulgaria a demarat un proces sfidător de apropiere de Moscova. Astfel, la 24 februarie 1921, în Sobranie (Parlamentul bulgar), premierul Stambuliiski a elogiat revoluţia bolşevică, guvernul bulgar acceptând – câteva zile mai târziu – ca Partidul Comunist Bulgar să facă publică o campanie de colectare de fonduri pentru victimele secetei din regiunea Volgăi. Guvernul de la Moscova a obţinut permisiunea de a cumpăra, la un preţ minimal, 1200 de vagoane de cereale de pe piaţa bulgară. Mult mai grav, Varşovia a fost informată că Stambuliiski a cerut stabilirea de relaţii diplomatice între Bulgaria şi Rusia Sovietică; au fost deschise chiar contacte discrete între ministrul bulgar la Praga şi şeful delegaţiei comerciale sovietice în Cehoslovacia. Oficialul sovietic, P.N. Moslovento, aprecia că graba bulgarilor se datora, în principal, noilor alianţe încheiate de vecina ei, România, cu Polonia (3 martie 1921) şi Regatul Sârbo-Croato-Sloven (7 iunie 1921)[34].

Instalarea guvernului Al. Ţankov la Sofia (în iunie 1923, în urma unei lovituri de stat) a determinat factorii responsabili de la Varşovia să-şi reconsidere politica faţă de Bulgaria. Noile obiective polone pentru statul balcanic erau extrem de ambiţioase, ne-o mărturiseşte chiar ministrul polon la Sofia, Wl. Baranowski (unul dintre cei mai apropiaţi prieteni ai mareşalului Pilsudski): "Apropierea noastră de Bulgaria ne este absolut necesară pentru a supraveghea împreună atitudinile şi gesturile Micii Înţelegeri şi a controla scopurile ei"[35].

În acest sens, este absolut evident că Polonia a luat cunoştinţă (fără a reacţiona oficial) de faptul că guvernul bulgar al lui Aleksandăr Ţankov – pe care l-a sprijinit de la bun început – a sprijinit mai mult sau mai puţin discret "cauza macedoneană", antiiugoslavă. Comitetul de acţiune al organizaţiei teroriste ORIM a avut o reprezentanţă specială la Tirana – de unde primea bani şi arme şi din partea guvernului italian – cu şef de legătură pe bulgarul Anghel Popvasilev, sprijinit direct de către consulul general al Bulgariei la Tirana, Toma Karaiovov[36].

Pentru a umple conţinutul strategiilor sale balcanice referitoare la Bulgaria, guvernul de la Varşovia a declanşat, după 1923, un proiect costisitor şi de lungă durată menit să atragă guvernul de la Sofia în cel puţin trei puncte principale:

1. constituirea unei politici externe comune în Balcani şi faţă de U.R.S.S. În schimbul "supravegherii" acţiunilor României şi Regatului Sârbo-Croato-Sloven de către Polonia, Bulgaria promitea respectarea statu-quo-ului până la apariţia unor condiţii externe favorabile. Totuşi, Sofia a trimis la Varşovia mai multe sugestii privind o mediere polonă în problema Dobrogei de sud;

2. Polonia a accentuat curentul propagandistic slavofil în Bulgaria, prin exacerbarea unui trecut istoric comun – slav – şi prin legăturile frăţeşti dintre cele două popoare. Era, fără nici o îndoială, un efort polon de substituire a influenţei ruseşti în Bulgaria;

---

[34] Constantin Iordan, *România şi relaţiile internaţionale din sud-estul european: probleme ale păcii, securităţii şi cooperării (1919–1924)*, Bucureşti, 1999, p. 123.

[35] A.M.A.E., fond 71/1920–1944 Polonia, vol. 33, f. 340.

[36] Idem, fond 71/1920–1944 Bulgaria, vol. 1, f. 16-22; Constantin Iordan, *op. cit.*, p. 71-72.

3. conturarea unor programe economice care să permită intrarea capitalului polon în Bulgaria şi, în felul acesta, a influenţei Varşoviei la sud de Dunăre.

În ceea ce priveşte ultimul punct, Polonia viza concret constituirea unei societăţi economice bulgaro-polone care să acorde facilităţi comerciale companiilor polone în porturile bulgare de la Dunăre şi Marea Neagră (Ruse, Varna, Burgas) şi scutirea de taxe pe căile ferate care traversau teritoriul bulgar şi se îndreptau spre Grecia şi Turcia. Portul Varna era proiectat drept o ieşire intermediară la mare pe marea axă strategică Gdynia–Salonic; scopul principal al acesteia era crearea unui debuşeu al industriei polone de armament şi muniţie, în plină expansiune, în Bulgaria, Grecia şi Egipt[37].

În a doua parte a anului 1928, aşa cum va proceda Germania lui Hitler câţiva ani mai târziu în Grecia, Monopolul polon de Stat a înfiinţat la Sofia şi în alte oraşe bulgare birouri de cumpărare a tutunului brut; cum statul bulgar nu putea să plătească importuri, tutunul era dat la schimb cu produsele fabricilor polone de textile, maşini agricole şi metalurgice[38]. În anii '30, deja, spre Bulgaria şi Grecia se îndrepta mare parte a producţiei polone de avioane de vânătoare, armament de infanterie, textile, maşini agricole şi industriale, sare şi petrol. Conform unor planuri elaborate la Varşovia, mai ales după instituirea Regenţei în România şi complicarea vieţii politice de aici, responsabilii economiei polone ar fi dorit ca Varna – legată printr-o construcţie ulterioară a podului de cale ferată Giurgiu–Ruse – să constituie noul cap de pod al comerţului polon la Marea Neagră[39]. Intenţia aceasta mai avea în vedere şi faptul că, oricum, relaţia cu România era asigurată din punct de vedere militar şi politic; o mutare a interesului polon pentru Balcani spre Bulgaria ar fi putut să devină o reuşită, mai ales că produsele bulgare – spre deosebire de cele româneşti – nu puteau fi în nici un moment concurentele produselor polone (şi nici pieţele de desfacere de altfel, nu coincideau).

Polonia a luat în considerare, între opţiunile politicii sale balcanice, şi poziţia privilegiată din punctul de vedere geostrategic şi al alianţelor încheiate reprezentată de Regatul Sârbo-Croato-Sloven (din 1929, Iugoslavia). În urma unor investigaţii şi analize minuţioase, diplomaţia de la Varşovia a conturat, la începutul anilor '20, câteva elemente pe care trebuia să le abordeze în construirea obiectivelor sale în sud-estul Europei:

1. posibilitatea ca Belgradul să poată deveni un centru de observare excelent în ceea ce priveşte Bulgaria şi Ungaria. Diplomaţia polonă avansa ideea, fără justificare credem noi, că liderii politici şi militari iugoslavi erau mai deschişi unei înţelegeri cu Sofia şi Budapesta decât omologii români;

2. Regatul Sârbo-Croato-Sloven era singurul stat balcanic care avea raporturi foarte bune şi chiar o alianţă cu cel mai important partener regional al Poloniei: România. Se putea ajunge, în cadrul unei alianţe trilaterale, de la Baltica

---

[37] A.M.A.E., fond 71/1920–1944 Polonia, vol. 33, f. 344.
[38] Ibidem, f. 346.
[39] Ibidem, f. 351-352.

la Marea Neagră şi Adriatica, la o contrapondere faţă de Mica Înţelegere şi, în caz contrar, la o forţă demnă de luat în seamă, în special de către U.R.S.S.;

3. Belgradul şi familia regală Karagheorghevici nu se sfiau să afişeze o atitudine profund ostilă Sovietelor şi să permită, de asemenea, existenţa pe teritoriul Regatului a numeroase comunităţi şi organizaţii ale emigraţiei albe ruse[40].

Cu toate acestea, atât Iugoslavia, cât şi Cehoslovacia, aliatele României în cadrul Micii Înţelegeri, au refuzat constant să ia în discuţie cooperarea cu guvernul de la Bucureşti în eventualitatea unui atac neprovocat la graniţa de pe Nistru. Regele Alexandru insista în discuţiile cu diplomaţii români că ţara sa nu se va "apropia" de Soviete în nici un fel de condiţii[41]. Polonia a încercat să convină cu partenerii români că o astfel de atitudine politică personală se putea extinde asupra întregii politici de stat dacă alianţa cu Cehoslovacia nu ar exista şi, dacă, în locul ei, s-ar crea una dirijată de la Varşovia. Realizarea legăturilor dinastice balcanice – căsătoria prinţesei Mărioara cu regele Alexandru, a prinţesei Elisabeta cu regele George al II-lea al Greciei şi a prinţului Paul (regentul Iugoslaviei între 1934–1941) cu prinţesa greacă Olga – ar fi urmat, fără doar şi poate, controlul politic. Guvernele de la Varşovia abordau influenţa pe care o proiectau în spaţiul balcanic sub aspectul prim, al creşterii importanţei politice şi economice şi, la fel de important, în efortul de a realiza programul de încercuire a U.R.S.S. printr-o alianţă de state europene şi asiatice, alianţă condusă – fireşte – de către diplomaţia polonă. Aşa ne explicăm, pe lângă importantele contacte din Balcani, realizarea exoticelor vizite în capitala polonă ale regelui Afganistanului (în 1927) şi, în anul următor (1928), a ministrului iranian de Externe, Ali Gholi Amsarim[42].

Convenţia comercială semnată la 18 ianuarie 1924, la Varşovia, între Polonia şi Regatul Sârbo-Croato-Sloven[43] era o replică a aceleia semnate trei ani înainte cu România. Faptul că, dintre toate statele balcanice, a fost ales Belgradul nu poate decât să ne întărească afirmaţiile anterior: prin Belgrad şi Bucureşti, Varşovia încerca să obţină influenţa în Balcani şi, la fel de mult, să diminueze rolul Cehoslovaciei în regiune şi al Micii Înţelegeri ca alianţă defensivă. Prin Convenţia comercială, ambele state reglementau acordarea reciprocă a statutului naţiunii celei mai favorizate (art. 7) şi îşi garantau unul altuia libertatea tranzitului de mărfuri şi călători (art. 12), inclusiv facilităţi fiscale pentru companiile de navigaţie din cele două state care operau pe apele sau în porturile celeilalte părţi semnatare (art. 15). Declaraţia politică comună, care a precedat textul Convenţiei comerciale, reglementa în condiţii favorabile încheierea unui acord bilateral referitor la tranzitul feroviar şi la colaborarea privind transportul pe calea ferată (art. 1)[44]. O clauză

---

[40] Anna Garlicka, *Polska-Jugoslawia, 1918–1939*, în "Studia z dziejów Z.S.R.R. i Europy Srodkowej", XII, 1976, p. 97-98.

[41] A.M.A.E., fond 71/1920–1944 Iugoslavia, vol. 1, f. 44.

[42] Wieslaw Balcerak, *Koncepcje integracyjne w polskie polityce zagranicznej, 1918–1939*, în "Dzieje Najnowsze", 1970, nr. 1, p. 46-47.

[43] Textul reprodus în "Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej", 25 aprilie 1924, nr. 35, p. 530-539.

[44] Ibidem.

secretă, anexată Convenţiei, garanta Poloniei tranzitul, în orice condiţii, a materialului de război pe teritoriul iugoslav, lucru confirmat şi de Acordul tripartit polono-româno-iugoslav semnat în noiembrie 1925[45] .

La fel ca şi în cazul Convenţiei comerciale româno-polone din 1921, cea semnată în 1924 între poloni şi iugoslavi nu privea, în mod direct, relaţiile comerciale propriu-zise cât garantarea prin documente internaţionale a tranzitului spre Polonia şi, dacă era posibil, acordarea de facilităţi companiilor polone. Problema tranzitului – şi în special a celui militar – a fost determinantă în conturarea celor două Convenţii comerciale, din punct de vedere polon.

În continuarea acestei idei, guvernul de la Varşovia s-a dovedit extrem de activ în realizarea de proiecte privind eficientizarea şi modernizarea sistemului de transport în Balcani, pe marile axe comerciale. Astfel, pe lângă un pod feroviar şi rutier peste Dunăre, între România şi Bulgaria, la Giurgiu–Ruse, inginerii şi diplomaţii poloni au adus în discuţie proiectul construirii unui alt pod feroviar şi rutier peste Dunăre, la Turnu Severin–Kladovo[46], pentru a facilita drumul comercial dinspre Baltica spre Grecia, în special Salonic şi spre porturile iugoslave de la Adriatica.

În ceea ce priveşte spaţiul iugoslav, strategii poloni au găsit cel puţin două coridoare de transport pentru tranzit şi interese politico-militare:

1. Salonic – Niş – Belgrad – Subotica – Budapesta – Varşovia;
2. Salonic – Niş – Prahovo – România - Polonia[47].

Atragerea partenerului iugoslav în orbita unor viitoare interese regionale polone nu s-a oprit la nivelul intenţiilor: materializarea s-a produs la Geneva, la 18 septembrie 1926, prin semnarea de către miniştrii de Externe ai celor două ţări a *Pactului de amiciţie şi colaborare cordială dintre Polonia şi Regatul Sârbo-Croato-Sloven*[48] . Fără a se angaja politic sau militar în vreun fel – Belgradul nu dorea să colaboreze la o politică antisovietică iar Varşovia nu avea intenţia de a da o lovitură diplomatică în plus Ungariei – cele două state au dorit, mai degrabă, să desemneze un simbol; este, de altfel, şi ideea desprinsă din textul Pactului, prevederile fiind extrem de generoase, dar şi foarte echivoce. Ce altceva poate însemna faptul că "cele două părţi se angajează, în caz de dificultăţi internaţionale, să procedeze imediat la schimburi de opinii"[49]? Nu erau specificate nici condiţiile în care ar fi apărut "dificultăţile internaţionale", nici în ce ar fi constat consultările şi nici măcar dacă acest prim pas ar fi putut avea urmări concrete, politice, economice sau militare. Ambiguitatea era totală în ceea ce priveşte destinaţia concretă a Pactului, deoarece nici unul dintre cele două state nu dorea să se implice în problemele externe ale celuilalt. Varşovia considera că alianţa cu România era

---

[45] Anna Garlicka, *op. cit.*, p. 99.

[46] Elzbieta Znamierowska-Rakk, *Koncepcje dróg strategyczno-tranzytowych na obszarze Europy rodkowo-Wschodniej w polityce polskiej i miedzynarodowej okresu miedzywojennego*, în "Studia z ziejów Rosji i Europy Srodkowo-Wschodniej", XXX, 1995, p. 65-68.

[47] Anna Garlicka, *op. cit.*, p. 102.

[48] A.M.A.E., fond 71/1920–1944 Polonia, vol. 45, f. 41-42.

[49] Ibidem.

îndeajuns pentru o eventuală implicare în complicatele probleme balcanice şi, mai mult, nu mai dorea să încheie acorduri cu statele declarat ostile Ungariei; ar fi participat, în acest mod, la izolarea regională a Budapestei. Regele Alexandru, la rândul său, foarte experimentat om politic, nu îşi putea propune o alianţă cu Polonia în genul celei româno-polone deoarece acest lucru ar fi implicat transferul tensiunilor de la graniţele polone în contextul politicii externe iugoslave; şi nu era cazul: cu U.R.S.S. Belgradul nu avea relaţii diplomatice, Germania era prea departe, relaţiile cu Cehoslovacia aveau aceeaşi menire regională.

3. *Proiecte polone de transport–tranzit între Marea Baltică şi Marea Neagră*

Aşa cum rezultă din prezentarea anterioară, guvernele polone au abordat problematica strategică şi comercială balcanică în două mari etape, legate între ele intrinsec. Prima, şi poate cea decisivă, a reprezentat-o crearea şi dezvoltarea cadrului politico-juridic al procesului. Este vorba despre convenţiile şi acordurile comerciale sau privind tranzitul pe care Polonia le-a semnat, între 1921–1925, cu România (1921), Grecia (1922), Regatul Sârbo-Croato-Sloven (1922) şi, în 1925, cu România şi Regatul Sârbo-Croato-Sloven. Totodată, rămân de adăugat eforturile privind încheierea unei convenţii comerciale cu Turcia şi crearea de societăţi economice mixte în Bulgaria. În sfârşit, a doua etapă este reprezentată de proiectarea şi punerea în practică a marilor axe şi coridoare de transport care urmau să lege – pe uscat sau pe apă – Baltica de Marea Neagră, Egee şi Adriatică. Trebuie adăugat că, în anii guvernărilor liberale din primul deceniu interbelic, România a acceptat de foarte puţine ori şi în cazuri izolate acordarea clauzei naţiunii celei mai favorizate. De altfel, în contextul regimului vamal protecţionist al liberalilor, numărul statelor cu care guvernul de la Bucureşti a încheiat convenţii comerciale a fost de numai trei: Cehoslovacia, Polonia şi Turcia; în general, se preferau înţelegeri provizorii (aşa cum au fost cele cu Austria, Ungaria sau Spania) sau să se lase lucrurile de la sine. În unele cazuri chiar, relaţia economică cu S.U.A. de pildă, guvernele liberale au abrogat clauza naţiunii celei mai favorizate pentru a nu perturba dezvoltarea industriei naţionale[50]. Devin evidente, deci, concesiile şi regimul de favoare excepţională acordate Poloniei prin Convenţia comercială din 1921 ca, de altfel, rezultate din întreaga activitate a comerţului bilateral, cel puţin pentru anii '20.

Coridoarele de transport gândite de poloni să lege Baltica de Marea Neagră trebuia să dovedească eficienţă, rapiditate, siguranţă şi, mai ales, să aibă şi calitatea de a nu fi periclitate de intervenţii neprovocate din partea U.R.S.S. (mai ales că drumul feroviar străbătea, în întregime, regiuni de frontieră). Cele două trasee purtau denumirea de: 1. *Rompol* şi 2. *Polrom*; ele aveau să lege portul baltic Gdynia de Cernăuţi şi Bucureşti şi, de aici, să se îndrepte fie spre portul Constanţa, fie spre porturile Galaţi şi Brăila. O ramificaţie feroviară ar fi dus şi în Basarabia, la

[50] Ioan Saizu, *op. cit.*, p. 145; Florin Codrescu, *op. cit.*; Gheorghe Christodorescu, *Politica noastră comercială. Regimul exportului României în timpul neutralităţii şi după război*, vol. II, Bucureşti, 1928, p. 360-380.

Chişinău. Durata transportului pe ruta Gdynia–Constanţa era calculată la 129 ore şi pe ruta Gdynia–Chişinău la 116 ore[51] (calculat la nivelul sfârşitului anilor '20).

Un alt tip de canal comercial-strategic a fost considerată ruta navală, pe râurile navigabile din interior, pe Dunăre şi Marea Neagră, printr-o complexă reţea de canale, dublată de şosele şi căi ferate. Imediat după primul război mondial, la iniţiativa câtorva ministere de la Varşovia (Industrie şi Comerţ, Lucrări Publice, Război, Externe), inginerul Alfred Konopka a elaborat proiectul unui canal care să lege Baltica de Marea Neagră folosindu-se cursurile Vistulei, Sanului, Nistrului, Prutului şi Dunării. Director în Ministerul Lucrărilor Publice, Alfred Konopka a pornit de la premisa că "Polonia trebuie să aibă în vedere, în primul rând, executarea acelor lucrări menite să dea impuls propriei sale vieţi economice"[52]. Proiectul Konopka propunea construirea a cel puţin trei tronsoane fluviale succesive între Baltica şi Marea Neagră:

1. legarea între ele a râurilor Vistula, San, Pripet şi Nipru, pe o lungime de 2160 km;

2. construirea canalului Vistula–San care, în apropiere de oraşul polon Przemysl, s-ar fi legat cu Nistrul – o lungime totală de 2070 km;

3. construirea canalului Vistula–Nistru–Prut–Dunăre, până la micul port basarabean Reni, pe o lungime de 1560 km[53].

Convingerea lui Alfred Konopka era aceea că proiectul nr. 3, ultimul, era cel mai avantajos din motive strategice şi de securitate deoarece trecea, în întregime, prin teritoriile celor două ţări şi ocolea frontiera cu U.R.S.S. Pe de altă parte, dincolo de a propune construirea de noi infrastructuri portuare, industriale şi de transport, această a treia variantă se centra pe modulele existente deja: porturile Danzig, Gdynia, Constanţa, Galaţi, Brăila şi pe puterea industrială şi comercială a oraşului Lwów.

Un alt proiect a fost prezentat oficial în mai 1926, la Galaţi, în cadrul unei întruniri oficiale româno-polone. Ministrul Tadeusz Gabrowski dorea crearea unui tronson comun de cale ferată între Gdynia şi Constanţa–Galaţi, cu obligaţia părţilor de a dubla şi moderniza porţiunea Lwów–Cernăuţi–Mărăşeşti. Lwów ar fi căpătat, în cadrul acestui proiect, rolul de a supraveghea, dimensiona şi direcţiona fluxurile de mărfuri[54]. În acelaşi timp Gabrowski cerea părţii române să urgenteze modernizarea, în paralel, a tronsoanelor rutiere care legau România de câteva capitale europene. Statisticile Ministerului român al Lucrărilor Publice arată că, la sfârşitul anilor '20, din totalul şoselelor României doar 8% erau construite la nivel european. Dintre acestea, existau doar trei tronsoane care legau direct cu state europene:

1. Bucureşti – Craiova – Orşova – Belgrad;

2. Bucureşti – Braşov – Sibiu – Cluj – Satu Mare – Halmeu – Bratislava – Praga (cu ramificaţii spre Budapesta şi Viena);

"BUCCI", 1936, nr. 9, p. 566.

Gheron Netta, *op. cit.*, p. 15.

Florin Anghel, *Un model strategic româno-polon: canalul Marea Baltică – Marea Neagră în 'rioada interbelică*, în "Revista Istorică", VII, 1996, nr. 7-8, p. 581-590.

A.A.N., fond Minister Spraw Zagranicznych, vol. 450, f. 3.

3. Bucureşti – Focşani – Roman – Cernăuţi – Lwów – Varşovia[55].

Programele *Rompol* şi *Polrom* implicau, deci, dublarea şi modernizarea căii ferate Varşovia–Bucureşti, a tronsonului rutier paralel şi demararea lucrărilor la un sistem de comunicaţii pe apă, prin canale care să lege Vistula, San, Nistru, Prut şi Dunăre[56].

Un rol deosebit în fluidizarea traficului de mărfuri, persoane şi servicii pe marile axe Baltica – Marea Neagră (pe uscat sau pe apă) era repartizat oraşului Lwów. Importantul centru industrial, comercial şi cultural din Galiţia era propus drept coordonator şi mijlocitor de produse – prin crearea unei burse, a unor bănci, depozite, facilităţi de transport şi înmagazinare – astfel încât vechea tradiţie, din perioada medievală, să renască şi, totodată, spiritul polon să devină dominant într-o regiune unde demografia era favorabilă alogenilor (ucrainieni, evrei, germani, ruşi). Lwów constituia, în acelaşi timp, un simbol al cooperării şi raporturilor politice, economice şi culturale dintre Republica nobiliară polonă şi, în special, principatul Moldovei în secolele XIV–XVIII. A existat în oraş, vreme de secole, o comunitate românească importantă – de negustori, nobili, intelectuali – care şi-a pus amprenta asupra unor zone ale localităţii: biserică românească, şcoli, clădiri în stil românesc, prăvălii şi localuri cu specific etc. Totodată, în perioada înfloririi culturale polone, în veacurile de aur ale medievalului Republicii, importante figuri ale culturii moldoveneşti (şi ale spaţiului românesc) şi-au făcut ucenicia la Lwów; de-ar fi de amintit doar Miron Costin, pentru secolul al XVII-lea. După proclamarea independenţei Poloniei, oraşul Lwów şi-a recăpătat – încetul cu încetul – rolul său important în apropierea polono-română. În jurul celebrei Universităţi de aici au fost create asociaţii culturale şi de tineret polono-române, fiind asociate personalităţi ale inteligheţiei locale şi naţionale. Astfel, unul dintre cei mai reputaţi profesori ai Universităţii din Lwów, dr. Emil Biedrzycki, unul dintre cei mai buni specialişti poloni în istoria, lingvistica şi civilizaţia românilor, dădea publicităţii un articol intitulat *Rolul oraşului Lwów în comerţul polono-român*[57]. Profesorul Biedrzycki, autorul unei masive istorii a comunităţii polone din Bucovina, îşi exprima deschis convingerea ca oraşul Lwów să redevină ceea ce fusese cu câteva secole în urmă, anume "capitala comerţului polono-român". El solicita, pentru realizarea acestui deziderat, ca ambele guverne să se implice şi mai mult şi, pentru început, să se demareze lucrările necesare pentru dublarea căii ferate Lwów–Cernăuţi–Galaţi/Constanţa.

Mai trebuie amintit şi faptul că statul român a acceptat, încă din 1921, deschiderea unui consulat general la Lwów; din motive financiare, abia în 1927 consulul general Traian Gr. Gallin îşi va prelua mandatul în noul post. Consulatul general de la Lwów a rămas, până în 1939, singura misiune consulară românească, toate celelalte având statut onorific.

---

[55] N. Moisescu, *În ce măsură se pune pentru România problema şoselelor moderne*, Cluj, 1928, p. 6

[56] *La Presse Polono-Roumaine*, Proces verbaux, rapports, voeux et statut, Galaţi, 1926, p. 161-167.

[57] Emil Biedrzycki, *Rolul oraşului Lwów în comerţul polono-român*, în "BUCCI", an IV, 1929, nr. 11-12, p. 485-486.

Aşa cum am mai arătat, pe lângă revitalizarea funcţiilor comerciale ale Lwów-ului, autorităţile polone erau direct interesate – şi au exprimat-o prin Protocolul secret C al Convenţiei de alianţă defensivă din 3 martie 1921 şi prin Convenţia Comercială din acelaşi an – de obţinerea şi utilizarea regimului de porto-franco într-unul dintre porturile româneşti la Dunărea maritimă. Discuţiile au avansat numele portului Brăila care, conform autorităţilor polone, întrunea oportunităţile cerute. Explicând această alegere, în dauna portului vecin Galaţi, un raport al ataşatului economic al Legaţiei polone de la Bucureşti, datat 17 ianuarie 1925, arăta că oraşul-port moldovean nu putea fi luat în consideraţie datorită infrastructurii portuare învechite, taxelor dezavantajoase, lipsei societăţilor financiare care să asigure un tranzit rapid de capital şi, mai ales, personalului numeros, birocratic şi necalificat. Varianta portului Galaţi nu trebuia exclusă de-a întregul – atrăgea atenţia, în continuare, raportul amintit; ea trebuia păstrată şi chiar analizată în condiţiile coordonării eforturilor pentru "închegarea unei căi navigabile între Baltica şi Marea Neagră care ar cere, desigur, un efort de tehnică dar care ar deschide perspective minunate şi ar avea consecinţe nebănuite"[58].

Antreprenorii gălăţeni au reacţionat vehement la aflarea deciziei polone, acuzând autorităţile române pentru slabul interes cu care au privit disputa cu Brăila. Nu este mai puţin adevărat, însă, că la acea dată nu existau oportunităţi materiale din partea Poloniei pentru a pune în aplicare vreunul dintre proiectele avansate. Administraţia locală gălăţeană a acuzat, însă, într-o campanie de presă fără precedent, factorii responsabili de la nivel central pentru faptul că "portul nostru e ocolit, e concurat, e lipsit de o bună organizare tehnică şi zace încercuit de principiile unei politici de naţionalism retrograd şi primejdios"[59] (aluzie evidentă la politica protecţionistă promovată de către guvernul liberal al lui Ion I.C. Brătianu).

Demersurile polone privind utilizarea porto-franco a Galaţiului sau a Brăilei erau legate, evident, de mai multe aspecte; era vorba, în primul rând, despre realizarea – în paralel – a unei înţelegeri bilaterale privind facilităţile acordate şi pe calea ferată, de intrarea în România, fără plata taxelor vamale, a unui număr nestabilit (dar, oricum, foarte mare) de vagoane de marfă polone. Ministrul polon la Bucureşti, Józef Wielowieyski, explica autorităţilor competente române, la sfârşitul anului 1923, că scutirea de taxe vamale a produselor polone atât la intrarea în România (pe calea ferată) cât şi la ieşirea din ţară (prin porturi) ar putea intensifica raporturile comerciale bilaterale. Wielowieyski recunoştea, totuşi, că statutul de porto-franco era dorit de către statul polon mai mult pentru "a fi folosit în comerţul Poloniei cu Orientul, în special pentru comerţul textilelor"[60]. Ministrul polon atrăgea atenţia, pe un ton deloc diplomatic, că anularea facilităţilor acordate comerţului polon în România, respingerea propunerilor avansate (între care şi

A.A.N., fond M.S.Z., vol. 450, f. 2-3.

"Vocea Galaţiului", 14 octombrie 1925. Pentru o completare a imaginii, Ştefan Zeletin, "*Prin noi şine" (Istoria unui principiu)*, în "Viaţa românească", an XXI, 1929, nr. 1; Virgil Madgearu, *›oluţia economiei româneşti după războiul mondial*, Bucureşti, 1940.

A.M.A.E., fond 71/1920–1944 Polonia, vol. 52, f. 109-110.

concesiunea de terenuri pentru construirea de depozite ale societăţilor polone) ar fi putut produce în rândul opiniei publice polone "o impresie penibilă"[61].

Accesul la coridoarele strategice feroviare şi navale, dintre Baltica şi Marea Neagră, Egee şi Adriatica, cu prelungire până în Mediterana, Africa de Nord şi Orientul Apropiat, a constituit unul dintre obiectivele fundamentale ale politicii polone balcanice în întreaga perioadă interbelică. De la bun început trebuie precizat că volumul comerţului exterior cu anumite state balcanice (avem în vedere strict România şi Regatul Sârbo-Croato-Sloven) a fost de departe unul foarte redus; era, totuşi, un pretext valabil pentru o pătrundere agresivă într-o zonă – şi prin intermediul a două state foarte importante – extrem de atrăgătoare şi de necesară pentru realizarea obiectivelor propuse. Realizarea drumurilor comerciale – proiectate a trece prin cele două ţări – nu a avut la bază o justificare financiară; la capătul lor s-ar fi găsit, însă, fabuloase regiuni bogate în materii prime, pieţe de desfacere excelente şi, mai ales, zone de influenţă vitale pentru marea politică mondială.

Ruta comercială cea mai utilizată de către România, pe care se îndreptau peste 70% din importurile şi exporturile interbelice, lega Bucureştii de Budapesta, Praga, Viena şi Berlin; din această axă porneau ramificaţii spre Italia, Franţa, Belgia, Olanda şi Marea Britanie. Comerţul balcanic şi cel extraeuropean se situa, pentru România, la cote insignifiante; de altfel, nu existau nici rute feroviare sau o flotă care să permită o înviorare dorită şi aşteptată. Investiţiile în lucrări publice şi infrastructură – făcute de către guvernele române în anii '20 şi '30 – s-au îndreptat cu precădere spre modernizarea şoselelor, căilor ferate şi flotei fluviale care traversau Europa Centrală, spre Germania şi Europa Occidentală. Rutele spre Baltica, prin Polonia, nu au avut nici şanse de finanţare şi nici un fundament economic pentru România; la jumătatea anilor '30, exporturile româneşti spre Polonia nu mai totalizau nici măcar 1% din valoarea totală a comerţului exterior[62].

Pentru Polonia, în schimb, axa comercială şi strategică spre Balcani şi Marea Neagră era una absolut vitală; experienţa războiului polono-bolşevic din 1919–1920, când frontierele au fost blocate de către toţi vecinii (mai puţin de către România şi Letonia), au convins guvernele de la Varşovia de utilitatea acestei căi, singura modalitate de a primi un ajutor din partea aliaţilor occidentali şi regionali. Dar, mai mult decât atât, credem că este vorba despre imposibilitatea Poloniei de a realiza o expansiune comercială şi de influenţă spre Vest şi Nord (spaţiu ocupat de către Germania, o încercare ducând fără nici o îndoială la conflict militar), Sud (acolo unde era Cehoslovacia, stat foarte apropiat Franţei, principala aliată a Varşoviei; totodată, guvernul de la Praga avea influenţă şi la Bucureşti, în chiar structurile de decizie ale singurului aliat regional al Poloniei) sau Est (U.R.S.S.). Singura cale liberă era cea sud-estică, axa care – trecând prin România – străbătea peninsula Balcanică şi ajungea la Egee, Adriatică şi Mediterana. Numai aşa explicăm eforturile consistente – fără realizări economice ulterioare – de a pătrunde pe diversele pieţe balcanice şi de a-şi

---

[61] Ibidem.

[62] *Anuarul statistic al României, 1935-1936*, p. 316-317.

apropia, din punct de vedere polon, liderii din câteva state sud-estice: exceptând România, ne referim în special la Regatul Sârbo-Croato-Sloven şi Bulgaria. În anii '30, o pondere însemnată vor dobândi Grecia şi Turcia şi, dincolo de Balcani, Egiptul.

Axa Gdynia–Constanţa, cu prelungiri spre Salonic şi porturile adriatice iugoslave era menită, în opinia ambilor parteneri de discuţii (români şi poloni) să concureze marea rută strategică continentală, dominată de către Germania, pe direcţia Rin–Main–Dunăre. Proiectanţii poloni căzuseră deja de acord că legarea celor două porturi, român şi polon, deschidea – la rândul ei – alte trei tronsoane extrem de importante şi care meritau să fie acoperite:

1. Sulina/Constanţa – Alexandria (Egipt) – alte porturi mediteraneene din nordul Africii;

2. Sulina/Constanţa – Samsun (port turcesc la Marea Neagră) – Bagdad (pe calea ferată anatoliană construită de Kemal Atatürk);

3. Galaţi/Brăila – Giurgiu – Ruse – Varna – Salonic. Din portul grecesc, puteau fi acoperite atât rutele care deserveau nordul Africii şi sudul Europei cât şi zonele continentale din Orientul Apropiat şi Mijlociu.

Tronsoanele proiectate de către inginerii şi diplomaţii poloni aveau menirea de a obţine rapid accesul şi participarea la tranzacţiile şi transporturile euro-asiatice de petrol, cherestea, cereale, animale şi minereuri. Centrele de extracţie petrolieră din Galiţia Orientală polonă şi de pe valea Prahovei puteau fi legate, prin diverse moduri, de câmpurile de extracţie din Iran, Irak şi peninsula Arabică, facilitând funcţionarea rafinăriilor româneşti şi polone şi, în viitor, construirea altora, cu o capacitate sporită. România, spre deosebire de Polonia, dispunea deja de o importantă reţea de conducte prin care se transporta petrolul extras, fie pentru export (conductele Câmpina–Constanţa, Băicoi–Giurgiu şi Ploieşti–Giurgiu), fie spre prelucrare (Băicoi–Bucureşti)[63]. Existau, chiar, oferte ale capitalului străin (belgian) de a construi o altă conductă care ar fi legat centrele de extracţii de pe valea Prahovei de portul Brăila[64].

Acest complicat sistem de transport prin conducte ar fi permis o circulaţie a petrolului de la centrele de extracţie sau rafinare spre porturile Gdynia şi Constanţa; de la Marea Neagră, o implicare economică activă a statelor român şi polon ar fi permis transportul petrolului dinspre Baku (în Azerbaidjan) şi porturile georgiene. În acest mod, Marea Neagră putea deveni în scurt timp bazinul principal al petrolului european. Efectele economice şi sociale nu s-ar fi lăsat aşteptate: zone relativ înapoiate precum Galiţia Orientală şi Dobrogea ar fi dobândit o importanţă economică însemnată iar oraşe ca Gdynia, Lwów, Brăila sau Constanţa ar fi cunoscut un "boom" fără precedent.

Cel puţin noi credem că au fost factorii decisivi care au împiedicat realizarea ambiţioaselor obiective polone de expansiune balcanică şi în Orientul Apropiat:

Enciclopedia României, vol. IV, p. 69.

Ioan Saizu, *op. cit.*, p. 141; M. Pizanty, *Conductele petrolifere în România*, în "Analele economice statistice", an XIX, 1936, nr. 9-11.

1. structura aproape identică a producţiei industriale şi agrare din cele două ţări şi, evident, şi a produselor exportate. Spre deosebire de celelalte state central-europene, Polonia era şi ea – ca şi România – producătoare de materii prime energetice (petrol, benzină, gaze, cărbune) şi, la fel, exportatoare. Statul român a reprezentat, în intervalul 1921–1925, un stat eminamente exportator de cereale, anume o medie de 45% din totalul cantitativ şi valoric. Era, până la urmă, un fapt nemaiîntâlnit, chiar şi marile exportatoare precum Argentina şi Canada având rate mai mici în valoarea exportului total: 41,3%, respectiv 35,7%. Mai convingător, între 1920–1924 România a furnizat aproape 3/4 din exportul net de ovăz al Europei şi peste 1/10 din al pieţei mondiale (fără U.R.S.S.)[65]. Acest excedent nu putea fi transferat, însă, pe piaţa polonă deoarece statul vecin era el însuşi un exportator de acest gen. Celelalte state balcanice care ar fi intrat în marele proiect elaborat de către poloni (Iugoslavia, Bulgaria, Turcia, în parte Grecia) erau dominate de către sectorul agricol şi mic-comercial şi reprezentau pieţe de desfacere cu o putere de cumpărare extrem de redusă. Mai mult decât atât, fiecare dintre aceste state reprezentau o piaţă pentru marile puteri economice europene (Germania, Marea Britanie, Italia), fiind greu pentru un stat cu resurse limitate, ca Polonia, să obţină un loc privilegiat. Doar producţia textilă şi cea a industriei militare au favorizat Poloniei pătrunderea pe un segment de piaţă balcanică extrem de îngust ca număr de consumatori şi capacitate de plată: este vorba, în anii '30, despre Bulgaria şi Grecia. Convenţiile comerciale pe care Polonia le-a încheiat cu unele state balcanice (România, Grecia, Regatul Sârbo-Croato-Sloven) au servit, exclusiv, la proiectul de organizare a apărării Poloniei şi a asigurării tranzitului de material de război spre Baltica, în cazul unei noi blocade impuse de către statele vecine (vezi acordul tripartit din 1925, româno-polono-iugoslav).

2. slabul interes al părţii române pentru deschiderea şi modernizarea unui drum comercial (feroviar, rutier sau naval) care să o lege de Baltica, în condiţiile în care majoritatea exportului românesc se îndrepta spre Europa Centrală şi Occidentală. Guvernele de la Bucureşti erau preocupate să finanţeze proiectele de modernizare a şoselelor şi căilor ferate pe ruta Bucureşti–Viena–Berlin, precum şi a flotei fluviale, pe Dunăre, care asigura transportul spre Ungaria, Cehoslovacia, Austria şi Germania. Ar fi existat o preocupare românească pentru acest traseu dacă partea polonă ar fi facilitat, din punct de vedere al infrastructurii şi financiar, exporturile româneşti spre Germania (în tranzit prin Polonia) şi transportul dinspre Germania şi porturile Mării Nordului spre România. Pieţele statelor baltice şi scandinave – care s-ar fi deschis prin portul Gdynia – erau necunoscute firmelor româneşti iar transportul produselor s-ar fi dovedit anevoios şi costisitor, în lipsa unor convenţii, acorduri sau reglementări bilaterale. La fel, nici românii nu cunoşteau produsele acestor ţări; evident, partea polonă şi-a oferit medierea dar fără a face propuneri concrete şi fără a fi direct interesată.

[65] Ioan Saizu, *op. cit.*, p. 151-152.

Proiectele şi investiţiile polone reduse, pe axa Baltica – Marea Neagră, au completat – şi nu au influenţat – cadrul general al raporturilor româno-polone, bazate esenţial pe interese politice, diplomatice şi militare.

PROJECTS OF POLISH TRADE ROADS TO THE BALKANS AND THE BLACK SEA. OBJECTIVES, STRATEGIES AND MEANS, 1919–1926

Abstract

The idea and practice of commercial roads from the Baltic Sea towards the Black Sea dates to the beginnings of Romanian stateship, namely to the fourteenth century.

Their perenity became obvious immediately after 1918, when Poland made insistent offers to the Romanian political and military party for opening a strategic axis between the Baltic and the Black Sea that could have been carried even further, into the East and the Mediterranian. Undoubtedly, the Polish commercial road towards the Balkans had economic, financial and strategic targets.

The commercial and strategic axis towards the Balkans and the Black Sea was vital to Poland. Poland had learned from the experience of the Polish-Bolshevik war of 1919-1920, when her borders had been closed by all the neighbours (except Romania and Latvia), that onlz such a road was could secure assistance from her western and regional allies.

To this added Poland's inability to engage into commercial expansion towards the West or the North (the space being taken by Germany, any attempt would have led to an armed conflict), the South (Czekoslovakia) or the East (the USSR). The onlz possibilitz left was to take the south-east direction, across Romania and the Balkan Peninsula, down to the Aegean Sea, the Adriatic and the Mediterrenean.

Poland's weak projects and meager financial means alotted to the Baltic Sea – Black Sea axis contributed to outlining the general background of the Romanian-Polish relations, based essentially on political, diplomatic and military interests, without much influencing it.

MODIFICĂRI POLITICO-TERITORIALE ÎN SUD-ESTUL EUROPEI ÎN URMA RĂZBOAIELOR BALCANICE

DANIELA BUŞĂ

Anexarea Bosniei-Herţegovina şi independenţa Bulgariei au fost primele evenimente notabile din seria celor ce aveau să aducă modificări de substanţă configuraţiei sud-estului european gândită în 1878 la Berlin. Ele au evidenţiat că relaţiile dintre componentele spaţiului au evoluat în interdependenţă cu cele dintre puterile europene. Acestea din urmă nu ezitau să acţioneze în propriul interes, în orice moment sau împrejurare, indiferent de consecinţe. Pe fondul anarhiei, al luptelor între partizanii şi adversarii junilor turci, al măsurilor interne contradictorii şi nedemocratice, statul otoman înainta rapid spre faza finală a descompunerii. Perspectiva pierderii de către Sublima Poartă a teritoriilor europene a determinat puterile interesate, Rusia, Austro-Ungaria şi mai nou Italia, să se implice mai mult în problematica sud-est europeană, a contribuit la apropierea statelor balcanice şi la radicalizarea mişcărilor naţionale din posesiunile otomane. O nouă criză se profila. Ea avea să aducă şi alte schimbări în spaţiul sud-est european.

Succesul Vienei în criza bosniacă, în aparenţă total şi durabil, în realitate fragil şi efemer, a adus în prim plan vechea rivalitate dintre Austro-Ungaria şi Rusia, existentă de peste un secol, bine controlată în ultimul deceniu pe căi diplomatice. Efectul nu a fost cel scontat. În loc să destrame Tripla Înţelegere, prin îndepărtarea Rusiei de aliaţi, aşa cum doreau Viena şi Berlinul, anexarea Bosniei-Herţegovina a dus la consolidarea Antantei şi, paradoxal, la lărgirea breşei din sânul Triplei Alianţe. Deranjată de extinderea influenţei dublei monarhii în Peninsula Balcanică, care îi punea în pericol planurile asupra teritoriilor albaneze şi strâmtorii Otranto, Italia a semnat cu Rusia înţelegerea de la Racconigi din octombrie 1909[1]. Îngrijorată de efectele acesteia, dubla monarhie a bătut în retragere, garantând aliatei sale că nu plănuieşte noi anexiuni în Balcani. Angajamentul a fost menţinut şi cu ocazia reînnoirii Triplei Alianţe, în decembrie 1912[2].

---

[1] Prin acest acord părţile se angajau să acţioneze pentru menţinerea *statu-quo*-ului în Balcani, să se opună oricărei dominaţii străine în zonă, să nu încheie vreun acord cu o terţă putere fără ştirea celeilalte. Rusia făgăduia să privească cu bunăvoinţă interesele Italiei în nordul Africii, iar Italia să manifeste aceeaşi atitudine în problema Strâmtorilor, atât de importantă pentru Rusia.

[2] Vezi textul tratatului în A.F. Pribram, *Les traités politiques secrets de l'Autriche-Hongrie*, Paris, 1932, p. 361-399.

"Revista istorică", tom XIII, nr. 5 – 6, p. 211 – 248, 2002

După o scurtă acalmie, generată de promisiunile de reformare a societății formulate de junii turci, dar infirmate de măsuri concrete, mișcările naționale din teritoriile aflate sub stăpânirea otomană au reizbucnit cu și mai multă intensitate. Bucurându-se un timp de un tratament preferențial din partea sultanului datorită rolului jucat în mișcarea „junilor turci" prin Ibrahim Temo și sperând că noul regim le va da satisfacție în obținerea autonomiei, albanezii au fost repede dezamăgiți de cei în care își puseseră atâtea speranțe. Tendințele centralizatoare și măsurile imprudente ale „junilor turci" s-au soldat cu agitații și apoi revolte în Kosovo în 1910. Albanezii protestau împotriva modificării regimului fiscal prin impunerea de noi taxe, a încercărilor de a introduce obligativitatea alfabetului arab și a limbii turce în detrimentul celei proprii și a legii ce prevedea dezarmarea populației civile, de neacceptat într-o țară în care vendeta era o „cultură națională"[3]. Cei mai aprigi protestatari erau albanezii catolici care, potrivit noii legislații, erau obligați să satisfacă un stagiu militar în armata otomană.

Represaliile guvernului „junilor turci" împotriva insurgenților au dus la extinderea revoltei, la începutul anului 1911, în întreg nordul Albaniei. Creștini și musulmani luptau împotriva trupelor otomane, devenite inamic comun. Ei cereau unirea tuturor provinciilor albaneze într-un singur stat cu parlament, administrație și armată proprie. Nici vizita noului sultan, Mahmud, în iunie 1911, în regiunea răsculată – fapt excepțional – nu a adus liniștea, astfel încât la începutul anului 1912 practic întreg teritoriul Albaniei era cuprins de răscoală[4].

La aceasta se adăuga situația explozivă dintr-o altă posesiune otomană, Macedonia, unde comitadgii bulgari, cetnicii sârbi și antarții greci își disputau, cu arma în mână, părți din teritoriu pe care apoi intenționau să le alipească la statele deja existente. În dorința „de eliberare a conaționalilor lor aflați încă sub stăpânire otomană, pe de o parte, și de extindere a hotarelor politice cât mai mult, pe de altă parte"[5], țările balcanice, încurajate tacit și de unele puteri, au alimentat conflicte sângeroase între etniile din Macedonia.

În disputa lor pentru un teritoriu sau altul, țările balcanice au fost nu o dată rivale. De multe ori rivalitatea a îmbrăcat forme acute, conflictul armat fiind adesea o soluție. În această situație era practic imposibil ca dominația otomană să fie înlăturată, iar grecii, sârbii, bulgarii și albanezii din posesiunile europene ale Imperiului otoman să trăiască liberi. Era nevoie de o armonizare a ambițiilor, de conștientizarea țelului comun, de concesii și mai ales de colaborare la o acțiune comună. În lipsa acestora, puterile europene puteau dispune, în folosul propriu, ca și în trecut, de destrămarea iminentă a Imperiului otoman. De altfel, acest lucru a

---

[3] *Histoire de l'Empire Ottoman* (ed. Robert Mantran), Paris, 1989, p. 601.

Detalii despre evoluția răscoalei populației din teritoriile albaneze din anii 1910-1912 la N. Iorga, *'istoire des états balkanique à l'époque moderne*, Bucarest, 1914, p. 432-435; G. Castellan, *Histoire ›s Balkans (XIV–XX)*, Paris, 1991, p. 36; K. Frashëri, *Histoire d'Albanie*, Tirana, 1964, p. 171-179; . Pollo, A. Puto, *Histoire d'Albanie des origines à nos jours*, Paris, 1977.

Gheorghe Zbuchea, *România și războaiele balcanice.Pagini de istorie sud-est europeană*, București, 99, p. 40.

devenit evident pentru țările balcanice cu ocazia conflictului italo-otoman din 1911, când Italia a ocupat posesiuni otomane în nordul Africii (Cirenaica şi Tripolitania) şi Mediterana răsăriteană (insulele Rhodos, Scarpanto, Stampolio, Dodecanez). Desigur, orice acțiune împotriva Porții era binevenită, dar în acelaşi timp exista şi pericolul ca învingătorul, în acest caz Italia, să instituie un control şi chiar o dominație asupra unei părți din Mediterana, să facă cuceriri în Balcani care să permită şi altor puteri europene amestecul direct în problemele politico-teritoriale ale spațiului. Aceste realități şi perspective au apropiat statele balcanice.

Trasate în 1878 la Congresul de la Berlin de reprezentanții puterilor europene fără o consultare prealabilă a părților şi fără a ține cont de realitățile istorice, de dorințele, intereșele, susceptibilitățile şi siguranța celor ce făceau obiectul deciziilor, frontierele țărilor din sud-estul Europei au constituit încă de la punerea în aplicare a prevederilor serioase motive de neînțelegeri, dispute, altercații şi chiar conflicte între componentele spațiului[6], ce vor duce la modificări în configurația zonei şi la reducerea până la dispariție a posesiunilor europene ale Imperiului otoman în preajma izbucnirii primului război mondial.

Încă de la declanşarea ostilităților italo-otomane, Muntenegru, nemulțumit de restricțiile impuse accesului vaselor de război în portul Antivari (azi Bar) de Tratatul de la Berlin şi în speranța consolidării prestigiului statului după proclamarea regatului, a cerut insistent statelor din zonă să intervină. Grecia şi Serbia s-au arătat gata să se alăture Italiei. În această eventualitate, Bulgaria a informat Rusia că nu va rămâne un simplu spectator. Decizia Sofiei a alarmat Petersburgul, nu pentru că nu agrea ideea coalizării statelor balcanice împotriva Imperiului otoman, ci pentru că materializarea ei îi putea scăpa de sub control şi aceasta cu toate consecințele, cea mai gravă fiind extinderea influenței Puterilor Centrale. Ca atare, Rusia s-a alăturat celorlalte puteri europene, făcând presiuni asupra Italiei pentru limitarea acțiunilor strict la nordul Africii.

Ideea unei înțelegeri balcanice nu era nouă. Ea mai făcuse obiectul unor încercări, materializate, pentru scurt timp, prin cele două tratate dintre Serbia şi Bulgaria din 1897 şi 1904. În 1908, cînd Germania a împiedicat Rusia „să spună ultimul său cuvânt în problema anexiunilor austriece, ceea ce a schimbat în profitul vechii rivale statul de drept în Peninsula Balcanică"[7], proiectul a revenit în actualitate. Diplomația rusă nu putea uita şi nici accepta insuccesul. Demersurile şi actele ei ulterioare au stat sub semnul revanşei, al recâştigării terenului pierdut, al sporirii prestigiului țarului în ochii slavilor sudici, mai cu seamă ai bulgarilor, care

---

[6] În acest sens, D. Buşă, *Frontierele țărilor din sud-estul Europei şi Congresul de la Berlin*, în vol. *Istorie şi societate*, Bucureşti, 2000, p. 32-50; idem, *Stabilirea graniței sudice a României după Congresul de la Berlin*, în vol. *Fațetele istoriei. Existențe, identități, dinamici*, Bucureşti, 2000, p. 731-741; Miodrag Milin, *Relațiile politice româno-sârbe în epoca modernă*, Bucureşti, 1992, p. 126-204.

[7] N. Iorga, *op. cit.*, p. 436. În martie 1909 Berlinul a trimis o notă ultimativă Petersburgului prin care îi cerea să admită, fără rezerve, abrogarea art. 25 al Tratatului de la Berlin şi să recunoască anexarea Bosniei-Herțegovina.

își proclamaseră independența și regatul cu sprijinul Vienei. Petersburgul și-a concentrat atenția asupra spațiului balcanic, acționând pentru armonizarea intereselor componentelor lui până la convergență. Apariția unei alianțe[8] părea soluția cea mai bună, mai ales că în faza de început, prin includerea Imperiului otoman, Rusia o gândea ca un obstacol în calea expansiunii austro-ungare. În scurt timp ea a realizat că de fapt ceea ce unea componentele spațiului balcanic erau nu atât pericolul austro-ungar sau mai recent italian, ci dorința și interesul acestora de a elimina stăpânirea otomană din zonă și în acest caz alipirea de noi teritorii.

Primul pas în direcția unei alianțe a fost făcut în septembrie 1909, când N. Hartwig a fost însărcinat să reprezinte interesele Rusiei în Serbia. La instrucțiunile șefului diplomației ruse, A.P. Isvolski, Hartwig a inițiat acțiuni în vederea apropierii celor două state slave, Serbia și Bulgaria, ale căror relații se deterioraseră după 1905, ajungând într-un stadiu critic în 1908. Indiferent de motivele invocate, cauza a constituit-o rivalitatea asupra Macedoniei, iar pentru apropierea părților aceasta era singurul punct asupra căruia trebuia să se cadă de acord.

Propunerea a fost primită cu rezervă de Bulgaria. O alianță cu Serbia însemna de fapt o recunoaștere a aspirațiilor Belgradului asupra Macedoniei, stânjenind astfel planurile ei de încorporare a Macedoniei și Traciei, dar și un impediment în păstrarea poziției de pendul între Tripla Alianță și Tripla Înțelegere, de care Sofia uzitase destul de des în ultima vreme. Ambițiosului monarh bulgar viza restaurarea, în beneficiul său, a vechiului Imperiu bizantin. În acest sens, în 1911 Ferdinand de Saxa-Coburg și-a luat titlul de „țar al bulgarilor” și a modificat Constituția prin extinderea prerogativelor suveranului. Astfel, conform articolului 17, monarhul și guvernul puteau încheia acorduri internaționale secrete fără consultarea și aprobarea Parlamentului (Sobranie).

Prezent la Petersburg, în februarie 1910, pentru a lua parte la funeraliile marelui duce Vladimir, regele Ferdinand nu a pierdut ocazia de a testa reacția Rusiei față de planul de anexare a întregii Macedonii, cu orașele Salonic și Adrianopol, în cazul izbucnirii unui conflict în Balcani împotriva Porții. În acest sens el a solicitat sprijinul efectiv al țarului. Acceptarea propunerii echivala cu o recunoaștere din partea Rusiei a dreptului exclusiv al Bulgariei asupra Macedoniei, ceea ce ar fi îndepărtat celălalt stat slav din Balcani, Serbia. În paralel, Sofia contractase un împrumut pe piața vieneză, sperând astfel să obțină suportul dublei monarhii și totodată să preseze Petersburgul să ia o decizie în favoarea bulgarilor. Refuzul guvernului rus nu l-a descurajat pe regele Ferdinand. El a adoptat o altă tactică: a sprijinit, în primăvara anului 1911, accesul la putere a unui guvern prorus, condus de I.E. Gheșov, adept al unei politici prudente și al negocierilor cu Poarta și

Pentru formarea ligii balcanice, I.E. Guéchoff, *L'Aliance Balkanique*, Paris, 1915; idem, *La génêse 'e la Premiere Guerre Mondiale*, Paris, 1918; Otto Bickel, *Russland und die Entstehung des alkanbundes 1912. Ein Beltrag zur Vorgeschichte des Weltkrige. Dargestellt vorwiegend auf Grund ͻs amtlichen Aktenmaterials*, Berlin, 1933; Ed. C. Thaden, *Russia and the Balkan Alliance of 1912*, ͻnnsylvania, 1965; E.C. Halmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars 1912–1913*, London, 1938; P. Gooch, *Before the War. Studies in Diplomacy*, London, 1938.

oponent al Organizaţiei Revoluţionare Interne Macedo-Bulgare (ORIM) şi mai cu seamă al programului acesteia privind autonomia Macedoniei. Presiunile ministrului Rusiei, A. Nekliudov, dovezile certe privind descreşterea elementului bulgar în Macedonia, deteriorarea vizibilă a raporturilor italo-otomane l-au determinat pe premierul bulgar ca la scurt timp de la preluarea puterii să renunţe definitiv la planul unei înţelegeri cu Poarta în favoarea unei apropieri de Serbia. Nu excludem nici posibilitatea ca Gheşov să fi ţinut cont şi de sfaturile reprezentantului Marii Britanii în capitala bulgară, potrivit căruia „primul lucru şi esenţialul punct era stabilirea unei «înţelegeri» cu Serbia", impusă de planurile Austro-Ungariei şi mai cu seamă de recentele ei acţiuni[9].

Pentru Serbia lucrurile erau mult mai clare. Anexarea Bosniei-Herţegovina a evidenţiat încă o dată că pericolul cel mai mare venea de la Viena, iar un conflict cu dubla monarhie era oricând posibil. Fără ieşire la mare, în plin proces de diminuare a numărului populaţiei sârbe din vilaetul Kosovo, mai cu seamă în zonele Priština, Ipek (Peć), Prizren, Dibra (Debar), victimă a incursiunilor şi exceselor cetelor de albanezi, Serbia a căutat să adopte o politică prin care să stopeze extinderea influenţei Austro-Ungariei în Balcani. Constrânsă de realităţi, ea s-a apropiat de Rusia, fără a mai ţine cont de dezamăgirea provocată în 1878. La îndemnul şi cu sprijinul acesteia, Serbia a acceptat să iniţieze demersuri în vederea apropierii de Bulgaria. Neînţelegerile cauzate de rivalitatea asupra Macedoniei au făcut ca într-o primă fază (1910 – prima parte a anului 1911) negocierile să bată pasul pe loc. Procesul înfăptuirii alianţei balcanice a fost relansat odată cu iminenţa conflictului italo-otoman şi în special după declanşarea lui.

În septembrie 1911, cînd Italia obţinuse primele victorii, începeau la Belgrad, sub controlul atent al lui Hartwig, tratativele dintre premierul sârb Milovanović, ce deţinea şi portofoliul Ministerului Afacerilor Străine, şi delegaţia bulgară condusă de Tocev. În paralel, la Sofia, ministrul rus Nekliudov îl presa pe Gheşov să ajungă cât mai repede la o înţelegere. Încunoştinţat la sfârşitul lunii septembrie că părţile erau pe punctul de a ajunge la soluţionarea problemei Macedoniei, Nekliudov atrăgea atenţia că Rusia nu ar aproba o alianţă ofensivă decât în cazul în care Poarta ar întreprinde o acţiune provocatoare[10].

Întâlnirea din 29 septembrie/11 octombrie 1911 de la Belgrad dintre primul ministru bulgar Gheşov, care se întorcea de la tratament de la Vichy, şi omologul său sârb Milovanović s-a dovedit hotărâtoare pentru cursul negocierilor. Cu acest prilej, Gheşov i-a spus interlocutorului său că cei mai mulţi oameni politici bulgari, dintre care unii deosebit de influenţi, cum erau preşedintele Sobraniei, Danev, ministrul de război, generalul Nikiforov şi cel al finanţelor, Todorov, sprijină încheierea unei alianţe cu sârbii şi fac presiuni asupra regelui Ferdinand pentru a-şi da acordul. Delicata problemă a delimitării sferelor în Macedonia a scos iveală, pe lângă

---

[9] *British Documents on the Origine of the War 1898–1914*, vol. IX, partea I, London, 1928, doc. 517.
[10] Otto Bickel, *op. cit.*, p. 73; S. Constant, *Foxy Ferdinand 1861–1948. Tsar of Bulgaria*, London, 1979, p. 246; A. Neklyiudoff, *Diplomatic Reminiscences*, London, 1920, p. 56.

rivalitatea dintre părți, și convingerea lor că în condițiile încălcarii hotărârilor Tratatului de la Berlin prin anexarea Bosniei-Herțegovina, menținerea *statu-quo*-ului nu mai era de actualitate. Milovanović i-a dat de înțeles premierului bulgar că un aranjament cu caracter permanent nu ar fi posibil fără ca Serbia să obțină orașul Usküb (Skopje), linia ferată Kiuprulu–Monastir și vechea Serbie. Bulgarii acceptau numai pretențiile sârbilor asupra orașului Usküb și a teritoriilor din nord-vestul acestuia până la Marea Adriatică, dar respingeau pe cele referitoare la vilaietul Monastir (Bitolia), orașele Perlepe și Valessa urmând să revină Bulgariei. Cea mai mare parte a teritoriilor disputate priveau Macedonia și implicau divizarea ei. În acest context s-a convenit ca Serbia să ocupe Usküb, împărțirea Macedoniei urmând să facă obiectul unui viitor arbitraj al Rusiei. În final cei doi miniștri au decis să se sprijine reciproc în direcția eliminării oricărui amestec sau participare a Austro-Ungariei și Italiei ce ar tulbura *statu-quo*-ul în Balcani[11].

În ciuda celor hotărâte la Belgrad și a presiunilor susținute din partea oamenilor politici bulgari pentru a-l determina să încheie alianța, Ferdinand a amânat o vreme luarea unei decizii. Tactică și espectativă deopotrivă, nehotărârea suveranului bulgar trebuie înțeleasă și explicată nu numai prin prisma propriilor planuri asupra Balcanilor, dar și în contextul unor recente gesturi de bunăvoință din partea Austro-Ungariei. Astfel, după ce refuzase în repetate rânduri, sub diferite pretexte, acordarea „Lânii de aur", împăratul Franz Joseph îi conferea lui Ferdinand, în aprilie 1911, ordinul mult râvnit, sperând că astfel îl va îndepărta de Rusia și de planurile ei, iar în noiembrie același an îl primea în audiență. Întrevederea a avut un caracter privat și a fost rezultatul insistențelor regelui bulgar[12]. Consecvent tacticii de a cocheta cu o putere sau alta, Ferdinand a acceptat la întoarcerea de la Viena și invitația Legației Rusiei de a participa la dejunul oferit cu prilejul zilei onomastice a țarului[13]. Toate aceste gesturi, ca și acțiunile sau vizitele unor emisari imperiali habsburgi la Sofia, succedate cu repeziciune în ultimele două luni ale anului 1911, au produs îngrijorare la Petersburg și Belgrad. Totodată ele au făcut ca în rândul politicienilor bulgari să încolțească bănuiala că suveranul ar fi putut da dovadă de indiscreție cu privire la negocierile cu Serbia și cursul lor.

[11] *The Historical Boundaries between Bosnia, Croatia, Serbia: Documents and Maps 1815–1945*, ed. Anita L.P. Burdett, London, 1995, doc. 409, p. 461-462, r. 5, confidential, Sophia, January 6, 1913, Sir H. Bax-Ironside to Sir E. Grey.

[12] S. Constant, *op. cit.*, p. 245.

[13] Pe lângă o posibilă căsătorie a prințului Boris cu una din fiicele țarului, cu acest prilej s-a discutat și despre un împrumut în sumă de 1.500.000 franci de pe piața rusă, destinat să acopere o datorie personală a regelui. Presat de băncile vieneze să restituie în numerar întreaga sumă la data scadenței, acesta a vândut unor bănci din Sofia bonuri de tezaur sub valoarea lor. Pentru a evita un scandal, suveranul bulgar a solicitat sprijinul lui Nekliudov, garantând cu proprietatea sa de la Vrana. Rusia nu utea scăpa ocazia de a egala gestul asemănător al casei de Austria, dar și de „a-l cumpăra" pe erdinand. În scurt timp acesta a primit un împrumut în valoare de 2.000.000 franci. Suma provenea se are din fondurile personale ale țarului Nicolae al II-lea și era grevată de o dobândă de 5%; *Documents plomatiques Françaises* (în continuare *D.D.F.*), III serie, vol. I, Paris, 1955, p. 378, doc. 374; Neklyiudoff, *op. cit.*, p. 59-60.

Începutul anului 1912 avea să aducă clarificări importante în această privinţă, iar aniversarea zilei de naştere a prinţului Boris, din primele zile ale lui februarie, la care au participat moştenitorii tronurilor din România, Serbia, Grecia şi Muntenegru, a dat un impuls finalizării tratativelor sârbo-bulgare. Ele se aflau într-o fază destul de avansată prin angajamentul părţilor de a respecta frontiera comună şi prin soluţionarea multor puncte în litigiu. Disputa asupra văii Struga şi satului cu acelaşi nume, situat la nord-vest de lacul Ohrid (cca 20 km), cărora ambele părţi le acordau o mare importanţă, ce părea la un moment dat să compromită negocierile, a fost tranşată în favoarea Serbiei[14]. Partea sârbă a avut câştig de cauză şi în problema Macedoniei, a cărei autonomie a fost cerută insistent de bulgari, dar respinsă de sârbi de teama reeditării unor evenimente de tipul celor din 1885.

Tratatul de alianţă dintre Bulgaria şi Serbia şi anexa secretă au fost semnate la 29 februarie/12 martie 1912 la Belgrad[15]. Conform articolului 1, părţile îşi garantau reciproc, de o manieră absolută, independenţa şi integritatea teritorială. Articolul 2 prevedea că semnatarele se „angajează să-şi folosească toate forţele împotriva tuturor puterilor care încearcă să anexeze sau să ocupe, fie chiar şi provizoriu, orice parte din teritoriul balcanic care se află astăzi sub autoritatea Turciei". Erau vizate Austro-Ungaria şi Italia, iar formularea se făcuse la sugestia Rusiei, garanta executării tratatului, care gira astfel decizia semnatarelor de a se opune cu forţa încercărilor de ocupare a noi teritorii în sud-estul Europei. Tot Rusia a insistat ca textul să nu fie adus la cunoştinţa altor părţi fără acordul ei.

Anexa secretă preciza zonele de ocupaţie în cazul unui conflict cu Imperiul otoman. Astfel, după cel mult trei luni de la declanşarea ostilităţilor, Bulgariei îi reveneau teritoriile de la est de Munţii Rodopi şi râul Struma, iar Serbiei cele de la nord şi vest de Şar-Planina. Spaţiul cuprins între Şar-Planina, Munţii Rodopi, Marea Egee şi lacul Ohrid, adică cea mai mare parte a Macedoniei, rămânea neîmpărţit. Serbia viza aproximativ o treime din el şi anume până la linia ce unea Kriva Palanka cu oraşul Veles şi lacul Ohrid. Restul se diviza între Grecia şi Bulgaria. Dacă autonomia zonei neatribuite se dovedea imposibil de transpus în practică, "din interesul comun al naţionalităţilor bulgare şi sârbe sau din motive de ordin intern sau extern", iar frontiera ce pleca de pe muntele Golem, trecea la nord de Egri-Palanca, peste câmpia Kosovo până la Vardar, se îndrepta apoi la nord de Veles şi sfârşea deasupra lacului Ohrid, la nord de oraşul cu acelaşi nume, nu era recunoscută de părţi, acestea se angajau să apeleze la arbitrajul ţarului şi să accepte, ca linie definitivă, frontiera stabilită de el. În scurt timp disputa asupra controlului acestui spaţiu avea să devină acută şi să se transforme într-un conflict deschis bulgaro-sârb.

Două luni mai târziu, la 29 aprilie/12 mai, la mănăstirea Rila a fost parafată şi o convenţie militară ce venea în completarea tratatului prin reglementarea participării cu trupe în cazul unui atac din partea Imperiului otoman, Austro-

[14] *The Historical Boundaries*, doc. 4.09, p. 463.
[15] Vezi textul tratatului şi anexa secretă în I.E. Guéchoff, *op. cit.*, p. 191-213; *The Historical Boundaries*, doc. 4.09, anexa nr. 1, p. 467.

Ungariei și României (Bulgaria – 200.000 soldați, Serbia – 150.000 soldați). În ultima eventualitate, se preciza că efectivele trebuiau dirijate "fie pe Dunărea mijlocie, fie pe teatrul de operațiuni din Dobrogea", fie "pe teritoriul sârb". Operațiunile comune erau puse sub comanda regelui Ferdinand.

Nu este pentru prima oară cînd prevederi referitoare la România se găsesc într-un act semnat de vecinul sud-dunărean. Convenția ruso-bulgară din 1902 și cea din decembrie 1909, ce a servit drept model celei din 1912, stipula că în cazul unui atac din partea Austro-Ungariei, Germaniei sau României, Rusia acorda sprijin Bulgariei pentru a-și mări teritoriul cu zone "cu populație bulgară", situate pe malul drept al Dunării de Jos și la Marea Neagră[16].

Tratatul de alianță și convenția militară avantajau net Bulgaria, realitate de care Serbia era conștientă. Pe moment, era singura soluție pentru Belgrad de a ține sub control situația Macedoniei, de a-și asigura participarea la împărțirea teritoriilor balcanice aflate sub stăpânirea otomană în cazul destrămării imperiului, de a putea grăbi acest fenomen, dar mai ales de a împiedica dubla monarhie să facă noi anexiuni în zonă.

Odată semnat primul din seria actelor bilaterale ce aveau să dea naștere alianței balcanice, parafarea celorlalte s-a făcut mult mai repede, în unele cazuri tratativele fiind deja în curs de derulare. Pentru țările balcanice devenise clar că inamicul comun era Sublima Poartă, iar singura soluție în acest caz era o acțiune colectivă. Convins de necesitatea unei alianțe, primul ministru elen, Elefterios Venizelos, propunea, în aprilie 1911, Legației Bulgariei la Viena, prin intermediul corespondentului pentru Balcani al ziarului "Times", J.D.Bourchier[17], inițierea tratativelor. În octombrie Grecia făcea o nouă tentativă, de această dată prin intermediul ministrului său la Sofia. Insistențele Atenei dovedeau decizia sa de a se implica în cazul unui război bulgaro-otoman.

Cabinetul de la Sofia a continuat să amâne formularea unui răspuns clar până în februarie 1912[18]. Atitudinea Bulgariei nu trebuie interpretată drept un

---

[16] Cf. M. Boghitschevitch, *Les causes de la guerre*, Paris, 1925, p. 178-180. Detalii privind împrejurările în care partea română a luat cunoștință de prevederile convenției secrete și reacția regelui Carol I și a politicienilor romîni, General G.A. Dabija, *Amintirile unui ataşat militar român în Bulgaria (1910–1913)*, București, 1936, p. 155-165; Anastasie Iordache, *Criza politică din România și războaiele balcanice 1912–1913*, București, 1998, p. 174-175.

[17] Ziaristul englez J.D. Bourchier era bun prieten cu premierul elen. Cei doi se cunoscuseră în Creta în 1909, cînd ultimul era guveratorul insulei. Bourchier îl considera pe Venizelos un salvator nu numai al Cretei, ci și al elenismului. Ei s-au revăzut în februarie 1910 la Atena, când au discutat pentru prima dată despre o posibilă alianță greco-bulgară. Detaliile au fost analizate pe parcursul mai multor întrevederi, iar misiunea sondării terenului i-a revenit lui Bourchier. Concomitent, acesta a adresat crisori regelui Ferdinand și lui Gheșov în care a argumentat necesitatea acordului. Pentru detalii rivind relațiile dintre Bourchier și Venizelos și rolul ziaristului englez în finalizarea alianței greco-ulgare, E. Prevelakis, *E. Venizelos and the Balkan Wars*, în "Balkan Studies", 1966, 7, p. 368 și urm.; Halmreich, *op. cit.*, p. 72-75 și 352-360.

În noiembrie 1911 Gheșov îi spunea lui Bourchier că nu știe ce să răspundă Atenei, deoarece Rusia ea cu insistență să se înțeleagă întâi cu Serbia; E. Prevelakis, *op. cit.*, p. 369; A.J. Panayotopoulos,

dezinteres faţă vecina sa sau o schimbare în planurile asupra posesiunilor otomane din Balcani. Dimpotrivă, pentru Sofia o alianţă cu Atena era mai mult decât necesară, mai ales că exista temerea că guvernul elen ar putea încheia o înţelegere cu Austro-Ungaria, România sau chiar cu albanezii. Potrivit primului ministru bulgar, atâta timp cât plana incertitudinea asupra existenţei unui tratat între România şi Poartă şi cât exista "pericolul ce ar rezulta dintr-o intervenţie a sârbilor şi grecilor în cazul unui război turco-bulgar în condiţii foarte puţin favorabile nouă (n.n. bulgarilor)", în avantajul Bulgariei era ca întâi să se ajungă la o alianţă cu Serbia[19]. Acesta era şi punctul de vedere al Rusiei, care nu ar fi acceptat modificări în ordinea stabilită de ea.

Încurajată de mesajul verbal trimis de Sofia, diplomaţia greacă prezenta la începutul lunii martie un proiect de tratat care nu făcea nici o referire la Macedonia. El a fost respins de partea bulgară, motivul fiind tocmai această omisiune. Ea nu era întâmplătoare şi era cauzată de disputa asupra teritoriului, fiecare nutrind speranţa că, mai devreme sau mai târziu, el va fi încorporat în propriile graniţe. Discuţiile dintre Bulgaria şi Grecia în jurul acestei probleme au continuat în tot cursul lunii aprilie şi a celei mai mari părţi a lunii mai, fără ca Bulgaria să obţină acordul asupra autonomiei Macedoniei şi nici clarificări, în favoarea sa, într-o altă problemă delicată, cea a Traciei cu portul Salonic, considerată de greci drept teritoriu ce trebuia să revină la patria mamă. În opinia Atenei, un statut autonom ar fi constituit un pas decisiv pe calea anexării Macedoniei de către Bulgaria.

Prin urmare, tratatul semnat de Bulgaria şi Grecia la 17/29 mai 1912 eluda problema celor două posesiuni otomane, Macedonia şi Tracia, şi prevedea numai asistenţă reciprocă în cazul unui atac otoman. Pretenţiile teritoriale, care nu au lăsat loc nici unui compromis, au făcut ca, spre deosebire de tratatul bulgaro-sârb, acesta să fie "pur şi simplu o alianţă defensivă"[20].

Textul final al tratatului greco-bulgar nu a fost remis Belgradului, deşi sârbii aveau cunoştinţă de existenţa şi de conţinutul lui în mare, după cum nici Atena nu a primit textul tratatului bulgaro-sârb.

Pentru completarea verigii şi realizarea alianţei balcanice rămâneau de definitivat acordul dintre Serbia şi Grecia şi cel cu Muntenegru. Iniţial, promotoarea alianţei, Rusia, s-a opus aderării Muntenegrului. Acestuia i se imputa apropierea prea mare de Puterile Centrale, mai cu seamă de Austro-Ungaria şi Italia şi atitudinea mult prea independentă a conducătorului statului. După încheierea acordurilor bulgaro-sârb şi bulgaro-grec şi iniţierea negocierilor sârbo-elene, Rusia a fost nevoită să-şi nuanţeze poziţia. În iunie 1912, ea încuviinţa începerea tratativelor Bulgariei şi Serbiei cu Muntenegru. La sfârşitul lunii septembrie, respectiv începutul lui octombrie, convorbirile erau finalizate prin două acte prin

The Great Ideea and the Vision of Easter Federation. A propos of the Views of I. Dragoumis and A. Souliotis Nicolaides, în "Balkan Studies", 1970, 4, p. 353.

[19] I.E. Guéchoff, *op. cit.*, p. 19.

[20] Charles şi Barbara Jelavich, *Formarea statelor naţionale balcanice*, Cluj-Napoca, 2001, p. 261.

care părțile se angajau să-și acorde reciproc ajutor militar în cazul unui atac din partea Imperiului otoman sau a Austro-Ungariei.

În toamna anului 1912 liga balcanică constituia o realitate. Proiectul, născut din dorința de revanșă a Rusiei, s-a materializat în pofida neînțelegerilor, disensiunilor, diversității etnice și religioase și mai cu seamă a disputelor teritoriale. Prin acordurile între părți, liga balcanică devenise un instrument de sincronizare a eforturilor militare a patru țări în vederea modificării configurației sud-estului european prin dispariția posesiunilor otomane de pe continent. Semnatarele considerau că modul cel mai simplu de rezolvare a problemei otomane era să atace simultan Imperiul otoman și să prezinte chestiunea ca pe un fapt împlinit. În același timp, părțile se angajau să-și acorde sprijin armat în cazul oricăror încercări ale dublei monarhii de a-și extinde dominația și influența în Balcani în dauna lor. Potrivit unor opinii, la acea dată potențialul militar al alianței balcanice nu era deloc de neglijat, ea constituind, din acest punct de vedere, "a șaptea putere europeană, care era în stare, într-o măsură oarecare, să contracareze marile puteri europene în sud-estul Europei"[21].

Încă de la apariția ideii și până la materializarea ei, alianța balcanică a stârnit reacții în rândul puterilor europene. Deoarece ea s-a născut și dezvoltat sub patronajul Rusiei, firesc cea mai îngrijorată a fost Austro-Ungaria. Încă din toamna anului 1911, când zvonurile despre negocierile bulgaro-sârbe deveniseră tot mai numeroase și mai demne de crezare, ambasadorul dublei monarhii la Londra își exprima temerea că *statu-quo*-ul în Balcani ar putea fi tulburat și în această perspectivă marile puteri trebuiau să fie pregătite. Marea Britanie și ministrul său de externe, Sir Edward Grey, nu vedeau însă în acel moment un motiv de îngrijorare și socoteau nefondate ipotezele privind pericolul angrenării într-un eventual conflict a puterilor direct interesate în zonă[22]. Asertiunile înaltului demnitar britanic nu au avut darul de a liniști Viena, care se considera îndreptățită să acționeze pentru a preîntâmpina o astfel de situație.

În decembrie 1911, diplomația de la Ballplatz a invitat puterile europene la un dialog pe tema modificării ordinii în Balcani și a cerut totodată guvernului otoman să aplice reformele promise[23]. Sarcina Legației austro-ungare de la Sofia era să folosească toate mijloacele pentru a infirma sau confirma zvonurile. În acest sens atașatul militar austriac l-a chestionat în repetate rânduri în februarie 1912 pe șeful marelui stat major bulgar în legătură cu subiectul. Cum tratativele se purtau în secret și generalul Fitcev nu avea încă cunoștință de ele, le-a negat existența. Tot

---

[21] D. Djordjević, *Revolutions nationales des peuples balkaniques 1804–1914*, Beograd, 1965, p. 229. La data declanșării războaielor balcanice, Bulgaria avea 400.000 militari (48 escadroane și 262 baterii cu cca 1000 tunuri de calibru diferit), Serbia 175.000 militari instruiți în Franța și Rusia (160 batalioane de infanterie, 46 baterii de artilerie cu 100 tunuri și 44 escadroane de cavalerie), Grecia 00.000 militari (48 batalioane de infanterie, 244 tunuri, 18 escadroane cavalerie), Muntenegru 40.000 ilitari și 140 tunuri. Tunurile, puștile și muniția proveneau de la fabricile franceze și germane, un gument în plus în ceea ce privește capacitatea de luptă a țărilor balcanice.

British Documents, vol. IX, part I, doc. 75 și 76.

'bidem, doc. 77.

fără succes s-au soldat şi demersurile contelui Tarnowski, reprezentantul Vienei la Sofia, pe lângă miniştrii acreditaţi ai celorlalte puteri europene şi pe lângă înalţii funcţionari bulgari. Acestora din urmă nu ezita să le spună răspicat că pentru orice informaţie "Austria plăteşte"[24].

În toamna anului 1912 dubla monarhie mai spera încă într-o atitudine unanimă a puterilor europene care să amendeze alianţa şi să oprească astfel sporirea influenţei Rusiei în Balcani. În septembrie 1912 contele Berhtold îşi reînnoia solicitarea de sprijin în vederea menţinerii *statu-quo*-ului. Semnalele primite din marile capitale europene nu au fost deloc favorabile. Astfel, Marea Britanie considera că singura modalitate de rezolvare era semnarea unui acord bilateral între Austro-Ungaria şi Rusia, reeditare a celui din 1903 de la Mürzteg[25]. La curent cu negocierile sîrbo-bulgare şi greco-bulgare şi apoi cu conţinutul tratatelor, Londra părea detaşată de cursul evenimentelor. În realitate ea privea cu înţelegere şi chiar satisfacţie alianţa balcanică, socotind-o favorabilă Antantei.

Sentimentele erau împărtăşite şi de cealaltă membră a Triplei Înţelegeri, Franţa, a cărei politică externă suferise serioase corecturi privind implicarea ei în problematica sud-est europeană. Cum un eventual dialog cu Germania se dovedise de mai mult timp imposibil, Franţa s-a hotărât să acţioneze în direcţia strângerii alianţei cu Marea Britanie şi Rusia în aşteptarea momentului prielnic pentru revanşă. În acest context a abandonat şi politica de menţinere a *statu-quo*-ului în Balcani, venind astfel în întâmpinarea Rusiei, a cărei preocupare continua să fie, pe lângă îngrădirea influenţei Austro-Ungariei, supremaţia asupra Strâmtorilor prin eliminarea Porţii din Europa[26]. În acelaşi timp, Parisul s-a arătat deranjat de faptul că fusese informat cu întârziere de iniţierea şi apoi de cursul tratativelor dintre ţările balcanice. Deşi interesele Franţei şi Rusiei nu coincideau în totalitate, acţiunile lor au devenit convergente. În acest context s-a diminuat şi neîncrederea Parisului faţă de Bulgaria. Dacă în primăvara anului 1912 guvernul francez nu a dat un răspuns încurajator la cererea de sprijin pentru obţinerea unui împrumut de pe piaţa pariziană (în total 180–200 milioane franci), la sfârşitul lunii iunie cabinetul francez nu a mai fost atât de tranşant şi doar a amânat discuţiile până la soluţionarea conflictului italo-otoman. În schimb, marile bănci franceze au venit imediat în sprijinul Bulgariei, avansând 25 milioane de franci, fără ca guvernul francez să protesteze. Se ştie că cea mai mare parte a împrumutului era condiţionat de

[24] *The Historical Boundaries*, doc. 4.09, p. 463.

[25] Otto Bickel, *op. cit.*, p. 149.

[26] În acest sens, convorbirile dintre Sazonov şi Poincaré din vara anului 1912 în *Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Ententepolitik der Vorkreigsjahre* (publicate de Siebert), vol. II, Berlin, 1921, p. 546; R. Poincaré, *Les Balkans en feu*, Paris, 1926, p. 21. Cu ocazia vizitei la Petersburg premierul francez.a cerut detalii asupra acordului bulgaro-sârb şi a exprimat speranţa ca actele semnate să nu pună în pericol *statu-quo*-ul în Balcani: "Tratatul conţine deci un germene de război împotriva Turciei, dar şi unul împotriva Austriei. El stabileşte pe lângă aceasta şi o hegemonie a Rusiei asupra celor două state slave, pentru că Rusia este luată drept arbitru în toate problemele".

achiziţionarea de armament şi muniţie de care în acel moment Bulgaria avea nevoie urgent[27].

Germania a privit cu aparentă detaşare alianţa statelor balcanice. În realitate, ea nu era de acord cu declanşarea unui conflict zonal, care nu numai că ar fi dus la modificarea configuraţiei spaţiului balcanic, dar implica şi riscul de a se transforma într-unul continental, ce i-ar fi pus in pericol interesele în Imperiul otoman şi mai cu seamă în Orientul Apropiat. Tot atât de adevărat este şi faptul că nu aproba politica de învrăjbire etnică dusă de Austro-Ungaria în Balcani şi nici atitudinea acesteia faţă de România, membră a Triplei Alianţe.

Criza politică, războiul cu Italia, revolta garnizoanei din Monastir, răscoala populaţiei din Kosovo, cea a albanezilor, susţinuţi de Serbia şi Muntenegru, disensiunile din armata otomană, cauzate de încercările ministrului de război Nazim Paşa de a îndepărta elementele ostile, constituiau, în vara anului 1912, realităţi ce nu puteau fi ignorate. Cu toate demersurile şi presiunile puterilor europene pentru a determina Poarta să iniţieze şi să aplice un program de reforme în teritoriile otomane, guvernul de la Constantinopol nu a depăşit faza promisiunilor. De altfel, în iunie 1912, în plină revoltă a albanezilor, când se impuneau măsuri urgente, însărcinatul cu afaceri al Marii Britanii arăta că nu exista un proiect privind rezolvarea problemei albaneze, iar inspectorul englez pentru Macedonia informa că deşi ministrul otoman de interne părea favorabil ideii de reformă, de ceva concret nici nu putea fi vorba. În august, guvernatorul Salonicului (*vali*) cerea, într-un memoriu adresat guvernului, să se pună capăt situaţiei explozive din posesiunile otomane prin acordarea autonomiei Albaniei[28]. Intervenţia acestuia a fost determinată de gravele tulburări, ce au culminat cu masacrele de la Kotciana (112 morţi), Berana şi Sietznitz, aflate la graniţa cu Bulgaria, Serbia, respectiv Muntenegru.

În toamna anului 1912 existau destule argumente în favoarea unor acţiuni în forţă venite din afara graniţelor otomane, iar aliatele balcanice nu erau străine de multe din agitaţiile, atentatele şi violenţele din posesiunile otomane. La sfârşitul lunii august şefii Marilor State Majore ale celor patru ţări balcanice s-au întâlnit pentru a stabili ultimele detalii privind începerea operaţiunilor. Peste câteva zile, Sofia informa Petersburgul în legătură cu hotărârea de a declara război Porţii, dacă puterile europene nu insistau pentru executarea întocmai a articolului 23 al Tratatului de la Berlin.

---

[27] Pentru detalii privind împrumuturile acordate Bulgariei de finanţa franceză în anii 1912-1913, Daniela Buşă, *Finanţa franceză în sud-estul Europei (1900–1914)*, I, în "Revista istorică", t. VI, 1995, nr. 1-2, p. 38-40; Raymond Poidevin, *Finances et relations internationales 1887–1914*, Paris, 1970, p. 83; Simeon Damianov, *Frenskoto iconomicesco pronicvane v Bălgaria (1878–1914)*, Sofia, 1971, p. 57-179; Renè Girault, *Les Balkans dans les relations franco-russes en 1912*, în "Etudes balkaniques", 4, 1974, p. 69; Jacques Droz, *Les affaires balkaniques et les origines de la Premiere Guerre mondiale*, în *loc. cit.*, p. 28; Voin Bozinov, *La politique française et la Bulgarie au temps des guerres balkaniques (1912–1913)*, în *loc. cit.*, p. 72.

[28] *The Historical Boundaries*, doc. 4.09, p. 465.

Decizia statelor balcanice a neliniştit Rusia. Paradoxal, tocmai ea, care iniţiase, încurajase şi acţionase pentru crearea ligii balcanice, nu era gata să sprijine demersul componentelor acesteia. Pe măsură ce proiectul a prins contur, Rusia a realizat că „interesele sale pe care trebuia să le servească liga balcanică, adică blocarea Austro-Ungariei, căzuseră pe un plan secundar din punctul de vedere al statelor balcanice"[29]. Pretenţiile, dar mai ales disputele lor asupra unor teritorii din componenţa statului otoman, de care erau interesate şi unele dintre puteri, creşteau riscul ca în cazul unui conflict în Balcani cele din urmă să nu aibă decât de câştigat. Or, tocmai acest lucru trebuia evitat, iar eforturile diplomaţiei ţariste canalizate în această direcţie.

În încercarea de a controla situaţia, Rusia s-a alăturat puterilor europene, cerând ţărilor balcanice să amâne declanşarea conflictului, iar Sublimei Porţi să aplice neîntârziat reforme. În paralel, ea a solicitat sprijin şi celorlalte membre al Antantei. Astfel, la întâlnirea de la Balmoral din septembrie, Sazonov, şeful diplomaţiei ruse, i-a cerut omologului său britanic, Edward Grey, spre surprinderea acestuia, să exercite presiuni asupra statelor balcanice pentru menţinerea păcii[30], solicitare făcută de altfel şi Parisului prin intermediul lui Izvolski[31]. Petersburgul ar fi dorit să afle şi poziţia aliatelor sale faţă de o eventuală implicare a Vienei, dar din corespondenţa purtată reiese că atât Londra cât şi Parisul nu luau în calcul acest lucru.

Intuind pericolul, sultanul şi guvernul otoman au făcut cunoscut puterilor europene că programul de reforme debutează cu punerea în practică a legii vilaietelor, elaborată de o comisie internaţională în 1886 şi rămasă neaplicată. Luând act de intenţia Constantinopolului, acestea notificau aliatelor balcanice că nu vor tolera nici o modificare a *statu-quo*-ului în zonă. Caracterul formal al garantării integrităţii Imperiului otoman avea să fie probat de evoluţia ulterioară a evenimentelor, dar mai ales de reacţia şi poziţia puterilor.

Odată declanşat războiul împotriva Porţii la 5/18 octombrie 1912, desfăşurarea operaţiunilor s-a făcut în mare parte conform planului: ofensiva bulgară în Tracia Orientală şi spre Constantinopol, cea sârbă în nordul Macedoniei şi Kosovo, cea muntenegreană în teritoriile albaneze şi cea greacă în Epir şi pe mare. În scurt timp grecii au cucerit insulele Lemnos, Thasos, Tenedos, Imbros, Chios, Mytilene, au ocupat Epir şi Salonic, au asediat Iannina. Sârbii au cucerit sangeacul Novi Bazar, oraşele Priština, Kratovo, Usküb, dar şi Ohrid, Bitolia, Prilep, aflate în afara liniei recunoscute de bulgari ca intrând în aria de influenţă a Serbiei. După o lună de la declanşarea ostilităţilor trupele sârbe, secondate de cele muntenegrene, ocupaseră centrul şi vestul Peninsulei Balcanice şi controlau o parte din litoralul adriatic cu portul Durazzo (Durrës), vizat de Belgrad din considerente economice şi strategice. Principala ofensivă a bulgarilor s-a desfăşurat spre

[29] Charles şi Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 261.
[30] *British Documents*, vol. IX, part I, doc. 810, 812, 813.
[31] *D.D.F.*, III-e serie, t. II, doc. 37 şi 38.

Constantinopol. În drumul lor au asediat Adrianopolul, înaintând rapid până la linia de apărare a capitalei otomane (cca 45 km de Constantinopol), de care nu au reuşit să treacă. Alte trupe au acţionat în Macedonia unde au ajuns până în apropierea Salonicului. La începutul anului 1913 practic posesiunile otomane din Europa se rezumau la cele patru oraşe asediate: Constantinopol la sud, Adrianopol la est, Iannina şi Scutari (Shkodër) la vest.

Rapiditatea acţiunilor a luat prin surprindere puterile europene, iar evoluţia evenimentelor le-a neliniştit şi îngrijorat deopotrivă. În câteva săptămâni întreaga configuraţie a Peninsulei Balcanice, gândită cu peste trei decenii în urmă la Berlin, devenise de domeniul trecutului. Victoriile aliaţilor pe toate fronturile impuneau drept consecinţă imediată o revizuire radicală a frontierelor părţilor fără consultarea şi mai ales implicarea puterilor europene. În aceste condiţii, dat fiind realităţile, dorinţele şi ambiţiile componentelor ariei, urmările crizei ameninţau să scape de sub control, complicând o dată în plus situaţia. Nici eventualitatea extinderii conflictului prin participarea unora dintre puteri nu putea fi ignorată, mai ales că existau suspiciuni în ceea ce priveşte Italia, îndreptăţite de altfel, că abia aştepta să anexeze arhipelagul Sporadelor şi insula Rhodos. Pentru a preîntâmpina aceasta, Marea Britanie şi Franţa au făcut presiuni, determinând-o să-şi reînnoiască angajamentul de a ceda Porţii insulele ocupate[32].

Succesele armatei sârbe în Macedonia au sporit vigilenţa şi prudenţa Austro-Ungariei. Pentru a împiedica Belgradul să-şi extindă hotarele în detrimentul teritoriilor otomane şi astfel să-şi sporească prestigiul în rândul slavilor sudici, mai cu seamă a celor aflaţi în interiorul graniţelor imperiului şi să iasă definitiv din „strânsoarea economică" a Vienei, dubla monarhie s-a declarat neutră. Din calcule nu a fost exclusă nici posibilitatea unei intervenţii armate devreme ce, chiar de la declanşarea ostilităţilor, a mobilizat o parte din rezervişti. Totodată diplomaţia vieneză a căutat să-şi pună în aplicare planul de apropiere a Bulgariei şi României prin realizarea unei alianţe, ce urma să fie folosită atât împotriva Serbiei, cât şi pentru stoparea influenţei Rusiei în Balcani. În paralel, Viena şi-a intensificat sprijinul în vederea creării unui stat albanez, văzut ca un obstacol în materializarea visului Belgradului de a avea ieşire la mare[33].

Victoriile aliaţilor balcanici, în special ale celor suspectaţi de a fi fost câştigaţi de partea Antantei, constituiau, în opinia Germaniei, un real pericol pentru interesele sale în Orientul Apropiat, contracarat numai de „menţinerea, atât cât se putea, a factorului otoman"[34]. Germania a continuat să susţină Constantinopolul, deşi comportamentul pe câmpul de luptă al militarilor turci, la a căror instrucţie şi echipare contribuise în exclusivitate, o supărase şi dezamăgise deopotrivă. Rezerva

' E. Driault, M. Lhèritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, vol. V, Paris, 1926, 82.

Detalii privind interesele şi politica Austro-Ungariei la sudul Dunării, la E. Hösch, *Geschichte der 'kanländer*, Stuttgart, 1968; Barbara Jelavich, *The Habsburg Empire in European Affaires 1814–8*, New-York, 1975; C.A. Macartney, *The Habsburg Empire (1790–1918)*, London, 1971.

heorghe Zbuchea, *op. cit.*, p. 57.

inițială a Berlinului față de politica sud-est europeană a Austro-Ungariei a trecut pe un plan secundar în momentul în care interesele Triplei Alianțe erau în joc[35].

Cursul evenimentelor din Balcani a afectat Rusia, mai ales că evoluția părea să-i fi scăpat de sub control. Presată de realități, ea a adoptat poziții diametral opuse solicitărilor și planurilor Bulgariei și Serbiei, unele chiar propriilor opinii din perioada premergătoare războiului. Așa de pildă, de teama unei intervenții austro-ungare pentru care nu era pregătită, Rusia nu a sprijinit revendicările teritoriale ale Belgradului, acceptând numai formula unei căi ferate care să lege Serbia de un port la Marea Adriatică. Acesta urma să aparțină însă viitorului stat albanez. Rusia s-a împotrivit și încercărilor Bulgariei de a cuceri Adrianopolul[36], dar din cu totul alte motive. Acestea țineau de poziția geografică, strategică și de vecinătatea imediată a Constantinopolului. Încă din 1908 Izvolski avertizase că Rusia se va opune cu toată forța ocupării Constantinopolul. „La Bosfor – declara Sazonov după prima victorie bulgară – nu pot fi decât turcii sau rușii”[37]. În eventualitatea cuceririi orașului de către aliații balcanici, „Rusia era gata să declanșeze război în 24 de ore”, amenința același Sazanov[38]. De altfel, țarul Nicolae al II-lea ceruse aliatelor sale, Franța și Marea Britanie, să nu permită Bulgariei să se instaleze aici și nici regelui Ferdinand să restaureze Imperiul bizantin sub sceptrul său. Nekliudov era convins că suveranul bulgar dorea chiar o reconciliere cu Vaticanul[39].

Franța, principala furnizoare de armament și muniție a aliaților, era mulțumită că artileria Schneider-Creuzot se dovedise superioară celei produse de Krupp[40]. Ea a sprijinit permanent demersurile și acțiunile Rusiei. Concomitent, și-a alăturat eforturile de cele ale Marii Britanii pentru a preîntâmpina escaladarea conflictului prin angrenarea Rusiei și Austro-Ungariei, pentru a limita aria operațiunilor, iar apoi pentru sistarea lor. În cazul unei victorii otomane, îi spunea Edward Grey însărcinatului cu afaceri german la Londra înainte de declanșarea ostilităților, nu numai că nu-i era permis Porții să înglobeze noi teritorii, dar era obligată să adopte măsuri concrete în favoarea populației creștine. Dacă victoria era de partea aliaților, ei își păstrau teritoriile cucerite, cu excepția Constantinopolului. Sarcina diplomației britanice era să mențină puterile europene în limita rolului de mediator, conchidea ministrul englez[41].

La 20 noiembrie/3 decembrie 1912, după opt săptămâni de conflict, Bulgaria și Imperiul otoman încheiau armistițiul ce punea stavilă și înaintării sârbilor în nordul Macedoniei și în teritoriile albaneze. El era dorit de Poartă, ale cărei trupe, împuținate de lupte și holeră, se aflau în imposibilitate de a continua războiul, de bulgari, atinși la

[35] Gheorghe N. Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță, București 1878–1914*, București, 1979, p. 326.
[36] M.S. Anderson, *The Eastern Question 1774–1923*, London, 1966, p. 196.
[37] A.J. Taylor, *The Struggle of Mastery in Europe 1848–1918*, Oxford, 1954, p. 492.
[38] Cf. Pavel Miliukov, *Political Memoirs 1905–1914*, Michigan, 1968, p. 253.
[39] A. Neklyiudoff, *op. cit.*, p. 116.
[40] *Lettres de la Princesse Radzwill*, scrisoarea din 4 noiembrie 1912.
[41] *British Documents*, vol. IX, part I, doc. 805.

rându-i de epidemii, dovedite mai periculoase decât armata inamică, dar și de puterile europene, ce sperau într-un răgaz care să le permită armonizarea intereselor și pretențiilor aliaților. Trupele elene și muntenegrene au refuzat să suspende operațiunile și au continuat asediul orașelor Iannina și Scutari.

În aceste împrejurări, la 3/16 decembrie 1912 la Londra se deschideau în paralel reuniunea ambasadorilor puterilor europene și Conferința de pace a reprezentanților țărilor beligerante. Dificultatea demersului a ieșit în evidență încă de la primele ședințe, implicațiile problemei orientale dovedindu-se mult mai grave decât se estimase. În afara celor presupuse a fi mai simple și anume obligarea Sublimei Porți de a renunța aproape în totalitate la posesiunile sale continentale și insulare și de a recunoaște unirea Cretei cu Grecia, existau și alte subiecte asupra cărora consensul puterilor europene și al țărilor balcanice nu era întrunit, iar soluționarea lor se intercondiționa: problema Albaniei și Macedoniei, accesul Serbiei la Marea Adriatică, apartenența portului Salonic. Toate acestea nu constituiau aspecte separate, ci trebuiau discutate și analizate împreună, deoarece concluzia finală privea toate țările din sud-estul Europei și conducea la modificarea *statu-quo*-lui în Balcani prin trasarea de noi frontiere, corectarea altora deja existente și prin modificarea statutului internațional al mai multor teritorii și apariția unui nou stat.

Prima chestiune pusă în discuție la reuniunea ambasadorilor puterilor europene s-a referit la Albania și privea statutul[42] și granițele acesteia, fiind legată de accesul Serbiei la Marea Adriatică și de compensațiile teritoriale reclamate de vecini: Muntenegru, Serbia și Grecia. Dacă Imperiul otoman era gata să recunoască autonomia Albaniei, puterile europene și țările balcanice aveau păreri diferite. Astfel, Franța era de acord cu o Albanie autonomă sub suzeranitatea sultanului și garanția marilor puteri, Marea Britanie și Germania au păstrat o atitudine rezervată, iar Austro-Ungaria și Italia s-au pronunțat pentru independență[43]. Ultima variantă nu era pe placul aliatelor balcanice, care vizau o modificare a propriilor granițe în detrimentul teritoriilor albaneze. În vreme ce Rusia continua să sprijine pretențiile Serbiei și Muntenegrului asupra unor părți din teritoriul ce urma a fi atribuit Albaniei, dubla monarhie, susținută de Italia, se opunea cu îndârjire cererii Serbiei de a deține un port la Marea Adriatică și amenința cu intervenția armată dacă

[42] La 15/28 noiembrie 1912 Adunarea națională, alcătuită din 83 de delegați creștini și musulmani, întrunită la Valona (Vlorë) a proclamat independența Albaniei și l-a ales președinte pe Ismail Kemal. Cu acest prilej a fost alcătuit un guvern în componența căruia intrau creștini și musulmani. Independența țării trebuia recunoscută pe plan internațional.

[43] Italia și Austro-Ungaria erau direct interesate în independența Albaniei. Un astfel de statut apropia mult perspectiva de a include tânărul stat în sfera lor de influență și control. Dacă prima izbutea acest lucru, ea controla nu numai strâmtoarea Otranto (75 km lățime), dar și întreg traficul navelor prin Marea Adriatică, care devenea practic o mare italiană. În cazul în care cea de a doua putere ar fi avut câștig de cauză, ea obținea atât libera circulație prin strâmtoare cât și excluderea Serbiei de pe litoralul adriatic, obiectiv important pentru politica dublei monarhii. Viena și Roma au semnat la 19/31 decembrie 1912 un acord prin care se angajau să organizeze noul stat albanez independent, delimitându-și sferele de influență; textul în *Les documents secrèts des Archives du Ministère des Affaires Etrangères de Russie publié par les Bolchéviks*, Paris, 1919, p. 70-74.

trupele sârbe nu părăseau Durazzo. Totodată Viena avertiza Muntenegru că nu va permite ocuparea oraşului Scutari. În aceste împrejurări misiunea lui Sir Edward Grey, sub al cărui patronaj se desfăşurau lucrările, s-a dovedit extrem de dificilă. Ministrul de externe britanic trebuia să menţină un echilibru între cele două puteri rivale şi în acelaşi timp să intervină şi pe lângă ţările balcanice.

Pe măsură ce discuţiile avansau, problema hotarelor Albaniei devenea tot mai dificil de soluţionat. Părţile direct interesate nu se arătau dispuse să accepte un compromis, deşi la un moment dat Rusia părea favorabilă unui schimb de teritorii şi anume Durazzo şi Scutari pentru două mici localităţi de la graniţa estică a Albaniei: Djakova (Djakoviča) şi Dibra, ce urmau să intre în componenţa Serbiei, respectiv Muntenegrului. Austro-Ungaria a respins însă propunerea.

Tensiunea în relaţiile internaţionale a sporit considerabil în ianuarie 1913, când ameninţările cu folosirea forţei din partea Rusiei şi Austro-Ungariei[44] au coincis cu reluarea ostilităţilor în Balcani. Abia la sfârşitul lunii februarie, odată cu acordul Austro-Ungariei de a renunţa la Dibra, se întrevedeau şanse ca pericolul să fie înlăturat. Condiţia era ca restul propunerilor ei să fie acceptate, iar Rusia să procedeze la fel în cazul Djakovei.

Cu toate eforturile Foreign-Office-ului, părţile erau departe de o înţelegere. Rusia a refuzat intrarea oraşelor Djakova şi Scutari în componenţa Albaniei. În replică, ambasadorul austro-ungar la Londra a condiţionat participarea la lucrări de evacuarea de către Serbia şi Muntenegru a teritoriilor albaneze[45]. Intervenţia personală a lui Edward Grey în disputa dintre Viena şi Petersburg a determinat dubla monarhie să cedeze Djakova.

Problema nu era încheiată atâta vreme cât trupele sârbe şi muntenegrene ocupau teritorii albaneze şi asediau oraşul Scutari, iar Viena făcea presiuni pentru a obţine mandat din partea puterilor ca împreună cu Italia să oblige cele două state balcanice să respecte hotărârile luate la Londra[46].

Apogeul crizei albaneze a fost atins la mijlocul lunii aprilie, când armata muntenegreană a ocupat oraşul Scutari, ceea ce a provocat un entuziasm de

---

[44] *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1878–1914* (în continuare *G.P.)*, Berlin, 1926, vol. XXXIII, doc. 12 360, 12 370, 12 375.

[45] Vezi *British Documents*, vol. IX, part II, doc. 589, 610, 641.

[46] O acţiune militară unilaterală a dublei monarhii şi cu atât mai mult una conjugată cu Italia, cum cerea Viena, nu era acceptată însă de puterile europene. E. Grey a propus o demonstraţie navală de forţă în raza portului Antivari, acceptată imediat de ministrul de externe austro-ungar, contele Berchtold. Iniţial Franţa a refuzat să participe, iar Rusia, ca şi Germania, a ezitat să formuleze un răspuns clar. În faţa acestei realităţi, Grey a convocat ambasadorii Franţei şi Rusiei, cărora le-a expus situaţia delicată în care s-ar afla Anglia şi Antanta dacă ar participa singură la acţiune. Gestul ar fi interpretat fie ca „o indicaţie a unei apropieri între Anglia şi Tripla Alianţă, fie o urmare a divergenţelor de păreri între puterile Triplei Antante". Argumentul s-a dovedit convingător pentru cei doi aliaţi. La cererea ministrului britanic, susţinut şi de Berchtold, la demonstraţie a consimţit să participe şi Germania. Însuşi Kaiserul a considerat solicitarea drept „o oportunitate de cooperare cu Anglia". La 6 aprilie 1913 navele celor 6 puteri europene se aflau în rada portului Antivari. În acest sens, *British Documents*, doc. 772, 779, 781, 789, 790, 791 şi 793; *D.D.F.*, 3e serie, t. VI, doc. 169, 172, 181, 235, 246, 265; *G. P.*, vol. XXXIV, II, doc. 13060 şi 13061.

nedescris în rândul panslaviştilor din Rusia[47] şi a creat noi tensiuni între participanţii la conferinţa de pace. Sub presiunea marilor puteri, care ameninţau cu sistarea asistenţei economice şi excluderea ţării de la orice fel de compensaţii la încheierea conflictului, la 2/14 mai 1913 regele Nicolae a fost nevoit să ordone trupelor muntenegrene să părăsească oraşul. Locul lor a fost luat de o unitate alcătuită din 1000 de soldaţi ai puterilor europene.

Reprezentanţii Bulgariei, Serbiei şi Greciei au făcut deplasarea la Conferinţa de pace din capitala regatului britanic cu instrucţiuni clare privind modificarea *statu-quo*-ului stabilit la Berlin. Toate statele balcanice considerau că sunt îndreptăţite în demersul lor de realităţile istorice, dar şi de recentele victorii din confruntarea cu Sublima Poartă.

Conform instrucţiunilor primite, sarcina delegaţiei bulgare era de a obţine ca frontieră cu Poarta linia Midye (Midia), la Marea Neagră – Rodosto, la Marea Marmara, ceea ce însemna jumătate din nordul litoralului Mării Marmara şi Peninsula Galipoli. Bulgaria ar fi obţinut astfel controlul direct asupra strâmtorii Dardanele, dar şi asupra vecinătăţilor Constantinopolului. Regele Ferdinand avea în vedere şi insulele Samotrace şi Thasos, pretenţie ce a stârnit reacţia Greciei şi nedumerirea puterilor europene.

Principalul obiectiv al delegeţiei elene condusă de Venizelos era de a păstra Salonic, Peninsula Calcidică, Vodena, Kastoria şi Korcë (Koritza), de a obţine Serres, de a se recunoaşte Greciei posesiunea asupra insulelor din Marea Egee şi de a se opune pretenţiilor Bulgariei asupra celor două insule[48].

Iniţial, Imperiul otoman a respins orice cedare teritorială, fiind dispus să acorde numai autonomia Macedoniei şi Albaniei. În faţa fermităţii statelor balcanice, Sublima Poartă a devenit mai flexibilă, renunţând la teritoriile de la vest de Adrianopol şi recunoscând unirea Cretei cu Grecia, dar a rămas de neclintit în privinţa Adrianopolului şi a insulelor Mării Egee, socotite parte integrantă din teritoriul otoman. Învinsă şi cu posesiunile europene ocupate în cea mai mare parte de forţele aliate, Poarta mai spera încă în câştigarea, de partea ei, a puterilor, aşa cum se mai întâmplase cu alte ocazii. Calculul s-a dovedit greşit de această dată. Marile puteri şi-au intensificat presiunile pe lângă guvernul otoman. Când au reuşit să-l convingă pe noul vizir, Kiamil paşa, de necesitatea unor concesii în privinţa Adrianopolului şi a insulelor, la Constantinopol s-a produs o nouă lovitură de palat. Guvernul format în aceste împrejurări a decis ruperea armistiţiului şi reluarea luptelor în Balcani. Ca atare, lucrările Conferinţei s-au întrerupt.

Atacul bulgarilor a fost concentrat asupra Adrianopolului, oraşul fiind cucerit la 14/26 martie 1913, iar al grecilor asupra Ianninei pe care o ocupă la 26 februarie/6 martie. Astfel cea mai mare parte a Macedoniei era controlată de trupele Serbiei şi Greciei. Pe măsura scurgerii timpului devenea tot mai clar că în situaţia în care Serbiei i se refuza accesul la Marea Adriatică, ea se vedea constrânsă să-şi

E.C. Halmreich, *op. cit.*, p. 298.

. Driault, M. Lhèritier, *op. cit.*, p. 85.

îndrepte atenţia spre zona rezervată arbitrajului Rusiei, ceea ce echivala cu o încălcare a tratatului cu Bulgaria. De altfel, la începutul lunii februarie 1913 premierul Nicola Pašić cerea reprezentantului sârb la Sofia să iniţieze un demers pe lângă partea bulgară, în cel mai deplin secret, pentru rectificarea liniei de demarcaţie cu scopul declarat „de a întări avantajele alianţei sârbo-bulgare printr-o împărţire justă a teritoriilor cucerite"[49]. Solicitând adaptarea prevederilor la „circumstanţele reale", Pašić aducea de fapt în discuţie problema echilibrului de putere între aliaţii balcanici într-un moment în care, prin cuceririle făcute, Bulgaria devenea statul cu cea mai mare întindere şi implicit, cel mai puternic.

Cererea Serbiei, dar mai cu seamă modul tranşant în care a fost formulată, a surprins şi iritat totodată Bulgaria, care şi-a rechemat reprezentantul de la Belgrad. Deşi Rusia, căreia i se solicitase arbitrajul, o sfătuise să depăşească stadiul unei interpretări formale a tratatului şi să dea Belgradului un teritoriu în plus, în aşa numita „zonă contestată", peste ceea ce era prevăzut[50], Sofia nu era dispusă să ţină cont în vreun fel de recomandări şi nici să renunţe la poziţia câştigată în zona Adrianopol şi strâmtori. De altfel, intervenţia Rusiei a fost interpretată de suveranul şi guvernul bulgar drept o susţinere a revendicărilor Serbiei şi nicidecum o încercare de menţinere a alianţei.

În aceste împrejurări, înţelegerea dintre Serbia şi Grecia putea deveni oricând operabilă. Cu trupe bulgare în imediata apropiere a graniţei, cu Adrianopolul ocupat, cu perspectiva de a pierde în favoarea Bulgariei cea mai mare parte a Macedoniei, Grecia a venit în întâmpinarea gesturilor de amiciţie iniţiate de Serbia, mai ales că între ele dispute teritoriale nu existau, iar împărţirea Macedoniei se putea realiza foarte simplu: Atena lua sudul, Belgradul, nordul.

Abordată la sfârşitul lunii februarie 1913 în convorbirea particulară dintre moştenitorii tronurilor, prinţul Alexandru şi prinţul Nicolae, alianţa defensivă a devenit realitate odată cu semnarea la 22 aprilie/5 mai la Atena a protocolului dintre Serbia şi Grecia[51]. Potrivit acestuia, frontiera ce le desparte pleacă de la lacul Ohrid, se îndreaptă spre sud, pe lângă lacul Prespa, lasă Serbiei oraşul Monastir, urmează apoi linia Crna–Mogleniça, valea Vardarului până la sud de Guevgueli. De aici frontiera sârbă urcă pe Vardar până la confluenţa cu Bregalniţa şi apoi de-a lungul acesteia până la vechea frontieră turco-bulgară. Graniţa greacă trece la sud de Kilkis şi la nord de Nigrita, ajunge la lacul Tachinos şi râul Angista şi coboară apoi până la Marea Egee, la est de portul Eleutherai. Frontierele Bulgariei cu Serbia şi Grecia urmau a fi stabilite conform principiului ocupaţiei efective. Totodată guvernul elen se angaja să garanteze timp de 50 de ani deplina libertate pentru comerţul sârb prin

---

[49] *The Historical Boundaries*, doc. 4.09, p. 470-471. Pašić argumenta că Serbia a dus singură greul războiului în Macedonia, unde a mobilizat 360.000 de militari, în vreme ce Bulgaria a trimis toate forţele pe Mariţa, fără a-şi îndeplini obligaţia ce decurgea din tratat. Totodată, premierul sârb considera că ţara sa trebuia recompensată şi pentru că fusese nevoită să renunţe la portul Durazzo.

[50] S. Constant, *op. cit.*, p. 273.

[51] Textul acordului greco-sârb în *Le livre blanc. Documents diplomatiques 1913–1917*, Paris, 1917, p. 5-7.

Salonic şi pe linia ferată Usküb–Monastir şi să acorde toate facilităţile în acest scop. Părţile semnatare se angajau ca în termen de 24 de zile să semneze un tratat defensiv de amiciţie şi alianţă.

Confictul armat cu Imperiul otoman ca şi divergenţele ivite între statele balcanice s-au reflectat şi asupra lucrărilor Conferinţei de la Londra. Negocierile avansau greu. În vreme ce Bulgaria acţiona pentru încheierea cât mai grabnică a armistiţiului pentru a-şi transfera armata din Tracia în Macedonia, Grecia şi Serbia trăgeau de timp în ideea de a avea mână liberă în teritoriile ocupate. Tergiversările, lipsa aparentă de interes au iritat marile puteri şi l-au exasperat pe Sir E. Grey. Acesta i-a convocat pe delegaţi la Foreign Office şi pe un ton imperativ le-a cerut să acţioneze pentru a pune capăt conflictului: „Ori semnaţi, ori plecaţi”, a încheiat el spre stupoarea asistenţei[52]. Trei zile mai târziu, la 8/21 aprilie 1913, aliaţii balcanici semnau preliminariile de pace, iar la 17/30 aprilie se parafa tratatul de pace între Bulgaria, Serbia, Grecia, Muntenegru şi Imperiul otoman[53]. Conform acestuia, sultanul ceda aliaţilor „toate teritoriile imperiului său de pe continentul european, la vest de linia ce pleacă de la Enos, la Marea Egee, până la Midye, la Marea Neagră, cu excepţia Albaniei” (art. 2). Graniţele ei urmau a fi stabilite de o comisie internaţională, alcătuită din reprezentanţii puterilor europene (art. 3). Tot acestora le era încredinţată şi soarta insulelor Mării Egee, cu excepţia Cretei şi a Peninsulei Calcidice. Chestiunile financiare rezultate în urma războiului şi a cedărilor de teritorii erau de resortul unei comisii internaţionale (art. 6), în vreme ce acte speciale urmau să reglementeze problemele prizonierilor de război, ale naţionalităţilor, ca şi pe cele de natură comercială (art. 7).

Semnarea tratatului, perceput de opinia publică din Imperiul otoman drept o mare greşeală, un grav eşec care a zdruncinat, o dată în plus, prestigiul şi aşa destul de şifonat al ţării, avea să-l coste viaţa pe marele vizir Şevket paşa, cunoscut militant al organizaţiei „Uniune şi progres”. Considerat principalul vinovat, el a fost asasinat în plină stradă la 29 mai/11 iunie 1913. Au urmat alte asasinate, condamnări la moarte (60 de personalităţi politice, printre care un nepot al sultanului), interzicerea partidelor de opoziţie. Unioniştii au instalat teroarea şi dictatura la Constantinopol[54].

Conferinţa de la Londra a fost departe de a clarifica chestiunile din sud-estul Europei. Puţini dintre contemporani, fie beligeranţi, fie ambasadori ai puterilor, considerau spectrul războiului apus. Problemele legate de transpunerea în practică a prevederilor, dar mai ales neînţelegerile din sânul alianţei balcanice au făcut ca într-un termen foarte scurt situaţia să se deterioreze. De altfel, odată cu semnarea actului Conferinţei, alianţa balcanică este considerată destrămată. Acordurile anterioare s-au dovedit incomplete şi insuficiente nu numai pentru Bulgaria, care se afla atât de aproape de realizarea visului ei, un stat mare şi, ca atare, cel mai întins şi puternic din Balcani, dar şi pentru Serbia, Grecia şi

Cf. Sir Harold Nicolson, *Lord Carnock*, London, 1930, p. 388.

extul tratatului în *Le livre jaune. Affaires bakkaniques 1912–1914*, vol. II, Paris, 1920, doc. 306.

entru detalii, Georges Castellan, *op. cit.*, p. 374 şi urm.

Muntenegru. În acelaşi timp continua să persiste disputa dintre Rusia şi Austro-Ungaria, în fapt dintre Antanta şi Tripla Alianţă, ambele interesate în integrarea componentelor ariei balcanice într-o tabără sau alta.

La 19 mai/1 iunie 1913 Serbia şi Grecia şi-au pus semnătura pe acordul defensiv ce fixa frontiera pe Vardar şi prevedea o acţiune comună în cazul în care Bulgaria nu ar fi acceptat noua situaţie[55].

Informată asupra acestei înţelegeri, Rusia a încercat să intervină şi să medieze diferendul. La 26 mai/8 iunie ţarul Nicolae al II-lea i-a invitat la Petersburg pe premierii celor două ţări pentru negocieri. Regele Ferdinand de Saxa-Coburg şi miniştrii bulgari nu credeau în arbitraj şi cu atât mai puţin în cel al Rusiei, iar conducătorii organizaţiilor macedonene din Bulgaria erau convinşi că acceptarea lui constituia o trădare. Nici realităţile din iunie 1913 nu mai semănau cu cele din primăvara anului 1912. Opinia publică bulgară cerea cu insistenţă declanşarea unei acţiuni armate şi ocuparea Macedoniei, iar Statul Major bulgar socotea momentul prielnic. Fostele partenere din alianţă aşteptau ca Sofia să facă primul pas. În acelaşi timp şi relaţiile Bulgariei cu România se aflau în impas. Deoarece poziţia ultimei faţă de alianţa balcanică şi conflictul din zonă a mai făcut obiectul investigaţiei istorice[56], ne vom limita să punctăm numai acele aspecte ce privesc modificarea graniţei de sud a României, a modului şi conjuncturii în care a fost făcută, fără a urmări în detaliu activitatea diplomaţiei române şi reflectarea ei în viaţa politică internă.

Încă de la începutul secolului oamenii politici de la Bucureşti au luat în calcul posibilitatea modificării *statu-quo*-ului la sudul Dunării în favoarea Bulgariei, ale cărei revendicări teritoriale vizau importante zone strategice. România a căutat să dezvolte în continuare raporturi egale cu toate statele din Balcani, păstrându-şi rezerva faţă de diversele proiecte de alianţă şi neimplicându-se în disputele locale. Aşa de pildă a declinat, în două rânduri, iulie 1909 şi primăvara 1910, oferta Sublimei Porţi de a încheia o alianţă defensivă[57], a respins propunerea Bulgariei, din vara anului 1912, de a semna o înţelegere şi nu a dat curs, în toamna anului 1912,

---

[55] Acordul era completat de o convenţie militară prin care Grecia se angaja să pună la dispoziţie o forţă militară ce munăra 90.000 combatanţi, concentrată în regiunea Muntelui Pangaion, Salonic, Gumniţa, iar Serbia una de 150.000 de combatanţi, concentrată la est de Vardar, în zona Guevgueli, Veles, Kumanovo, Pirot, în strânsă legătură cu cea greacă. Vezi E. Driault, M. Lhèritier, *op. cit.*, p. 118.

[56] Emil Diaconescu, *România şi marile puteri după Congresul de la Berlin până în 1914*, Iaşi, 1937; N. Iorga, *Istoria războiului balcanic*, Bucureşti, 1915; Anastasie Iordache, *op. cit*; idem, *Viaţa politică din România 1910–1914*, Bucureşti, 1972; Nicolae Ciachir, *Rumânskaia diplomaţia na Balkanah v period 1913–1914*, în vol. *Velike sile i Srbija period prvi svetski rat*, Beograd, 1976; Şerban Rădulescu-Zoner, *România şi Tripla Alianţă la începutul secolului al XX-lea 1900–1914*, Bucureşti, 1977; Gheorghe Zbuchea, *op. cit.*

[57] În ciuda evidenţelor, presa bulgară, în unanimitate, a dat ca sigură semnarea unei convenţii militare româno-otomane. S-a remarcat prin vehemenţă cotidianul independent „Dnevnik", care în numărul din 7 septembrie 1910 ameninţa că „asemenea acorduri vor costa scump atât România cât şi Turcia", iar în cel din 13 septembrie ataca „în mod trivial" pe regele Carol I şi România. Pentru detalii, G.A. Dabija, *op. cit.*, p. 92-97.

solicitării exprese a unor oficiali ai Constantinopolului de a lua măsuri de intimidare a Bulgariei[58].

Pronunțându-se inițial pentru neutralitate, condiționată de menținerea *statu-quo*-ului stabilit la Berlin, România și-a modificat poziția în cursul anului 1912. Tratatul sârbo-bulgar, cu prevederi secrete ce o vizau direct, materializarea alianței balcanice și victoriile armatelor ei pe câmpul de luptă, implicau redeschiderea, în termeni noi, a problemei orientale. Păstrarea posesiunilor otomane din Europa, în limitele trasate la 1878, nu mai era de actualitate. Pentru România, schimbările ce se prefigurau în zona balcanică erau importante atât în raporturile cu vecina sa Bulgaria, cât și în cele cu marile puteri[59].

Fideli concepției privind eficiența menținerii „balanței de forță" ca mijloc de prevenire a potențialelor conflicte, artizanii politicii externe românești condiționau modificarea *statu-quo*-ului în Balcani de rectificarea frontierei sudice a Dobrogei, al cărui parcurs constituise încă din 1878 o problemă delicată în relațiile României cu Bulgaria[60]. Ei erau îndreptățiți și de pretențiile Sofiei asupra întregii Dobroge, formulate tot mai des după 1900, dar mai ales de prevederile referitoare la acest teritoriu din înțelegerile ruso-bulgare din 1902 și 1909.

Victoriile repurtate pe câmpul de luptă de aliații balcanici au alungat orice îndoială asupra menținerii *statu-quo*-ului și au adus în centrul activității diplomației românești problema frontierei sudice a Dobrogei. Puterile europene, consultate și avertizate în mai multe rânduri, au dat de înțeles că sprijină revendicările României și au încurajat dialogul.

La 25 noiembrie 1912 Stoian Danev, președintele Sobraniei, sosea la București, inaugurând seria tratativelor purtate, cu intermitență, de-a lungul mai multor luni în capitalele celor două țări și la Londra. Încă de la primele discuții, soluțiile părții bulgare s-au dovedit total diferite de ceea ce reclama România. Cu acordul Petersburgului, care insistase, ca și Viena de altfel, pentru inițierea convorbirilor[61], se avansau promisiuni în loc de propuneri concrete, se ofereau

---

[58] La 13 septembrie 1912 ministrul turc la București cerea guvernului român să declare în presă că „nu va rămâne insensibil și indiferent" la o acțiune ce ar tulbura pacea și *statu-quo*-ul în Balcani, iar la începutul lunii octombrie senatorul macedo-român Nicolae Batzaria solicita, la sugestia Constantinopolului, o demonstrație de forță din partea României prin decreterea mobilizării. Anastasie Iordache, *Criza politică din România*, p. 173 și 175-176; General G.A. Dabija, *op. cit.*, p. 174-176 și 189.

[59] Mai pe larg despre diplomația română și conflictul din Balcani în 1912, Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 166-182; Gheorghe Zbuchea, *op. cit.*, p. 65-83.

[60] Trasată după îndelungi discuții, vizite la fața locului și reuniuni succesive ale comisiei europene de delimitare, ce s-au întins pe parcursul a peste doi ani (1878–1880), frontiera convențională ce desparte România de Bulgaria a căpătat o configurație ce nu ținea cont de drepturile părților și nici de realitățile de pe teren și nu oferea garanții de securitate. Daniela Bușă, *Stabilirea graniței sudice a României după Congresul de la Berlin*, în *loc cit.*, p. 731-741; G. Bibesco, *Histoire d'une frontiere. La Roumanie ur le rive droite du Danube*, Paris, 1883.

Rusia urmărea să câștige timp și să nu complice situația prin angrenarea în conflict a României potriva Bulgariei, iar Austro-Ungaria să-și apropie regatul sud-dunărean, fără a altera în vreun fel nța cu România și, dacă s-ar putea, să netezească asperitățile ivite între cele două state vecine și să termine să acționeze împreună în folosul ei.

garanţii în locul compensaţiilor. Astfel României îi era garantată inviolabilitatea frontierei sudice a Dobrogei, în forma existentă la acea dată, dar nu i se accepta „nici compensaţie" şi „nici linie strategică"[62]. Răspunsul avea să stârnească indignarea guvernului de la Bucureşti. Dobrogea, vechi pământ românesc, a intrat în componenţa statului român fără nici un merit din partea Bulgariei şi ca atare nu avea nici un drept să ofere garanţii. Era clar că emisarul bulgar sosise la Bucureşti numai pentru a lua pulsul mediului politic, prerogativele sale fiind limitate, dacă nu inexistente. Singurul punct câştigat a fost acordul privind continuarea discuţiilor la Londra.

În capitala britanică, N. Mişu, noul ministru al României, primise instrucţiuni să solicite negociatorilor bulgari o modificare de frontieră pe linia Turtucaia–Balcic, oraşul Silistra intrând în componenţa statului român[63]. Certitudinea în victoria asupra Porţii şi prespectiva de a-i fi validate noile achiziţii teritoriale au atârnat greu în refuzul părţii bulgare.

Reluarea ostilităţilor în Balcani la mijlocul lunii ianuarie 1913 a scos din apatie tratativele româno-bulgare. La 16/29 ianuarie a fost semnat la Londra un protocol care, fără a aduce nimic nou, consemna poziţia diferită a părţilor în problema rectificării frontierei: România cerea linia Turtucaia–Balcic, Bulgaria respingea solicitarea cu argumentul că în „circumstanţele actuale, se crede, că ar altera cordialitatea existentă în raporturile dintre ele" şi oferea prietenia ei şi o corecţie la mijlocul traseului dobrogean în două mici puncte plus un triunghi cu baza pe coasta Mării Negre (cca 5-6 km), care să permită României „folosirea eficientă a portului Mangalia"[64]. Sofia nu a ţinut cont de sfaturile Petersburgului de a admite un traseu până la Cavarna sau Capul Caliacra, care în opinia diplomaţiei ruse ar fi mulţumit partea română[65]. În paralel, Rusia făcea presiuni asupra României să accepte propunerile bulgare, considerate suficiente şi informa Franţa şi Marea Britanie de existenţa convenţiilor ruso-bulgare din 1902 şi 1909 care, în cazul unui conflict bulgaro-român, ar fi devenit operabile. Ea cerea aliatelor să intervină convingător pe lângă România să-şi păstreze neutralitatea[66].

După eşuarea tratativelor, părţile au fost nevoite să accepte medierea puterilor europene. Guvernele de la Bucureşti şi Sofia au continuat să prezinte memorii, să aducă argumente, să desfăşoare o intensă activitate diplomatică.

---

[62] „Nici unui bulgar serios nu-i trece prin cap să ocupe Dobrogea", argumenta Danev refuzul de a discuta o eventuală rectificare a frontierei din motive de siguranţă. *Ministerul Afacerilor Străine. Documente diplomatice. Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acţiunea României 20 septembrie 1912 – 1 august 1913*, Bucureşti, 1913, doc.

[63] N. Mişu a prezentat patru trasee: primul includea 48.497 case, al doilea 26.415 case, al treilea 16.536 case şi ultimul 13.857 case. Pentru detalii privind discuţiile de la Londra dintre Danev şi Mişu şi reacţia puterilor europene vezi *ibidem*, doc. 18, 31, 55, p. 13-15, 22, 40.

[64] Textul protocolului în *ibidem*, doc. 61 bis, p. 44-45.

[65] *Ibidem*, p. 46-47; doc. 72, p. 51; *British Documents*, vol.X, part II, doc. 620, 625, 631, 658; *D.D.F.*, 3-eme serie, t. V, doc. 387, 394, 400, 410, 427.

[66] *Ministerul Afacerilor Străine. Documente diplomatice*, doc. 64, p. ; *D.D.F.*, doc. 294; *British Documents*, doc. 1005, anexa I.

Concomitent, între puteri au avut loc discuții, s-au produs clarificări, s-au făcut concesii, chiar târguieli, în funcție de interese, legate fie de poziția față de România sau Bulgaria, fie de soarta orașului Silistra, ale cărei semnificație și pondere au fost voit exagerate atât pentru momentul respectiv, cât mai ales în perspectivă.

În cursul lucrărilor Conferinței de la Petersburg (18/31 martie – 26 aprilie/9 mai 1913) ambasadorii puterilor europene au susținut punctul de vedere al României. În vreme ce reprezentanții Antantei au urmat sfaturile noului ministru al Franței la Petersburg, Delcassé, „de a-i menaja pe români și nu pe bulgari”, cei ai Puterilor Centrale nu au acționat unitar. Consecventă politicii sale de îndepărtare a Bulgariei de aliații balcanici, mai cu seamă de Serbia, de atragere a ei de partea Triplei Alianțe și de a amenda și manifestările numeroase ale românilor din patria mamă de susținere a fraților lor de peste Carpați, Austro-Ungaria a cerut includerea portului Salonic în granițele Bulgariei, drept recompensă pentru rectificarea frontierei cu România. Viena a beneficiat și de sprijinul Italiei, ce nu dorea o Grecie puternică. În schimb, propunerea a fost întâmpinată cu ostilitate de Germania, care socotea că Salonicul trebuie dat Greciei, a cărei alianță, în opinia împăratului Wilhelm al II-lea, era mai prețioasă decât cea cu Bulgaria[67].

Operațiunile militare din cea de-a doua fază a primului război balcanic și disensiunile dintre aliați privind Tracia și Macedonia au grăbit finalizarea tratativelor de la Petersburg. Protocolul medierii, semnat la 26 aprilie/9 mai 1913 păstra vechiul traseu al graniței cu excepția zonei cu raza de 3 km din jurul Silistrei, ce revenea României. Acest teritoriu urma a fi delimitat în decurs de 3 luni, iar cetățenii bulgari ce nu doreau să rămână aici, puteau să-l părăsească în 6 luni.

Protocolul de la Petersburg a fost soluția oferită părților de puterile europene. Printr-o atentă decizie diplomatică s-a urmărit ca, cel puțin parțial, să se ofere satisfacție României fără a indispune însă nici guvernul de la Sofia. Pentru puterile Antantei menajamentele își aveau justificarea, clar exprimată de ministrul de externe al Franței, St. Pichon: „În România se profila din ce în ce mai mult o mișcare spre Tripla Alianță, mișcare pe care noi avem tot interesul să nu o descurajăm”[68].

Urmărind să nu supere nici una din părțile ce apelaseră la mediere, în speranța de a menține sau câștiga simpatii la București și Sofia, puterile europene au obținut un efect contrar, deciziile lor nemulțumind în egală măsură România și Bulgaria. Atât Antanta cât și Tripla Alianță au căutat să încetățenească convingerea că dacă cele două nu au primit fiecare ce sperase, aceasta s-a datorat taberei adverse.

Pentru puterile europene diferendul de frontieră dintre România și Bulgaria era rezolvat odată cu cedarea Silistrei și a împrejurimilor. Pentru cele două părți lucrurile nu stăteau așa. În condițiile în care guvernul de la Sofia era tot mai preocupat de iminența unui conflict cu foștii aliați pentru a retrasa frontiere în Balcani, era greu, dacă nu imposibil, ca Protocolul de la Petersburg să fie transpus

[67] *G.P.*, vol.XXXIV, doc. 12 926 și 12 964.
[68] *D.D.F.*, 3-eme serie, vol. VI, doc. 55.

în practică. Cabinetul bulgar condiţiona aplicarea lui de declaraţia de neutralitate a României într-un eventual conflict în zonă. Or, tocmai acest lucru nu era cu putinţă. Titu Maiorescu îl avertizase încă din 16/29 octombrie 1912 pe ministrul bulgar la Bucureşti că „dacă se vor produce schimbări teritoriale în Balcani, România va avea să-şi spună cuvântul”[69]. La 23 mai/6 iunie guvernul român notifica şi puterilor europene decizia de a ieşi din rezerva adoptată anterior în eventualitatea unui conflict între aliaţii balcanici.

După semnarea tratatului defensiv, Serbia şi Grecia şi-au continuat ofensiva diplomatică pentru atragerea altor state din zonă de partea lor, fiind vizată în primul rând România, căreia i s-au făcut propuneri concrete de aderare[70]. De asemenea au întreţinut raporturi foarte bune cu Antanta, în special cu Rusia, iar Grecia curta asiduu Germania. Bunele relaţii dintre Atena, Bucureşti şi Constantinopol erau pe placul diplomaţiei de la Wilhelmstrasse, constituind o combinaţie ideală în calculele Berlinului. Mai realistă, cu un potenţial economic superior celorlalte puteri, ce-i permitea obţinerea unei poziţii privilegiate în sud-estul Europei şi Orientul Apropiat fără folosirea forţei, Germania nu împărtăşea manevrele dublei monarhii faţă de România, temându-se ca aceasta să nu cadă în sfera de influenţă a Antantei. În raporturile directe cu Bucureştiul ea a jucat „cartea austro-ungară”, în vreme ce Viena numai pe cea bulgară[71]. Diplomaţia germană încuraja încheierea unui tratat între Bucureşti şi Atena, în vreme ce diplomaţia Antantei dorea parafarea unei înţelegeri româno-sârbe. Deopotrivă pentru cele două grupări politico-militare, dar şi pentru ţările balcanice, România căpătase o pondere deosebită, fiecare căutând s-o atragă de propria parte din interese diferite.

Deşi aveau cunoştinţă de toate acestea, guvernanţii de la Sofia nu au întreprins nimic pentru a ieşi din izolare. Mirajul înfăptuirii celui mai mare stat din Balcani şi al restaurării Imperiului bizantin cuprinsese majoritatea bulgarilor, convinşi de altfel de justeţea cauzei lor. Tot atât de adevărat este că politica lui Ferdinand de Saxa-Coburg a beneficiat de sprijinul şi încurajarea Vienei, care nu precupeţea nici un efort pentru a acţiona în direcţia limitării extinderii graniţelor Serbiei şi mai cu seamă să împiedice ieşirea ei la mare. Ca atare, iminenţa unui conflict devenea pe fiecare zi mai aproape.

La mijlocul lunii mai 1913 regele Ferdinand al Bulgariei concentra o mare parte a trupelor la frontiera cu Grecia, iar o lună mai târziu, în noaptea de 17-18 iunie, printr-un atac surpriză, ordonat de generalul Savov, cu acceptul suveranului şi a noului premier, S. Danev, izbucnea cel de-al doilea război balcanic. Muntenegru şi Imperiul otoman s-au alăturat Serbiei şi Greciei împotriva Bulgariei.

În faţa acestei realităţi România nu avea de ales. Cum toate încercările ei pentru a stopa confruntarea armată şi a rezolva diferendul pe cale paşnică prin tratative eşuaseră, după consultări cu diferiţi oameni politici, regele Carol I a

[69] *Ministerul Afacerilor Străine. Documente diplomatice*, doc. 7.
[70] *British Documents*, vol. IX, part II, doc. 989; *D.D.F.*, doc. 577.
[71] Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne şi guvernanţi 1866–1916*, Bucureşti, 1994, p. 144.

semnat decretul de mobilizare generală la 20 iunie/3 iulie, iar la 26 iunie/9 iulie s-a hotărât intrarea în cel de-al doilea război balcanic împotriva Bulgariei. A doua zi ministrul plenipotențiar la Sofia, D.I. Ghica a înmânat guvernului bulgar nota cu declarația de război, motivând că dat fiind recenta acțiune a Bulgariei, România „ieșea din rezerva ce i se impusese până acum în interesul păcii"[72].

Intervenția României fusese gândită, potrivit precizărilor oferite de primul ministru român reprezentanților Franței, Germaniei, Austro-Ungariei și Rusiei, sosiți în grabă la sediul guvernului pentru lămuriri, cu scopul „de a asigura de astă dată Dobrogei noastre o frontieră, adică Turtucaia–Dobrici–Balcic, cu numărul de km necesari la apus și miazăzi, deoarece, pentru bulgari, care au atacat pe aliați, convențiile internaționale nu par a avea destulă însemnătate", „de a participa la tratatul ce va regula teritoriile cucerite de la turci"[73], „de a face cu putință pe viitor relațiunile pașnice între cel două state", dar și ca „o datorie de a participa la reglarea definitivă a unei chestiuni care prea mult timp a amenințat și pe urmă a tulburat pacea generală"[74].

De la început acțiunea militară a României s-a bucurat de asentimentul puterilor europene. Însăși Rusia privea intervenția României ca pe una menită a restabili pacea în Balcani. De aceeași părere erau și Marea Britanie, Franța și Germania. Numai Austro-Ungaria nu renunțase la politica duplicitară, încercând să obțină din partea guvernului de la București sprijin pentru Bulgaria.

Înfrângerea bulgarilor de către sârbi la Bregalnița, de către greci la Salonic, recucerirea Adrianopolului de turci, campania armatei române la sudul Dunării în direcția Sofia și ocuparea liniei Turtucaia–Balcic au impus capitularea Bulgariei la 19/31 iulie 1913. Inițial, ea încercase, prin intermediul diplomației italiene, să semneze un tratat separat cu România[75], respins însă de guvernul de la București, în opinia căruia pacea trebuia semnată cu toți beligeranții. „România nu vrea să separe cauza sa de cea a grecilor și sârbilor. Ea dorește pacea, sfătuiește la moderație Belgradul și Atena, dar, în același timp, ea înțelege să rămână sub arme până atunci când, de comun acord, se încep convorbirile procedând la demobilizare", scria ministrul Franței la București, J.C. Blondel la 5/17 iulie 1913[76].

---

[72] Textul notei în Arhivele Naționale, fond Casa regală, dos. 37/1913, f.1.

[73] *Ministerul Afacerilor Străine. Documente diplomatice*, doc. 196.

[74] În acest sens, circulara Ministerului Afacerilor Străine către agențiile diplomatice ale României în străinătate datată 3/16 iulie 1913, în *loc. cit.*, doc. 206.

[75] Legația Italiei la București transmitea la 5/18 iulie 1913 propunerea ministrului de externe bulgar, Ghenadiev, ca în schimbul „neutralității binevoitoare și a sprijinului în reglarea pașnică a neînțelegerilor cu Serbia și Grecia", Bulgaria „se oferă să cedeze României o parte din teritoriul bulgar situat la nord-est de linia ce pleacă de la Tutrakan și sfârșește la Balcic". Guvernul de la Sofia a încercat să încheie pace separată și prin intermediul diplomației austro-ungare; *Ministerul Afacerilor Străine. Documente diplomatice*, doc. 213, 215, 222, 224; *D.D.F.*, 3-eme serie, t. VII, doc. 388 și 459; N. Iorga, *Comment la Roumanie s'est detache de la Triplice. D'apres les documents austro-hongrois et les souvenirs personnels*, în „ Revue historique de sud-est europeen", IX, 1932, p. 280.

[76] *D.D.F.*, doc. 429.

Lucrările Conferinţei de pace s-au deschis la Bucureşti la 16/29 iulie 1913 sub patronajul lui Titu Maiorescu. Alegerea capitalei României nu a fost deloc întâmplătoare şi a întrunit consensul beligeranţilor, inclusiv al Bulgariei, care spera că aici, mai mult ca în altă parte, Austro-Ungaria va lucra în favoarea ei. Totodată decizia a constituit o recunoaştere a locului şi rolului jucat de ţara noastră în conflictul din regiune şi în acelaşi timp o manifestare a voinţei statelor învingătoare de a-şi reglementa problemele dintre ele evitând, pe cât posibil, amestecul puterilor europene. La Conferinţă au participat toate ţările balcanice cu excepţia Imperiului otoman, a cărui ofertă a fost declinată politicos de Titu Maiorescu cu argumentul că schimbările teritoriale se vor face „numai între statele creştine". Acceptarea participării Porţii ar fi însemnat recunoaşterea implicit a dreptului ei de a reclama teritorii pierdute, a căror soartă fusese hotărâtă, cu acordul Constantinopolului şi girul puterilor europene, la Conferinţa de pace de la Londra şi ar fi permis acestora din urmă să se implice direct în mersul lucrărilor şi mai cu seamă în deciziile privind configuraţia graniţelor în Balcani.

În vederea unei soluţionări durabile a problemei balcanice, participanţii au decis ca Bulgaria să poarte discuţii particulare cu fiecare învingător în parte. La rându-i, Sofia agrea această soluţie, sperând, dacă nu într-o pace separată cu România, cel puţin cu celelalte ţări balcanice. Titu Maiorescu a ţinut însă să precizeze, în numele guvernului român, în şedinţa din 24 iulie/4 august, că nu poate fi vorba de o pace separată, reglementarea raporturilor româno-bulgare urmând a fi cuprinsă în prevederile tratatului.

Cele mai mari dificultăţi au fost generate de traseul frontierelor Bulgariei. Iniţial Serbia şi Grecia au venit cu solicitări teritoriale maximale, socotindu-se îndreptăţite şi de cursul ultimului conflict balcanic. Aducând ca argument convenţia militară secretă dintre ele, Serbia reclama ca linie de frontieră râul Struma şi insista să-i fie atribuite oraşele Stip şi Kotciana. Grecia cerea întreaga coastă a Mării Egee până la Makri, cu un amplu litoral şi portul Kavala, ceea ce echivala cu limitarea celui bulgar la cca. 40 km şi indemnizaţii de război[77]. Cât priveşte Bulgaria, nu numai că nu s-ar fi despărţit de o bună parte din litoralul egeean, dar solicita insula Thasos şi o parte din Tracia răsăriteană, cu Adrianopol, atribuit de Tratatul de la Londra, dar recucerit de turci în ultimul război balcanic. Cum foştii aliaţi îi deveniseră între timp inamici, iar la Bucureşti ei acţionau unit, nefiind interesaţi în satisfacarea revendicărilor bulgare, acesteia i s-a cerut să-şi reglementeze problema prin negocieri directe cu Poarta.

Chestiune de orgoliu, apartenenţa portului Kavala a dat naştere la vii şi aprige dispute, cu argumente şi susţinători puternici de o parte şi de alta. Instalarea Bulgariei la Marea Egee, de-a lungul unei porţiuni de litoral între gurile Strumei şi Mariţei, cu insula Thasos în faţa Kavalei, constituia, în opinia lui Venizelos, abandonarea unui teritoriu ce se cuvenea Greciei, locuit în majoritate de greci. Diplomaţii marilor puteri acreditaţi în capitala României urmăreau cu maximă

---

[77] E.C. Halmreich, *op.cit.*, p. 389.

atenție evoluția discuțiilor. Pe tot parcursul acestei controverse „bulgarii au fost încăpățânați, iar dl. Venizelos total intransigent", nota ministrul britanic la București[78]. Diplomația britanică nu a respins ideea unui port bulgar la Marea Egee, dar a evitat să se pronunțe pentru unul anume, el putând fi oricare dintre cele vehiculate: Kavala sau Dedeagaci.

În schimb, Germania și Franța considerau că Grecia era singura îndreptățită să reclame Kavala, după cum Rusia și Austro-Ungaria recunoșteau acest drept numai Bulgariei. „Poți face ceva cu Kavala? Aș dori să fii plin de înțelegere față de această problemă", scria kaiserul Wilhelm al II-lea regelui Carol I. Împăratul german intervenise la rugămintea surorii sale, regina Sofia a Greciei[79]. Sazonov era de altă părere: „Grecia are porturi de nu se știe și nu are ce face cu ele. Va lua și Salonicul. Or, la est de Salonic nu există decât Kavala ce poate deveni port bun. Dedeagaci nu va fi nimic. Pe când Enos, poziția la frontiera extremă, îl face greu de utilizat. Este echitabil ca Bulgaria să aibă port la Marea Egee"[80].

După zile de consultări și tratative, Grecia a avut câștig de cauză. Nu este mai puțin adevărat că Bulgaria și-a dat acceptul și aceasta cu credința, insuflată de Viena, că sacrificiul era pentru scurtă durată, o viitoare revizuire a tratatului fiind iminentă. Protocolul nr. 9, semnat la încheierea ședinței din 25 iulie/7 august 1913[81] prevedea că portul Kavala intra în componența statului elen, Bulgaria fiind nevoită să se mulțumească cu Dedeagaci. Acordul greco-bulgar și cel sârbo-bulgar delimitau frontierele în zona macedoneană. Astfel, granița greco-bulgară începea de pe creasta muntelui Belašica, de la frontiera sârbă, cobora muntele pe la nord până la confluența Strumei cu Bistriča, apoi se îndrepta spre est până la creasta Ali Butus, de aici urma linia ce desparte apele, apoi spre nord și nord-est până traversa Mesta, îndreptându-se de aici spre sud până atingea calea ferată la Okčilar și apoi de-a lungul Mestei până la vărsarea ei în Marea Egee. În componența Greciei intra și insula Creta.

Tot protocolul nr. 9 statua și granița sârbo-bulgară ce avea ca punct de plecare Patarniča, urma vechea frontieră turco-bulgară, apoi linia ce desparte râurile Vardar și Struma și sfârșea la muntele Belasiča, pe granița greco-bulgară. Serbia primea în întregime valea Vardarului, orașele Stip și Kotciana, nu și coridorul spre Egee, cum se sugera în convenția militară cu Grecia.

Cât privește frontiera dintre Grecia și Serbia, ea fusese delimitată prin acordul bilateral de la sfârșitul lunii aprilie 1913.

---

[78] *British Documents*, vol. IX, part II, doc. 1225, Bucharest, August 8, 1913, Barclay to Grey.

[79] Telegrama reginei Sofia este datată 13/[25] iulie 1913 și are următorul conținut: „Tino (n.n. regele Constantin) just wired beggining me to telegraph you that most important would be «ein gutes Wort einzulegen» King Romania to support claims Greece on Kavala. Please excuse forwarding this important message. Sophie"; E.C. Halmreich, *op. cit.*, p.391.

[80] *Documents diplomatiques. Les affaires balkaniques 1912–1914*, Paris 1922, doc. 438, r., Bucarest, 1er Août 1913, Delcassé à Pichon.

[81] Vezi textul protocolului nr. 9 în *Traité de la paix de Bucarest de 29 Juillet/10 Août 1913 précedé des protocoles de la conférence edité par Ministère des Affaires Etrangeres*, Bucarest, 1913.

La 29 iulie/10 august 1913 la Bucureşti se semna Tratatul de pace între România, Grecia, Serbia şi Muntenegru pe de o parte şi Bulgaria pe de alta. El se punea capăt celui de al doilea război balcanic. În baza hotărârilor adoptate se modifica graniţa sudică a României pe linia Turtucaia–Ekrene, Macedonia era divizată între Serbia, căreia îi revenea oraşele Usküb şi Monastir, Grecia, care lua partea de sud-est cu oraşele Salonic, Serres, Kavala şi Bulgaria, căreia îi rămăsese regiunea cuprinsă între cursul superior al râurilor Struma şi Mesta. Serbia şi Muntenegru îşi vor împărţi sangeacul Novibazar[82].

Profitând de prezenţa delegaţilor la Bucureşti, guvernul român a semnat, atât cu Bulgaria, cât şi cu Grecia şi Serbia , învoieli privind autonomia şcolilor şi bisericilor româneşti, aflate pe teritoriul acestora[83]. De asemenea, la iniţiativa lui Tache Ionescu şi a diplomaţilor greci, statele învingătoare au semnat un protocol secret prin care se angajau să garanteze ordinea stabilită în capitala României „contra unei eventuale respingeri a tratatului de pace din partea Sobraniei bulgare"[84].

Traseul frontierei pe uscat dintre România şi Bulgaria a fost definitivat de comisia de delimitare alcătuită din reprezentanţi ai ambelor părţi. Aceştia au semnat la 22 noiembrie /5 decembrie 1913 Protocolul de la Giurgiu potrivit căruia graniţa pornea de la Dunăre de lângă satul Turkşmil (10 km în amonte de Turtucaia), străbătea platoul Killi-Radi şi continua până la Marea Neagră la sud de Ekrene, incluzând judeţele Caliacra şi Durostor, ceea ce însemna că în componenţa României intrau 8371 km^2 şi o populaţie de 300.000 de locuitori[85].

Pacea de la Bucureşti a stârnit reacţii diferite în rândul puterilor europene în funcţie de interesele şi rivalităţile în zonă. Cea mai afectată a fost Austro-Ungaria, a cărei politică externă a cunoscut un eşec important în Balcani: nu a reuşit să apropie România de Bulgaria, să preîntâmpine înfrângerea ultimei şi mai ales să împiedice Serbia să-şi mărească teritoriul. Iată de ce dubla monarhie s-a străduit, printr-o febrilă activitate diplomatică, să supună ratificarea Tratatului de la Bucureşti unei conferinţe europene. Ea nădăjduia să obţină astfel o modificare favorabilă a situaţiei. Pe acelaşi lucru miza şi Bulgaria, ce spera să obţină câştig de cauză din partea puterilor, pierzând din vedere că aceleaşi puteri au decis, cu câteve decenii în urmă, amendarea tratatului de la San Stefano în defavoarea ei.

Franţa, Rusia şi Marea Britanie s-au opus oricărei revizuiri, iar Italia şi Germania, fără a exclude categoric această posibilitate, socoteau că deciziile adoptate la Bucureşti trebuiau respectate. Nu este mai puţin adevărat că unele dintre hotărâri erau şi în asentimentul lor.

Pentru ţările din sud-estul Europei pacea de la Bucureşti a avut o însemnătate deosebită. Prin punerea semnăturii pe primul tratat în care problemele

[82] Conform protocolului nr. 5, Bulgaria se obliga să demoleze fortăreţele existente, să nu mai construiască altele în zona de 20 km de graniţă pe linia Ruse–Şumen–Varna. Vezi textul acestuia în *loc. cit.*

[83] „Monitorul Oficial"din 5/18 august 1913.

[84] C. Xeni, *Tache Ionescu 1858–1922*, Bucureşti, 1933, p. 246.

[85] Grigore Stamate, *Frontiera de stat a României*, Bucureşti, 1997, p. 54.

balcanice erau reglementate de înşişi cei implicaţi, România, Serbia, Grecia şi Muntenegru au reuşit să impună marilor puteri propriul mod de rezolvare. Frontierele trasate atunci au supravieţuit, cu unele corecturi, celor două războaie mondiale. Meritul revine diplomaţiei de la Atena, Belgrad şi Bucureşti care a intuit divergenţele din sânul Triplei Alianţe şi Antantei şi a ştiut să profite de ele. Rolul de arbitru în criza balcanică, dar mai ales atitudinea faţă de părţile implicate au contribuit la sporirea prestigiului României. În ansamblu, pacea de la Bucureşti a constituit un moment al afirmării statelor mici în diplomaţia europeană.

Tratatul de la Bucureşti nu a putut să soluţioneze toate problemele crizei orientale. Existau aspecte care nu intrau în competenţa acestui for: pacea ţărilor balcanice cu Imperiul otoman, frontierele Albaniei şi soarta insulelor Mării Egee, cucerite de greci în timpul conflictelor din regiune. Interdependenţele dintre toate acestea şi jocul de interese al marilor puteri au complicat situaţia şi au făcut ca multe diferende şi neînţelegeri, rămase în discuţie prin neîncheierea unor acte internaţionale, să stea sub semnul degenerării în conflicte armate. La acestea s-au adăugat şi tensiunile dintre Constantinopol – susţinut de Berlin – şi Sofia, legate de frontiera stabilită prin Tratatul de la Londra, în fapt de disputa asupra Adrianopolului. După încercarea nereuşită a Bulgariei din timpul tratativelor de pace de la Bucureşti de a obţine recunoaşterea anexiunilor teritoriale din primul război balcanic şi Sublima Poartă a cerut ambasadorilor puterilor europene, reuniţi la Londra în iulie 1913 într-o nouă sesiune menită a stabili configuraţia graniţelor Albaniei şi apartenenţa insulelor Mării Egee, să amendeze tratatul din primăvară, în ceea ce o privea, cu realităţile din ultimul conflict zonal când Adrianopolul fusese recucerit de trupele turce. Şi în acest caz părţile au fost îndrumate să-şi reglementeze problemele teritoriale prin tratative directe.

În ciuda tuturor presiunilor şi ameninţărilor, Poarta nu s-a lăsat intimidată. Ca şi Grecia, în cazul portului Kavala, şi ea făcuse din apartenenţa oraşului Adrianopol o chestiune de onoare. Intransigenţa mergea până la ameninţări cu ocuparea unei părţi din teritoriul bulgar[86].

Tratatul de pace dintre Bulgaria şi Imperiul otoman, semnat la 17/29 septembrie 1913 la Constantinopol consfinţea renunţarea de către prima la Tracia şi Adrianopol şi fixa graniţa comună de la vărsarea Mariţei până la vărsarea Rezvoyei, la nord de Immada la Marea Neagră, lăsând Porţii localităţile Demoloho şi Kirk–Kilisse[87]. Pe lângă problemele teritoriale, tratatul cuprindea prevederi referitoare la reluarea relaţiilor diplomatice şi comerciale, schimbul de prizonieri, amnistierea unor pedepse, drepturile locuitorilor din noile teritorii bulgare. El a servit drept model pentru celelalte acte semnate de Imperiul otoman cu ţările balcanice.

Al doilea război balcanic şi Tratatul de la Bucureşti au însemnat pentru Bulgaria o lovitură serioasă dată pretenţiilor de hegemonie în zonă. Visul regelui

[86] La 21 august Imperiul otoman informa puterile despre intenţia de a ocupa, în teritoriul bulgar, câteve „puncte strategice" situate la nord de linia Enos–Midia; *British Documents*, vol. IX, part II, doc. 1250; *G.P.*, vol. XXXVI, I, doc. 13 790 şi 13 792.
[87] *G. P.*, doc. 13 825.

Ferdinand de reconstituire a Imperiului bizantin prin ocuparea oraşelor Adrianopol, Salonic şi Constantinopol s-a spulberat. Pentru 9963 mile pătrate (cca 22.000 km²), ce includeau 18 mile (cca 23 km) la Marea Egee cu portul Dedeagaci, o mică suprafaţă de-a lungul Munţilor Rodopi şi un triunghi la Marea Neagră, au fost sacrificaţi 140.000 oameni (morţi şi răniţi) şi s-au înregistrat pagube materiale în valoare de 2 milioane leva (1 leva = 1 franc)[88]. După încheierea ostilităţilor şi semnarea păcii, nemulţumirile împotriva guvernului şi a regelui au răbufnit. Ele nu au fost însoţite de schimbări majore în viaţa politică a regatului sud-dunărean, deşi unii le aşteptau. Aceştia scăpau însă din vedere că în cele două războaie balcanice cea mai mare parte a bulgarilor au acţionat alături de rege şi guvern, i-au sprijinit din dorinţa de a realiza Bulgaria cel puţin în graniţele de la San Stefano.

Inexistenţa unor dispute teritoriale a determinat Serbia şi Imperiul otoman să nu se grăbească să încheie un tratat de pace. Abia în februarie 1914, la insistenţele Franţei şi Rusiei, Belgradul a reluat în ritm susţinut negocierile cu Poarta[89]. Ele au fost finalizate la 2/14 martie 1914 la Constantinopol. În urma răboaielor balcanice teritoriul Serbiei creştea cu cca. 39.000 km².

Muntenegru a refuzat să încheie un tratat de pace cu Imperiul otoman. Atâta vreme cât prevederile preliminariilor de la Londra şi Tratatul de la Bucureşti nu făceau referiri la graniţa cu Serbia, guvernul de la Cetinje era obligat să reglementeze acest lucru în scris cu Belgradul, cu atât mai mult cu cât după al doilea conflict balcanic pretenţiile sale vizau sangeacul Novibazar în întregime, oraşele Djakova, Prizren şi graniţa sudică până la Drin, revendicate şi de Serbia. Negocierile s-au finalizat la 25 octombrie/7 noiembrie 1913 prin semnarea la Belgrad a unei înţelegeri între părţi potrivit căreia în hotarele Muntenegrului erau incluse Djakova, Plevlje şi jumătate din câmpia Melokia şi din sangeacul Novibazar. Teritoriul acestuia sporea cu cca. 6.000 km².

După războaiele balcanice şi suprafaţa Greciei a crescut de la 64.786 km² la 108.600 km², iar populaţia de la 2.666.000 locuitori la 4.363.000 locitori[90]. În ambele cazuri saltul, aproape dublu, a fost posibil datorită intrării în componenţa statului elen a părţii de sud-est a Macedoniei cu oraşele: Salonic, Serres, Medoia, Naoussa, Edessa, Kavala şi a unei părţi din Epir cu Iannina. Poarta recunoştea noua frontieră comună din Tracia şi Macedonia prin tratatul de pace din 2/14 noiembrie 1913 de la Atena[91]. Rămânea de soluţionat problema insulelor Mării Egee, tratatul nefăcând nici o menţiune în acest sens. Ele erau revendicate de Grecia, ce le considera parte integrantă a teritoriului său. Poarta refuza să accepte cedarea acestora cu motivaţia că pierderea lor ar pune în pericol securitatea Dardanelelor şi a Anatoliei.

---

[88] S. Constant, *op. cit.*, p. 281.

[89] Vezi demersurile miniştrilor Franţei şi Rusiei, acreditaţi la Belgrad în *D.D.F.*, 3-eme serie, vol. IX, doc. 227, 328, 368.

[90] A. Vacalopoulos, *Histoire de la Grèce moderne*, Roanne, 1975, p. 218.

[91] Textul în Martens, *Nouveau recueil général des traités et d'autres actes relatifs aux rapports de droit international*, 3-eme serie, vol. VIII, p. 93-101.

În timpul negocierilor de pace de la București apăruse sugestia ca Grecia să renunțe la insule în schimbul Epirului de nord. Propunerea fusese formulată de Italia care, indiferent de opțiunea Greciei, avea numai de câștigat. Dacă Atena accepta, Italia ar fi rămas cu Dodecanezul, pe care în ciuda asigurărilor că-l va înapoia Porții nu dădea semne că s-ar ține de cuvânt, dacă Atena refuza, ar fi obținut o renunțare oficială din partea statului elen la nordul Epirului, pe care dorea, ca și dubla monarhie de altfel, să-l înglobeze în granițele Albaniei. Privitor la aceasta, ambele aveau planuri mari. Proiectele Romei și Vienei nu au beneficiat însă de sprijinul Berlinului care spera, pe lângă o rezolvare pe cale amiabilă a diferendului și într-o apropiere a Atenei de Constantinopol. Planurile Germaniei nu erau însă pe placul Porții, ce privea cu mai mult interes o alianță cu Bulgaria decât una cu Grecia[92].

Conferința ambasadorilor puterilor europene de la Londra a decis ca insulele Mării Egee să intre în componența Greciei, excepție făcând Imbros, Tenedos și Castellorizo ce erau redate Imperiului otoman. Poarta a refuzat să recunoască suveranitatea Greciei asupra acestor teritorii. De altfel, după semnarea tratatului de pace marele vizir a amenințat nu o dată cu folosirea forței dacă puterile nu revin asupra hotărârii. Încurajat de Italia, care spera să facă uitată chestiunea Dodecanezului și totodată să obțină concesii de natură economică în regiunea Adalia din Asia Mică[93], dar și de pasivitatea puterilor, Constantinopolul făcuse din apartanența asupra insulelor Chios și Mytilene o problemă vitală. La rându-i, Grecia a bombardat capitalele europene cu memorii privind legitimitatea drepturilor ei asupra insulelor.

Raporturile dintre cele state s-au deteriorat continuu, atingând un punct critic în aprilie–mai 1914, datorită acuzațiilor reciproce de rele tratamente aplicate naționalităților din insula Chios. Confruntarea părea iminentă. Turcii reclamau vehement suveranitatea asupra tuturor insulelor și respingeau soluția jumătății de măsură, cea a suzeranității asupra insulelor Chios și Mytilene[94]. Numai refuzul celorlalte țări balcanice de a se angrena într-un nou război și sfaturile de prudență din partea puterilor europene au determinat părțile să revină la sentimente mai bune[95]. În vara anului 1914 ele au căzut de acord asupra reluarii tratativelor. Era

[92] O posibilă alianță turco-bulgară a fost luată în calcul de puterile europene, mai cu seamă de Austro-Ungaria. Potrivit informațiilor ministrului austriac la Sofia, contele Tarnowski, ministrul bulgar de externe i-ar fi spus, cu câteve zile înainte de semnarea tratatului de pace cu Imperiul otoman, că în scurt timp între cei doi parteneri va fi finalizată o alianță defensivă; *Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke Österreichisch-Ungarischen Ministeriums des Aussen,* vol. VII, Viena, 1930, doc. 8733.

[93] E.C. Halmreich, *op.cit.*, p. 432.

[94] Cu prilejul vizitei în Corfu în aprilie 1914 Kaiserul Wilhelm al II-lea l-a sfătuit pe Venizelos să dea dovadă de moderație în privința insulelor și a graniței sudice a Albaniei. Drept urmare premierul elen a consimțit să accepte cu destulă greutate suzeranitatea otomană asupra celor două insule în schimbul unui acord prin care Grecia și Poarta să-și garanteze reciproc posesiunile în Europa; *G.P.*, vol.XXXVI, partea II, doc. 14 616, 14 617, 14 621.

[95] *Ibidem.* Premierul sârb Pašić a refuzat în mai 1914 să accepte că diferendul greco-turc era de o gravitate așa de mare încât justifica o intervenție armată a Serbiei de partea Greciei, conform tratatului de alianță dintre ele.

prea târziu. Atentatul de la Sarajevo şi izbucnirea primului război mondial au amânat reglementarea definitivă a problemei insulelor pentru câţiva ani.

La 29 iulie 1913 Conferinţa ambasadorilor de la Londra decidea, referitor la teritoriile locuite de albanezi, ca acestea să alcătuiască „un principat suveran, ereditar şi neutru sub garanţia puterilor europene". O comisie internaţională formată din şapte membri - şase reprezentanţi ai puterilor şi un albanez – era însărcinată cu preluarea puterii, până la alegerea unui principe, cu elaborarea unui „regulament organic", după modelul celor din România şi Bulgaria, cu organizarea jandarmeriei şi restabilirea ordinei[96].

Misiunea comisiei internaţionale, creată în octombrie 1913, s-a dovedit de la început dificilă datorită pretenţiilor de hegemonie din partea lui Ismail Kemal, ce a condus guvernul provizoriu din toamna anului 1912 până în ianuarie 1913, când a fost nevoit să demisioneze, a lui Esad Pasha Toptani, care împreună cu adepţii săi îşi stabilise cartierul general la Durazzo şi a unor opozanţi din zona Korcë, sprijiniţi de greci. În aprilie 1914 comisia dădea publicităţii actul după care urma să se conducă statul. Potrivit acestuia, Albania era un principat suveran, ereditar şi neutru. Puterea legislativă era încredinţată unei adunări naţionale: fiecare judeţ avea trei reprezentanţi aleşi prin vot direct, domnitorul numea 10 delegaţi, iar conducătorii celor trei culte: ortodox, catolic şi musulman, ca şi guvernatorul băncii naţionale intrau de drept.

În persoana suveranului fusese desemnat încă de la sfârşitul lunii noiembrie 1913 Wilhelm von Wied, nepotul reginei Elisabeta a României. Acesta întrunise acordul majorităţii puterilor europene. Lipsit de experienţă, fără a fi înzestrat cu personalitate puternică şi acceptând oferta la insistenţele soţiei sale, Wilhelm von Wied nu reuşi să se menţină la tronul Albaniei decât şase luni (7 martie – 3 septembrie 1914). În abdicarea sa un rol deloc de neglijat l-au avut ciocnirile de interese dintre Italia şi Austro-Ungaria[97].

Forma de guvernământ şi crearea cadrului legislativ necesar funcţionării noului stat albanez nu au dat naştere la atâtea discuţii şi controverse câte a generat delimitarea frontierelor lui. Acum, ca şi în 1878 la Berlin, când în centrul atenţiei au fost alte ţări din Balcani, puterile europene şi-au asumat o sarcină extrem de anevoioasă, de solicitantă şi pândită la tot pasul de eşecuri, datorită în bună parte ignorării realităţilor. Pacea şi liniştea în zonă depindeau de criteriul în baza căruia se făcea delimitarea: al naţionalităţilor, al graniţelor naturale sau al „convenienţelor particulare"[98]. Echitabil ar fi fost cel etnic, alegerea ultimelor însemnând „a pune la temelia statului albanez un germene de conflicte viitoare cu toată neutralitatea ce i s-ar recunoaşte", arăta un raport al diplomaţiei de la Bucureşti[99]. Dacă liderii albanezi, susţinuţi de Italia şi Austro-Ungaria se pronunţau răspicat pentru graniţe

---

[96] Textul adoptat la Londra, în *British Documents*, vol. IX, part II, doc. 1186.

[97] Detalii la Rudolf Dinu, Ioan Bulei, *Italia, România şi chestiunea albaneză (1913–1914)*, în *Structuri politice în secolul XX*, Bucureşti, 2000, p. 124-155.

[98] Arhivele Naţionale, fond Casa regală, dos. 32/1912, f. 1, Studiu confidenţial, Bucureşti, 16/29 decembrie 1912, I.N. Papiniu către N. Mişu.

[99] Ibidem, f. 2.

etnice, vecinele tânărului stat: Serbia, Muntenegru şi Grecia, primele sprijinite de Rusia, doreau frontiere naturale. Disputa a fost de actualitate mai cu seamă după încheierea lucrărilor Conferinței de la Londra. Ea a îngreunat lucrul pe teren al celor două comisii internaționale însărcinate cu delimitarea.

Conform deciziilor de la Londra, Albaniei îi revenea inițial un teritoriu de cca 28.000 km², mărginit de lacul Scutari şi localitatea Prokletije la nord şi Butrint şi Korcë la sud, populat cu 800.000 locuitori din cei peste un milion şi jumătate de albanezi recenzați în teritoriile otomane[100]. Tot Conferința a stabilit ca delimitarea granițelor să se facă „pe baze etnografice şi geografice", primele având drept unic criteriu limba maternă, ceea ce a dat naştere la dispute, revendicări şi refuzuri de acceptare a traseului din partea vecinilor.

Teoretic, comisia internațională desemnată să traseze pe teren frontiera nord-estică a Albaniei, adică cea cu Serbia şi Muntenegru, trebuia să înceapă lucrările la 1 august, dar a reuşit să se întrunească la Scutari abia la 23 septembrie, pentru ca să înceapă activitatea peste o lună da la lacul Ohrid. Întârzierea s-a datorat prezenței în teritoriile albaneze, sub diferite pretexte, a trupelor sârbe şi muntenegrene. De altfel, în septembrie 1913 ministrul englez la Belgrad era de părere că Serbia urmărea să creeze impresia „că noul principat (Albania, n.n.) nu poate deveni «viabil»" şi profitând de aceasta ca şi de lipsa de activitate a comisiei de delimitare, să obțină o rectificare de graniță. Totodată uneltea să-l impună drept conducător pe Esad Pasha[101].

Motivând existența haosului şi a anarhiei, ce puneau în pericol viața şi averea propriilor etnici, Serbia ocupa în octombrie noi localități din nordul Albaniei, ceea ce o va aduce în pragul unei noi şi acute crize în relațiile cu Austro-Ungaria. Acțiunea guvernului sârb a fost interpretată la Viena drept încă o încercare a Belgradului de a-şi deschide calea spre Adriatica, care trebuia sancționată imediat şi nu trecută cu vederea. Ca urmare, diplomația de la Ballplatz, cu asentimentul şi sprijinul celei de la Wilhelmstrasse, dar fără a consulta în prealabil şi celelalte cabinete europene, trimitea Belgradului o notă prin care îl acuza de încălcarea deciziilor internaționale şi îl soma să treacă la o evacuare „completă a întreg teritoriul în opt zile". În caz de refuz Viena amenința cu recurgerea la forță[102]. Gestul a provocat consternare la Paris, Petersburg şi Londra, care ceruseră guvernului sârb, fiecare în parte, acelaşi lucru, dar sub o altă formă. Amenințările şi presiunile şi-au făcut efectul, Belgradul notificând, trei zile mai târziu, retragerea trupelor, ceea ce s-a şi întâmplat. Punctul de vedere austriac triumfase, dar problema nu-şi găsise o rezolvare definitivă. În componența statelor slave intrau oraşele: Djakova, Dibra, Ipek, Prizren locuite în majoritate de populație albaneză.

Deşi misiunea comisiei de delimitare a graniței nordice a Albaniei s-a simplificat prin retragerea trupelor sârbe, tensiunile nu au dispărut. Odată cu începerea activității pe teren au fost semnalate altercații între grănicerii sârbi şi

---

[100] Georges Castellan, *op. cit.*, p. 377.
[101] Pentru detalii, *British Documents*, vol.X, part I, doc. 6, 13, 23, 32.
[102] *G.P.*, vol. XXXVI, partea I, doc. 14 162.

soldaţii italieni şi austrieci ce-i însoţeau pe membrii comisiei. La 12 decembrie ea şi-a suspendat activitatea constrânsă de evoluţia vremii. A fost reluată, pentru scurt timp, la 14 mai 1914 şi abandonată datorită declanşării războiului.

Nici traseul frontierei sudice a Albaniei, cel cu Grecia, nu a fost scutit de contestaţii. Atena viza întreg sudul Albaniei, numit de greci Epirul de nord, cu portul Vlorë, oraşele Gjirokastër şi Korcë, adică un teritoriu de cca 7250 km², ce se întindea de la lacul Prespa la Marea Adriatică, locuit de musulmani şi creştini ortodocşi. Puterile europene conveniseră însă asupra unei graniţe etnice, ceea ce însemna că toate aceste teritorii, locuite de cca 35.000 greci, intrau în componenţa Albaniei.

Grecia nu a acceptat decizia. Ea a refuzat să-şi retragă trupele din Epirul de nord, îngreunând misiunea comisiei de delimitare a cărei activitate ar fi trebuit să înceapă la 1 septembrie 1913 şi să se sfârşească la 30 noiembrie, acelaşi an. În realitate comisia s-a întrunit abia pe 4 octombrie la Monastir, adică cu o întârziere de o lună şi a demarat cu mare dificultate lucrările. Disputele aprinse asupra Epirului de nord au necesitat înlocuirea delegatul grec şi albanez din comisie cu persoane imparţiale. Măsura nu a avut un efect benefic asupra activităţii ei, atâta vreme cât delegaţii puterilor europene nu aveau un punct de vedere unitar. Dacă reprezentantul Germaniei primise instrucţiuni clare să susţină Austro-Ungaria şi Italia în demersurile lor şi în acelaşi timp „să pună un cuvânt bun pentru Grecia"[103], delegatul austriac şi italian cereau cu insistenţă retragerea trupelor elene până la 30 decembrie, condiţionând-o de reglementarea problemei insulelor[104].

Devenise evident că factorii luaţi în calcul la trasarea frontierei vor fi alţii decât cei conveniţi. Că aşa stăteau lucrurile s-a dovedit în scurt timp. La începutul lunii decembrie vremea nefavorabilă a dus la întreruperea lucrărilor pe teren şi mutarea activităţii comisiei de delimitare la Florenţa unde discuţiile au continuat. În cele din urmă a fost acceptat traseul propus de delegatul englez, la sugestia lui Sir Grey, ce corespundea în mare parte vederilor austriece şi italiene. Decizia finală, cunoscută sub denumirea de Protocolul de la Florenţa, a fost adoptată la 19 decembrie 1913. Prin acest act se stabilea traseul frontierei care mergea de la sud-vest la nord-est în direcţia Phtelia, Cap Stylos până la lacul Prespa, trecând la 40 km de Iannina[105]. Gjirokastër şi Korcë rămâneau în afara graniţelor Greciei. Ca atare, era greu de admis că traseul va fi respectat. El trebuia impus. Modalitatea a fost condiţionarea lui de statutul insulelor Mării Egee.

Grecia nu a acceptat graniţa fixată de comisia europeană prin Protocolul de la Florenţa şi a refuzat să-şi retragă trupele din zona contestată. Profitând de prezenţa lor, a încercat să alimenteze o stare de nesiguranţă în sudul Albaniei şi a încurajat chiar o mişcare secesionistă prin apariţia unui „guvern provizoriu", condus de un fost ministru grec, J. Zographos[106]. Acesta a proclamat independenţa Epirului

---

[103] *Ibidem*, doc. 13 932.
[104] *D.D.F.*, 3-eme serie, vol. VIII, doc. 422, 425, 427, 439, 449, 457 466.
[105] *G.P.*, doc. 14 020; Edith P. Stickney, *Southern Albania în European Affaires 1912–1923*, Stanford, 1923, p. 40.
[106] Georges Castellan, *op. cit.*, p. 378; Leon Maccas, *La question gréco-albanaise*, Paris, 1919, p. 136.

la începutul lunii februarie 1914. În aceste împrejurări, Atena a făcut o ultimă încercare de a obține Epirul de nord. Ea a solicitat, în schimbul retragerii din teritoriile albaneze, o rectificare de frontieră prin alipirea celor două orașe cu împrejurimile lor. Totodată s-a arătat dispusă să cedeze o mică porțiune de coastă și să plătească statului albanez 2.500.000 franci[107]. Propunerea a fost respinsă. La intervenția puterilor europene, în mai 1914, s-a semnat Protocolul de la Corfu prin care se acorda teritoriului o relativă autonomie, iar populației i se permitea să folosească în administrație și învățământ deopotrivă limba greacă și albaneză.

Prin implicații, momentul în care s-au produs și aria de desfășurare, modificările politico-teritoriale generate de războaiele balcanice au fost deosebit de importante, atât pentru spațiul în sine, cât și pentru întregul continent. Prin rectificarea unor frontiere (cazul granițelor Bulgariei cu România, Serbia, Grecia și Imperiul otoman și al Greciei cu Poarta), trasarea altora în contextul apariției unui stat nou și restrângerea până la desființare a posesiunilor otomane din Europa, Balcanii ofereau în preajma izbucnirii primului război mondial o altă configurație. Dacă în 1878 la Berlin delimitarea frontierelor între țările nou apărute a fost în exclusivitate expresia deciziilor interesate ale puterilor europene, la București părțile direct implicate în conflict au reușit să profite de divergențele dintre cei puternici și să hotărască singure asupra unor trasee.

Războaiele balcanice nu au rezolvat toate problemele teritoriale, multe din deciziile adoptate fiind ulterior contestate și ca atare inaplicabile. Existau încă teritorii disputate, ca și țări nemulțumite de lipsa unei ieșiri la mare, de năruirea visului de hegemonie, de pierderea unor poziții cheie. Astfel, Grecia continua să revendice Epirul de nord și cea mai mare parte a insulelor Mării Egee, disputa dintre Bulgaria, Serbia și Grecia asupra Macedoniei nu-și pierduse din actualitate, Poarta continua să dețină stăpânirea asupra Traciei răsăritene și a Strâmtorilor, Italia, cu toate asigurările formulate nu o dată, căuta să permanentizeze ocupația asupra Dodecanezului, iar teritoriile albaneze continuau să fie râvnite de Italia și Austro-Ungaria. În scurt timp toate acesta rivalități și dispute au revenit în actualitate cu ocazia izbucnirii primului război mondial.

POLITICAL AND TERRITORIAL CHANGE IN SOUTH-EASTERN EUROPE AFTER THE BALKAN WARS

Abstract

At the beginning of the twentieth century the traditional relations between the European Powers underwent visible change. Financial power and economic progress triggered a reassessment of their role in the continental and world policy and a redistribution of the spheres of domination, influence and control. The south-

[107] British *Documents*, vol. X, part I, doc. 253.

east of Europe continued to hold a privileged place on the agenda of continental diplomacy. To the old Russian and Austrian rivalry, only sharpened after 1905 by the return of Russia to her traditional policy in the Balkans, added the influence exerted by Italy in the area, the surge of French capital investments, the change in the policy of Great Britain towards this area, and last but not least the ever more active presence of Germany in the economy and finance of the south-eastern countries. To begin with 1907, the unity animating the Balkan people in the first years of the twentieth century gradually gave way to misunderstandings, territorial disputes, and diplomatic arguments. Older issues yet unsolved, such as the Macedonian and Cretan ones, only increased the tension.

The annexation of Bosnia-Hertzegovina and the independence of Bulgaria showed that the relations among elements in the south-eastern European space were intertwined with those among the European powers. On the background of anarchy, the struggle between the partisans and the adversaries of the Young Turks, contradictory and undemocratic internal measures, the Ottoman State was rapidly advancing towards a final stage of disintegration. The perspective of a possible loss by the Sublime Porte of its European territories convinced the interested Powers – Russia, Austria-Hungary and, more recently, Italy – to get more involved in the issues of South-eastern Europe. It also drew the Balkan states nearer one to another, caused a radicalisation of national movements in the territories under Ottoman authority. The new crisis on the outbreak announced changes in the south-eastern European space.

The new borders traced in 1878 at the congress of Berlin by the representatives of the European Powers, who did not consult the parties involved or take into account the historical reality, desiderata, susceptibilities or safety of the countries making the object of their decisions, were from the very beginning a source of disagreement, dispute, and even conflict, and led to a change of configuration in the area, as well as a reduction and eventually a loss of the Ottoman Empire's possessions in the area.

With time, the keeping of the *statu-quo* in the Balkans became a desideratum ever more difficult to attain. The revolts of the Albans raging since 1911 in most of the territories inhabited by them, and especially the Italian-Ottoman conflict led to an explosive state in South-Eastern Europe, and with the birth of the new Balkan alliances, placed the area under the imminence of a general conflagration.

In the autumn of 1912, the Balkan league was a reality, despite the disagreement, tension, ethnic and religious diversity and, more importantly, territorial disputes. It had also become an instrument of synchronisation of the military efforts of four countries aiming to change the configuration of the south-eastern European space by freeing the continent from Ottoman domination.

The military successes of the armies of Bulgaria, Serbia, Greece and Montenegro in the first Balkan War caused in the spring of 1913 a reduction in the Ottoman territories to only four towns under siege: Constantinople, Adrianople,

Shkodër and Iannina. Faced with the possibility that the Sublime Porte might lose these towns as well and even disappear as a state, the European Powers intervened and imposed in May 1913 the Treaty of London, by which a border was being established on the Enos-Midia line.

The issues linked to the putting into practice of this treaty, and most of all the disagreements within the Balkan alliance soon triggered its disintegration. The previous agreements concerning the borders proved to be incomplete not only for Bulgaria, which had extended its territory to the shore of the Aegean Sea, thus becoming the largest state in the area, but also for Serbia and Greece. Under the circumstances, a new issue arose, namely that of a power balance between the Balkan states. As a result, the relations among these states became tense, Macedonia, Albania, Tracia being claimed by one party or another.

The rapprochement between Serbia and Greece and the secret agreement between them, to which added the conviction of the Bulgarian leaders that a favourable outcome could only be achieved by force, contributed to the outbreak of the second Balkan conflict.

The political and territorial changes in South-eastern Europe after the Balkans War had considerable impact on the configuration of the area. They included border rectification (the Romanian-Bulgarian, Greek-Ottoman, Serb-Bulgarian, and Bulgarian-Ottoman borders), the tracing of new borders (Albania), the coming into being of a new state, and a restriction of the Ottoman possessions in Europe.

If in Berlin, in 1878, the delimitation of borders among countries in South-Eastern Europe had been made in accordance with the interests of the Great Powers, acting as an international court and reaching a decision without the Balkan countries being granted a hearing, in Bucharest the borders configuration was decided directly by the parties involved in the conflict.

The Balkan Wars and the Peace of Bucharest did not solve all the territorial issues: most of the islands of the Aegean Sea were under claim by Greece, Italy was trying to make her occupation of Dodecanese permanent, the disputes between Bulgaria, Serbia and Greece over Macedonia did not desist, and Italy continued to covet the territories inhabited by the Albans.

TIRANI ŞI IDEOLOGI – STUDII DOCUMENTARE

STALIN LA 70 DE ANI – APOGEUL ABSURDULUI

COSMIN POPA

În Uniunea Sovietică, pe toată durata existenţei sale, cultul personalităţii a fost unul dintre pilonii majori ai puteri. Preluat pe filieră imperială, dar considerabil modificat în formă şi conţinut de către partidul comunist, cultul personalităţii a fost una dintre instituţiile prin intermediul căreia s-a instaurat şi perpetuat puterea sovietică. După moartea lui Lenin şi transformarea acestuia în obiect al unui propagande agresive şi de dimensiuni faraonice, cultul personalităţii a căpătat noi dimensiuni şi semnificaţii. Până în 1924 acesta a servit instaurării monopolului comunist şi atragerii de partea partidului a maselor rurale. Odată cu moartea lui Lenin (care a acceptat şi încurajat cultul personalităţii sale din raţiuni utilitariste) şi cu intrarea luptei pentru putere în faza finală, cultul personalităţii a devenit una dintre sursele majore de legitimare în interiorul partidului. Astfel, monopolul popularizării imaginii şi postulatelor fondatorului partidului şi al statului a devenit unul dintre atributele puterii absolute.

După ce au fost anihilate grupusculele concentrate în jurul lui Troţki, Zinoviev, Kamenev şi Buharin iar Stalin a cucerit puterea absolută în partid, cultul a devenit unul dublu. Stalin însuşi a devenit obiectul unui cult care, în scurt timp, prin dimensiunile atinse şi mijloacele folosite, avea să-l depăşească cu mult pe cel al predecesorului său. Din apărător al legitimităţii leniniste, Stalin s-a transformat în sursă de legitimitate. Nevoia acută de revendicare a regimului şi liderilor săi a făcut ca aceasta să capete chiar forme groteşti. Din 1924 până în 1990 liderii sovietici au luat parte la manifestările tradiţionale şi şi-au rostit cele mai importante discursuri de la tribuna amenajată deasupra mausoleului Lenin. Legitimarea era una directă, în sens material. Liderii sovietici s-au adresat mulţimii de pe mormântul lui Lenin.

În cursul procesului de instaurare a puterii absolute şi de "fixare" a conţinutului şi modalităţilor de exprimare a noului cult bicefal, aniversările lui Stalin au jucat un rol extrem de important. 1929, 1939 şi 1949 au fost nu numai anii în care Stalin a aniversat o serie de date "rotunde" din viaţa sa, ci şi jaloane ale drumului către puterea absolută în partid şi stat.

Dacă în 1929 faptul că ziua sa de naştere a fost sărbătorită public era menit să ilustreze fastuos victoria împotriva ultimului său oponent major, Buharin, după această dată aniversările lui Stalin vor fi precedate şi însoţite de masive campanii propagandistice cu scopul de a fixa în memoria colectivă modificările ideologice survenite în natura regimului odată cu întărirea dictaturii personale.

Treptat, statul şi partidul erau identificate în tot mai mare măsură cu Stalin iar Lenin se depărtează în planul al doilea. Astfel, într-o perioadă de numai un deceniu, Stalin a evoluat de la statutul de "discipol" la cel de "tovarăş", ca apoi să-şi împartă cu Lenin meritele creării partidului şi statului.

Celebrul articol al lui Stalin, *Despre câteva probleme ale istoriei bolşevismului*, formula lui K. Voroşilov ("unde este Stalin, acolo este succesul, acolo este victoria") care a făcut din Stalin organizatorul Armatei Roşii şi artizanul victoriei în războiul civil, referatul lui L. Beria, *Cu privire la istoria organizaţiilor bolşevice din Caucaz*, toate acestea sunt momente

care au marcat procesul neîntrerupt de amendare a istoriei partidului bolşevic şi a revoluţiei. Era necesară o "operă totală", care să esenţializeze contribuţiile disparate ale emulilor stalinişti şi să fixeze într-o modalitate categorică schimbările survenite.

Aceasta avea să fie *Istoria Partidului Comunist Sovietic (bolşevic). Cursul scurt*. Elaborată pe baza indicaţiilor lui Stalin şi cu participarea directă a acestuia, lucrarea transforma istoria partidului comunist într-o continuă luptă împotriva duşmanilor de clasă, deviaţioniştilor şi a oportuniştilor sub conducerea, deja, duumviratului Lenin–Stalin, apoi numai a lui Stalin. Extrem de ilustrativ pentru tipul de gândire al autorului, nimeni altul decât Stalin, capitolul *Despre materialismul dialectic şi istoric* a transformat marxismul şi leninismul într-o construcţie pseudoteoretică în care terminologia cazonă se îmbină armonios cu cea filosofică, punctată de o serie de expresii violente, reflex, de altfel, moştenit de la Lenin[1].

Imperativele dictate de cel de-al doilea război mondial au dus la o anumită relaxare a presiunii ideologice exercitate de regim. Pe lângă necesitatea de a capacita majoritatea populaţiei ţării prin alte metode decât cele specifice comunismului, relaxarea ideologică amintită a fost, în aceeaşi măsură, şi rezultatul dezorganizării imensului aparat de partid, nevoit să-şi concentreze energiile asupra armatei. Acest lucru s-a întâmplat mai ales în prima parte a războiului, atunci când armata sovietică dădea semne clare de disoluţie iar lanţul de comandă fusese serios afectat de desele schimbări survenite în aparatul militar în urma înfrângerilor suferite.

Victoria asupra Germaniei, mai mult decât efectele pe care le-a avut în planul relaţiilor internaţionale şi în ceea ce priveşte statutul URSS, a dat liderilor sovietici încredere în faptul că sistemul sovietic şi regimul comunist reprezintă cea mai viabilă formă de organizare a statului şi societăţii. De altfel, concluzia directă a fost formulată chiar de către I.V. Stalin. La 9 februarie 1946 într-unul din discursurile sale în faţa "alegătorilor", Stalin afirma că "războiul a dovedit că sistemul sovietic este cea mai bună formă de organizare a societăţii, mai bun decât orice alt sistem social"[2].

Odată trase concluziile teoretice, istoria trebuia să-şi urmeze cursul, conform "legităţilor" sale. Sfârşitului războiului i-au urmat noua industrializare şi recolectivizarea. Consecinţa directă a acestei politicii, şi mai puţin a condiţiilor climaterice nefavorabile, a fost noua foamete din regiunea de sud a Rusiei, Ucraina şi Moldova. Contrar menţinerii nivelului de viaţă din URSS la o cotă catastrofală, în decembrie 1947 regimul a anunţat renunţarea la sistemul de cartelare a produselor alimentare şi de primă necesitate, în paralel cu iniţierea unei reforme monetare de natură să echilibreze finanţele ţării. Exploatate propagandistic până la paroxism, cele două măsuri nu au fost decât o nouă modalitate a statului de a se degreva de obligaţiile faţă de cetăţenii săi. Pe scurt, statul nu se mai angaja să asigure aprovizionarea regulată a oraşelor şi satelor, care evident nu s-a îmbunătăţit, derogându-se în paralel şi de la obligaţiile de a returna datoriile contractate de pe piaţa internă, în perioada interbelică, prin sistemul achiziţionării forţate a obligaţiilor de stat[3].

Scena politică a cunoscut şi ea evoluţii semnificative în perioada imediat postbelică, în condiţiile inactivităţii îndelungate a lui Stalin. Treptat şi fără măsuri spectaculoase, vechii stalinişti sunt trecuţi în planul al doilea, dar păstraţi totuşi în

---

[1] *Kratkii kurs istorii VKP(b)*, Moskva, 1940, p. 50-59. O analiză amănunţită a cărţii şi istoriei ei este cuprinsă în lucrarea lui J.N. Afanasiev, *Sovetskaia Istoriografia*, Moskva, 1996

[2] Citat după R.G. Pihoia, *Sovetskii Soiuz: istoria vlasti 1945–1991*, Moskva, 2000, p. 11

[3] Mai pe larg V.P. Popov, *Ekonomiceskaia politika sovetskogo gosudarstva 1946–1953*, Moskva–Tambov, 2000.

proximitatea puterii. Astfel, binecunoscuţii Voroşilov, Kaganovici, Mikoian şi Molotov sunt înlocuiţi în spaţiul public de mai tinerii A. Jdanov, N. Hruşciov, G. Malenkov şi N. Vosnesenski, ultimii doi părând, la un moment dat, că au fost deja oficializaţi în postura de prinţi moştenitori. În paralel, o nouă generaţie de "aparatciki" se afirma în sistemul instituţional sovietic. N. Patolicev, A. Kuzneţov, M. Suslov, B. Ponomariov, A. Gromânko sau L. Brejnev sunt oamenii care vor restaura peste numai un deceniu stalinismul, într-o formă diluată, în concordanţă cu condiţionalităţile vremurilor.

Replierea ideologică a regimului devenise o chestiune actuală şi stringentă. Conştientă de importanţa sa în menţinerea regimului şi dezamăgită în aşteptări, elita armatei sovietice îşi arăta nemulţumirea în forme aproape deschise. Foametea, producţia industrială şi agricolă insuficiente, dar şi lupta acerbă între grupările conduse de Vosnesenskii–Kuzneţov şi Malenkov–Beria, care tindeau să paralizeze coerenţa guvernării, au creat un acut deficit de duşmani ai poporului şi spioni. Au urmat rând pe rând o serie de "afaceri". "Afacerea aviatorilor" şi "afacerea Jukov", în fapt o nouă epurare a conducerii armatei, care a lovit cei mai prestigioşi comandanţi formaţi în timpul celui de-al doilea război mondial. Nodul gordian a fost tăiat în 1949 prin instrumentarea cazului "grupului antipartinic din Leningrad", o reeditare a înlăturării lui Zinoviev. Prin metodele verificate în anii 1936–1938, gruparea condusă de Vosnesenski şi Kuzneţov a fost anihilată, dinamica politică din interiorul structurilor de conducere ale partidului simplificându-se considerabil. Stalin a recâştigat controlul absolut asupra partidului şi statului iar pentru moment problema moştenirii sale părea rezolvată.

Era necesar un semnal public care să certifice faptul că sistemul reintrase în normal. Acesta avea să fie sărbătorirea celor 70 de ani de viaţă ai dictatorului sovietic.

În Biroul Politc s-a luat hotarârea sărbătoririi fastuoase a lui Stalin. În consecinţă, a fost format un Comitet însărcinat cu pregătirea manifestărilor, condus de N. Şvernik. În Comitet au mai intrat G.F. Aleksandrov, M. D. Baghirov, S. Budionâi, S. Vavilov, O. Kuusinen, A.N. Poskriobâşev, A.A. Fadeev, M.F. Şkiriatov, D.D. Şostakovici, precum şi membrii Biroului Politic[4].

Manifestările în cinstea lui Stalin au fost organizate cu o minuţiozitate extremă, demnă de o cauză mai bună. Conştienţi de importanţa ideologică şi practică a unui astfel de eveniment, cei din anturajul lui Stalin s-au străduit să marcheze evenimentul la toate nivelurile partidului şi în întreg aparatul de stat. La carul alegoric stalinist trăgeau toţi liderii Uniunii Sovietice, întreaga elită intelectuală a ţării, iar economia trebuia să sublinieze momentul prin depăşirea spectaculoasă a planurilor de producţie.

După îndelungi deliberări şi repetate întruniri ale Comitetului însărcinat cu organizarea aniversării jubileului lui Stalin, la sfârşitul lunii noiembrie, Biroul Politic al CC al PCS(b) a elaborat planul final al manifestărilor ce urmau să aibă loc în Moscova şi nu numai. La 21 decembrie 1949, la Teatrul Mare urma să aibă loc adunarea festivă a CC al PCS(b), Prezidiumului Sovietului Suprem al URSS, Consiliului de Miniştri al URSS, Prezidiumului CC al Sindicatelor şi Komsomolului, Consiliului de Miniştri al RSFR, Comitetului de partid şi Komsomol din Moscova, a numeroaselor „organizaţii obşteşti", precum şi a reprezentanţiilor armatei. Urma cuvântul de deschidere al preşedintelui Comitetului de organizare, N. Şvernik, saluturile din partea republicilor, sindicatelor, tineretului, pionierilor, armatei şi oraşelor Moscova şi Leningrad; apoi discursurile de salut ale reprezentanţilor delegaţiilor străine şi trecerea în revistă a telegramelor de salut sosite din

[4] Dmitrii Volkogonov, *Stalin politiceskii portret*, vol. II, Moskva, 1996, p. 477.

toate colţurile lumii. Seara se încheia cu un concert festiv, un bun prilej pentru cei mai importanţi scriitori, poeţi, compozitori şi interpreţi ai momentului să-şi arate devotamentul faţă de „stăpân".

Concertul festiv a făcut şi el obiectul unor deliberări extrem de atente în cercul restrâns al conducătorilor sovietici. Simpla enumerare a câtorva dintre "piesele de rezistenţă" ale programului artistic ne ajută să ne facem o idee aproximativă despre natura acestuia: *Conducătorul poporului* de Şurkov, *Cantata Stalin* de A. Aleksandrov, *Cântec despre Stalin* de Blanter, la care se adăuga grupajul de versuri despre acelaşi Stalin, interpretat de un grup de poeţi printre care şi autorii. Un continuu imn de slavă. În programul concertului, alcătuit sub atenta supraveghere a preşedintelui Comitetului pentru arte de pe lângă Consiliul de Miniştri, P. Lebedev, regăsim o serie de nume celebre printre care M. Pliseţkaia şi S. Richter[5].

La ora 21, în Moscova, „oraşele erou" Leningrad, Stalingrad, Sevastopol, Odessa şi capitalele republicilor unionale urmau să fie trase 30 de salve de salut[6].

Planul iniţial a fost totuşi amendat, BP al CC al PCS(b) hotărând deschiderea unei expoziţii la Galeriile Tretiakov, în care să fie expuse cadourile primite de Stalin cu ocazia aniversării[7].

În zilele ce au premers grandioasele manifestări, pe toate clădirile administrative şi de locuinţe, vasele flotei, dar şi locaţiile ambasadelor străine care au acceptat acest lucru a fost ridicat drapelul URSS[8]. Despre organizarea manifestărilor dedicate lui Stalin se poate spune că, în cea mai mare măsură, „discipolii" liderului au acţionat în mod independent. Astfel, între aceştia s-a declanşat o întrecere, fiecare căutând să-şi dovedească cât mai strident aderenţa la „linia partidului" şi devotamentul personal faţă de Stalin.

Din setul de manifestări dedicate lui Stalin mai făceau parte decorarea acestuia cu titlul de „Erou al muncii socialiste" şi medalia de aur „Secera şi ciocanul", înfiinţarea Ordinului Stalin pentru realizări şi servicii deosebite aduse patriei, baterea unei medalii jubiliare "Cu ocazia aniversării celor 70 de ani – I.V. Stalin".

Stalin mai primise în cursul vieţii o serie de ordine şi medalii majore ale URSS. În 1939 i-a fost acordat ordinul de "Erou al muncii socialiste", iar în timpul celui de-al doilea război mondial a primit ordinele "Victoria", "Suvorov"gradul I şi "Steagul roşu", ultimele trei bineînţeles pentru servicii militare. În 1945, cu ocazia victoriei asupra Germaniei, lui Stalin i-a fost acordat gradul de "Generalissimus al Uniunii Sovietice", fiind decorat şi cu al doilea ordin "Victoria" şi rangul de "Erou al Uniunii Sovietice"[9].

O parte dintre propuneri nu a fost acceptată de către Stalin, acesta considerând că instaurarea unui ordin Stalin ar trebui să aibă loc după moartea sa. În preajma manifestărilor dedicate jubileului său de 70 de ani, prin intermediul unei discuţii cu Malenkov, liderul sovietic i-a prevenit pe membrii Biroului Politic că nu va accepta un al doilea ordin de "Erou al Uniunii Sovietice". Avertismentul dat lui Malenkov nu era întâmplător. În 1945, cu toate că îi prevenise pe "apropiaţi" că nu va primi cel de-al doilea ordin "Victoria", aceştia au manifestat iniţiativă şi au acordat "conducătorului" noi ordine şi ranguri. În consecinţă,

---

[5] Rossiiskii Gosodarstvennâi Arhiv Soţialnoi i Politiceskoi Istorii (mai departe RGASPI), Fond 82 Mihail Viaceslav Molotov, Op. 2, D. 516, p. 67-73.

[6] Ibidem, p. 5-6.

[7] Ibidem, p. 26.

[8] Ibidem, p. 8.

[9] Dmitrii Volkogonov, *op. cit.*, p. 475.

Stalin nu a vrut să primească noile medalii. Abia la 28 aprilie 1950 i-au fost înmânate al doilea ordin "Victoria" şi ordinul "Lenin" acordat cu ocazia celor 70 de ani, în 1949[10].

Chiar dacă anturajul lui Stalin avea cunoştinţă de atitudinea negativă a acestuia faţă de înfiinţarea unui ordin care să poarte numele său, iniţiatorii şi-au continuat demersurile în acest sens, fiind elaborat şi un proiect de decret al Prezidiumului Sovietului Suprem. Ordinul urma să fie acordat lucrătorilor din sectoarele economice, armată, servicii speciale, ştiinţă şi cercetare, cu precădere conducătorilor. Erau stabilite chiar locul şi poziţionarea în care acesta trebuia să fie purtat, anume în partea stângă a pieptului, după ordinul Lenin[11].

Ultimele amănunte sunt extrem de importante. Specificarea faptului că noul ordin trebuie să fie aşezat după ordinul Lenin denotă faptul că iniţiatorii proiectului intenţionau ca acesta să devină cea mai importantă distincţie a Uniunii Sovietice, iar cei ce urmau să o primească să fi fost deja decoraţi cu „tradiţionalul" ordin "Lenin". Au fost însă reţinute o serie de alte propuneri cu nimic mai modeste. Dintre acestea poate cea mai notabilă a fost aceea de înfiinţare a cinci premii internaţionale "I.V. Stalin – Pentru Pace şi Progres". Cu o certă încărcătură ideologică şi politică, premiile internaţionale staliniste urmau să fie acordate pentru realizări deosebite în ştiinţele sociale, ştiinţele fizico-chimice şi tehnice, literatură, ştiinţe medicale-biologice şi artă. Ilustrativă este definirea criteriilor a căror întrunire era necesară pentru a fi nominalizat la premiile internaţionale staliniste. Acestea se acordau pentru cercetări, invenţii şi contribuţii culturale „menite să dezvolte ideile umanismului şi să întărească pacea democratică între popoare"[12]. Era limpede că numai intelectualii cu simpatii comuniste sau staliniste puteau primi aceste premii. Prin decretul Prezidiumului Sovietului Suprem al URSS de înfiinţare a premiilor internaţionale se prevedea că acestea se compun dintr-un premiu material de 300.000 de ruble (o sumă mai mult decât considerabilă în acea perioadă), diplomă şi o medalie pe care era gravat chipul lui Stalin, iar cel ce primea premiul urma să poarte titulatura de „Laureat al Premiului Internaţional Sovietic stalinist «Pentru Pace şi Progres»"[13].

În consecinţă, a fost format un comitet de acordare a premiilor, dar deciziile acestuia urmau să fie confirmate oficial şi de către cele ale Prezidiumului Sovietului Suprem al URSS. Premiul începea să fie acordat din anul 1950, cu ocazia zilei de naştere a lui Stalin, pe 21 decembrie. Puteau fi nominalizaţi cetăţenii oricărei ţări, iar contribuţiile puteau fi prezentate Comitetului în orice limbă. În cazul în care lucrarea sau contribuţia premiată era una colectivă, premiul se împărţea, iar suma de bani putea fi acordată şi în valută. Laureatul oricăreia dintre secţiuni era obligat ca după primirea premiului să susţină la Moscova o conferinţă despre rezultatele şi perspectivele din domeniul său de activitate[14].

„Modestia" lui Stalin a cedat în faţa ispitei de a da numele său unor premii internaţionale. Premiile internaţionale staliniste nu au fost singura modalitate de proslăvire a numelui său. Lipsiţi de originalitate şi fantezie, ceilalţi lideri sovietici au decis înfiinţarea unui alt premiu ce purta denumirea simplă de „I.V. Stalin". Spre deosebire de cel precedent, al doilea era destinat numai sportivilor sovietici care câştigau titlul de campion naţional, european sau mondial. Printr-un alt decret al Prezidiumului Sovietului Suprem din decembrie 1949 s-a stabilit ca noul premiu să aibă două clase, prima pentru campionii europeni şi mondiali, iar a doua pentru campionii naţionali. Acesta se acorda anual la

[10] *Ibidem*, p. 474-476.
[11] RGASPI, F. 82, Op. 2, D. 516, p. 38.
[12] Ibidem, p. 16.
[13] Ibidem, p. 8.
[14] Ibidem, p. 17.

propunerea Comitetului pentru cultură fizică şi sporturi de pe lângă Consiliul de Miniştri al URSS şi consta dintr-o recompensă materială de 50.000 de ruble pentru clasa I şi 25.000 de ruble pentru clasa a II-a[15].

Organizarea unui sistem aparte, format din 25 de şcoli primare, destinat copiilor orfani ai căror părinţi se distinseseră în luptele din timpul războiului şi care urma să poarte numele "I.V. Stalin" a fost o altă iniţiativă a aparatului de propagandă al CC al PCS(b). Şcolile în cauză, care bineînţeles că se bucurau de un regim preferenţial, urmau să fie amplasate în Moscova, capitalele unionale, "oraşele erou" şi alte câteva oraşe din Rusia. Numărul maxim de copii ce învăţau în aceste şcoli a fost fixat la 350[16].

În spatele acestor iniţiative, judecând după numărul propunerilor aduse în atenţia BP al CC al PCS(b), se pare că se afla "noua stea" pe cerul ideologic al partidului, Suslov. Printre acestea se numără şi cea legată de construirea Palatului Victoriei în Moscova, dar şi aceea de mărire a cuantumului pensiilor pentru un număr de 450 mii de pensionari şi construirea de noi case pentru invalizi, în număr de 26. Investiţiile preconizate de artizanul iniţiativelor se ridicau la impresionanta cifră de 450 de milioane de ruble. Ca de fiecare dată, puterea sovietică s-a dovedit generoasă atunci când s-a pus problema "oportunităţii politice". De altfel, el este acela care a coordonat toate activităţile legate de aducerea la îndeplinire a deciziilor. Deja la 14 decembrie, dând dovadă de o operativitate nespecifică instituţiilor sovietice, Suslov a supus deciziei Biroului Politic bugetul necesar construirii, dotării şi finanţării activităţii lanţului de şcoli speciale, acesta fiind aproximat la aproximativ 13 milioane de ruble. Costul total al manifestărilor ocazionate de aniversare a fost aproximat de P. Ponomarenko, V. Abakumov, N. Parfenov, A. Gromânko şi V. Gregorian la cca 6,5 milioane de ruble[17].

În luna noiembrie, BP al PCS(b) a definitivat complexul de măsuri de ordin ideologice ce urma să ofere consistenţa politică sărbătoririi zilei de naştere a "stăpânului". Pentru diseminarea cât mai largă a mesajului idelogic pe care se grefau manifestările publice, Biroul Politic a elaborat o serie de teze destinate aparatului de agitaţie şi propagandă, cu detalierea cărora a fost însărcinat Institutul Marx–Engels–Lenin, condus pe atunci de P. Pospelov. Acelaşi Pospelov va elabora şapte ani mai târziu celebrul raport secret al lui Hruşciov de la Congresul al XX-lea al PCUS.

Contrar clarităţii principiale evidente, elaborarea materialului a fost un demers extrem de laborios. În forma sa prelucrată, acesta a fost înaintat spre aprobare BP al CC al PCS(b) în trei rânduri, la 6, 9 şi 12 decembrie 1949, textului fiindu-i aduse "modificări neînsemnate", după cum chiar autorul se exprima. De fapt acribia cu care membrii conducerii superioare au analizat fiecare frază, propoziţie şi cuvânt din text denotă importanţa pe care aceştia au acordat-o materialului. Intitulat *I.V. Stalin – conducătorul şi învăţătorul partidului comunist şi al poporului sovietic*, materialul era structurat în cinci capitole care rescriau istoria Uniunii Sovietice şi a partidului comunist, introducând însă o serie de nuanţe de natură să pună sub semnul întrebării o serie de postulate leniniste.

Primul capitol, *I.V. Stalin – aliatul lui V.I. Lenin în lupta pentru crearea partidului bolşevic şi a statului sovietic*, are o introducere fulminantă care îl pune pe acesta într-o poziţie de egalitate studiată cu Marx, Engels şi Lenin. "În istoria omenirii din secolele XIX–XX se remarcă patru figuri gigantice ale unor gânditori geniali şi mari revoluţionari – Marx, Engels, Lenin şi Stalin care au luminat cu învăţătura lor lupta milioanelor de oameni ai

[15] Ibidem, p. 20.
[16] Ibidem, p. 6.
[17] Ibidem, p. 122-130.

muncii din întreaga lume în bătălia împotriva capitalismului şi pentru victoria socialismului"[18]. Trecând în revistă baza ideatică a regimului sovietic, autorii materialului identifică total apariţia partidului comunist cu activitatea revoluţionară a lui Stalin. Încă prezent, Lenin este amintit, vizibil însă în virtutea complezenţei ideologice. "Toată viaţa sa (a lui Stalin) este inextricabil legată de istoria marelui partid bolşevic, de istoria primului stat socialist al muncitorilor şi ţăranilor"[19].

Chiar dacă pare o simplă înşiruire de lozinci şi de falsificări grosolane, materialul conţine totuşi o serie de inovaţii ideologice, în mod clar inspirate de Stalin. Textele "de linie", destinate simplilor propagandişti, nu făceau decât să fixeze într-un cod strict de definiţii şi postulate tezele formulate la vârf. În materie de ideologie şi istorie a partidului, indicaţiile veneau direct de la Stalin, acesta fiind singura sursă "legală" de inovaţii teoretice. În acest mod, teoria marxistă a proporţionalităţii directe dintre dezvoltarea economică şi maturizarea condiţiilor revoluţionare este drastic amendată. "Lenin şi Stalin, marii continuatori ai învăţăturilor lui Marx şi Engels, au intrat în arena mişcării revoluţionare la sfârşitul secolului al XIX-lea când, centrul mişcării muncitoreşti mondiale s-a deplasat din Europa Occidentală în Rusia (...). Rusia a fost patria teoriei şi tacticii revoluţiei proletare, patria leninism-marxismului (sic) din epoca imperialismului şi revoluţiei proletare, iar conducătorul comuniştilor ruşi, Lenin, a fost cel care a aplicat doctrina"[20]. Marxismul intra şi el în faza rusificării. Redus la un set de postulate reinterpretate, marxismul era declarat valid numai în măsura în care confirma evoluţiile din Rusia.

În general, primul capitol al tezelor este o înşiruire de falsificări, fără nici o acoperire documentară. Interesant este efortul celor de la Institutul Marx–Engels–Lenin de a-l acredita pe Stalin ca principalul teoretician al partidului încă din timpul vieţii. Iniţial, în material se afirmă că "Stalin a condus ziarele «Zvezda» şi «Pravda», precum şi campania electorală pentru alegerile în a IV-a Dumă de Stat"[21]. Nu se ştie din ce motive, Molotov a introdus o minimă corectură a textului, sugerând autorilor o formulare mai generală şi anume, "Stalin a condus fondarea ziarelor «Zvezda» şi «Pravda»". Pe scurt, din material reiese cu claritate că Stalin a format şi condus partidul bolşevic, iar revoluţia din octombrie pare să fi fost, din punctul de vedere al organizării, opera exclusivă a lui Stalin. "Lenin şi Stalin, se arăta în material, sunt cei care au inspirat şi organizat Marea Revoluţie din Octombrie, iar Stalin a condus centrul de unde partidul a organizat insurecţia"[22]. Prima secţiune a materialului se încheie cu moartea lui Lenin. Acesta este momentul în care Stalin se identifică deplin cu istoria partidului şi a statului.

Capitolul al doilea, intitulat *I.V. Stalin – marele continuator al ideilor nemuritoare leniniste, inspiratorul şi organizatorul victoriilor socialismului în URSS*, debutează cu o succintă analiză a situaţiei interne şi internaţionale la momentul 1924. În mod indirect, autorii "tezelor" revizuiesc o serie de repere ideologice valabile până atunci. Astfel, spre deosebire de interpretarea oficială de până atunci conform căreia NEP* a fost o perioadă de

[18] Ibidem, D. 517, p. 93.
[19] Ibidem, p. 94.
[20] Ibidem, p. 95.
[21] Ibidem, p. 98.
[22] Ibidem, p. 100.
* Noua Politică Economică – set de măsuri întreprinse la iniţiativa lui Lenin, începând din 1921, cu scopul revitalizării sectorului particular din agricultură, industrie uşoară şi comerţ, vizându-se ieşirea din colapsul economic în care intrase ţara după în urma războiului civil şi a "comunismului de război".

respiro necesară unei noi concentrări a "forţelor socialiste", acum aceasta este etichetată, indirect, drept un eşec. "Marele Lenin, arătau autorii fără să uite de complezenţa necesară, a plecat dintre noi în timpul în care statul sovietic se afla în faţa unor pericole interne şi externe majore. Capitalismul în Europa Occidentală, rezistând presiunilor revoluţionare, a intrat în faza stabilizării parţiale şi încerca să exercite noi presiuni asupra URSS. În ţara noastră, pe fondul NEP, concepută avându-se în vedere victoria socialismului, a început lupta între elementele economice ale capitalismului şi socialismului. Problema «cine pe cine» nu fusese încă rezolvată"[23].

Lenin greşise. NEP nu dăduse rezultatele scontate, mai mult decât atât apăruse, pericolul reinstaurării capitalismului, iar "cuceririle" revoluţiei fuseseră parţial compromise. Sfârşitul acestei perioade şi intrarea pe un teren factic mai solid a solicitat mai puţin imaginaţia autorilor. Stalin este decretat salvatorul socialismului, prin impunerea teoriei construirii socialismului într-o singură ţară, în condiţiile încercuirii capitaliste. De aici decurg în mod logic industrializarea, colectivizarea şi "Constituţia stalinistă".

În acest context, marile epurări sunt pe deplin justificate şi necesare: "Partidul şi statul sovietic, sub conducerea tovarăşului Stalin, a distrus cuiburile duşmanilor poporului, trădătorilor de ţară, troţkiştilor, zinovieviştilor, buhariniştilor, slugilor imperialiste care au spionat, comis sabotaje, au semănat teroarea şi şi-au trădat patria pentru restaurarea capitalismului"[24].

Inutil să consemnăm în amănunt cum şi prin intermediul căror formule rituale lui Stalin i se atribuie meritul câştigării războiului, reuşita deja declarată a reconstrucţiei şi transformarea URSS într-o mare putere Marcat de vizibile formule şovine, textul atrage atenţia asupra "pericolului naţionalismului", cei vizaţi fiind însă comuniştii străini[25]. "Tradus" pentru mase în formule propagandistice facile, procesul de stalinizare atinsese punctul culminant. Istoria URSS se reducea în fapt la biografia unei persoane.

Setul de măsuri menite să dea o amploare naţională evenimentului nu se reducea numai la o campanie propagandistică pe măsură. Printr-o hotărâre a BP al CC al PCS(b), "se recomanda" comitetelor de partid regionale, zonale şi republicane să organizeze la toate nivelurile adunări festive. Aceleaşi recomandări erau valabile şi pentru aparatul de stat şi economie. Pe lângă acestea se cerea citirea publică a unor lecţii şi referate cu următoarele teme: *Stalin – marele continuator al lui Lenin*, *Stalin – organizatorul şi conducătorul partidului bolşevic*, *Stalin – conducător şi învăţător al muncitorilor din întrega lume*, *Stalin – fondator şi conducător al statului multinaţionale sovietic*, *Stalin – cel mai mare comandant al contemporaneităţii* şi *Stalin – corifeul ştiinţei marxist-leniniste*[26].

Filmul, în bună tradiţie leninistă, era folosit ca mijloc major al propagandei oficiale. În acest mod, BP al CC al PCS a alcătuit lista filmelor ce urmau să fie proiectate la adunările publice, în toate comitetele de partid, instituţii, întreprinderi, colhozuri şi unităţi militare. Printre acestea figurau "creaţiile": *Referatul tov. Stalin la cel de-al VIII-lea Congres Extraordinar al Sovietelor despre proiectul Constituţiei URSS*, *Apărarea Ţariţânului*, *A treia lovitură*, *V.I. Lenin*, *Lenin în Octombrie*, *24 Octombrie*, *25 Octombrie* şi *27 Octombrie*. Teatrele erau obligate şi ele pună în scenă piese tematice iar revistele şi

[23] Ibidem, p. 103.
[24] Ibidem, p. 111.
[25] Ibidem, p. 123.
[26] Ibidem, D 516, p. 29.

ziarele să publice materiale festive, dintre acestea cele mai "reuşite" urmând să fie reluate şi de staţiile de radio[27].

Anul de referinţă pentru organizarea festivităţilor a fost 1939. De exemplu, în Biroul Politic s-a luat hotărârea ca pe 21 decembrie "Pravda" să apară sub forma unui număr omagial de 12 pagini, ca şi la 21 decembrie 1939. Structura numărului din 1949 a fost şi ea discutată în Biroul Politic, toţi membrii conducerii contribuind cu articole de proslăvire a lui Stalin. Aflaţi într-un relativ con de umbră, Molotov şi Voroşilov se regăsesc în numărul omagial cu articolele *Stalin şi conducerea stalinistă* şi *Comandantul militar de geniu în Marele Război Patriotic*. Titlurile articolelor denotă o adulaţie isterică. Malenkov – *Stalin, conducătroul omenirii progresiste*, A. Kosâghin – *Succesele noastre le datorăm lui Stalin (cine era el)*, M. Şkiriatov – *Poporul îl slăveşte pe marele Stalin (cine era el)*, iar A. Poskriobâşev a adoptat un stil aproape domestic: *Tată iubit şi mare învăţător*[28]. Pe lângă formulele ritualice de rigoare, articolul lui Poskriobâşev conţine şi o serie de pasaje hilare. Era subliniat sprijinul acordat de Stalin lâsenkoiştilor din agricultură prin exemplul său personal: "Tovarăşul Stalin, ocupându-se personal de cultivarea citricelor pe ţărmul Mării Negre, în cursul a câţiva ani, s-a dovedit un savant novator (...) se pot aduce şi alte exemple ale activităţii novatoare ale tovarăşului Stalin în agricultură. Este cunoscut de exemplu rolul hotărâtor al tovarăşului Stalin în cultivarea arborelui de eucalipt la ţărmul Mării Negre, al dezvoltării culturii de bostan în împrejurimile Moscovei, precum şi a celei de grâu stufos"[29].

Discursurile de salut ale participanţilor la adunarea festivă au fost şi ele scrise plecându-se de la modelul anului 1939. În cazul salutului CC al PCS(b), analiza comparativă a celor două texte este relevantă. Chiar dacă păstrează aceleaşi linii de forţă, textele reflectă nu numai paroxismul cultului personalităţii, dar dau şi o imagine clară a impactului produs asupra ideologiei oficiale de evenimentele ultimului deceniu stalinist. Diferenţele sunt vizibile din titlurile materialelor. Dacă cel din 1939 era adresat *Marelui continuator al lui Lenin, tovarăşului Stalin*, cel din 1949 se adresa unei instanţe celeste, *Marelui conducător şi învăţător, continuatorul veşnicelor idei ale lui Lenin*. Formulele de deschidere diferă în mod substanţial. Cea din 1939 păstrează o anumită legătură între grupul de adulatori şi Stalin, aceştia adresându-i-se relativ reţinut; „drag prieten şi tovarăş de luptă". În 1949 atitudinea este cu totul alta, poziţia de subordonare fiind evidentă; „drag prieten, tovarăş de luptă, învăţător şi conducător". Ideile de bază sunt acelea propagate şi prin tezele decretate de Biroul Politic. Stalin apare drept fondatorul partidului comunist, al statului sovietic, organizatorul colectivizării, industrializării. Apar în plus meritul de învingător al Germaniei şi Japoniei, conducătorul „lagărului democratic" şi organizator al reconstrucţiei. Interesant este că dacă în 1939 Stalin era doar „prieten şi continuator al lui Lenin", în 1949 acesta devenise deja coautor al leninismului. „În strânsă colaborare cu Lenin, se arăta în material, ai creat bazele ideologice, organizaţionale, tactice şi teoretice ale bolşevismului"[30]. În fapt, leninismul fusese încă de la început stalinism-leninism.

În paralel, Comitetul de organizare a festivităţiilor era bombardat cu scrisori de la populaţie care conţineau o serie de propuneri de natură să dea o mai mare amploare aniversării. Un oarecare Kolgonov, invalid de război, propunea instituirea decoraţiei "Stalin – geniul umanităţii". Colhoznicul Spicentev, dând dovadă de imaginaţie, propunea construirea în Piaţa Roşie a unui obelisc de 250 m., în vârful căruia să fie montată o stea de

---

[27] Ibidem, p. 30.
[28] Ibidem, p. 173.
[29] Dmitrii Volkogonov, *op. cit.*, p. 483.
[30] RGASPI, F. 82, Op. 2, D. 516, p. 174-181.

25 m, iar în interiorul stelei să fie încastrate portretele lui Lenin şi Stalin. Steaua ar fi urmat să fie eclerată "veşnic". Se mai propunea construirea "Casei Stalin", "Palatului Stalin", redenumirea Pieţii Roşii în Piaţa Stalin, redenumirea Moscovei în Stalin, construirea unui monument în formă de soare, din material galben cu inscripţia "Stalin – soarele nostru 1879–1949". V.F. Bulgakov propunea chiar redenumirea URSS în Uniunea Stalinistă a Republicilor Sovietice Socialiste sau acordarea titlului de "Savant al lumii".

Absurdul poate căpăta şi forme hilare. Cele mai interesante propuneri vizau construirea unei ... biserici cu hramul "Slavă epocii staliniste", sau construirea "Panteonului Stalin".

Existau şi propuneri incomode. Destul de frecvent apăreau solicitări de mărire a pensiilor şi indemnizaţiilor de invaliditate, acordarea de hrană gratuită elevilor şi amnistierea celor "condamnaţi întâmplător"[31]. Cel puţin la o parte din semnale, după cum arătam, puterea s-a dovedit receptivă. La 14 decembrie BP al CC al PCS(b) a hotărât mărirea pensiilor şi indemnizaţiilor de invaliditate.

Conducătorii de la nivelurile inferioare manifestau şi ei iniţiativă în acest sens. Secretarul Organizaţiei de partid din Moscova şi al Comitetului Orăşenesc, G. Popov, propunea redenumirea unor străzi şi pieţe din Moscova. Astfel, renumitul complex Manejnaia urma să primească denumirea de Bulevardul Stalin, iar Piaţa Teatrului să fie redenumită Piaţa Stalin. Acesta insista şi cu privire la necesitatea acordării titlului de "cetăţean de onoare" lui Stalin, numindu-l "organizatorul apărării Moscovei în timpul războiului civil şi al celui de-al doilea război mondial"[32].

Marcaţi vizibil de entuziasmul redenumirii instituţiilor, străzilor şi oraşelor din URSS, rectorul Academiei de Ştiinţe Sociale de pe lângă CC al PCS(b), A. Kovalenski şi secretarul organizaţiei de partid din Academie, Gronin, propuneau redenumirea acesteia – Academia de Ştiinţe Sociale a CC al PCS(b) "I.V. Stalin". Făcând abstracţie de contextul în care era formulată propunerea, aceasta era pe deplin îndreptăţită. Înfiinţată în 1946, din ordinul lui Stalin, Academia în cauză era una dintre piesele de bază ale noului angrenaj ideologic creat în perioada imediat postbelică[33].

Autorităţile sovietice s-au străduit să dea o amploare internaţională cât mai mare manifestaţiilor de la Moscova. Toate „partidele frăţeşti" au fost solicitate să-şi delege reprezentanţii, în statele comuniste aceştia fiind chiar liderii partidelor. Delegaţia PCC a fost condusă chiar de Mao Tze Dun, PMB(c) de V. Cervenkov, PMU de M. Rákosi, PMR de Gheorghe Gheorghiu-Dej, iar PCI de Togliatti. Pentru primirea şi deservirea delegaţiilor străine a fost alcătuită o comisie formată din B. Ponomariov*, V. Abakumov**, I. Parfenov

---

[31] Ibidem, p. 75-113.

[32] Ibidem, p. 1-2.

[33] Ibidem, p. 3.

* Boris Nikolaevici Ponomariov, între 1936–1943 referent politic în Comitetul Executiv al Cominternului. S-a ocupat de organizarea reţelelor comuniste de spionaj şi diversiune. Între 1943–1944 a fost directorul Institutului Marx–Engels–Lenin, între 1944 şi 1946 adjunct al directorului Departamentului Informaţiei Internaţionale al CC al PCS(b), succesorul Cominternului, între 1946 şi 1949 adjunctul şi directorul Sovinformbiuro, 1948–1955 primul adjunct al Comisiei de politică externă a CC al PCUS. Chiar dacă l-a susţinut pe Hruşciov pentru o vreme, devenind şeful Sectorului de relaţii cu partidele străine al CC al PCUS şi secretar al CC al PCUS, Ponomariov a rămas un stalinist convins toată viaţa, fapt ce explică longevitatea sa politică. De abia în 1986 este înlăturat din postul de secretar al CC al PCUS. A murit în 1995.

** Victor Semeonovici Abakumov, din mai 1946 ministrul securităţii statului, unde l-a înlocuit pe V.N. Merkulov. S-a "remarcat" prin organizarea "afacerii grupului antipartinic leningrădean". A fost

(al doilea secretar al Comitetului de partid Moscova şi preşedintele Consiliului Uniunii din Sovietul Suprem al URSS), A. Gromâko (pe atunci prim adjunct al ministrului de externe al URSS) şi V. Gregorian (preşedintele Comisiei de politică externă a CC al PCS(b)). Întâmpinarea delegaţiilor avea loc atât la intrarea pe teritoriul URSS, cât şi la Moscova. Astfel, la intrarea pe teritoriul URSS erau întâmpinaţi de delegaţii formate din secretarii unionali, regionali ai PCS(b) şi conducători ai aparatului de stat. La Moscova, delegaţiile de primire erau formate din reprezentanţii Comitetului jubiliar, MAE al URSS, Sovietului Orăşenesc din Moscova şi Comisiei de politică externă a CC al PCS(b)[34].

Delegaţia PMR a fost întâmpinată la intrarea pe teritoriul URSS, la Ungheni, de F.G. Vravko, preşedintele Sovietului Suprem al RSSM, P.F. Treşcenko, secretarul CC al PCM(b), Smirnov, secretarul raionului de partid Ungheni şi o serie de alţi funcţionari de partid şi de stat de rang mai mic. La Moscova delegaţia română a fost primită de T. Lâsenko şi M. Sariceva, din partea Comitetului jubiliar, iar din partea la MAE al URSS de către V. Volkov şi G. Buşuev[35]. De menţionat este nivelul scăzut de reprezentare al sovieticilor, având în vedere faptul că din delegaţia română făceau parte chiar liderii statului şi ai partidului.

Pentru fiecare delegaţie a fost alcătuit un plan separat de deservire şi asistenţă, de alcătuirea căruia au răspuns funcţionarii Comisiei de politică externă Orlov, Kalaşnikov şi Moşetov. Cadourile delegaţiilor pentru Stalin erau preluate încă de la gară de către Direcţia administrativă a CC al PCS(b) şi transferate imediat la Muzeul Puşkin, unde se organizase expoziţia de cadouri şi nu la Galeriile Tretiakov. Primirea simbolică a cadourilor s-a făcut de către preşedintele Comitetului jubiliar, Şvernik, fiecare delegaţie având fixată o oră pentru prezentarea obiectelor.

Organizarea adunării festive din Teatrul Mare, de departe cea mai importantă manifestare dedicată lui Stalin, a fost trecută în sarcina Ministerului Securităţii de Stat. Numărul exact al invitaţilor a fost de 1549, împărţirea locurilor făcându-se în funcţie de importanţa instituţiilor în sistemul sovietic. Cele mai multe invitaţii au fost repartizate delegaţiilor republicilor unionale – 200, delegaţiilor străine – 130 şi Consiliului de Miniştrii al URSS – 125[36]. Verificarea individuală a invitaţilor a fost şi ea încredinţată unei comisii speciale din care făceau parte M. Suslov*, Abakumov şi N. Vlasik**. Pe lângă adunarea festivă au mai fost organizate recepţii guvernamentale, pentru membrii Comitetului jubiliar,

---

înlăturat din acest post şi arestat în 1951, când Stalin a considerat că a instrumentat "nesatisfăcător" "afacerea halatelor albe". Judecat şi condamnat la moarte de abia în 1954, ca membru al "bandei Beria", sub acuzaţia de complot.

[34] Ibidem, D. 518, p. 1.

[35] Ibidem, p. 7.

[36] Ibidem, p. 159.

* Mihail Andreevici Suslov, cunoscut ca "principal ideolog" al partidului. S-a "distins" ca unul dintre organizatorii deportării populaţiilor indigene din Caucazul de Nord între 1943 şi 1944 sub învinuirea de colaboraţionism. Din 1944 preşedinte al Biroului CC al PCS(b) în Lituania, unde a răspuns de sovietizarea ţării. Din 1947 revine în aparatul CC, unde conduce Sectorul de agitaţie şi propagandă, iar între 1949 şi 1950 va fi concomitent şi redactorul şef al "Pravdei". A supravieţuit în posturi cheie până la moartea sa naturală în 1982, fiind considerat "eminenţa cenuşie" a Kremlinului.

** Nikolai Sidorovici Vlasik, mulţi ani garda de corp a lui Stalin, dar şi educatorul fiului său Vasili Stalin. Chiar dacă s-a bucurat foarte mult timp de încrederea lui Stalin, conducând o serie de direcţii ale NKVD şi MGB care se ocupau cu paza liderului URSS, în decembrie 1952 a fost arestat în "afacerea halatelor albe". Judecat de abia în 1955, într-un cu totul alt context, dar graţiat în 1956. Unul dintre susţinătorii convinşi ai versiunii că la moartea lui Stalin, Beria a "contribuit activ".

membrii şi candidaţii CC al PCS(b), miniştrii URSS, academicieni, intelectuali, delegaţii străini şi corpul diplomatic. Stalin a intervenit personal în planificarea poziţionării personalităţilor principale invitate la prezidiumul adunării festive. Conform indicaţiilor sale, locul său a fost poziţionat excentric faţă de centrul scenei, în dreapta sa a cerut să fie aşezat Mao Tze Dun, iar în stânga N. Hruşciov[37].

În stilul său, Stalin îşi manifesta încă o dată falsa modestie. Este binecunoscut faptul că, la plenarele CC sau la congresele partidului, Stalin stătea de obicei în al doilea rând al prezidiumului. Implicarea sa personală în poziţionarea membrilor prezidiumului pe scenă denota importanţa pe care o dădea acestui fapt, "modestia" sa fiind o atitudine mai mult decât studiată. Aranjamentul festiv de la intrarea şi din interiorul Teatrului Mare respecta cu stricteţe canoanele stilului festiv bolşevic, în fapt o combinaţie nefericită între ornamentele de tip imperial şi iconografia comunistă. Deasupra intrării de paradă a fost instalat un portret imens al amfitrionului, în uniformă de generalissimus (grad inventat special pentru Stalin), având deasupra sa gravată lozinca "Slavă marelui Stalin". Grupul statuar de pe frontonul clădirii a fost acoperit cu drapelele şi simbolurile celor 16 republici ale URSS, iar pe portal au fost instalate 16 proiectoare orientate în sus. Spaţiul general era însă dominat de un catarg imens pe care era arborat drapelul URSS.

Scena Teatrului Mare era şi ea strivită de dimensiunile gigantice ale portretului lui Stalin, din nou în uniformă militară, însoţit de inscripţia "Trăiască marele conducător şi învăţător al poporului sovietic, tovarăşul Stalin". Scena era flancată de cele 16 steme şi drapelele republicilor unionale, iar pe cortina roşie coborâtă aproximativ 1/3 era aplicată lozinca deja clasică "Stalin este Lenin astăzi". Sala teatrului era şi ea dominată de lozinci gigantice. "Sub steagul lui Lenin, sub conducerea lui Stalin, înainte către victoria comunismului", "Trăiască guvernul nostru drag", "Trăiască Partidul Comunist Sovietic al bolşevicilor, partidul lui Lenin şi Stalin" – iată numai câteva dintre acestea. Aproape inutil de consemnat că textul lozincilor expuse cu această ocazie a făcut obiectul unei hotărâri speciale a Biroului Politic[38].

Discursurile celor care au luat cuvântul în cursul adunării festive au fost mai întâi analizate în Comisia jubiliară. Interesant este în acest sens diferenţa fundametală dintre tezele destinate propagandei de masă şi cele destinate grupului de iniţiaţi. Cu toate că şi în disursurile "apropiaţilor" lui Stalin istoria partidului şi a statului este pusă sub semnul personalităţii sale omniprezente, se observă totuşi o oarecare reţinere. În acest caz, Lenin este o prezenţă palpabilă, chiar dacă meritele sale sunt împărţite cu Stalin. Un exemplu ilustrativ este discursul de deschidere a festivităţilor, aparţinând preşedintelui Comitetului jubiliar, Şvernik. Crearea partidului, revoluţia din octombrie şi înfiinţarea URSS sunt meritele lui Stalin "împreună cu Lenin". Excepţie face crearea Armatei Roşii. În acest caz, complexul troţkist şi-a spus cuvântul, Stalin fiind numit "cel care a creat Armata Roşie şi sub a cărui conducere au fost zdrobite forţele burghezo-moşiereşti albgardiste şi cele ale imperialiştilor străini ocupanţi". Nu putem să nu fim de acord cu Şvernik atunci când afirmă despre Stalin că este "cel care a inspirat regimurile de democraţie populară din Europa Orientală"[39].

Discursurile şi saluturile invitaţiilor, permanent întrerupte de ovaţii entuziaste atunci când se pomenea numele lui Stalin, nu s-au deosebit prin varietate. Epitetele deja folosite până la epuizare au răsunat şi cu această ocazie de nenumărate ori. Secretari de

[37] Dmitrii Volkogonov, *op. cit.*, p. 480.
[38] RGASPI, F. 82, Op. 2, D. 516, p. 157-159.
[39] Ibidem, p. 133-143.

partid regionali, miniştrii, şefi de partid şi guvern din ţările de "democraţie populară" s-au întrecut în proslăvirea lui Stalin.

Contrar falsificărilor din textele oficiale şi literatura agreată, puţine erau domeniile vieţii din URSS care să nu poarte amprenta dictatorului. Aflat la apusul vieţii, dând impresia că se rupe treptat de exercitarea actului de guvernare, Stalin rămăsese totuşi principalul personaj al ţării. În fapt, activitatea sa era la fel de febrilă ca în anii în care şi-a cucerit imperiul intern şi extern. Bulversând scena politică prin epurări secvenţiale şi "afaceri" celebre, Stalin îşi pregătea o ieşire triumfală din scenă: reformarea Partidului Comunist Sovietic şi reeditarea "marilor epurări". Pe nici una dintre acestea nu o va duce până la capăt din lipsă de timp, dar începutul avea să fie mai mult decât spectaculos. Sărbătorirea faraonică a senectuţii a fost o bună ocazie pentru "stăpân" de a-şi trece în revistă armatele, de a-şi arăta bunăvoinţa faţă de o parte din "tinerii lupi" şi de a pregăti distrugerea "vechii gărzi" staliniste.

CORNELIU ZELEA CODREANU – DE LA TEORIE LA PRACTICĂ

RADU COLȚ

Corneliu Zelea Codreanu, întemeietorul și conducătorul mișcării legionare, a fost și este una dintre cele mai controversate figuri ale perioadei interbelice. Într-un studiu dedicat activității de parlamentar a șefului gardist[1] am arătat că oamenii politici contemporani lui au fost unanimi în a remarca slaba sa prestație. De asemenea, majoritatea celor ce și-au exprimat opinia au căzut de acord asupra caracterului său ambițios, tenace. Cu toate acestea, activitatea lui C.Z. Codreanu a fost diferit percepută de către cei care au intrat, într-un fel sau altul, în contact cu el. Unii, și în această categorie nu sunt incluși numai cei apropiați lui, îl considerau de o sinceritate și consecvență ieșite din comun[2], spre deosebire de dușmanii săi, care îl acuzau frecvent de ipocrizie, minciună și lașitate[3]. Pentru a ieși din acest impas și a stabili cu obiectivitatea istoricului adevărul este nevoie de analiza faptelor lui Corneliu Zelea Codreanu – practica – prin prisma ideologiei legionare, principiile de bază aparținându-i, și a concepțiilor sale – teoria.

În "cartea de căpătâi" a mișcării legionare – *Pentru legionari* – C.Z. Codreanu afirma că principalul obiectiv al mișcării legionare este "reforma omului, nu reforma programelor politice"[4], țara suferind din lipsă de oameni capabili și nu de programe, care, în opinia sa, puteau fi concepute într-o singură noapte[5]. Astfel, mișcarea legionară, pe care el o conduce, reprezintă o școală spirituală care, parcursă, presupune nașterea unui "om nou". Acest "om nou" urma să fie un erou, în sens războinic – "pentru ca să poată prin luptă să-și impună părerea" – , în sens social – care nu exploatează munca altuia –, în sens creativ – care ajută prin muncă la ridicarea țării sale[6]. Pentru a realiza aceste deziderate, Corneliu Zelea Codreanu a înființat taberele de muncă în care tinerii legionari, indiferent de pregătire sau origine socială, munceau alături, ducând o viață austeră, severă, acceptând să se supună celor șase legi ale cuibului: legea disciplinei, legea muncii, legea tăcerii, legea educației, legea ajutorului reciproc, legea onoarei[7]. Astfel, acordându-le un important rol educativ, Corneliu Codreanu își forma subalternii, care îl divinizau, după modelul propriu, inoculându-le invidia și ura față de cei care erau bogați și nu munceau, pe de o parte, iar pe de alta, traiul și munca în comun le dădea iluzia unei puteri superioare față de a altora și, prin urmare, speranța în biruința mișcării legionare. De asemenea, misticismul propovăduit de Codreanu a determinat, alături de cultul

---

[1] R. Colț, *C.Z. Codreanu – parlamentar*, în "Magazin Istoric", 1999, nr. 2, p. 49-52.
[2] A. Stan, *Iuliu Maniu. Biografia unui mare român*, București, 1997, p. 338.
[3] "Cruciada Românismului", an I, nr. 18, 4 aprilie 1935.
[4] Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, Timișoara, 1994, p. 307.
[5] Larry L. Watts, *O Casandra a României. Ion Antonescu*, București, 1993, p. 170.
[6] *Din luptele tineretului român (1919–1939)*, București, 1993, p. 57.
[7] *Ibidem*, p. 66.

"Revista istorică", tom XIII, nr. 5 – 6, p. 263– 274, 2002

personalităţii sale, transformarea timidităţii şi şovăielii în intoleranţă, în fanatism[8]. În acest sens, în *Cărticica şefului de cuib* se specifica faptul că fiecare membru al mişcării legionare "trebuie să devină un *fanatic*, pentru că numai fanaticul poate aduce jertfă pe altarul PATRIEI", precizându-se totodată că legionarul datorează supunere *necondiţionată* (subl. n.) legiunii[9]. De fanatismul unei părţi a mişcării legionare, care îi urma sfaturile şi ordinele cu sfinţenie, s-a folosit şeful gardist în proiectele sale cele mai îndrăzneţe. De altfel, atitudinea sa faţă de atentatul lui Gheorghe Beza asupra subsecretarului de stat la ministerul de interne, C. Angelescu[10], era de natură să încurajeze manifestările violente ale legionarilor. Erau educaţi în spiritul "oratoriei faptei"[11] şi a disciplinei oarbe faţă de superior, ambele contribuind la o atmosferă în care iniţiativa personală nu avea ce căuta.

Însuşi Corneliu Zelea Codreanu reacţiona foarte violent în faţa iniţiativelor unor subordonaţi, considerând că răspunde pentru victorie şi, astfel, cerea ca nimeni să nu "mişte" fără ordinul lui[12]; iar în *Cărticica şefului de cuib* se preciza că legionarii trebuie să fie uniţi chiar pe "un drum rău", "boala" de care trebuiau să se păzească şefii legionari fiind critica, catalogată ca o boală foarte "periculoasă" pentru că "taie aripile marilor îndemnuri"[13]. În aceste condiţii, este foarte puţin probabil ca legionarii care s-au dedat la tot felul de acte provocatoare, intrând în conflicte cu autorităţile statului, ca să nu mai vorbim de asasinatele comise, au pornit aceste acţiuni din proprie iniţiativă. Cu toate acestea, Corneliu Zelea Codreanu a declarat atât la procesul ce a urmat asasinării lui I.G. Duca, precum şi cu alte ocazii, că respinge violenţa, că a fost "totdeauna contra"[14] acesteia. În fapt, şeful gardist se contrazicea în declaraţii, uitând că tot el fusese cel ce dăduse ordin, la începutul lunii decembrie 1933, în plină campanie electorală, ca toţi legionarii să răspundă la violenţă cu violenţă – "de astăzi înainte vă acord dreptul de a vă apăra cum veţi socoti"[15] –, ceea ce a dus la înarmarea masivă a legionarilor cu revolvere şi cuţite[16].

Lista ciocnirilor echipelor legionare cu forţele poliţieneşti este foarte lungă. De la "simple" incidente, cum ar fi spargerea geamurilor casei lui Victor Iamandi în timpul campaniei electorale din 1933[17] şi până la altercaţii în care erau folosite armele, toată gama este completă. Ies totuşi în evidenţă o serie de incidente care demonstrează indubitabil implicarea lui Corneliu Zelea Codreanu şi care contrazic fie principiile ideologiei legionare, fie afirmaţiile acestuia. Astfel, în septembrie 1929, la Iaşi, cuziştii, adversarii ai legionarilor – erau iritaţi de concurenţă –, au fost evacuaţi cu forţa din căminul cultural, făcându-se un nou pas spre adâncirea prăpastiei dintre cele două mişcări[18]. De asemenea, în luna iunie 1930, Codreanu a trimis în Maramureş o echipă de legionari pentru a "ridica moralul" românilor din această zonă. Însă, după sosirea echipei, cartierul evreiesc al oraşului Borşa a fost incendiat, Codreanu acuzând minoritarii evrei de înscenare pentru a compromite Garda

---

[8] C. Argetoianu, *Memorii*, vol. X, ed. Stelian Neagoe, Bucureşti, 1997, p. 323.
[9] Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare A.N.I.C.), fond Ministerul de Interne – Diverse, dosar 9/1930, f. 227-228.
[10] C.Z. Codreanu, *Pentru legionari*, Timişoara, 1994, p. 386.
[11] *Din luptele tineretului român (1919–1939)*, p. 66.
[12] Dragoş Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelului Mihail de la mit la realitate*, Bucureşti, 1997, p. 120.
[13] *Pe marginea prăpastiei*, vol. II, Bucureşti, 1992, p. 17.
[14] A.N.I.C., fond Ministerul de Interne – Diverse, dosar 15/1934, f. 35.
[15] Ibidem, dosar 5/1930, f. 59.
[16] Ibidem, dosar 5/1933, f. 4.
[17] D. Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelului Mihail*, p. 183.
[18] A.N.I.C., fond Ministerul de Interne – Diverse, dosar 4/1929, f. 9.

de Fier[19]. Este greu de crezut totuşi că evreii din Borşa au preferat să-şi dea foc caselor numai pentru a arunca asupra mişcării conduse de Codreanu imaginea unor piromani. În aceeaşi perioadă a avut loc atentatul nereuşit al lui Gheorghe Beza asupra lui Constantin Angelescu, Corneliu Zelea Codreanu declarând că îl va "apăra pe tânărul Beza şi cauza lui cu toată căldura sufletului [...] şi cu toată puterea"[20]. Mai mult, Beza va fi ulterior avansat în ierarhia legionară, fără să fi avut vechime, doar ca răsplată pentru acţiunea sa. Următorul pas l-a constituit formarea "echipelor morţii", în luna mai 1933[21], care aveau ca sarcină îndeplinirea misiunilor dificile, fiind puse sub conducerea lui Mihai Stelescu. Astfel, în scurt timp s-au format şase echipe, alcătuite din 4 până la 8 oameni[22]. Însuşi Corneliu Zelea Codreanu afirma în cartea sa memorialistică faptul că aceste echipe erau formate din tineri hotărâţi "de a merge înainte, trecând prin moarte"[23], deci din cei mai devotaţi şi mai fanatici membri ai mişcării. Acesta a fost momentul de început al unei lungi serii de echipe ale morţii, care au aplicat planurile de pedepsire a celor ce se aflau pe lista neagră a mişcării legionare în general şi a lui Corneliu Zelea Codreanu, în special.

Sfârşitul anului 1933 a adus odată cu schimbarea guvernului şi declanşarea campaniei electorale şi escaladarea violenţelor legionare. Acestea au avut loc ca urmare a ordinului şefului legionar, care i-a dezlegat pe cei aflaţi sub conducerea sa de a nu riposta la şicanele autorităţilor[24], care, trebuie să recunoaştem, erau uneori cu totul arbitrare. Astfel, au avut loc, între echipele gardiste şi forţele poliţieneşti, numeroase ciocniri violente, soldate cu răniţi şi chiar morţi. Incidente grave s-au înregistrat la Iaşi, Tulcea[25], Constanţa – unde la 21 noiembrie, într-o încăierare cu agenţii de ordine, un legionar a fost împuşcat în timp ce încerca să smulgă revolverul din mâna unui poliţist –, Paşcani, Rădăuţi[26], Tighina, Cluj, Brăila[27] şi lista ar mai putea continua. În urma morţii legionarului de la Constanţa, Codreanu a promis că va fi răzbunat. De altfel, asemenea practici nu îi erau străine "Căpitanului", el însuşi, parlamentar fiind, nu s-a sfiit să-i ameninţe cu arma pe jandarmi cu prilejul unei întruniri legionare ce a avut loc în satul Bereşti, în octombrie 1932[28].

În acest context, guvernul liberal s-a hotărât să pună capăt acestei stări anarhice şi astfel, la 9 decembrie 1933, Garda de Fier a fost dizolvată. Începe o perioadă în care evenimentele se succed rapid: Corneliu Zelea Codreanu dispare, nu poate fi arestat, I.G. Duca este asasinat pe peronul gării Sinaia, şeful gardist se predă cu trei zile înaintea procesului, după ce fusese adăpostit de o rudă a Elenei Lupescu, figura centrală a camarilei, şi se pare că se întâlnise cu regele Carol al II-lea, declară că nu are nici un amestec în asasinarea primului-ministru şi, în final, este achitat. Ceea ce s-a întâmplat în decurs de mai puţin de patru luni a suscitat numeroase controverse privind rolul jucat fie de Corneliu Zelea Codreanu, fie de regele Carol în asasinat. În ceea ce îl priveşte pe Codreanu, acesta pare a fi, contrar declaraţiilor sale, autorul moral al asasinării lui Duca. De fapt, şeful legionarilor ştia că Garda de Fier va fi dizolvată şi nu se sfia, el ca şi alţi

---

19 C.Z. Codreanu, *Pentru legionari*, p. 379-380.
20 *Ibidem*, p. 387.
21 *Ibidem*, p. 458.
22 D. Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelului Mihail*, p. 178.
23 C.Z. Codreanu, *Pentru legionari*, p. 458.
24 A.N.I.C., fond Ministerul de Interne – Diverse, dosar 5/1930, f. 59.
25 "Universul", an L, nr. 328, 30 noiembrie 1933.
26 D. Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelului Mihail*, p. 182.
27 A.N.I.C., fond Ministerul de Interne – Diverse, dosar 5/1930, f. 36, 41 şi 46.
28 D. Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelului Mihail*, p. 173.

membri ai mişcării, să-i ameninţe pe primul-ministru, ministrul de interne (Ion Inculeţ), Richard Franasovici şi Victor Iamandi, pentru fiecare fiind gata de acţiune câte o echipă formată din zece legionari. Codreanu declara chiar că "oricât de vigilentă ar fi Siguranţa Statului şi oricâte pregătiri s-ar face pentru a păzi pe aceşti domni, ei tot vor cădea ucişi de către legionari", iar autorul raportului aprecia ameninţările ca "periculoase şi posibile"[29]. Până şi soţia lui Corneliu Zelea Codreanu afirma fără reţinere că soţul ei cunoaşte intenţiile guvernului, dar dacă acestea sunt puse în aplicare Duca va fi asasinat[30], iar Mihai Stelescu, eliminat mai apoi din legiune, menţiona în testamentul său: "Cu tot eroismul băieţilor de la Jilava (asasinii lui I.G. Duca) totuşi el (C.Z. Codreanu) a dat ordin de omorârea lui Duca; l-am citit şi eu"[31].

În ceea ce priveşte asasinarea lui I.G. Duca, Mihai Stelescu l-a acuzat pe Codreanu de faptul că, în timp ce majoritatea legionarilor sufereau în închisori, el s-a adăpostit la o rudă apropiată a Elenei Lupescu, cu acordul acesteia din urmă[32]. Într-adevăr aşa se întâmplase. Deşi în declaraţiile sale critica vehement anturajul suveranului şi mai ales pe Elena Lupescu, care era de naţionalitate evreiască, şeful gardist s-a adăpostit la verişoara acesteia, doamna Cernăianu[33], şi avusese o întrevedere cu Gavrilă Marinescu, prefectul Poliţiei Capitalei, şi el un important membru al camarilei regale[34].

La proces, implicarea lui Corneliu Zelea Codreanu în asasinat reieşea fără nici un fel de dubiu din depoziţia doamnei Viorica Crăciunescu. Astfel, aceasta declara că în casa ei s-au întâlnit de mai multe ori Codreanu şi Ioan Caranica, cel care l-a omorât efectiv pe I.G. Duca, iar în ziua de 23 decembrie 1933 Codreanu a fost vizitat de Caranica, însoţit de Nicolae Constantinescu, aducând totodată o grenadă şi o petardă[35]. De asemenea, unul dintre legionarii arestaţi a declarat că petardele au fost confecţionate chiar în locuinţa lui Codreanu, iar un altul a afirmat că şeful său şi-a dat seama de stratagema folosită de Carol al II-lea, care ar fi urmărit prin aducerea la guvernare a lui Duca şi impunerea dizolvării mişcării legionare să scape dintr-o singură lovitură de doi oameni incomozi, convins că primul-ministru va fi omorât de conducătorul Gărzii de Fier[36].

O altă contradicţie între "teoria" şi "fapta" lui Corneliu Zelea Codreanu s-a manifestat în comportamentul său de la procesul din martie 1934. Astfel, un principiu mult trâmbiţat al ideologiei legionare, cel al onoarei, a fost încălcat de şeful gardist. În *Cărticica şefului de cuib* Codreanu indica legionarilor calea onoarei: "Mergi numai pe căile indicate de onoare. Luptă şi nu fi niciodată mişel. [...] Decât să învingi printr-o mişelie, mai bine să cazi luptând pe drumul onoarei" şi, mai departe, "când ai făcut ceva asumă-ţi răspunderea întreagă". În acelaşi sens, al asumării răspunderii, Codreanu explica: "*legionarul [...] înţelege să-şi asume întreaga răspundere a faptelor şi credinţelor lui şi scuipă în ochi pe laşii, oricare ar fi, care se ascund în dosul anonimatului* (subl.n.)[37]. Cum se împleteşte teoria cu faptul că la proces el a impus celor trei asasini să declare că au săvârşit crima din iniţiativă proprie, promiţându-le că vor fi liberi după scurt timp şi apoi sărbătoriţi ca eroi

[29] A.N.I.C., fond Ministerul de Interne – Diverse, dosar 5/1933, f. 4-5.
[30] D. Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelului Mihail*, p. 187.
[31] C. Petculescu, *Mişcarea Legionară. Mit şi realitate*, Bucureşti, 1997, p. 268.
[32] "Cruciada Românismului", an I, nr. 18, 4 aprilie 1935.
[33] A.N.I.C., fond Casa Regală, dosar 12/1936, f. 6.
[34] C. Petculescu, *Mişcarea Legionară*, p. 83.
[35] A.N.I.C., fond Ministerul de Interne – Diverse, dosar 15/1934, f. 138-141.
[36] D. Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelului Mihail*, p. 89.
[37] *Pe marginea prăpastiei*, vol. II, p. 15-16.

naţionali[38], Corneliu Zelea Codreanu nu a explicat niciodată, nici măcar când a fost acuzat făţiş de către Mihai Stelescu.

În ceea ce îi priveşte pe asasinii efectivi, propaganda legionară a afirmat că revolta lor faţă de tratamentul autorităţilor i-a determinat să reacţioneze astfel. Horia Sima considera că, din acest motiv, indignarea "spărsese cadrul disciplinei legionare"[39], iar Ion Banea afirma: "De când îi lumea, nici o nedreptate n-a rămas nerăzbunată. Aceasta este lozinca şi dreptatea firească a naturii. Revolta nedreptăţii acumulate atunci, a explodat la Sinaia"[40]. Chiar dacă am admite că ar fi fost aşa, nu se poate explica de ce asasinii au fost mai apoi avansaţi la rangul de comandanţi ai "Bunei Vestiri", dedicându-li-se ulterior şi un cântec[41]. Având în vedere disciplina strictă din cadrul mişcării, este imposibil ca Zelea Codreanu să fi trecut cu vederea "abaterea" disciplinară, mai ales că a cauzat atâtea suferinţe lui şi celorlalţi legionari şi, în plus, să-i fi ridicat în grad. Aşadar, este cred evident că autorul moral al asasinării lui I.G. Duca a fost conducătorul mişcării legionare, Corneliu Zelea Codreanu. În aprilie 1936, în cadrul Congresului Uniunii Naţionale a Studenţilor Creştini din România de la Târgu Mureş, folosit exclusiv în serviciul propagandistic al mişcării legionare, s-au format faimoasele "echipe ale morţii", cu denumirea inofensivă de echipe "de sacrificiu", care aveau să sancţioneze "canaliile", adică pe cei ce se pronunţau deschis împotriva Gărzii de Fier. Însă componenţii acestor echipe au negat vehement orice acuzaţie de asasinat, considerând că ei pedepsesc "trădătorii" neamului[42]. Aceştia erau, bineînţeles, cei indicaţi de Corneliu Zelea Codreanu, cei ce îl atacau pe acesta şi mişcarea condusă de el, pentru fiecare dintre ei constituindu-se câte o echipă formată din zece legionari[43], care primiseră ordinul ca fiecare dintre persoanele indezirabile să fie, mai întâi, "crunt bătute şi dacă vor persista în atitudinea lor, atunci vor fi împuşcate"[44].

Faţă de aceste echipe ale morţii, Ion Caratănase, unul dintre cei care, nu după mult timp, îşi va lua rolul în serios, punând în aplicare cele hotărâte la Târgu-Mureş, considera că ele "nu urmăresc decât împiedicarea asasinatelor morale puse la cale împotriva studenţimii naţionaliste"[45](!?!), iar Gheorghe Furdui, preşedintele studenţilor creştini, relata că pentru Elena Lupescu sunt pregătite "100 de pistoale şi foarte buni trăgători, dar n-a venit momentul oportun ca această doamnă să fie împuşcată, dar ceasul nu este departe"[46].

Alături de nume sonore ale vieţii politice româneşti şi ale camarilei, pe "listele negre" a figurat şi numele lui Mihai Stelescu, dizident al mişcării legionare, care, exclus în septembrie 1934, şi-a fondat propria organizaţie – Cruciada Românismului – atacându-l, cu o violenţă ce aproape o egala pe cea legionară, pe Căpitan. Conflictul dintre Mihai Stelescu şi Corneliu Zelea Codreanu nu era, în 1934, nou. El data încă din timpul sesiunii parlamentare 1932–1933, când fuseseră colegi în forul legislativ. La baza acestuia a stat, în primul rând, faptul că Mihai Stelescu era un om volubil şi un bun orator, în comparaţie cu şeful său. Spre deosebire de Codreanu, Mihai Stelescu a apărut deseori la tribuna parlamentară, punând întrebări şi adresând interpelări executivului. În plus, el era un om

---

38 N. Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, I, Bucureşti, 1991, p. 275.
39 H. Sima, *Istoria Mişcării Legionare*, Timişoara, 1994, p. 83.
40 I. Banea, *Căpitanul*, Timişoara, 1995, p. 101.
41 D. Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelului Mihail*, 1997, p. 191.
42 C. Petculescu, *Mişcarea legionară*, p. 112.
43 A.N.I.C., fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 11/1936, f. 19.
44 Ibidem, f. 26.
45 Ibidem, fond Casa Regală, dosar 13/1936, f. 3.
46 Ibidem, dosar 36/1936, f. 2.

ambițios, care urmărea un loc cât mai bun în ierarhia legionară. Astfel, dacă avantajul oratoric putea fi trecut cu vederea, ambiția sa nu putea fi însă deloc neglijată de Codreanu. În aceste condiții, încă din vara anului 1933, Zelea Codreanu îl amenința pe Mihai Stelescu cu înlocuirea de la conducerea grupului studenților legionari, dacă nu va reuși, în cel mai scurt timp, să facă în așa fel încât legionarii să aibă preponderență la conducerea centrelor universitare[47], iar în campania electorală din toamna anului 1933 i-a impus să nu mai candideze în precedentele sale fief-uri electorale – județele Cahul și Covurlui – ci în Tighina[48], unde Garda de Fier era foarte slab reprezentată, spre marea nemulțumire a acestuia. O jumătate de an mai târziu, în iunie 1934, constatând existența unor divergențe în sânul mișcării legionare, șeful acesteia a pornit hotărât la restabilirea disciplinei și, în primul rând, conform unei note informative a Ministerului de Interne, "va căuta să-l pună la punct pe Mihai Stelescu. Cu el va da exemplu și celorlalți"[49]. Conflictul s-a acutizat spre sfârșitul verii, când, după spusele lui Gheorghe Beza, Mihai Stelescu ar fi urmărit suprimarea Căpitanului, având complici pe Vasile Cotea și Luca Gheorghiade, rudă cu Mihai Stelescu[50]. Ca urmare a acestui fapt, la 14 septembrie 1934, într-o adunare în care au fost convocați peste 150 de legionari cu funcții de comandă, Stelescu și cei din jurul său au fost excluși din mișcare[51]. În aceste condiții, în ziua de 16 iulie 1936 Mihai Stelescu a fost asasinat în mod sălbatic, în timp ce se afla internat la Spitalul Brâncovenesc, de către o echipă de zece legionari, constituită la Târgu-Mureș și care, ulterior, va lua numele de Decemviri[52]. Contrar declarațiilor sale, implicarea lui Corneliu Zelea Codreanu, ca autor moral, este din nou demonstrată și de acțiunile sale, dar și de mărturiile celor apropiați lui. Un comandant legionar din Cluj, Gheorghe Vereș, declara, la scurt timp de la asasinarea lui Stelescu, că inițiativa îi aparținuse în întregime Căpitanului, cel asasinat nefiind "sancționat" mai repede pentru a se scurge mai mult timp de la asasinarea lui I.G. Duca[53], iar Nestor Chioreanu consemna în memoriile sale: "legionarii îi cereau voie să-l pedepsească. El ezita. *În cele din urmă a îngăduit* (!?!) (subl.n.) unei echipe de studenți să-l pedepsească"[54]. La aceeași concluzie ajungea și oficiosul Partidului Național Țărănesc – "Dreptatea" –, care nota: "Chestia cu căpitanul care ordona unui general, pretins șef al unei grupări conduse dictatorial de chiar căpitanul, este amănuntul cel mai amuzant al unei farse în care «eroii» nu sunt decât niște lași care se ascund în dosul formelor. Curajul căpitanului, care pune pe alții să tragă cu revolverul, [...] se verifică încă o dată"[55]. Toate aceste mărturii vin să completeze de fapt testamentul lui Mihai Stelescu: "Dacă voi fi asasinat, să știți că din ordinul lui Corneliu Zelea Codreanu am fost"[56].

Contribuția lui Corneliu Zelea Codreanu în atentatele și crimele comise de membrii mișcării sale în deceniul al patrulea (evident până la ultima sa întemnițare) a fost decisivă. Îl putem considera chiar pe Căpitan ca autor moral al tuturor incidentelor provocate de legionari. Plecând de la argumentul că din moment ce biserica

[47] Ibidem, fond Ministerul de Interne – Diverse, dosar 9/1933, f. 46.
[48] Ibidem, dosar 5/1933, f. 185.
[49] Ibidem, dosar 15/1933, f. 61.
[50] Ibidem, fond Casa Regală, dosar 12/1936, f. 13.
[51] D. Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelului Mihail*, p. 200.
[52] Gh. Buzatu, C. Ciucanu, C. Sandache, *Radiografia dreptei românești*, București, 1996, p. 55.
[53] D. Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelului Mihail*, p. 229.
[54] N. Chioreanu, *Morminte vii*, Iași, 1992, p. 28.
[55] "Dreptatea", an X, nr. 2650, 3 septembrie 1936.
[56] C. Petculescu, *Mișcarea Legionară*, p. 268.

binecuvântează armele, ea aprobă crima, a fost înlăturat un obstacol major din calea reţinerilor tinerilor legionari care, proveniţi în special din mediul rural, erau foarte credincioşi. Nici nu este de mirare că, în asemenea condiţii, până şi studenţii teologi au fost cuprinşi de "o nebunie neagră, o stupiditate megalomană"[57], după cum remarca Nichifor Crainic. Întreaga ideologie legionară era îmbibată de cultul morţii, de îndemnuri la jertfă pentru propăşirea României şi a mişcării legionare. Astfel îndemnaţi, în atmosfera destul de încărcată din interiorul organizaţiei – în *Cărticica şefului de cuib* se preciza foarte clar că "*nu există în Legiune: M-am supărat şi plec*"[58] (subl. n.) –, fanatizaţi, venerându-l şi temându-se în acelaşi timp de Codreanu, membrii mişcării legionare s-au dedat, fie ferm convinşi că ceea ce fac este bine, fie prea slabi pentru a se opune, la multe, foarte multe provocări la adresa autorităţilor, populaţiei evreieşti şi chiar a populaţiei româneşti care protesta împotriva practicilor legionare.

Distanţa de la teorie la practică este în general mare. Pentru Codreanu însă, ea a fost în unele cazuri chiar foarte mare. Un punct deosebit de important al ideologiei legionare a fost critica democraţiei, a sistemului parlamentar-constituţional şi, mai ales, a partidelor politice. Nu numai Codreanu, ci şi alţi doctrinari ai mişcării legionare s-au aplecat asupra acestei laturi. Dacă în ceea ce priveşte democraţia, punctul de vedere al Căpitanului a rămas neschimbat până la moarte, pentru parlamentarism şi partidele politice, mai ales relaţiile mişcării legionare cu ele, între ceea ce afirma Corneliu Codreanu pe parcursul anilor şi ceea ce a făcut el în aceeaşi perioadă este o mare diferenţă. Legionarilor li se atrăsese atenţia că lumea politică trebuie dispreţuită şi ignorată[59], că mişcarea legionară nu este un partid politic. Însă, în flagrantă opoziţie cu acestea, propagate de toţi ideologii legionari, nu numai de Codreanu, se află manifestările sale în fruntea mişcării. Astfel, mişcarea legionară, sub denumirea de Gruparea Corneliu Zelea Codreanu participă la alegerile parlamentare de nu mai puţin patru ori în deceniul al patrulea şi numai dizolvarea de către guvernul liberal al lui I.G. Duca, în 9 decembrie 1933, l-a oprit pe şeful gardist de a mai candida încă o dată.

Această contradicţie între ceea ce afirma şi ceea ce făcea Corneliu Zelea Codreanu este evidentă. Mişcarea sa, ca şi el de altfel, se comportă ca un veritabil partid politic. Participă la alegeri şi este, mai ales în 1937, parte importantă a vieţii politice româneşti. Corneliu Codreanu este ales deputat şi îşi exprimă opiniile de la tribuna parlamentară. Ia parte la dezbateri, polemizează, are chiar şi iniţiative legislative alături de alţi deputaţi. Cum poate fi considerat comportamentul acesta, dacă nu al unui om politic? Mai mult, el are contacte tot mai dese cu ceilalţi oameni politici, în special după 1934, încearcă să se alieze cu ei sau refuză propuneri de coalizare. În 25 noiembrie 1937 încheie pactul de neagresiune electorală cu Iuliu Maniu şi Gheorghe Brătianu, deci se află în relaţii foarte strânse cu viaţa politică românească.

De fapt, Corneliu Codreanu încalcă propriile decrete. Astfel, într-o circulară emisă la 27 octombrie 1935, neinclusă însă în volumul *Circulările Căpitanului,*, şeful legionar "decreta" ca fiind "interzis şefului mişcării legionare de a face vizite cu caracter politic"[60]. El însuşi a făcut asemenea vizite, în iarna anului 1936, lui Nicolae Mareş întâlnindu-se cu Ion Antonescu[61] în februarie 1937, lui Zaharia Boilă pentru a-i cere înlesnirea unei

---

[57] N. Crainic, *Zile albe, zile negre*, p. 285.

[58] *Pe marginea prăpastiei*, vol. II, p. 11.

[59] *Ibidem*.

[60] Arhiva Serviciului Român de Informaţii (în continuare A.S.R.I.), fond Penal, dosar 110237, vol. 18, f. 104.

[61] *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, p. 37.

întrevederi cu Iuliu Maniu[62], în decembrie 1937, doctorului Gerota, unde a perfectat pactul de neagresiune electorală cu acelaşi Iuliu Maniu[63].

O altă contradicţie flagrantă a teoriei cu practica la Corneliu Zelea Codreanu ţine de partea financiară. În circularele emise de Codreanu, în *Cărticica şefului de cuib*, în toate ocaziile în care a vorbit, conducătorul mişcării legionare a afirmat principiul cinstei, al traiului simplu. Astfel, cerea legionarilor săi să nu se gândească la ei, la locul pe care îl ocupă, arăta că "ţelul politicianismului este de a-şi construi o avere; al nostru este de a ne construi o patrie înfloritâ şi puternică. Pentru ea vom munci şi vom construi"; impunea membrilor mişcării: "Nu cereţi răsplată de la ţara voastră! Pentru că nici o răsplată nu este mai mare şi nimic nu este mai sfânt decât mulţumirea că ţi-ai făcut datoria faţă de dânsa"[64]. Mai mult, în aceeaşi circulară nepublicată, Zelea Codreanu spunea: "*şeful mişcării legionare nu poate avea nici o avere personală. Tot ce are trecut pe numele său aparţine mişcării legionare* (subl.n.). [...] în schimb, toată averea mişcării va fi trecută pe numele şefului: case, căminuri, pământuri etc., pentru ca niciodată unitatea mişcării să nu poată fi periclitată" şi, mai departe, prezenta propria situaţie materială: "Proprietatea mea personală nu este decât biroul de la Iaşi, făcut la 1925, la închisoarea Focşani, Icoana cea mică a Sf. Arhanghel Mihail şi cărţile din Biblioteca de la Iaşi. Acestea însă trec în patrimoniul mişcării şi vor rămâne după moartea mea viitorilor şefi ai mişcării legionare"[65]. Cerând rudelor sale să părăsească organizaţia "pentru că un şef de mişcare nu e bine să aibă nici o rudă în cadrul mişcării pe care o conduce", Corneliu Zelea Codreanu credea că astfel, un om ca el, "*fără casă, fără nici o avere*" (subl. n.), va avea posibilitatea de a găsi un refugiu alături de cei dragi[66]. Nu i se poate reproşa nimic lui Codreanu în ceea ce priveşte cele consemnate mai sus. Sunt principii pe care o mare parte a legionarilor le-a şi aplicat, neabătându-se de la linia "teoriilor" codreniste. Însă nu tot în acest mod a reacţionat Corneliu Codreanu, cel ce le elaborase. În testamentul său, redactat în ultima sa detenţie, la 15 iunie 1938, şeful legionar consemna următoarele: "Eu cred că nu voi muri, dar dacă mor înţeleg să iau următoarele măsuri cu privire la mica mea avere:

1. Pământul de la Frăţeşti (Vlaşca), 50 ha, 1/3 soţiei mele, 1/3 fetei noastre Cătălina, 1/3 mamei mele [...].
2. Pământul de la Predeal, 5.600 m.p. la fel [...].

P.S. 2. La pensiunea de la Predeal sunt banii mei investiţi: să se facă proces lui Bara să ne dea ori banii, ori casa pe doi ani sau prin bună înţelegere.

3. Să se facă proces pentru oile de la Silistra care sunt proprietatea mea personală [...]"[67].

De la elaborarea circularei, în octombrie 1935, şi până la redactarea testamentului, iunie 1938, nu trecuseră decât doi ani şi jumătate şi, totuşi, Codreanu a uitat ceea ce chiar el hotărâse. Comparând cele două documente, putem remarca două posibilităţi. Ori bunurile cuprinse în testament fuseseră ale lui şi, atunci, ar fi trebuit ca la moartea sa să intre în patrimoniul mişcării legionare, ori proveneau din patrimoniul mişcării, trecute pe numele său conform circularei din octombrie 1935 şi, atunci, ar fi trebuit să rămână în proprietatea organizaţiei, fiind trecute pe numele viitorului conducător al ei, în nici un caz neputând fi lăsate moştenire familiei sale. Oricare dintre

[62] *Din luptele tineretului român (1919–1939)*, p. 237.
[63] "Buna Vestire", an I, nr. 225, 26 noiembrie 1937.
[64] *Pe marginea prăpastiei*, vol. II, p. 10.
[65] A.S.R.I., fond Penal, dosar 110237, vol. 18, f. 104-106.
[66] Ibidem.
[67] Ibidem, vol. 5, f. 298-299.

cele două posibilităţi ar fi cea adevărată, Corneliu Zelea Codreanu nu putea să lase moştenire această "mică avere". În condiţiile în care el îi învaţă pe legionari să trăiască în sărăcie, fără huzur, fără a se lăcomi, bucurându-se de faptul că au putut fi de ajutor cuiva, se pune un mare semn de întrebare asupra caracterului său. Astfel, relatările şi acuzele aduse de Mihai Stelescu, cu privire la faptul că şeful său oprea bani din diurnele parlamentarilor legionari[68], par cu atât mai veridice, mai demne de luat în seamă.

Asemenea mari diferenţe între ceea ce Corneliu Zelea Codreanu propovăduia pentru legionari şi comportamentul său nu se observau doar în ceea ce priveşte traiul şi averea. Sunt întemeiate iarăşi acuzaţiile lui Mihai Stelescu. În timpul prigoanei autorităţilor de la sfârşitul anului 1933 şi începutul anului 1934, când majoritatea legionarilor a avut de suferit, s-a "jertfit" pentru el şi legiune, Zelea Codreanu se întâlnea cu cei ce erau răspunzători de suferinţele legionarilor[69]. Legăturile şefului gardist cu regele şi camarila s-au derulat atâta timp cât a dorit el, cât a avut mai mult de câştigat din menţinerea acestora. În acest sens, într-o discuţie parlamentară iscată de prelungirea stării de asediu, la 11 martie 1936, Armand Călinescu arăta că mişcarea legionară continuă să se dezvolte sub protecţia guvernului: "am auzit că şeful acestei mişcări anarhice [...], trăieşte astăzi foarte comod într-o vilă de pe malul mării, unde scrie un fel de «Mein Kampf», cu care vrea să ne fericească mâine. [...] Se mai spune că acest adăpost comod a fost înlesnit prin bunăvoinţa unui avocat al succesiunii căreia aparţinea această proprietate şi care avocat s-ar găsi pe banca ministerială"[70].

Ca bază a mişcării legionare, Corneliu Zelea Codreanu a pus dragostea. Nu putea intra în legiune cel ce nu avea această capacitate şi nu putea rămâne dacă nu mai dădea dovadă de dragoste[71]. Deci, teoretic, în mişcarea legionară legăturile dintre membri ar fi trebuit să fie foarte puternice, bazate pe încredere, pe afecţiune, fiecare putând părăsi mişcarea în momentul în care ar fi simţit că nu se mai potriveşte cu idealurile sale. Însă, în realitate nu se întâmpla chiar aşa. În primul rând pentru că legionarii nu puteau părăsi legiunea atunci când doreau. Cazul lui Mihai Stelescu, alături de alte atentate soldate chiar cu mutilări fizice asupra unor foşti membri ai mişcării, sunt edificatoare. Toate acestea contribuiau la o atmosferă închisă, sectară. Cei mai slabi, care nu aveau puterea să se opună şi nici nu cutezau să abandoneze mişcarea, erau presaţi moral până se încadrau în "normele" organizaţiei. Astfel, un membru al "echipelor morţii" mărturisea, în toamna anului 1938: "Spiritul de disciplină te ţinea încătuşat şi executai, totuşi, chiar dacă erai de altă părere, de alt gând mai bun, cu conştiinţa că eşti un simplu executant, comandantul răspunde de totul [...]. Totul mergea în viteză, nu aveai timp să te gândeşti, fiindcă trecea timpul, însăşi metoda de lucru era de «punere în faţa faptului», de surpriză, fără a-ţi lăsa timp să cugeţi mai mult", iar unul dintre participanţii la atentatul împotriva rectorului Universităţii din Cluj, profesorul Ştefănescu-Goangă, dezvăluia "«tortura morală» la care am fost supus de comandantul meu [...]. A fost de ajuns câteva zile de coşmar sufletesc, produs de cuvinte ca «sunteţi slabi», «fricoşi», «mici la suflet» etc."[72]. Este drept că asemenea declaraţii au fost făcute după arestarea şi condamnarea liderului legionar şi după ce cei în cauză fuseseră la rândul lor arestaţi. Prin urmare, aceste declaraţii trebuie acceptate cu rezerve. Dar erau normale asemenea comportamente, în condiţiile în care o lozincă des uzitată pentru

[68] "Cruciada Românismului", an I, nr. 18, 4 aprilie 1935.
[69] N. Crainic, *Zile albe, zile negre*, p. 274.
[70] C. Neagu, D. Marinescu, *Fapte din umbră*, Bucureşti, 1980, p. 101-102.
[71] C.Z. Codreanu, *Pentru legionari*, p. 321.
[72] C. Petculescu, *Mişcarea Legionară*, p. 113.

duşmanii mişcării era "Garda nu uită! Garda nu iartă!"[73], iar îndemnul Căpitanului era de "a-i însemna pe răboj pe cei păcătoşi, pentru ziua de mâine", explicând că "un neam nu poate să piară de dragul câtorva ticăloşi (evident din punctul de vedere al mişcării legionare – n. n.). Iar dacă aceştia se pun în calea neamului, neamul îi înlătură"[74].

Poate cel mai controversat aspect al activităţii lui Corneliu Zelea Codreanu a fost cel referitor la preluarea puterii, la lovitura de stat pe care ar fi vrut să o dea şi la legăturile sale cu Germania. Legiunea Arhanghelul Mihail a fost de la bun început organizată ca o mişcare paramilitară, cu o disciplină de fier, în care membrii erau iniţiaţi şi pregătiţi apoi temeinic în folosirea armelor. Scopul lui Corneliu Zelea Codreanu era întemeierea unei Românii legionare, populată cu "oameni noi", creaţi după modelul legionar. Pentru aceasta şeful gardist era conştient de faptul că trebuie să controleze spiritul public, economia naţională şi viaţa politică românească. În acest sens a introdus, în pregătirea membrilor, programe de educaţie fizică şi instrucţii militare, exerciţii de semnalizare şi cunoaştere a alfabetului Morse[75]. De asemenea, mişcarea legionară s-a înarmat masiv, fiind descoperite de către organele poliţieneşti şi ale jandarmeriei numeroase depozite cu arme şi muniţii, însuşi Codreanu dând ordin ca fiecare legionar să-şi procure arme şi, în special, revolvere[76]. Instrucţie nu făceau numai cei trecuţi de vârsta majoratului, ci şi minorii înscrişi în Garda de Fier. Astfel, în seara de 31 august 1932, poliţia din Turnu-Severin a surprins 50 de minori care făceau instrucţie pe un câmp în apropierea oraşului, folosind şi arme de foc[77].

În cadrul organizării pe principii paramilitare existau şi cuiburi, alcătuite din elementele cele mai devotate şi fanatice, cărora le revenea misiunea de a executa asasinatele politice. Totodată, mişcarea legionară dispunea şi de o secţie motorizată, iar în vara anului 1937 Corneliu Zelea Codreanu hotărâse chiar înfiinţarea unei şcoli de pilotaj[78]. Pe aceeaşi structură s-au încadrat şi "echipele morţii" constituite la Târgu-Mureş şi, mai ales, Corpul legionar Moţa-Marin, constituit la 13 ianuarie 1938, o unitate de elită în care intrau 10 033 legionari, împărţită în 13 bandere, fiecare banderă fiind alcătuită din 771 de legionari. Fiecare subunitate a corpului constituia o adevărată trupă de sacrificiu[79].

Structura militară a mişcării legionare a fost completată cu o vastă reţea de informatori în instituţiile importante ale statului, în special în cele care aveau ca atribuţii ordinea internă şi siguranţa statului. În acest sens, încă din 1930, Codreanu a emis o circulară prin care atrăgea atenţia: "de acum se va lucra prin conspiraţie"[80]. Pentru aceşti informatori Zelea Codreanu folosea aceleaşi metode ca şi în cazul componenţilor "echipelor morţii", ameninţându-i că îi va declara trădători în cazul în care ar avea de gând să se retragă[81]. De obicei şeful gardist chema informatorii la raport şi pentru directive, în mod individual, acordând o importanţă deosebită celor de la Poliţia Capitalei, Siguranţă şi Marele Stat Major[82].

---

[73] A.N.I.C., fond Ministerul de Interne – Diverse, dosar 15/1933, f. 21.
[74] *Pe marginea prăpastiei*, vol. II, p. 20.
[75] C. Petculescu, *Mişcarea Legionară*, p. 111.
[76] A.N.I.C., fond Ministerul de Interne – Diverse, dosar 2/1931, f. 70.
[77] Ibidem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 3/1932, f. 10.
[78] C. Petculescu, *Mişcarea Legionară*, p. 112.
[79] D. Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelului Mihail*, p. 243-244.
[80] A.N.I.C., fond Ministerul de Interne – Diverse, dosar 5/1930, f. 3.
[81] Ibidem, fond Ministerul Propagandei Naţionale. Presa Internă, dosar 382, f. 12.
[82] Ibidem, f. 13.

Ţinta finală a lui Corneliu Zelea Codreanu era, orice ar fi declarat el, preluarea puterii. O Românie legionară, un stat naţional-legionar nu se putea împlini decât de pe poziţii de conducere. Acest obiectiv nu ar fi fost unul ieşit din comun, fiind un scop pentru toate partidele politice. Ceea ce îl deosebeşte pe şeful gardist de ceilalţi şefi de partide este faptul că acesta a acţionat subversiv, eludând legile statului. Chiar şi autodizolvarea Partidului Totul pentru Ţară, din 21 februarie 1938, reprezenta doar un paravan pentru o nouă strategie de acţiune, mişcarea legionară nefiind dizolvată, rămânând sub forma unui curent latent, gata de acţiune la primul semnal[83]. Imediat după aceasta, Corneliu Zelea Codreanu a declarat unor apropiaţi că nu are sens să iniţieze un atac în acel moment, pentru că nu este sigur de toţi legionarii. Astfel, va aştepta până când în masa legionarilor vor rămâne doar cei mai devotaţi cauzei[84]. De fapt, el mai verificase devotamentul şi puterea de rezistenţă a membrilor mişcării sale şi în timpul campaniei electorale ce tocmai se încheiase. Într-un raport destinat regelui Carol, se menţiona că şeful mişcării legionare aşteaptă "cu mare linişte" prigoana despre care fusese informat că se va abate asupra mişcării sale, pentru a "verifica din punct de vedere al sacrificiului marea masă de legionari şi membrii ai partidului"[85].

Tactica politică a lui Corneliu Zelea Codreanu folosită până în 1938 era exprimată foarte sugestiv de chiar şeful legionar: "Eu sunt forţat de împrejurări să fiu un pirat politic. Dau o lovitură şi trăiesc un an sau doi. Aştept în larg şi alţii îmi dau provizii"[86]. În 1938 însă, Codreanu era atât de convins de iminenta cedare a autorităţilor încât declara: "*Dacă mi s-ar oferi victoria în momentul de faţă, pe tavă, n-aş primi-o. O vreau frământată în sânge, cu jertfe, cu martiri. Prea ne obişnuim să credem că puterea este la un pas de noi, prea ne surâdea victoria*"[87](subl. n).

În orice caz, este cert faptul că Zelea Codreanu urmărea preluarea puterii pentru împlinirea idealului său, statul naţional-legionar, şi pentru aceasta a acţionat subteran, înarmând mişcarea pentru a fi gata la semnalul său. Printr-o circulară descoperită la percheziţiile efectuate la sediile mişcării legionare, în luna aprilie 1938, Corneliu Zelea Codreanu transmitea legionarilor: "Am dizolvat partidul «Totul pentru Ţară». Ei au uitat însă un lucru. A rămas Legiunea [...] Am luat hotărârile următoare:

a) Să rămână dizolvat partidul «Totul pentru Ţară». Comerţul lichidat.

b) Vor rămâne grupările legionare conduse de comandanţi legionari şefi.

c) Contactul nu va mai fi ţinut prin circulare, vor fi vizitaţi toţi comandanţii de grupări legionare de către comandanţi care vor fi numiţi: «Comandanţi provinciali». Prin aceştia vă voi trimite tot ce aveţi de făcut"[88].

În acelaşi sens, într-o scrisoare confidenţială trimisă gradelor legionare la 28 martie 1938, descoperită tot în urma percheziţiilor, Corneliu Zelea Codreanu comenta răspunsul lui Nicolae Iorga la scrisoarea sa din 26 martie: "Mă mărginesc a vă arăta în puţine cuvinte «mârşăvia» celui care se pretinde «Apostolul neamului», ba mai mult este şi Ministru de Stat:

Vă întreb:

---

[83] D. Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelului Mihail*, p. 248.
[84] *Ibidem*, p. 249.
[85] A.N.I.C., fond Casa Regală, dosar 16/1938, f. 4.
[86] A.S.R.I., fond Penal, dosar 1 10237, vol. 13, f. 218.
[87] Ibidem, f. 340.
[88] "Curentul", an XI, nr. 3669, 19 aprilie 1938.

Mai puteți tolera strigoii ăștia? Bătrânii ăștia cu creerul uscat de vremuri? [...] Am scris acestui bătrân o scrisoare, această scrisoare era în numele «Generației de elită a acestei țări». Răspunsul cred că îl știți cu toții. Se respinsese cu cea mai mare indignare. Prin urmare dacă pe noi ne doare ceva, *nu le vom mai cere, ne vom lua ce-i al nostru, v-am mai spus-o, o repet: Suntem în mijlocul «Mlaștinei deznădejdii», riscul este același. Ori înainte hotărâți spre victorie, ori îndărăt la suferința fără sfârșit"*[89] (subl. n.).

Odată cu aceste documente au fost descoperite și adevărate arsenale, conținând chiar și petarde, grenade, mitraliere și carabine[90], răspândite în toată țara, dar cu precădere în Bucovina, Basarabia[91] și Transilvania[92]. Despre descoperirile autorităților, ziarul "Curentul" comenta: "Natura însăși a acestui material ca mitraliere, carabine, petarde, învederează că nu era vorba de simple mijloace de apărare individuală"[93].

În ceea ce privește subvenționarea mișcării de către Germania, lucrurile sunt ceva mai complicate. Un raport al Ministerului de Interne constata, în 1935, că "nu s-a dovedit că partidul «Totul pentru Țară» ar primi subvenții din străinătate"[94]. Este, de asemenea, sigur faptul că oficiul de politică externă a Partidului Național Socialist Muncitoresc German acorda o mai mare importanță relațiilor cu Partidul Național Creștin, condus de tandemul Goga–Cuza, decât celor cu mișcarea condusă de Corneliu Zelea Codreanu[95]. Aceasta nu înseamnă însă că mișcarea legionară nu a fost sprijinită de cercurile naziste, mai ales că, din punctul de vedere al mijloacelor folosite, apropierea era mult mai mare cu Garda de Fier decât cu Partidul Național Creștin. În acest sens, în ianuarie 1938, o telegramă trimisă din România, îi cerea ministrului de externe german, Constantin von Neurath clarificarea condițiilor și oficiul german de la care a primit Garda de Fier ajutoare pentru campania electorală, iar consilierul superior al guvernului teritoriului Saar comunica ministrului român de la Societatea Națiunilor că aflase din surse demne de încredere cum, în 1934, agentul național-socialist pentru zona Balcanilor și a Dunării fusese, în repetate rânduri, însărcinat să-i predea lui Corneliu Zelea Codreanu însemnate sume de bani din surse semioficiale germane[96].

Justificările lui Codreanu asupra unora dintre aceste chestiuni, la procesul intentat lui în mai 1938 sau cu alte ocazii, ni se par neconvingătoare.

Oricum, el a reprezentat o anumită parte a vieții politice românești. A fost, incontestabil, ajutat de charisma sa care l-a făcut respectat printre cei cu care intra în contact. Cu toate acestea, nu se poate trece peste ceea ce el a lăsat în urmă: violențe, asasinate și, mai mult, o moralitate nu tocmai solidă, o distanță prea mare de la teorie la practică.

---

[89] Ibidem.
[90] A.N.I.C., fond Ministerul de Interne – Diverse, dosar 55/1938, f. 14.
[91] Ibidem, dosar 5/1930, f. 3.
[92] Ibidem, fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa Internă, dosar 382, f. 12.
[93] "Curentul", an XI, nr. 3670, 20 aprilie 1938.
[94] A.N.I.C., fond Ministerul de Interne – Diverse, dosar 27/1935, f. 18.
[95] Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și mareșalul Antonescu*, București, 1994, p. 46.
[96] C. Petculescu, *Mișcarea legionară*, p. 289.

NOTE ŞI RECENZII

*** *Historische Bücherkunde Südosteuropa*, Band II: *Neuzeit*, Teil 2: *Rumänien 1521–1918*, ed. MANFRED STOY, München, R. Oldenbourg Verlag, 2002, 687 p.

Continuând prezentările bibliografice privind istoria sud-estului Europei, volumul de faţă este consacrat României. Au fost avute în vedere cărţile publicate de diferite edituri, precum şi studiile apărute în publicaţiile de specialitate. Au fost investigate numeroase reviste româneşti, între care "Studii. Revistă de Istorie", "Revista Arhivelor", "Studii şi Articole de Istorie", "Revue Roumaine d'Histoire", "Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice", "Anale de Istorie". De asemenea, au fost parcurse publicaţii din Germania, Bulgaria, Ungaria, Austria, Grecia, Italia, Ucraina, Republica Moldova, Olanda, Franţa, Portugalia, Marea Britanie, Statele Unite ale Americii.

Materialul bibliografic este ordonat conform unei tematici precis stabilite: A. *Probleme generale*; B. *Probleme generale şi istorie politică*; C. *Istoria dreptului administrativ şi a administraţiei publice*; D. *Istoria economică şi socială*; E. *Istoria Bisericii*; F. *Istoria culturii.*

Sunt menţionate 2090 titluri de cărţi şi studii apărute până în anul 2000, cu o scurtă prezentare a conţinutului lor. Un substanţial indice (p. 655-687) facilitează utilizarea lucrării de către cei interesaţi.

Realizată cu profesionalism ca o importantă contribuţie la bibliografia istorică a României.

Georgiana Margareta Scurtu

*** *Mecanisme represive în România 1945–1989. Dicţionar biografic A-C*, OCTAVIAN ROSKE (coord.), Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, 2001, 575 p.

Din anul 1993, când a fost întemeiat prin demersurile lui Radu Ciuceanu, director fondator, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului şi-a propus să declanşeze o vastă campanie de editare a surselor referitoare în principal la dimensiunea represivă a comunismului românesc. Chiar dacă acest proiect era deosebit de ambiţios, rezultatele au depăşit mult misiunea iniţială. Din anul creării sale, institutul a publicat propria sa revistă, „Arhivele Totalitarismului", care nu s-a limitat la publicarea de documente după toate normele ştiinţifice, ci a optat pentru un conţinut diversificat care cuprinde studii, schiţe biografice, recenzii, bibliografii şi instrumente de lucru, care fac din această revistă de departe cea mai competentă publicaţie periodică dedicată istoriei contemporane a României. Pe lângă revistă au fost create o serie de colecţii, adevărate dosare ale unor probleme ale României secolului XX. Din aceste colecţii face parte prezenta lucrare, primul volum dintr-o serie de şase volume consacrate mecanismelor represive care au funcţionat pe toată durata regimului comunist.

Volumul, ca de altfel întreaga cercetare a temei, este coordonat de Octavian Roske, care semnează un substanţial studiu introductiv (din echipa care a realizat volumul fac parte Florin Abraham, Marilena Apostolescu, Corneliu Beldiman, Anca Bogdan, Mihaela-Maria Gavrilescu, Costin Ionescu, Alexandru-Murad Mironov, Cristina Păiuşan, Flori Stănescu, Lucia-Dalila Aramă). Excelent cunoscător al literaturii concentraţionare, Octavian Roske, analizează comportamentul acestui fenomen condiţionat de interacţiunea dintre memoria

supravieţuitorilor gulagului românesc, interesul societăţii în continuă preschimbare, imperativele partenerilor editoriali care sunt sensibili la legile aspre ale profitului şi factorul politic. Desigur, în ecuaţie poate fi inclusă şi presiunea specialiştilor perioadei, care caută să descifreze funcţionarea logicii represive a regimului comunist. În anii 1990–1995 am asistat la o avalanşă de volume cu caracter memorialistic, supravieţuitorii represiunii mărturisindu-şi public, cu mai multă sau mai puţină vocaţie literară, experienţele carcerale şi în fond experienţele de viaţă situate dincolo de limita suportabilului şi imaginabilului. Interesul societăţii pentru acest gen de literatură-document a fost mare, dar după 1995 se constată deplasarea interesului, un simptom îmbucurător pentru asimilarea traumelor suferite în deceniile comuniste spre analiză şi sinteză. Dar, constată autorul, singure mărturiile victimelor sunt insuficiente pentru reconstituirea completă a mecanismelor represiunii. Memorialistica, prin excelenţă un demers subiectiv, justificator şi moralizator, trebuie confirmată sau infirmată de documentul de arhivă, or arhivele, din considerente pur politice, au devenit accesibile într-un ritm lent, iar anumite fonduri continuă să se afle sub imperiul unor decizii arbitrare de interdicţie. Astăzi, în pofida eforturilor întreprinse, nu s-a putut stabili lista completă a victimelor, încă şi mai puţin a torţionarilor sau lista completă a locurilor de detenţie sau de muncă forţată. Autorul discută, pe baza unei bibliografii impunătoare, variaţiile cifrelor avansate pentru victimele represiunii (între 300.000 şi 3 milioane) şi pentru cei decedaţi în urma represiunii (între 150.000 şi 400.000). Studiul introductiv are şi o parte consistentă de metodologie, impusă de natura cercetării. Astfel sunt stabiliţi 10 indicatori care definesc conceptul de represiune (p. 15) şi se clasifică tipurile de surse defrişate (biografii, comunicări, corespondenţă, cronologii, dialoguri, dicţionare, dicţionare ale represiunii, documente, enciclopedii, eseuri, interviuri, istorie, istorie orală, jurnale, jurnale de călătorie, memorii, memoriile aparatului represiv, memorii de rezistenţă, memorii de temniţă, monografii, poezii, procese, procese adnotate, proză scurtă, publicistică, rapoarte, romane, studii). Volumul sistematizează informaţii recoltate din peste 300 de volume, apărute în marea lor majoritate în intervalul 1990–1998. Pe baza acestor informaţii au fost redactate circa 9.000 de articole. Este previzibilă îmbogăţirea volumului, deoarece subiectul are o dinamică greu de controlat, prin defrişarea publicaţiilor periodice sau a altor volume apărute între timp, dar şi prin consultarea într-un viitor acum greu de evaluat a arhivelor SRI, a dosarelor Tribunalelor militare şi în special a fişelor personale din arhiva Direcţiei generale a penitenciarelor. Studiul introductiv este urmat de un ghid de utilizare (p. 39-40), de lista volumelor consultate cu abrevierea lor (p. 41-61) şi de o listă de abrevieri (p. 62-64).

Volumul este un dicţionar biografic deopotrivă a victimelor şi torţionarilor, fiecărei voci fiindu-i consacrate, în funcţie de informaţiile disponibile, care pe cât posibil au fost verificate, date privind natura şi durata represiunii în cazul victimelor, funcţia şi durata în ce priveşte pe responsabilii represiunii. Articolele sunt în mod firesc de dimensiuni variabile, acest fapt decurgând din statutul politic al personajelor, deoarece coexistă personaje anodine, dacă nu cumva statura lor a fost sublimată de suferinţă, şi celebrităţi ale istoriei României din veacul trecut, precum mareşalul Ion Antonescu, Nichifor Crainic, Corneliu Coposu şi Doina Cornea pe de o parte şi figurile sinistre ale lui Nicolae Ceauşescu, Gheorghe Crăciun sau Ştefan Coller de cealaltă parte. În anumite cazuri sunt oferite informaţii despre anii de viaţă, identificarea socio-profesională, motivul condamnării, anii de detenţie, locul de detenţie etc. iar alteori doar simple menţiuni. În anumite cazuri, când este vorba de persoane publice, se pot obţine informaţii suplimentare din diverse surse. De exemplu, compozitorul Mihai Andricu, glorie a componisticii româneşti, episcopul de Buzău Antim Angelescu, care nu a fost închis spre deosebire de fratele său profesorul brăilean Ion Angelescu, mitropolitul Banatului Nicolae Corneanu, care suspectat de

activitate în cadrul Frăţiilor de Cruce a fost reţinut câteva luni în 1949. Din teama de omisiune, autorii au menţionat aceeaşi persoană în două rânduri, datorită diferenţelor de ortografiere a numelor (Teofil Băliban – Teofil Baliban, Alois Boga, Louis Barral – Baran). În cazul persoanelor de origine maghiară trebuie să se aibă în vedere specificul succesiunii numelor proprii, numele de familie şi apoi prenumele, cum este cazul episcopului de Alba Iulia, Jakab Antal, închis între 1951–1964 şi care trebuia tratat la litera J. Uneori autorii dau curs unor informaţii incredibile, cum ar fi prezenţa lui Avram Bunaciu în lagărul de la Caracal, sau fanteziste, cum este cea despre episcopul ortodox Ion Cămărăşescu, în Biserica Ortodoxă Română neexistând nici un episcop cu acest nume. Există o absenţă surprinzătoare, cea a lui Gheorghe Cristescu, primul secretar al PCR, care a beneficiat de o schiţă biografică în chiar primul număr al revistei „Arhivele Totalitarismului", redactată de Florin Tănăsescu. Evident, aceste semnalări ţin de domeniul ingratitudinii, travaliul desfăşurat pentru redactarea volumului a fost enorm şi aceste scăpări inerente au originea în imprecizia cu care au fost redactate numeroasele surse consultate.

Parcurgând sutele de pagini care relatează miile de destine distruse în confruntarea cu un regim care părea sortit eternităţii, fiecare îşi poate imagina, dincolo de consemnările tehnice, aşa cum remarcă prefaţatorul, „chinurile îndurate, umilinţele, agonia, amărăciunea înfrângerii, frica atotputernică, cumplitul dor de casă, de cei dragi, spectrul chinuitor al foamei, visul libertăţii, dar şi visul pâinii rumene (...) neputinţa bolii, dar şi sublimul solidarităţii tainice, amintirea morţii celui de lângă tine, frigul cumplit sau bezna de la izolare, bătăile, înjurăturile gardienilor (...) imaginea zidului, a zăbrelelor, a uşilor (...)" ori actele de eroism care contrastau cu starea generală de demisie în care decăzuse societatea. Este condamnabil faptul că refractare oricărei pedagogii expiatorii, autorităţile locale nu s-au oprit deloc sau aproape deloc asupra numelor partizanilor care au rezistat ani îndelungaţi în zonele accidentate ale României, deseori pierzându-şi viaţa pentru o cauză pe care majoritatea locuitorilor o considerau pierdută, pentru a le perpetua memoria prin botezarea cu numele a unor străzi sau spaţii publice, perpetuându-se în schimb denumiri stupide şi anoste.

Mecanisme represive din România 1945–1989 este mult mai mult decât o cercetare făcută cu meticulozitate şi metodă riguroasă. Ea poate deveni un memento naţional, dar pentru a aspira la acest statut trebuie ca toate volumele să apară în termenul cel mai rezonabil.

Ovidiu Bozgan

EM. BOLD, I. CIUPERCĂ, *Europa în derivă (1918–1940). Din istoria relaţiilor internaţionale*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2001, 290 p.

Titlul, dar mai ales numele celor doi binecunoscuţi istorici ieşeni m-au convins să nu amân deloc lectura volumului de faţă. Mai recunosc şi faptul că un efect reconfortant, din punct de vedere psihic, a avut incitanta *Introducere*, un fel de manifest-program al lucrării, care convinge prin sinceritate, deschidere şi dorinţa de a moderniza discursul folosit până acum în abordarea, în istoriografia română, a problemelor europene interbelice.

Cartea este armonios împărţită în şapte articole: *Conferinţa de pace de la Paris. Repere*; *Eforturi pentru menţinerea păcii în primul deceniu interbelic*; *Diplomaţia Micii Înţelegeri şi a Înţelegerii Balcanice*; *Relaţiile României cu marile puteri europene*; *Evenimentele prevestitoare ale unui nou război mondial*; *Anularea Tratatului de la Versailles. Ocuparea Austriei şi Cehoslovaciei*; *Pactul Ribbentrop–Molotov. "Actul de brigandaj al secolului"*. După cum se vede, o sinteză reuşită, de amploare şi cinstită a

evoluţiilor politice şi diplomatice în cele două decenii dintre războaiele mondiale. O tratare corectă, atentă, bine ancorată în literatura de specialitate care, probabil, ar putea iniţia publicul-ţintă, amintit în *Introducere*, în problemele europene. Apare chiar scrupuluozitatea în prezentarea desfăşurărilor Conferinţei de pace de la Paris (1919) şi a negocierilor tratatelor de pace din 1919–1920. Până şi eternele critici la adresa cunoscutei cercetătoare ungare Magda Adam se regăsesc, desigur, la locurile lor. Aparent nu lipsea nimic dar, cu toate acestea, speranţa şi curiozitatea cu care începusem lectura se destrămaseră de mult.

Aşteptam, mai ales din partea unor cunoscuţi specialişti, o abordare dintr-o perspectivă modernă şi mult nuanţată, aşa cum celelalte istoriografii (inclusiv din unele ţări vecine) au reuşit deja. Mai speram, de asemenea, să nu regăsesc marotele de până acum. Să luăm, de pildă, atitudinea guvernelor ungare faţă de Mica Înţelegere. Când se ajunge aici, se produce deja şi inevitabilul: un pasaj sau o idee din vreo lucrare (stupidă sau nu) a Magdei Adam. Nimeni nu este interesat, în România, de resorturile, de mecanismele de gândire şi evoluţie ale filozofiei şi practicii politice şi diplomatice ungare interbelice? Oare toate analizele ungare despre Mica Înţelegere, inclusiv cele apărute după 1990, concordă cu opiniile binecunoscutei cercetătoare?

Altceva: fără a-i fi cunoscut vreodată, dincolo de ceea ce au lăsat în urmă şi fără să cred că încerc măcar să sprijin demolarea fără discernământ a rezultatelor istoriografice de până în 1989, nu înţeleg raţiunea pentru care într-o sinteză despre evoluţia diplomaţiei europene interbelice se regăsesc câşiva monştri ai pervertirii faptului istoric şi analizei ştiinţifice, precum J. Benditer, L. Banyai, V. Liveanu sau Aron Petric. Un harnic şi extraordinar tânăr istoric clujean, Ottmar Traşcă, cunoscut şi mediilor ieşene, publică de câţiva ani documente din arhivele maghiare referitoare la România şi ţările din Europa Centrală (între altele, în "Anuarul Institutului de Istorie" din Cluj Napoca, vol. XXXVII, 1998, stenogramele Consiliului de Miniştri al Ungariei din ultimele zile ale lunii august 1940). Există, iată, alternative la eterna Magda Adam sau, mai rău, la L. Banyai şi Aron Petric. La fel, nu înţeleg de ce reputaţii profesori ieşeni ocolesc lucrările a doi istorici care au pus în circulaţie, în sfârşit, şi în România, documente practic necunoscute din arhivele polone şi americane (Nicolae Dascălu, respectiv Ion Stanciu), fiind preferaţi anonimi sau, oricum, istorici care nu au spus nimic ulterior, precum Boris Ranghet sau Gheorghe Oancea.

Sinteza de faţă are, repet, reuşite incontestabile, reprezentând o realizare de marcă a ultimilor ani (alături, poate, de lucrările doamnelor Eliza Campus şi Viorica Moisuc). Totuşi, este evident aerul de "belle époque" ce se degajă dintre paginile ei, prizoniera unor abordări clasice. Deşi face apel la arhivele diplomatice româneşti, volumul de faţă nu dovedeşte o încredere prea mare în aceste surse deşi, cu siguranţă, ar fi reuşit să creioneze – măcar – o imagine proaspătă şi îndelung aşteptată. Chiar abordarea raporturilor U.R.S.S. cu Europa şi, în particular, cu România, a fost lăsată exclusiv la latitudinea unor lucrări destul de cunoscute, general utilizate, fără să se facă apel la ceea ce profesorul Em. Bold, spre exemplu, a văzut şi consultat în arhivele moscovite.

Pe parcursul documentatei lucrări, în repetate rânduri, un cititor avizat (de ce nu, şi un student mai silitor) descoperă greşeli supărătoare, unele absolvit *stupefiante*.

De pildă, trimiterile la arhive demonstrează nu neapărat faptul că s-a lucrat "la două mâini", cât că, îndeosebi, nu s-au mai făcut cuvenitele rectificări obligatorii: la p. 72 apare menţiunea, depăşită de mai bine de un deceniu, "Arhivele Centrale Bucureşti" (valabil pentru întregul volum). La fel, scrupulele autorilor în a ortografia întocmai numele personajelor sunt lăudabile, dar ele joacă şi feste: cea mai regretabilă este în cazul lui *Edvard Beneš (corect)* şi în nici un caz *Edward Beneš*, aşa cum este amintit mereu omul politic cehoslovac (aşa cum preşedintele Republicii este *Masaryk*, nu *Masarik*).

De-a dreptul incredibile pentru ceea ce se doreşte *o istorie a relaţiilor internaţionale în perioada interbelică* sunt două evenimente menţionate de către autori pentru anul *1934*: în acest an, *1934, ar fi fost asasinat ministrul de Externe al Poloniei, I. A. Poracki, de către elemente fasciste* (p. 96). Nici vorbă, totuşi, de aşa ceva: adevăratul ministru de Externe al Poloniei, colonelul Jozef Beck, a condus diplomaţia de la Varşovia din *noiembrie 1932* şi până în *septembrie 1939*, când s-a refugiat în România (a murit în vara anului 1944, lângă Bucureşti, fiind înmormântat la Bellu Catolic). În 1934 a fost asasinat – dar nu ştiu dacă la acest personaj fac referire autorii – ministrul de Interne, *colonelul Pieracki*, dar nicidecum de "mâna criminală" a extremei dreapta, ci din cauza revolverului unui scelerat naţionalist ucrainian. O altă năstruşnicie a celor doi reputaţi istorici ieşeni este asasinarea, tot în 1934, a *regelui Leopold I al Belgiei*. Dar *Leopold I*, toată comunitatea istorică este de acord, *a fost primul suveran al Belgiei şi a domnit între 1831–1865 şi nicidecum nu putea fi ucis de "fascişti"*, oricât de precoci ar fi fost aceştia (informaţia apare tot la p. 96). Să fie vorba, oare, despre regele Albert I, decedat într-adevăr în 1934? Cum ar reacţiona, însă, istoricii români dacă într-o monografie occidentală referitoare la istoria României, domnia lui Carol I ar fi mutată între 1940–1947 iar Titulescu ar fi confundat cu Al. Constantinescu-Porcu?

Undeva, la pagina 124, ne aşteaptă o altă deformare a realităţii. Se relatează, corect, faptul că la sfârşitul anului 1931 – începutul anului 1932, la Riga au fost demarate negocieri între România şi U.R.S.S. şi că reprezentanţii Bucureştilor erau conduşi de către "*trimisul român în Lituania*". Ceva iarăşi nu este în regulă: România nu a avut ministru plenipotenţiar rezident la *Kaunas* (capitala Lituaniei independente interbelice) până în 1934. *Riga*, dacă aceasta ar fi problema, a fost şi este capitala *Letoniei*. Aici, într-adevăr, România a avut drept ministru plenipotenţiar pe Mihail Sturdza (viitorul ministru de Externe legionar), între 1929–1935.

La pagina 101 este vorba, totuşi, fie de o glumă proastă a unui student care a vrut să şifoneze serios imaginea celor doi profesori, fie de un coşmar: "după ultima sesiune din 21-22 august 1938, ţinută în localitatea *Bled din Banat*, Mica Înţelelegere şi-a încheiat, de fapt, activitatea şi misiunea". Nimeni, până acum, nu a contestat că la Bled, într-adevăr, s-a consumat ultimul moment oficial al alianţei trilaterale dar, pentru numele lui Dumnezeu, *este pentru prima dată în istoria secolului XX când cineva reuşeşte să disloce localitatea slovenă Bled şi să o mute pe teritoriul României, în Banat!* Este inadmisibil, trebuie să recunosc, faptul că un moment atât de favorizat de istoriografia română şi străină mai are grave lacune, ce nu pot fi de tipar, pentru reputaţii specialişti ieşeni.

În rest, o lucrare aşa cum o aşteptam cu toţii şi, personal, senzaţia chinuitoare a lecturării unui volum care trebuia să fie publicat din raţiuni curriculare.

Florin Anghel

RALF DAHRENDORF, *După 1989. Morală, revoluţie şi societate civilă*, trad. Mona Antohi, Bucureşti, Edit. Humanitas, 2001, 229 p.

Nu se poate spune că Ralf Dahrendorf este un autor necunoscut publicului românesc interesat de politologie şi istorie contemporană, mai ales în condiţiile în care la aceeaşi editură îi apăreau la începuturile anilor '90 cunoscutele *Reflecţii asupra Revoluţiei din Europa*. Lordul Ralf Dahrendorf, pair liberal-democrat şi *britanic german* – cum se autodefineşte – a ocupat

poziţii importante atât în spaţiul academic occidental (a condus London School of Economics şi St. Anthony's College – Oxford), cât şi în lumea politică (membru în primul cabinet al cancelarului german Willy Brandt şi apoi comisar european între anii 1970–1974).

Cartea de faţă, versiunea românească a volumului *After 1989. Morals, Revolution and Civil Society* (New York, St. Martin's Press, 1997), reuneşte o serie de 15 conferinţe (dintre care 5 rămase în manuscris) cu teme extrem de variate, după cum recunoaşte şi autorul (p. 5), dar care au drept preocupare comună analiza lumii postcomuniste.

Probabil ideea principală care merită reţinută la primul capitol – cu un titlu ce ar putea să trezească nedumeriri (*Trebuie oare ca revoluţiile să eşueze?*) – este aceea că revoluţiile nu rezolvă în mod necesar toate problemele, ba uneori "creează la fel de multe probleme câte rezolvă" (p. 10). Este interesant şi modul în care îşi construieşte Ralf Dahrendorf discursul: începe cu enunţarea dificultăţilor şi a dezamăgirilor intervenite în Estul Europei după 1989, pentru ca abia în final să se aplece asupra condiţiilor care generează "situaţiile revoluţionare" (p. 17). Autorul observa, oarecum profetic, încă din noiembrie 1990 că "există riscul ca oamenii să tragă concluzia că democraţia înseamnă preţuri mari, o rată înaltă a şomajului, venituri mici pentru cei mai mulţi şi profituri speculative pentru câţiva. De ce să mai voteze, dacă ăsta e rezultatul. Şi, la urma urmei, la ce e bună democraţia?" (p. 19) De altfel, aceasta este o temă de meditaţie care apare frecvent în carte. Şi nu este de mirare. Autorul – german – se gândeşte la soarta Republicii de la Weimar şi face o paralelă cu situaţia firavelor democraţii central şi est-europene: "democraţia ne face liberi, dar nu neapărat şi bogaţi. Cei care cred că democraţia îi îmbogăţeşte vor ajunge să se îndoiască de instituţiile ei cu prilejul primei recesiuni. Asta se şi întâmplă astăzi în lumea postcomunistă. A fost totodată unul dintre ingredientele autodistrugerii Republicii de la Weimar" (cap. 13, *Democraţia în Germania: o perspectivă anglo-germană*, p. 194). Cu alte cuvinte, pentru mulţi democraţia nu ţine de foame. Prin urmare, Dahrendorf este îndreptăţit să creadă că acest gen de atitudine reprezintă cel mai mare pericol pentru democraţiile de azi (p. 178).

Moralitatea este una dintre particulele subtitlului cărţii, dar şi un termen cu diferite accepţiuni. Una dintre întrebările care au revenit obsesiv pe buzele intelectualilor critici din România, dar şi din Europa de Est în general a fost următoarea: *cum îi judecăm pe cei care au cooperat cu regimul comunist*? Fără îndoială, aplicarea necritică şi pripită a etichetei de "colaboraţionist" este condamnabilă, dar, credem, nici scuza sau refugiul în argumentul comod şi îndoielnic al "eticii responsabilităţii" nu poate fi scutită de o sancţiune a noastră. Problema instrumentalizării ultimului concept este atinsă de Dahrendorf în capitolul 5, intitulat *Moralitate, instituţii şi societate civilă*. Pentru lordul Dahrendorf, etica responsabilităţii "a devenit o scuză pentru atitudinea cea mai laşă din secolul nostru, colaboraţionismul (*Mitläufertum*). «Ca să prevină ce era mai rău», oamenii de la care te-ai fi aşteptat la mai mult au suportat regimuri pentru care n-au reprezentat decât nişte idioţi utili". În consecinţă, când un ziar german i-a cerut să completeze celebrul chestionar al lui Proust care includea întrebarea *ce figuri istorice dispreţuiţi mai mult?*, Dahrendorf a replicat: *laşii, cei care au netezit calea totalitarismului, von Papen în Germania nazistă, Grotewohl în Germania de Est postbelică* (p. 74). Martor al primelor tentative sovieto-comuniste de sugrumare a libertăţii în Berlinul de est ocupat de Armata Roşie, autorul mai susţine că "(...) există situaţii în care rezistenţa devine o îndatorire civică" (cap. 12, *Exemplul Berlinului: de la Ora Zero la societatea civilă*, p. 173).

Curajul civic – iată o noţiune asociată cu libertatea. Pe bună dreptate, spune Dahrendorf. El revine de mai multe ori la subiectul libertăţii. Îndrăznesc chiar să afirm că una dintre chestiunile centrale ale cărţii este aceea a libertăţii. Numai că această libertate este de multe ori subminată. Dahrendorf nu vorbeşte deloc ca un diplomat complezent, deşi a fost

cândva ministru adjunct de Externe al ţării de origine (p. 184). El e realist. "Probabilitatea eşecului este mare", afirmă lordul Dahrendorf, referindu-se la şansele tranziţiei de la dominaţia monopolistă la democraţie şi libertate (p. 120). Sau, o afirmaţie mai degrabă pesimistă: "*dezvoltarea economică modernă pare să favorizeze mai curând o guvernare autoritară decât una democratică*" (cap. 9, *Cine face istoria? Despre întrepătrunderile dintre ştiinţele economice şi cele politice*, p. 131). Care ar fi soluţia? Consolidarea societăţii civile, dar mai ales sprijinirea de către occidentali a acelor democraţii în formare.

Câţi dintre bunicii noştri nu i-au aşteptat pe americani? Câţi dintre noi nu am regretat după 1989 absenţa unui al doilea Plan Marshall, de astă dată restrâns la Europa răsăriteană? Avem în Ralf Dahrendorf pe cineva care înţelege acele frustrări necamuflate generate de aşteptarea zadarnică a ajutorului occidental: "principala dezamăgire este reacţia noastră, a europenilor mai norocoşi, la nevoile celor pentru care ideea nu doar a Europei Centrale, ci a Europei, ar trebui să fie acum reală. Fără eufemisme, Europa Occidentală şi-a trădat principiile şi promisiunile atunci când, în loc să întindă o mână Europei Centrale, s-a repliat pe aşa-numitul *approfondissement* à la Maastricht şi a îngăduit chiar ca protecţia unor ridicole interese de grup – raţionalizarea importurilor de ciuperci şi zmeură din Polonia, de pildă – să prevaleze asupra imperativelor politice" (cap. 15, *De la Europa la Europa: o poveste a speranţei, încercării şi erorii*, p. 217).

La noi – dar şi în alte zone ale Europei de Est – nefericita (era să zic "greaua") moştenire a naţional-comunismului din spaţiul public se îmbină cu ispita autoritară izvorâtă din frustrările şi nesiguranţa aduse de o tranziţie care nu se mai termină. Pe acest fond apar şi multe nostalgii. Mai mult, comuniştii revin la putere în Europa Centrală şi de Est datorită acestor nostalgii. Acest fenomen este surprins şi de Ralf Dahrendorf (p. 106). Cartea lui însă este un refuz al utopiei – comunistă sau nu. Autorul preferă democraţia şi economia de piaţă – două proiecte reci care nu ridică pretenţii la sufletele oamenilor (p. 68).

Cum după 1989 au apărut mai multe ambiguităţi terminologice, acest lucru se observă inclusiv în lucrarea lui Dahrendorf: spaţiul dintre fosta "cortină de fier" şi frontierele vechii Uniuni Sovietice este denumit fie "ţările Europei de Est şi de Sud-Est" (p. 9), fie "ţările Europei Centrale, de Est şi Sud-Est" (p. 10). România pare să se plaseze, după cele mai multe descrieri ale lui Dahrendorf, mai degrabă în zona Europei de Est. Totuşi, în finalul cărţii, o frază exclude România din Europa de Est şi lasă doar Ucraina şi ţările mai de la răsărit în ceea ce pare să fie tot mai mult o zonă gri a bătrânului continent (p. 217).

Fără să fie neapărat o lucrare savantă, cred că volumul lui Ralf Dahrendorf poate fi integrat într-o serie a cărţilor importante, apărute în româneşte, despre libertate. Lectura cărţii lui Dahrendorf este instructivă şi ne dezvăluie un spirit lucid, pătrunzător şi realist. Şi, nu în ultimul rând, antiutopic.

Cristian Vasile

DENNIS DELETANT, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc, 1948–1965*, trad. Lucian Leuştean, Iaşi, Edit. Polirom, 2001, 271 p.

Apărută în limba română la puţin timp după ediţia engleză, lucrarea istoricului britanic este o analiză a rolului pe care l-a jucat impunerea terorii în menţinerea la putere a lui Gheorghiu-Dej şi în lichidarea opoziţiei şi a disidenţei (p. 7). Un demers extrem de necesar în contextul evocării nostalgice a epocii Dej, idealizare grotescă promovată cu precădere de memorialişti ataşaţi de primul conducător comunist (între aceştia se remarcă Silviu Brucan, Gheorghe Apostol, I. Gh. Maurer, Alexandru Bârlădeanu).

Volumul, alcătuit din 13 capitole şi 8 anexe, este o descriere a mecanismului terorii, instituit şi controlat de Gheorghiu-Dej, liderul comunist ieşit învingător în competiţia pentru putere de la vârful PMR. După o scurtă incursiune în istoria interbelică a PCR, formaţiune politică percepută ca „străină" (capitolele 1 şi 2, *Anii de început ai Partidului Comunist din România*, *Partidul Comunist din România, 1930–1944*), Dennis Deletant insistă asupra rolului determinant al lui Dej în propagarea terorii la nivelul societăţii româneşti şi refuză o incriminare comodă, limitată la comuniştii „moscoviţi" (Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu). De altfel, profesorul britanic este de părere că împărţirea tradiţională a fruntaşilor comunişti între „moscoviţi" şi „comunişti locali" este „înşelătoare şi incorectă", deoarece „tocmai datorită loialităţii sale faţă de Moscova a reuşit Dej să-şi eclipseze rivalii «moscoviţi»" (p. 118). Încercând să suplinească dezavantajul că nu studiase în URSS şi era o entitate aproape necunoscută pentru Kremlin, Dej „s-a înconjurat de agenţi NKVD care stătuseră în puşcărie în timpul războiului, numindu-i în funcţii importante din serviciile de Securitate şi din Ministerul de Interne şi oferindu-i astfel lui Stalin o garanţie a loialităţii sale" (p. 119). De altfel, aceste servicii au fost epurate şi puse încă din 1945 în slujba intereselor sovietice (p. 97). Continuând această schemă de interpretare, Dennis Deletant susţine că epurarea grupării Pauker–Luca nu trebuie percepută ca un embrion al politicii autonomiste a lui Dej de la începutul anilor '60 (p. 185).

Autorul zăboveşte asupra teroarei dezlănţuite după 6 martie 1945 – debutul unui „regim totalitar incipient" (p. 40) – contra diferitelor categorii ale societăţii văzute ca ostile. Rând pe rând sunt examinate: naţionalizarea (p. 75), colectivizarea (p. 75-76; p. 106-109), persecuţia religioasă (p. 77-90), distrugerea elitelor la Sighet (p. 156-157), „reeducarea" de la Piteşti (p. 157-160), drama Canalului (p. 164-171).

Dennis Deletant semnalează şi unele aspecte insuficient abordate sau trecute cu vederea în istoriografia românească postdecembristă: agitaţiile potenţate de comunişti care au survenit după 23 august 1944 au avut un anumit sprijin popular şi din cauza tergiversării de către reprezentanţii partidelor istorice a înfiinţării unor Tribunale pentru judecarea demnitarilor filogermani şi a persoanelor acuzate de crime de război (p. 55); ruptura de Moscova intervenită la începuturile deceniului şapte nu era atât de profundă încât să blocheze colaborarea româno-sovietică în materie de securitate sau de informaţii: deşi DIE a fost, după 1964, singura agenţie de informaţii externe din blocul răsăritean care lucra fără supravegherea unor consilieri sovietici, cooperarea cu KGB-ul a continuat (p. 217).

Şi astăzi comentatori tributari trecutului mai identifică interesul de menţinere la putere, care i-a caracterizat pe Dej şi Nicolae Ceauşescu, cu interesul naţional. Ni se spune că, începând cu aprilie 1964, comuniştii români ar fi redescoperit spiritul naţional interbelic „în cea mai autentică formulă a sa"! Istoricul britanic respinge implicit această teză: în opinia sa celebra *Declaraţie din aprilie* nu este decât „o declaraţie publică de autonomie" (p. 215), iar moştenirea pe care Dej a lăsat-o a apăsat destinele a milioane de oameni. „Prezenţa lui Dej a fost reprezentată cel mai durabil prin teroarea care a marcat vieţile românilor vreme de o generaţie după moartea sa şi de ale cărei efecte Ceauşescu s-a putut folosi atât de bine" (p. 222), conchide autorul.

Deletant este un istoric al nuanţelor: el apreciază că în pofida afirmaţiilor făcute de ultranaţionalişti, numărul membrilor Securităţii proveniţi din rândurile minorităţilor etnice, deşi disproporţionat, nu *pare* excesiv (p. 100). O altă temă care a devenit sensibilă este aceea a rezistenţei armate anticomuniste, deoarece în ultima vreme s-a încercat, din mai multe direcţii, acreditarea ideii unei preeminenţe legionare în cadrul organizaţiilor armate din munţi. Autorul contrazice, prin statisticile convigătoare citate, această ultimă aserţiune, prezentând o imagine veridică şi echilibrată, fară o eroizare excesivă de genul: "rezistenţa

românească – fenomen unic în Estul Europei" şi fără o desconsiderare care ar fi fost la fel de injustă (cap. 10, *Rezistenţa armată*).

Afirmaţia lui Dennis Deletant în legătură cu „deportarea în masă a sârbilor şi germanilor din Banat" după 1951 (p. 109) ar putea întâmpina unele obiecţii, venind oarecum în contradicţie cu rezultatele istoriografiei româneşti, care susţine punctul de vedere potrivit căruia deportarea nu a avut un caracter etnic, ci politic (vezi Smaranda Vultur, *Istorie trăită – istorie povestită. Deportarea în Bărăgan (1951–1956)*, Timişoara, 1997, p. 9).

Ne permitem în final să semnalăm câteva erori care s-au strecurat în text: fuziunea PSD cu PCR nu a avut loc la 12 noiembrie 1947, ci la 21-23 februarie 1948 (p. 73); Secretariatul CC al PMR, ales la primul congres din februarie 1948, avea cinci membri, nu patru (a fost omis Lothar Rădăceanu - p. 73); Alexandru Th. Cisar ocupa la momentul 1948 demnitatea de arhiepiscop, nu de episcop (p. 79); la 28 iulie 1950 Pius al XII-lea nu putea să-i mai trimită instrucţiuni la Bucureşti internunţiului Gerald Patrick O'Hara, întrucât acesta fusese deja expulzat din România la începutul lunii (probabil este vorba de data de 28 iunie 1950) (p. 80); Biserica unită din Galiţia a fost silită să se unească cu Biserica Ortodoxă Rusă la pseudo-sinodul de la Lvov din martie 1946, nu în aprilie acelaşi an (p. 83); la 21 octombrie 1948 "reîntregirea" Bisericii româneşti din Ardeal (în fapt suprimarea cultului greco-catolic) s-a celebrat în catedrala *ortodoxă* din Alba Iulia, nu în cea unită (p. 84); episcopul Ioan Bălan a murit la 4 august 1959, nu în 1969 sau 1963 (p. 86), iar manifestaţia publică greco-catolică din Cluj a avut loc la 12 august 1956, nu cu 4 zile mai târziu aşa cum susţine Deletant la p. 86. Există şi unele erori de identificare: la p. 48, n. 5 este vorba de Silviu Meţianu, nu Meşianu; prenumele generalului Iacobici nu este Ion, ci Iosif (p. 91, n. 3); numele unor clerici greco-catolici şi romano-catolici sunt scrise uşor deformat: Tamaian (p. 83), Traian Balaşcu (p. 84), Ludovic Vica (p. 86) şi Clementi Gatti (p. 93, n. 43), în loc de Coriolan Tămâian, Traian Belaşcu, Ludovic Vida, Clemente Gatti; există unele inconsecvenţe în redarea numelui agentului sovietic din preajma lui Dej – Goncearuc (p. 97) şi Gonceariuc (p. 104).

Unele traduceri nu sunt tocmai fericite: „latifundiari" (p. 58) şi „culaci" (p. 117), în locul unor formule poate mai adecvate („moşieri" şi „chiaburi"); alteori, sensul se pierde: se ştie că opoziţia anticomunistă decripta sigla FND „Fără Neam şi (fără) Dumnezeu", lucru pe care şi autorul britanic dorea să-l sublinieze, numai că traducătorul a ales expresia „fără Dumnezeu ori ţară" (p. 59); şi traducerea notelor de la finalul capitolului lasă de dorit, ea nefiind adaptată în totalitate rigorilor ştiinţifice româneşti (spre exemplu, filele ne sunt semnalate cu „p"). Uneori apar traduceri facile: „legea confesiunilor religioase" (p. 78), când echivalentul cel mai la îndemână era „legea cultelor", sintagmă consemnată ca atare în studiile de specialitate. Nu vedem oportună nici menţinerea versiunii engleze a denumirii ziarului Cominformului (p. 185), din moment ce în istoriografia română există o variantă consacrată: "Pentru Pace Trainică, pentru Democraţie Populară".

Cartea este o descriere fidelă a unei perioade în care constrângerea şi amestecul poliţiei au ajuns să fie parte din viaţa cotidiană (p. 96). Volumul ţine loc şi de mic dicţionar al elitei PMR, fiind presărat cu scurte, dar utile biografii ale torţionarilor şi demnitarilor comunişti. Alături de alte două lucrări de referinţă scrise de Dennis Deletant şi apărute în limba română (*România sub regimul comunist*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1997; *Ceauşescu şi Securitatea. Constrîngere şi disidenţă în România anilor 1965–1989*, Bucureşti, Edit. Humanitas, 1998) cartea prezentată aici se constituie într-o temerară încercare de reconstituire a istoriei româneşti din perioada comunistă. O carte echilibrată, scrisă de un cercetător care refuză tentaţia simplificării.

Cristian Vasile

MIHAI GHIVIRIGĂ, *Privesc înapoi fără mânie*, Bucureşti, Edit. Eminescu, 2001, 180 p.

O carte care se citeşte pe nerăsuflate, cu inima la gură, merită a fi semnalată având în vedere încărcătura emoţională bazată pe trăirea directă a autorului a unor momente de viaţă reală în contextul evenimentelor politice petrecute în ţara noastră în cea de a doua jumătate a secolului XX, devenite deja istorie.

Mihai Ghivirigă este un prozator înzestrat care, fără ostentaţie, încearcă şi reuşeşte pe deplin să ne facă părtaşi la emoţiile sale în faţa unor siutaţii neprevăzute ce le-am putea pune pe seama destinului dacă nu ar fi comune multora dintre cei care au cunoscut pe propria-i piele tarele totalitarismului comunist. El nu revendică nimic, nu condamnă şi nici nu cere să fie compătimit, din contră, cu înţelegere şi umor, un fel de "haz de necaz", ne evocă întâmplări din viaţa lui de elev, student, cercetător la Institutul de Pedagogie şi Psihologie din Bucureşti, apoi muncitor la Uzinele "23 August", revenirea la normalitatea profesiei de psiholog, povestite de un moldovean hâtru, de unde şi parafrazarea unui titlu de roman bine cunoscut.

Desigur că o Moldovă călcată de "armatele sovietice eliberatoare" a lăsat urme şi în conştiinţa copilului de ţăran învinuit şi de un presupus viol pentru care a fost condamnat la doi ani închisoare "cu ispăşirea la locul de muncă". O durere înăbuşită transpare în mai toate povestirile, mai evidentă fiind în cea intitulată *Pământul şi iar pământul*, în care tragedia ţăranului român este punctată în 1907, 1950 dar şi 1999, sintetizată în fraza: "Atunci i-o împuşcat şi i-o bătut pi oamini cu prăjâna, pentru cî ceriau pământ; când cu Colectiva, i-o închis sau i-o spart cu sula, ca sî li iei pământu'...; acu' nu-ţi dau nici pământu' cumpărat cu greu..." din spusa scârbită a lui Moş Costachi, ţăranul obidit de toate orânduirile veacului.

După reuşitele romane *Favorizare de infractor* (1995), *Mascarada* (1995) şi *Impostorul* (2000), evocările din *Privesc înapoi fără mânie* ne dezvăluie nu numai talentul şi sensibilitatea de scriitor a autorului, dar şi un atent cunoscător al vieţii oamenilor năpăstuiţi de vremi şi vremuri, asupra căreia se apleacă plin de duioşie şi înţelegere. Editurii Eminescu îi revine meritul de a descoperi în Mihai Ghivirigă un scriitor de certă valoare, care impresionează prin stilul alert cu metafore imprevizibile, creind bună dipoziţie dar şi responsabilitate în analiza şi interpretarea unor fenomene social-politice ale epocii pentru a nu fi date uitării suferinţele îndurate, aşa cum se întâmplă de cele mai multe ori, tocmai de către cei care formează "talpa ţării şi a spiritualităţii ei".

Doina Maksutovici

ION HANGULEŞTEANU, *Pe urmele destinului. Amintiri de pe front şi din captivitate, 1941–1954*, Bucureşti, Edit. Ramida, 2000, 506 p.

"(...) Am primit foaia de drum valabilă pentru zece zile, 30 de lei, precum şi o pâine şi o conservă" (p. 475). Astfel este relatat momentul sfârşitului unei experienţe pe frontul din Răsărit şi, din 1942 până la începutul anului 1954, în binecunoscutele şi, totuşi, puţin tulburatele de către istorici şi politologi, închisori de la Oranki sau Vorkuta, echivalente semantice ale morţii prin exterminare, cu mult peste limitele Holocaustului sau ale genocidului asupra slavilor practicate de către Germania nazistă. Departe de a sugera măcar înfricoşarea care, personal, mă cuprinde la auzul denumirilor geografice ale gulagurilor siberiene, mă gândeam la fraza rostită de un cunoscut intelectual rus, Vasili Grossman. Fără a lăsa loc de echivocuri, acesta relata că "Rusia a văzut multe în cei o mie de ani ai istoriei sale. Un singur lucru nu a văzut în o mie de ani – libertatea". Mai departe,

explicând politologilor occidentali noţiunea "Vorkuta", acelaşi personaj a redat, pur şi simplu, ideea unui ofiţer NKVD, din nefericire rămas anonim, în contextul construirii căii ferate care lega Vorkuta de Arhanghelsk, Leningrad şi Moscova: "Vor lipsi traversele? Nu face nimic! Veţi servi voi (n. n. – "vilegiaturiştii" lagărului siberian) de traverse!"

Povestea lui Ion Hanguleşteanu este departe de a constitui neapărat un "studiu de caz" al genului memorialistic. Frazele sunt construite simplu, reconstituirea dialogurilor respectă doar în parte realitatea şi exprimă, mai degrabă, sentimente şi sentinţe nerostite iar faptele istorice sunt – uneori – inexacte. Şi totuşi, stilul şi expunerea fragmentară nu au deloc darul de a respinge. Dimpotrivă, personajul principal, prin seninătate şi un imens bun simţ, ne devine un prieten de încredere. Născut în 1913, la Slobozia Ciorăşti, lângă Râmnicu Sărat, tânărul Ion Hanguleşteanu a avut timpul necesar să urmeze cursurile şcolilor normale din Focşani, Roman şi Bacău şi să profeseze câţiva ani ca învăţător. Mobilizat în 1940, a fost trimis în 1941 în Transnistria şi, de aici, în stepa calmucă, pe malurile Donului.

Ceea ce, personal, m-a intimidat de la bun început în paginile acestui volum de amintiri a fost exagerata modestie şi chiar înţelegere cu care sunt descrise şi analizate personajele torţionarilor şi, mai ales, cumplitul mecanism al fricii, foamei, oboselii, frigului şi mizeriei permanente, consistenta înjosire a demnităţii şi personalităţii. Şi nu care cumva pentru că autorul nu le-ar fi cunoscut: el a fost dintre cei (*puţini*, asta recunoaşte, fără a da vreo sentinţă, însă) care au refuzat categoric "înregimentarea" în una dintre "uniunile antifasciste" comuniste sau în "armatele" politice botezate "Tudor Vladimirescu" sau "Horea, Cloşca şi Crişan" (cu aceste ocazii a cunoscut-o şi pe Ana Pauker). Personajul nostru a reţinut, mai mult decât tortura şi umilinţa, clădirea maiestuoasă a mănăstirii de la Oranki (transformată în depozit de alimente şi unde deţinutul cerea munci suplimentare pentru a-i cunoaşte mai bine interiorul) şi tulburătoarele fresce (cele care scăpaseră, totuşi, de râvna ofiţerilor şi recruţilor Armatei Roşii, care organizaseră în biserică un poligon de tir, cu chipurile sfinţilor drept ţinte) (p. 98-104).

Suferinţele şi degradarea psihică, morală şi fizică generate de către un regim dement, susţinut de către vietăţi cu unele atribuţii fiziologice umane care, nu încape îndoială, au plătit deja Dincolo, au fost proprii generaţiei născute în primele decenii ale secolului XX. O generaţie cu numeroşi reprezentanţi – figuri de marcă sau oameni simpli – care au pus mai presus de orice un ideal, morala şi credinţa, oameni care au ştiut să se sacrifice pentru susţinerea normalităţii, o generaţie morală şi demnă pe care închisorile comuniste nu au putut-o schimba ci, dimpotrivă, au înnobilat-o. Un exemplu de ce ar fi România normală şi morală – fără intrarea în cavernă vreme de aproape jumătate de veac – este şi volumul oferit de Ion Hanguleşteanu.

Florin Anghel

BARBARA JELAVICH, *Istoria Balcanilor*, vol. II, *Secolul XX*, Iaşi, Edit. Institutul European, 2000, 430 p.

Apariţia unei noi traduceri despre istoria Balcanilor în peisajul istoriografic românesc este binevenită, aceasta cu atât mai mult cu cât autoarea, Barbara Jelavich, este o recunoscută specialistă în istoria acestei zone. Publicată pentru prima oară în 1983 şi reeditată în mai multe rânduri, lucrarea de faţă rămâne unul dintre studiile de bază consacrate zonei balcanice, pentru perioada pe care o tratează.

Particularitatea *Istoriei Balcanilor* este conferită de faptul că nu este o istorie exclusiv evenimenţială. Deşi datele şi cronologia ca atare nu sunt ignorate, ba dimpotrivă, ocupă un loc important în lucrare, autoarea inserează în mod fericit subcapitole referitoare la viaţa cotidiană, la mentalul, la lumea ţărănească şi problemele economice ale Balcanilor din secolul XX. Este astfel conferită o imagine unitară şi aproape exhaustivă a acestei părţi de lume.

În deceniul al IV-lea al secolului trecut, aşa cum scoate în evidenţă Barbara Jelavich, condiţiile ţăranilor din Balcani – clasă socială preponderentă în mod evident în toate statele peninsulei – erau asemănătoare omologilor lor din vestul Europei şi din S.U.A.: "aşa grea cum era situaţia, gospodăriile ţărăneşti din Balcani nu o duceau mai rău decât în alte zone, ca, de exemplu, Irlanda, Scoţia şi o mare parte a regiunilor rurale din America" (p. 176). Se naşte însă firesc întrebarea: cum a fost posibilă o evoluţie în evidentă contradicţie a societăţilor rurale, şi finalmente a întregii societăţi, din vestul Europei pe de o parte, şi zona balcanilor, pe de altă parte? Răspunsul, extrem de pertinent, ne este oferit de către autoare şi este în evidentă relaţie cu mentalul şi cu tradiţiile sociale ale populaţiei balcanice: "Sistemul social otoman a promovat multe obiceiuri nedorite (...), care au dăinuit şi după prăbuşirea Imperiului. Secolele de robie feudală au contribuit la instalarea *yavashlik*-ului, o stare de spirit caracterizată prin letargie, indiferenţă, lipsă de hotărâre şi tendinţă spre supunere izvorâtă din nevoia de a supravieţui. Acest lucru poate fi dedus cu uşurinţă din atitudinea faţă de autoritate – teamă şi totodată umilinţă şi acceptare. Servilismul este însoţit de isteţime, manifestată în încercări de a ocoli obstacolele, apelând la mijloace nu prea ortodoxe (...) sau chiar ilegale. Persistă ideea că este perfect normal să înşeli guvernul sau chiar să-l furi (...). Dat fiind faptul că viitorul era nesigur, supuşii Imperiului otoman au adoptat o atitudine oarecum hedonistă faţă de viaţă şi au dovedit o mare înclinaţie către lenevie. Munca propriu-zisă era în general puţin preţuită. (...) Creştinii, ca şi vecinii lor musulmani, acceptau ideea că ce ţi-e scris în frunte ţi-e pus!"

Pornind de la această remarcă, autoarea încearcă o complexă introspecţie asupra lumii balcanice a secolului XX. Conştientă că racilele trecutului îşi pun încă amprenta deosebită pe societatea statelor analizate, Barbara Jelavich acordă o mare importanţă analizei fenomenelor cu raportare aproape întotdeauna la trecutul istoric, de multe ori comun locuitorilor de aici.

Din punct de vedere tematic, lucrarea cuprinde două mari părţi, prima dintre acestea având şase capitole, iar cea de-a doua patru. Cu mult spirit critic, sunt surprinse tarele societăţii balcanice, fie că acestea au beneficiat de regimuri autoritar monarhiste, totalitar comuniste sau, dimpotrivă, de guvernări democratice. Prima parte a lucrării cuprinde, într-un mod aproape egal, evoluţia tuturor statelor balcanice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în momentul intrării acestora în cel de-al doilea război mondial. Apar totuşi aici şi unele regretabile erori, cum ar fi aceea a plasării a Marii Schisme a Bisericii Creştine în anul 1504, probabil aceasta dintr-o greşeală de tipar. Inexplicabilă este, în aceeaşi ordine de idei, apariţia liderului social-democrat român din perioada interbelică, Constantin Titel-Petrescu sub numele de C. Titel Constantinescu!

A doua parte a lucrării, intitulată *Al doilea război mondial şi evoluţiile postbelice*, acordă spaţii diferite în prezentarea evenimentelor politico-economice din ţările abordate. Astfel, regimul comunist iugoslav şi *alternativa greacă*, aşa cum consideră autoarea sistemul politic de la Atena, beneficiază de o atenţie sporită, manifestată într-un număr considerabil de pagini. În schimb, celelalte state sunt tratate doar fugitiv, ceea ce dăunează echilibrului, altfel bine gândit, al cărţii. Spre exemplu, dacă luăm în considerare numai situaţia comunismului românesc, se poate observa că acţiunile de distanţare faţă de Moscova

din timpul lui Gheorghiu-Dej şi, mai ales, din perioada lui Ceauşescu, cu largi reverberaţii la nivel internaţional în acele timpuri, meritau o atenţie pe măsura importanţei lor.

Menită a fi totuşi, aşa cum însăşi autoarea mărturiseşte în *Prefaţă*, doar o "introducere la istoria Balcanilor" (p. 9), lucrarea de faţă îşi depăşeşte cu mult această condiţie a sa, reuşind a fi una dintre sintezele remarcabile traduse în România în ultimii ani.

Deşi nu beneficiază de surse inedite, această lipsă este suplinită prin utilizarea unei vaste bibliografii, din care nu lipsesc documente publicate şi lucrări memorialistice. Chiar şi aşa, lucrarea Barbarei Jelavich este una de o reală valoare, ce are darul de a sesiza, printr-o complexă analiză, o lume care, în acelaşi timp, a fost o sursă de conflicte, obiect şi subiect de dispută între marile puteri ale timpului, dar şi generatoare de idei noi, în concordanţă cu cerinţele europene.

Marius-Liviu Petre

VLADIMIR MALEVANNYI, *Nazakrytoe delo "Ramzaja". Vokrug istinyh pricin provala Riharda Zorge sohraneaetsea zagovor molcianija*, în "Nezavisimoe Voennoe Obozrenie", 27 octombrie 2000.

Figura asului spionajului sovietic Richard Zorge stârneşte încă interesul cercetătorilor din multe ţări. Dovadă numărul simpozioanelor organizate în ultimii ani în Rusia şi Japonia, ocazii cu care au fost date publicităţii noi informaţii. V. Malevannyi face – pentru marele public, de vreme ce articolul a fost publicat în suplimentul de vineri al cotidianului "Nazavisimaja Gazeta", – un inventar al întrebărilor din "dosarul Zorge" care nu şi-au primit încă răspuns. Iar numărul acestora încă este foarte mare. Misterul te învăluie de cum te apropii de subiect. Nimeni nu scoate documentele de la secret. Nici până astăzi nu s-a confirmat existenţa "dosarului Zorge" în arhiva GRU. Documentele contraspionajului japonez capturate de americani sunt şi ele ţinute la secret. La fel şi documentele spionajului german (Zorge a fost şi agent german, infiltrat de sovietici) care au fost împărţite între puterile învingătoare. Au fost în schimb publicate de către istoricii japonezi copiile protocoalelor anchetelor la care a fost supus grupul Zorge vreme de trei ani. Dar unde sunt originalele? Acestea au apărut, pentru scurt timp, după război pentru a dispare, mai apoi, într-un fel inexplicabil. Şi totuşi, căutările istoricilor au fost încununate de un mare succes. La începutul acestui deceniu o parte din răspunsurile la ancheta procuraturii au fost descoperite în casa fostului procuror general al Japoniei, Daikiti Imoto. La mijlocul anilor '90 documentele au fost publicate la Tokio. Astfel că în ciuda "conspiraţiei tăcerii" în cercetarea activităţii reţelei Zorge s-au înregistrat progrese. Cele mai semnificative se datorează istoricilor japonezi. Ultimele două cărţi apărute la Tokio se ocupă de împrejurările arestării grupului Zorge şi de relaţiile dintre Zorge şi ziaristul japonez Hoţumi Odzaki, expert în problemele Orientului Îndepărtat. Astfel s-a putut stabili că Odzaki era principala sursă de materiale analitice pentru Zorge. Reputat specialist în problemele Chinei, cu o experienţă de corespondent al unui ziar japonez la Şanhai, Odzaki a devenit consilier politic al guvernului de la Tokio, având acces la documentele de cancelarie. Astfel că Zorge putea să coroboreze informaţiile primite de la sursele sale din Ambasada Germaniei cu cele procurate de Odzaki. Ultimele cercetări propun chiar identificarea unor probabile surse pentru diferite informaţii transmise de Zorge la Moscova.

În ultimii ani au revenit în atenţie mai vechile întrebări stârnite de lista obiectelor găsite asupra lui Zorge în momentul arestării, mai precis telegrama care se crede că urma să

fie expediată la Moscova, dar care era scrisă în limba engleză. Oare în ce limbă discuta Zorge cu Zaiţev, diplomatul sovietic de la Ambasada din Tokio, care era omul lui de legătură? Un alt amănunt asupra căruia atrage atenţia autorul, dar care nu şi-a găsit deocamdată un răspuns care să-l mulţumească, este insistenţa cu care Zorge se declara reprezentantul Cominternului. Majoritatea autorilor însă consideră că din toamna anului 1929 Zorge a început să lucreze pentru spionajul militar sovietic după ce ieşise din Comintern. Pentru început, el a fost trimis în China iar din septembrie 1933 şi-a început activitatea în Japonia. Un alt amănunt insuficient explicat este refuzul lui Zorge de a fi apărat de germani după ce a fost arestat de japonezi. Însă el nu a refuzat să se întâlnească, după arestare, cu ambasadorul Germaniei la Tokio şi să-i predea un mesaj acestuia.

Articolul lui V. Malevannyi este nu numai un inventar de probleme încă nerezolvate. El reflectă echilibrat – fără să ridice în slăvi unele lucrări şi să critice exagerat altele – stadiul în care se află în acest moment cercetările privind activitatea grupului Zorge. Este o introducere utilă pentru oricine este interesat, câtuşi de puţin, de acest subiect.

Armand Goşu

ION TEODORESCU, ŞTEFAN POPESCU, *Albania de la Zogu la Enver Hoxha*, Târgovişte, Edit. Zoom, 2001, 132 p.

Doi tineri doctoranzi români, Ion Teodorescu la Tirana şi Ştefan Popescu la Paris, ambii preocupaţi de istoria Albaniei, s-au încumetat să facă o incursiune în studierea evenimentelor din perioada modernă şi contemporană a acestei ţări, benefică pentru tematica tezelor de doctorat ce le au în pregătire, dar şi pentru istoriografia sud-estului Europei, aflată în prezent într-un amplu proces de reconsiderare a multor evenimente din a doua jumătate a secolului XX.

De la început trebuie remarcat efortul de a consulta numeroase surse, de la arhivele centrale din Tirana, o vastă literatură de specialitate albaneză şi străină, până la convorbiri cu persoane implicate direct în desfăşurarea unor evenimente contemporane. De asemenea, este lăudabil efortul de a trece prin întreaga istorie a Albaniei pentru a face mai uşor înţeleasă perioada modernă şi contemporană, cu specificităţile inerente, dar deosebit de importante pentru situaţia Albaniei, dependentă în mare măsură de contextul politic balcanic şi dezvoltarea Imperiului otoman. Aşa se justifică primul capitol intitulat *Ce este Albania?*, cu subcapitole ca, de exemplu, *Albania etnică, politică, de la iliri la albanezi, dominaţia otomană, renaşterea naţională, limba şi dialectele, sau regimul proprietăţii, populaţia şi ocupaţiile.*

Înainte de a prezenta capitolul *Albania în timpul lui Ahmed Zogu*, considerăm necesară o scurtă privire asupra modului în care a fost pregătită şi realizată cucerirea Independenţei de stat a Albaniei, proclamată în urmă cu 90 de ani, la 28 noiembrie 1912, în care un rol important a fost jucat de Comunitatea Albaneză din România, implicată serios atât în mişcarea de renaştere naţională albaneză, cât şi în evenimentele premergătoare actului Independenţei. În acest sens, amintim şi faptul că o serie de cercetători români, de la Bogdan Petriceicu Haşdeu şi Nicolae Iorga la Nicolae Ciachir, Sava Iancovici, Cătălina Vătăşescu, Virgil Cândea, Grigore Brâncuş, Gelcu Maksutovici, mai nou Baki Ymeri, Cristia Maksutovici, Şerban Tabacu, Andrei Majuru şi alţii au adus contribuţii interesante în studierea şi publicarea a diferite aspecte referitoare la istoria Albaniei şi relaţiile româno-albaneze. Prestigiul României în urma participării la războiul ruso-româno-turc din anii

1877–1878 şi a hotărârilor Congresului de la Berlin din 1878, eliberarea completă de sub tutela Imperiului otoman prin proclamarea Independenţei de stat, au permis implicarea în mai mare măsură a ţării noastre în evoluţia evenimentelor politice din Balcani, în mod deosebit sprijinirea, sub diferite forme, a mişcării de renaştere naţională albaneză, încheiată cu Independenţa din 1912 şi consolidarea acesteia prin recunoaşterea internaţională atât în 1913, cât şi la terminarea primului război mondial în 1918.

Din această *Scurtă istorie a Albaniei până la 1920*, cum îşi intitulează autorii începutul cărţii, redăm câteva fraze ce ni se par a fi concludente pentru o mai bună înţelegere a specificităţii originii albanezilor: "Albaneza este o limbă indo-europeană de tip satem, dar foarte diferită de greaca, latina sau slava (...). După anul 602 ilirii romanizaţi din Iliria propriu-zisă au suferit o nouă transformare, slavizându-se (...). Singurul loc din Iliria de odinioară unde un popor şi-a păstrat graiul autohton este Albania, care, nefiind cuprinsă în unitatea de limbă latină (...), a izbutit să se sustragă romanizării şi altor acţiuni de asimilare străină şi să-şi păstreze până azi un caracter propriu, de străvechi origini" (p. 8). Şi mai departe: "Albania, departe de Bizanţ, a rămas aproape independentă, dar invazia goţilor (sec. VI), a sârbilor şi bulgarilor (sec. IX) i-a împins pe albanezi în munţi, scăpând astfel de asimilare sau de influenţe profunde (...). În 1385 forţele otomane (...) au ocupat o parte însemnată din Albania. (...) După consolidarea imperiului, otomanii au ocupat în 1415 Kruia şi au ajuns apoi la Marea Adriatică (1432. Între 1443–1468 otomanii s-au confruntat cu rezistenţa armată a albanezilor conduşi de Gheorghe Castriota, numit de otomani Skanderbeg. Timp de 25 de ani (...) Albania a fost pivotul rezistenţei creştine în faţa avansului otoman către Adriatica" (p. 9). Ajungând cu expunerea succintă a evenimentelor în secolul al XIX-lea, autorii dau o atenţie deosebită "Renaşterii naţionale", sesizând că: "În anii imediat premergători războiului Crimeii (1853–1856) în Albania au continuat, în rândul elitelor, încercările de creare a unei culturi naţionale (...). Emigraţia albaneză de la Constantinopol, ca şi cea din România, înţelegând că cele două mari pericole pentru albanezi, în acea perioadă, le reprezentau panslavismul, care ameninţa să asimileze pe albanezii mahomedani, şi elenismul, care reuşise să grecizeze numeroase mase de albanezi ortodocşi, a încercat să răspândească cultura albaneză ca o cale spre renaşterea naţională" (p. 13).

Fără îndoială, autorii au surprins corect evoluţia societăţii albaneze, dar, ca istorici români considerăm că ar fi fost util să dea o mai mare atenţie modului în care s-a desfăşurat mişcarea de renaştere naţională albaneză pe teritoriul României, ea fiind deosebit de eficientă în perioada anilor 1880–1912, datorită activităţii societăţilor culturale albaneze înfiinţate la Bucureşti, Constanţa, Brăila şi alte oraşe ale ţării noastre. Comunitatea Albaneză, cu sprijinul direct al oficialităţilor române, a adus un aport însemnat la pregătirea şi desfăşurarea evenimentelor premergătoare actului Independenţei de stat a Albaniei din 1912 şi după aceasta.

Pentru a trece la subiectul principal al cărţii, vom reda câteva fragmente din capitolul *Albania în timpul lui Ahmed Zogu*, în vederea cunoaşterii acestei personalităţi ambiţioase care a dominat viaţa politică a Albaniei interbelice în calităţile de ministru, preşedinte al Albaniei şi apoi rege al acestei ţări până la invadarea ei de trupele Italiei fasciste în 7 aprilie 1939. "Ahmed Zogu, al doilea fiu al lui Gemal Paşa, şef al tribului Mati, s-a născut pe data de 8 octombrie 1895, în castelul Burgayet (...) Ahmed Zogu credea că familia sa şi-a câştigat proeminenţa la sfârşitul secolului al XV-lea, când prinţesa Mamiţa din Kruia, sora eroului naţional albanez Gheorghe Castriota Skandeberg, s-a căsătorit cu Zogu, stăpânul castelului Burgayet". Autorii arată că: "(...) la vârsta de opt ani, Ahmed a fost trimis ostatic la Constantinopol (...) Şederea sa la Constantinopol s-a sfârşit brusc în

1911, când a fost chemat înapoi în Albania pentru a-şi conduce tribul într-o revoltă contra Junilor Turci, care încercau să-şi impună autoritatea absolută în Albania. Ahmed-bei şi-a strâns oamenii şi s-a alăturat albanezilor din Kosovo, aflaţi sub autoritatea lui Hasan Bei Priştina, Reza Bei Krieziu şi Bairam Ţurii (...) acest eveniment a însemnat pentru Ahmed prima implicare directă în afacerile interne albaneze" (p. 30). Dar personalitatea lui Ahmed Zogu se va defini după terminarea primului război mondial, mai precis în urma Congresului de la Luşnia (28-31 ianuarie 1920) când a fost constituit guvernul condus de Suleim Bei Delvina în care Ahmed Zogu deţinea portofoliul ministerului de război. De acum înainte, cu excepţia unei scurte perioade în anul 1924, când pentru câteva luni a fost guvernul revoluţiei burghezo-democrate de sub conducerea episcopului Fan S. Noli, Ahmed Zogu va avea un rol important în toată perioada amintită. El a fost cel care a înfrânt revoluţia din 1924 şi a forţat plecarea lui Fan Noli în America. A convocat Adunarea Constituantă, care a proclamat Albania republică şi pe Ahmed Zogu preşedinte al ei, ales pe 7 ani, care urma să exercite şi funcţia de şef al guvernului. Situaţia economică precară a Albaniei a influenţat în mod hotărâtor alianţele şi înfeudarea ţării faţă de Italia fascistă. La 25 august 1928 Adunarea Constituantă s-a întrunit sub preşedinţia lui Pandeli Evanghelie, albanez provenit din România, care a decis instaurarea unei monarhii democrate, iar la 1 septembrie 1928 Ahmed Zogu a primit coroana şi numele de "Zogu I Rege al Albanezilor". În urma ultimatumului dat de Italia fascistă privind ocuparea Albaniei, Zogu a declarat război Italiei, dar în faţa atacului iminent al forţelor italiene din dimineaţa de 7 aprilie 1939, regele Zogu şi familia sa, în timpul nopţii de 6 aprilie, s-a îndreptat spre oraşul Korcea din sudul Albaniei, trecând graniţa în Grecia, iar de acolo cu un tren special plecând în Turcia. Regele Zogu îşi va încheia astfel activitatea politică în Albania, murind în exil.

Între 7 aprilie 1939 şi 29 noiembrie 1944 Albania se va afla sub ocupaţie, a trupelor Italiei fasciste până în septembrie 1943 şi a celor ale Germaniei hitleriste de la această dată . La 29 noiembrie 1944, cu forţe proprii, Albania se va elibera. În plină luptă de partizani împotriva ocupanţilor străini, la 8 noiembrie 1941 se va constitui Partidul Comunist Albanez, fiind şi data în care Enver Hogea intra în viaţa politică a Albaniei, devenind cel mai longeviv conducător comunist de tip stalinist, decedat în anul 1985. Autorii afirmă că: "Sarcina aceasta i-a revenit lui Tito, care prin locotenentul său pentru Albania, Miladin Popovici, a format un partid comunist pentru albanezii din regiunea Kosovo şi altul pentru Albania istorică" (p. 85).

Este interesant de relevat că în carte găsim şi un capitol despre *Albania în timpul celui de-al doilea Război Mondial* (p. 74-95), necesar pentru a defini începuturile comunismului în Albania şi personalitatea lui Enver Hogea ca om politic şi conductor efectiv al acestei ţări timp de peste patru decenii. Informaţiile sunt pertinente, chiar dacă nu sunt complete, având în vedere şi ponderea acestei teme în economia generală a cărţii. Noi ne vom limita la citarea faptului că: "Un moment hotărâtor în organizarea rezistenţei, l-a avut formarea la 8 noiembrie 1941 a Partidului Comunist Albanez, ca ramură a celui iugoslav", la preţioasa informaţie că: "Pe data de 2 august 1943, se ajunge la unificarea rezistenţei la Conferinţa ţinută în satul Mukie" (p. 95), unde a fost adoptată o rezoluţie care prevedea: "1. Combatem contra ocupantului împreună; 2. La sfârşitul războiului vom decide printr-un plebisict forma de guvernământ; 3. Libertatea tuturor partidelor de a concura; 4. Lupta pentru realizarea Albaniei etnice". Hotărâri rezonabile, dar care nu aveau să fie aplicate de comuniştii albanezi conduşi de Enver Hogea.

Ultimul capitol şi cel mai interesant din punct de vedere al analizei politice este intitulat *Albania în timpul lui Enver Hoxha* (p. 96-130), în care este cuprinsă şi tema *Relaţiile României cu Albania – scurt istoric*. Aici se pune la întrebarea cine a fost Enver

Hogea? şi se răspunde: "Enver Hogea s-a născut la Giroskastra, pe data de 16 octombrie 1908, ca fiu al unui Hoge musulman (...) a studiat timp de un an la Universitatea din Montpellier şi apoi a audiat cursuri la Facultatea de Drept din Paris şi Bruxelles. În capitala belgiană, a lucrat la Consulatul Albanez (...). Întors în Albania, în 1936, a funcţionat ca profesor de limba franceză la Tirana şi Korcea. În ianuarie 1940, din propria-i voinţă şi prin decizia grupului comunist de la Korcea, a plecat la Tirana, unde a deschis un magazin de tutun "Flora" care era de fapt o celulă comunistă. (...) După preluarea puterii a locuit într-un complex luxos din Tirana. A decedat pe 11 aprilie 1985, din cauze naturale" (p. 96).

Meritul autorilor constă şi în faptul că au avut convorbiri directe cu persoane care l-au cunoscut pe Enver Hogea, completând astfel sursele documentare şi cu unele aprecieri inedite, cum ar fi cele extrase din conversaţia avută cu Begir Aiazi, la Tirana, în zilele de 20-30 martie 2000.

În această ultimă parte, care cuprinde perioada comunistă, autorii ne amintesc o maximă budistă, potrivit căreia istoria este "un şir de suferinţe şi umilinţe personale şi universale", ce se potriveşte într-adevăr nefericitei naţii albaneze, care a traversat veacurile într-o continuă luptă pentru existenţă şi afirmare.

La sfârşitul celui de-al doilea război mondial comunismul era instalat în Albania. Autorii încearcă o sinteză a guvernării sub Enver Hogea: 1944–1948 relaţii tovărăşeşti cu Iugoslavia; ralierea Albaniei la Komimform; după moartea lui Stalin în 1953, Enver este singurul care la Congresul XX al PCUS din 1956 rămâne fidel liniei leninist-staliniste. În 1961 se va orienta spre China lui Mao după ruptura cu "ţările socialiste", iar după moartea lui Mao în 1976 se vor răci şi relaţiile cu China. La moartea lui Enver Hogea în 1985, Albania se afla într-o puternică izolare, iar pe plan intern cu o economie în recesiune. În 1967 Albania a fost declarată stat ateu, accentuându-se persecuţiile religioase, cu încarcerarea celor nesupuşi în închisori şi câmpuri de muncă forţată.

O carte care merită lecturată cu atenţie, atât pentru bogăţia informaţiei, cât şi pentru tragismul vieţii trăite de albanezul de rând într-o ţară săracă, bântuită de politicieni avizi de bogăţii şi glorii nemeritate, la care s-au adăugat şi privaţiunile ocupaţiei străine.

Gelcu Sefedin Maksutovici

ALINA TUDOR, DAN CĂTĂNUŞ, *Amurgul ilegaliştilor. Plenara PMR din 9-13 iunie 1958*, Bucureşti, Edit. Vremea, 2000, 256 p.

Este clar că studiul anilor '50 în România face în ultimii ani paşi importanţi înainte. Noi şi noi studii şi monografii se adaugă lucrărilor, de acum clasice, ale lui Vladimir Tismăneanu, Ghiţă Ionescu, Stelian Tănase. Studiul comunismului, dar şi al oricărui alt domeniu al istoriei, nu se poate realiza însă în absenţa surselor primare, a analizei documentelor inedite. Până la abordarea unor teme *literare*, precum mitul conducătorului sau iconografia regimului comunist, istoriografia română are nevoie de o muncă tenace în biblioteci şi arhive. Această cale este singura care poate asigura competenţă şi profesionalism studiilor istorice.

Noul volum al colegului Dan Cătănuş şi primul al Alinei Tudor (care pregăteşte o teză de doctorat despre elitele comuniste din această perioadă) se referă la un moment mai puţin cunoscut din istoria PMR: Plenara PMR din 9-13 iunie 1958, când o serie de ilegalişti au fost înlăturaţi definitiv de pe scena politică. Acest val de epurări făcea parte din strategia stalinistă/dejistă de a lovi în orice grup, fie el cât de puţin reprezentativ, care punea în

discuţie autoritatea celor aflaţi la conducere. Dej a simţit că, dacă permite cea mai palidă destalinizare, îşi surpă propria poziţie politică. Mai mult, în primăvara anului 1956, conducătorul PRM se confruntase cu tentativa de destalinizare prefigurată de Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi. Situaţia era oarecum diferită acum, în 1958, căci nici Constantin Doncea, nici "aliaţii" săi nu aveau pârghii în lupta politică împotriva lui Dej comparabile cu "grupul" Miron Constantinescu – Iosif Chişinevschi. Esenţa nemulţumirii lui C. Doncea, Grigore Răceanu, Ovidiu Şandru faţă de regimul lui Dej era monopolizarea puterii, excluderea de la exercitarea unor responsabilităţi compatibile cu calitatea lor de ilegalişti şi critica degenerării elitiste. Grupul conducător din jurul lui Gheorghiu-Dej era acuzat de îndepărtarea de situaţia reală din ţară şi cu deosebire de cea a muncitorimii.

Represiunea dejistă de acum nu se putea însă compara însă cu cea stalinistă din anii '30şi nici măcar cu cea din 1952 şi 1957. Miza politică era mult mai redusă.

Constantin Doncea, marginalizat în partid, după ce atinsese momentul său de glorie în timpul grevei ceferiştilor din februarie 1933, a fost acuzat de "atitudine antipartinică de subminare a autorităţii conducerii partidului", "promovare a elementelor străine şi duşmănoase în aparatul de stat", "încălcare gravă a disciplinei de partid şi de stat".

Iacob Coţoveanu a fost acuzat de "participare la manifestări antipartinice, fracţioniste, subminarea autorităţii conducerii partidului, tăinuirea manifestărilor antipartinice şi înşelarea partidului". Ovidiu Şandru a fost acuzat de "activitate antipartinică şi fracţionistă", "calomniere a liniei politice a partidului", iar Grigore Răceanu de "activitate antipartinică, fracţionistă şi contrarevoluţionară". În total 17 activişti comunişti au fost acuzaţi la această plenară. Răspunderea politică a acestora era însă diferită. Din cei 17, 10 au fost pedepsiţi cu excluderea din partid, 2 excluşi din rândurile membrilor supleanţi ai CC al PMR, 2 pedepsiţi cu mustrare, unul a primit vot de blam cu avertisment, unul vot de blam şi unul a fost exclus din funcţiile de conducere ale municipiului Bucureşti. Se adaugă la aceştia 17 activişti, 11 cadre care urmau a fi "traşi la răspundere" de către organizaţiile de partid din care făceau parte.

Proiectul de rezoluţie prin care au fost criticaţi şi pedepsiţi activiştii implicaţi a fost prezentat de Nicolae Ceauşescu, fapt ce marca încrederea deosebită pe care i-o arăta Gheorghiu-Dej "locotenentului" său. Cu această ocazie Nicolae Ceauşescu şi-a demonstrat încă o dată fidelitatea şi conformismul politico-ideologic faţă de linia dogmatică dejistă. Prin cuvântul lui Nicolae Ceauşescu, membru plin al Biroului Politic, partidul îşi demonstra completa obedienţă politică şi lipsa dorinţei de a se angaja pe calea destalinizării interne.

Volumul alcătuit de Alina Tudor şi Dan Cătănuş prezintă câteva deficienţe care împiedică munca de cercetare: în primul rând nu s-a specificat fondul şi dosarele din care au fost preluate documentele; nu s-a specificat în note (foarte sărace, de altfel) gradul în care acuzele aduse "grupului antipartinic" erau demonstrabile prin alte documente (fapte, realităţi); credem că o precizare mai nuanţată a contextului politic şi ideologic al Plenarei ar fi dus la o bună situare a acesteia în ansamblul istoriei anilor '50; se impunea urmărirea destinului politic, profesional şi uman al celor acuzaţi după încheierea Plenarei. Considerăm titlul ales prea literar, pretenţios şi fără acoperire în conţinut. Nu este deloc vorba de un amurg al ilegaliştilor, ci mai degrabă de înlăturarea unei grupe marginale de ilegalişti de către monolitul ilegalist al lui Dej. Prin Plenara din iunie 1958 se demonstra că PMR continua să fie într-o profundă criză de identitate şi lipsă totală de legalitate în istoria românească.

Florin Müller

"REVISTA ISTORICĂ" publică în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne şi contemporane a României şi universale. În partea a doua a revistei, de informare ştiinţifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viaţa ştiinţifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sunt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, culese pe computer în programul WORD for WINDOWS sau într-unul compatibil. Notele din text vor fi numerotate în continuare. Textul imprimat va fi însoţit de discheta aferentă. Ilustraţiile vor fi plasate la sfârşitul textului. Rezumatele vor fi traduse în limbi de circulaţie internaţională. Responsabilitatea pentru conţinutul materialelor revine în exclusivitate autorilor. Corespondenţa privind manuscrisele şi schimbul de publicaţii se va trimite pe adresa redacţiei, B-dul Aviatorilor nr. 1, Sector 1, 71247 Bucureşti, tel. 212.88.90.

**Publicaţie apărută cu sprijinul
Ministerului Culturii şi Cultelor**

Editura **MICA VALAHIE** • BUCUREŞTI
Tel: 327.25.82 / 0722.33.99.84

ISSN 118 - 0443